

Մ. Է. ՄՈՎՍԻՍՅԱՆ

ՖԻՆԱՆՍՆԵՐԻ
ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԵՎԱՆ

2008

Մ. Է. ՄՈՎՍԻՍՅԱՆ

**ՖԻՆԱՆՍՆԵՐԻ
ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ**

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ԺԵՂՆԱՐԿ ԲԱՐԾՐԱԳՈՒՅՈՒՄ ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ
ՀԱՍՏԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՈՒՍԱՄՈՂՆԵՐԻ ԽԱՄԱՐ

Ե Ր Ե Վ Ա Ն

ՀԵՂԻՆԱԿԱՅԻՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

2008

ՀՏԴ 31· 336 (07)
ԳՄԴ 60.6 + 65.9 (2) 26 ց 73
Մ 917

Հրաւարակության է երաշխավորել
Հայաստանի պետական տնտեսագիտական
համալսարանի
ինֆորմատիկայի և վիճակագրության ֆակուլտետի
խորհուրդը

Մասնագիտական խմբագիր՝ տ.գ.թ., դոցենտ Հ. Մ. Հակոբյան
Գրախոս՝ տ.գ.թ., դոցենտ Կ. Հ. Հակոբյան
Խմբագիր՝ տ.գ.թ., դոցենտ Վ. Ալեքսանյան

Մ 917 Մովսիսյան Ս. Է.
Ֆինանսների վիճակագրություն: Ուս. ձեռնարկ.-Եր.:
Հեղինակային հրատարակություն, 2008.-300 էջ:

Ուսումնական ձեռնարկը կազմված է «Ֆինանսների վիճակագրություն» առարկայի ուսումնական ծրագրին համապատասխան: Այն ներկայացնում է «Ֆինանսների վիճակագրության» ժամանակակից տեսության և գործնական կիրառության համառոտ և համակարգված շարադրանքը:

Ձեռնարկը նախատեսվում է բուհերի տնտեսագիտական մասնագիտությունների ուսանողների, դասախոսների և վիճակագրության ոլորտի աշխատողների համար:

ԳՄԴ 60 6 + 65.9 (2) 26 ց 73

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԵՂԻՆԱԿԻ ԿՈՂՄԻՑ	6
ԳԼՈՒԽ 1. ՖԻՆԱՆՍԱԿԵՐԻ ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՍԵԹՈՂՆԵՐԸ	
1.1. Ֆինանսների վիճակագրության առարկան.....	7
1.2. Ֆինանսների վիճակագրության մեթոդները...	8
1.3. Ֆինանսների վիճակագրության խնդիրները.....	9
Առաջարկվող գրականություն.....	11

ԳԼՈՒԽ 2. ԲՅՈՒՋԵՏԱՅԻՆ ՀԱՍՆԱԿԱՐԳԻ ԵՎ ՊԵՏԱԿԱՆ ԲՅՈՒՋԵԻ ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

2.1. Բյուջետային համակարգի և պետական բյուջեի վիճակագրության էությունը, նշանակությունը և խնդիրները.....	12
2.2. Պետական բյուջեի վիճակագրության հիմնական կատեգորիաները և դրանց բնորոշումները.....	15
2.3. Պետական բյուջեի վիճակագրության հիմնական ցուցանիշները.....	18
2.4. Միջազգային բյուջետային դասակարգում..	22
2.5. ՀՀ բյուջետային դասակարգումը և պետական բյուջեի վիճակագրության առանձնահատկությունները.	28
Առաջարկվող գրականություն....	34

ԳԼՈՒԽ 3. ՏՆՏԵՍԱԿԱՐԴ ՍՈՒԲՅԵԿՏՆԵՐԻ ՖԻՆԱՆՍՆԵՐԻ ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

3.1. Տնտեսավարող սուբյեկտների ֆինանսների վիճակագրության առարկան և խնդիրները.....	35
3.2. Տնտեսավարող սուբյեկտների ֆինանսական ռեսուրսների ձևավորման աղբյուրների և օգտագործման ուղղությունների վիճակագրական ուսումնասիրությունը...	36
3.3. Տնտեսավարող սուբյեկտների շահութաբերության ցուցանիշների համակարգը և հաշվարկման մեթոդները...	46
3.4. Տնտեսավարող սուբյեկտների ֆինանսական կայունության, գործարար ակտիվության և իրացվելիության ցուցանիշների հաշվարկման մեթոդաբանությունը.....	50
Առաջարկվող գրականություն	57

ԳԼՈՒԽ 4. ԴՐԱՄԱՇՐՋԱՆԱԾՈՒԹՅԱՆ ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

4 1. Փողի և դրամաշրջանառության վիճակագրության առարկան և խնդիրները...	58

4.2. Դրամաշրջանառության վիճակագրության ցուցանիշների համակարգը.....	65
4.3. Դրամական բազմարկիչի և փողի շրջապտույտի արագության վիճակագրական վերլուծությունը.....	91
Առաջարկվող գրականություն	101

ԳԼՈՒԽ 5. ԲԱՆԿԱՅԻՆ ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

5.1. Բանկային վիճակագրության առարկան և խնդիրները.....	102
5.2. ՀՀ կենտրոնական բանկի գործունեության ցուցանիշների վիճակագրական ուսումնասիրությունը.....	104
5.3. ՀՀ առևտրային բանկերի գործունեության ցուցանիշների վիճակագրական ուսումնասիրությունը.....	113
5.4. Բանկային վիճակագրության ցուցանիշների համակարգը.....	124
5.5. Բանկի վարկային գործառնությունները որպես բանկային վիճակագրության ուսումնասիրության օբյեկտ.....	127
5.6. Վարկային ռեսուրսների և դրանց օգտագործման վիճակագրական վերլուծության մեթոդները.....	137
Առաջարկվող գրականություն	146

ԳԼՈՒԽ 6. ԱՐԺԵՐՈՒԹՅՈՒՆ ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

6.1. Արժեթղթերի վիճակագրության առարկան և խնդիրները.....	147
6.2. Արժեթղթերի վիճակագրության ցուցանիշների համակարգը.....	152
6.3. Արժեթղթերի գնահատումը և դրանց եկամտաբերության հաշվարկը.....	159
Առաջարկվող գրականություն	171

ԹԵՄԱ 7. ՖՈՆԴԱՅԻՆ ԲՈՐՍԱՅԻ ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

7.1. Ֆոնդային բորսայի վիճակագրության առարկան և խնդիրները.....	172
7.2. Ֆոնդային բորսայի վիճակագրության ցուցանիշների համակարգը.....	174
7.3. Ֆոնդային ինդեքսներ և միջիններ.....	180
Առաջարկվող գրականություն	186

ԳԼՈՒԽ 8. ԱՊՈՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

8.1. Ապահովագրության վիճակագրության առարկան և խնդիրները.....	187
8.2. Ապահովագրության վիճակագրության կարևորագույն դասակարգումները և խմբավորումները.....	192

8.3. Ապահովագրական ընկերությունների գործունեության վիճակագրական ցուցանիշները.....	198
8.4. Սակագների հաշվարկը.....	205
Առաջարկվող գրականություն	224

ԳԼՈՒԽ 9. ԱՐՏԱՐԺՈՒՅԹԻ ՓՈԽԱՐԺԵՔԻ ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

9.1. Արտարժույթի փոխարժեքի հասկացությունը և դրա վիճակագրական ուսումնասիրության խնդիրները.....	225
9.2. Արտարժույթի փոխարժեք, գնողունակության համարժեքություն և գնաճ.....	231
9.3. Արտարժույթի փոխարժեքի միջին ցուցանիշները.....	239
9.4. Արտարժույթի փոխարժեքի դինամիկայի վիճակագրական ուսումնասիրության առանձնահատկությունները.....	243
Առաջարկվող գրականություն	248

ԳԼՈՒԽ 10. ՏՈԿՈՍԱԴՐՈՒՅՔՆԵՐԻ ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

10.1. Տոկոսադրույքների էությունը, ձևերը և դրանց վիճակագրական ուսումնասիրության խնդիրները.....	249
10.2. Տոկոսադրույքների դինամիկայի վիճակագրական վերլուծությունը.....	254
10.3. Վարկի տոկոսադրույքի վրա ազդող գործոնների վիճակագրական վերլուծությունը	275
Առաջարկվող գրականություն	283
ՀԱՎԵԼՎԱԾՆԵՐ.....	284

Ֆինանսների վիճակագրություն ձեռնարկը նախանշված է, տնտեսագիտական մասնագիտություն ուսումնասիրող, բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների ուսանողների համար: Հեղինակը, հենվելով սեփական և արտասահմանյան հեղինակների փորձի վրա, ֆինանսավարկային հարաբերությունների վիճակագրական ուսումնասիրության ընթացում, տնտեսագետ-վիճակագիրների առջև ծառացած խնդիրները փորձել է շարադրել հարմար՝ ուսումնասիրության և յուրացման համար: Ձեռնարկում դժվար է ընդգրկել ամբողջ համալիր խնդիրները, որոնք կապված են ֆինանսավարկային ոլորտում վիճակագրական դիտարկման, խմբավորման և վերլուծության հետ: Այս ձեռնարկի շրջանակներում խնդիր չի դրվել շոշափելու ամբողջ համալիր խնդիրները, դրանցից շատերը կրում են բանավեճային բնույթ, ընդհանրապես մշակված չեն և սպասում են իրենց ուսումնասիրությանը: Այդ իսկ պատճառով սահմանափակվել ենք այն հարցերի շրջանակով, որոնք ընդգրկված են «Ֆինանսների վիճակագրության» կուրսի ծրագրերում:

Ձեռնարկի կառուցվածքը այնպիսին է, որ ընթերցողին հնարավորություն է տրվում չդիմելով լրացուցիչ գրականության, ուսումնասիրել ֆինանսների վիճակագրության ցուցանիշների համակարգը, վիճակագրական վերլուծության առավել բազմակողմանի հնարքները և վիճակագրության համապատասխան ուղղության տեղեկատվական ապահովման հարցերը:

Ձեռնարկի յուրաքանչյուր գլուխ պարունակում է թվարկված խնդիրներ, որոնք ծառացած են ֆինանսների վիճակագրության որոշակի առարկայական ոլորտի առջև:

Ձեռնարկում առանձնահատուկ ուշադրություն է դարձվել ֆինանսների վիճակագրության առավել ընդհանրական ցուցանիշներին, առանց որոնց իմացության հնարավոր չէ ակտիվորեն աշխատել վիճակագրական և ֆինանսական կազմակերպություններում:

Անհրաժեշտ է նաև նշել, այն որ ֆինանսների վիճակագրությունը բավականաչափ ավելի լայն է, քան այն ներկայացված է ձեռնարկում: Այլ կերպ ասած, հեղինակը ամենևին էլ իր առաջ նպատակ չի դրել պատասխանելու ֆինանսների վիճակագրության բոլոր հարցերին, քանի որ դրանք մեկ աշխատության և առավել ևս մեկ հեղինակի ուժերից վեր է: Այս տեսանկյունից, հեղինակը, սիրով կընդունի այն ուշադիր ընթերցողների առաջարկություններն ու դիտողությունները, որոնք կարվեն ձեռնարկի վերաբերյալ՝ այն լրամշակելու և նոր հրապարակման պատրաստելու ժամանակ:

ԳԼՈՒԽ 1. ՖԻՆԱՆՍՆԵՐԻ ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՐԿԱՆ,
ՍԵԹՈՂՆԵՐԸ ԵՎ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ
1.1. ՖԻՆԱՆՍՆԵՐԻ ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՐԿԱՆ

Ֆինանսների վիճակագրությունը գիտության ճյուղ է, որին սովորաբար ընդունված է անվանել սոցիալ-տնտեսական վիճակագրություն:

Վիճակագրության զարգացումը որպես հասարակական գիտություն՝ սերտորեն կապված է հասարակության զարգացման, նրա կազմակերպման և գիտատեխնիկական առաջընթացի հետ, որոնք էլ որոշում են վիճակագրական հետազոտությունների մեթոդաբանական հիմքերը և տեխնիկական գործիքակազմը, որն էլ ամբողջությամբ վերաբերվում է ֆինանսների վիճակագրությանը:

Ֆինանսների վիճակագրությունը կարող է ներկայացվել ինչպես վիճակագրության ինքնուրույն բաժին, այնպես էլ զանկազած ճյուղային վիճակագրության կառուցվածքային մաս:

Առաջին մոտեցումը որոշվում է նրանով, որ ֆինանսների վիճակագրությունն ուսումնասիրում է ֆինանսավարկային կազմակերպությունների կողմից կուտակվող ֆինանսական, վարկային դրամական ռեսուրսների շարժի օրենքները՝ շուկայական տնտեսության պայմաններում:

Ընդհանուր տեսության և սոցիալ-տնտեսական վիճակագրության ավանդական մեթոդների հետ միասին, ֆինանսների վիճակագրությունը ուսումնասիրելով կոնկրետ առարկայական շրջան, օգտագործում է առանձնահատուկ հնարքների հավաքածու, վերջիններս էլ հենվում են ֆինանսական մաթեմատիկայի որոշ բաժինների վրա: Ֆինանսների վիճակագրության ուսումնասիրության դժվարությունները կայանում են նրանում, որ պլանային տնտեսության պայմաններում մենք ձեռք բաշեցինք այն կատեգորիաներից և տերմինաբանություններից, որոնք համապատասխանում էին վիճակագրության այս բաժնին: Սակայն հայտնի է, որ անցած դարի վերջին և այս դարի սկզբին հայրենական (հայկական) տնտեսագիտական դպրոցը՝ արդյունավետորեն զարգացրեց ֆինանսների վիճակագրությունը:

Երկրորդ մոտեցման հիմքում ընկած է ֆինանսների դիտարկումը, որպես տնտեսության զանկազած հատվածի կամ ճյուղի սուբյեկտի բաղկացուցիչ գործունեություններ: Ֆինանսների վիճակագրության մոտեցման բովանդակության նման դրվածքը որոշվում է այն ֆունկցիայով, որը նա կատարում է, ապահովվելով ֆինանսական ասպեկտի վիճակագրական պարզաբանումը,

տնտեսության հատվածների և ճյուղերի գործառնությունների գործընթացում:

Ֆինանսների վիճակագրության առարկան, որպես սոցիալ-տնտեսական վիճակագրության առավել ընդարձակ ճյուղի տեսակ, հանդիսանում է զանգվածային երևույթների քանակական կողմը, որոնք իրենցից ներկայացնում են տնտեսական հարբերությունների համակցություն՝ ատառապարկված դրամական տեսքով և միջ-նորդավորված ապրանքների և ծառայությունների արտադրությանը, բաշխմանը, վերաբաշխմանը, սպառմանը և կուտակմանը: Վերը թվարկված զանգվածային երևույթների քանակական կողմերի պարզաբանման և ուսումնասիրման հետ մեկտեղ, ֆինանսների վիճակագրության առարկա է հանդիսանում նաև դրանց որակական կողմերի տնտեսական վերլուծությունը:

Ֆինանսների վիճակագրության առարկան բացառապես լայն է: Նրա առանձնահատկությունը որոշվում է նրանով, որ այն շուկայական տնտեսության պայմաններում իրենցից ներկայացնում է առավել կարևոր և բարդ տնտեսական հարաբերությունների ոլորտ՝ պայմանավորված ֆինանսավարկային համակարգի գործունեությամբ:

Այս բոլորի հետ միասին ֆինանսների վիճակագրության առարկան որոշվում է նաև նրանով, որ տնտեսական և սոցիալական վիճակագրության ճյուղերն օրգանապես կապված են ֆինանսների հետ, քանի որ տնտեսավարող սուբյեկտների գործունեության արդյունքները քանակապես արտահայտվում են դրամական տեսքով և կախված են տարբեր տեսակի դրամական միջոցների ֆոնդերի առկայությունից և օգտագործման բնույթից:

Այսպիսով, ֆինանսների վիճակագրության առարկան հանդիսանում է ֆինանսավարկային հարբերությունների ոլորտում տեղի ունեցող զանգվածային երևույթների և գործընթացների քանակական և որակական կողմերը, իրենց կոնկրետ դրսևորմամբ տեղի և ժամանակի որոշակի պայմաններում:

1.2. ՖԻՆԱՆՍՆԵՐԻ ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՍԵԹՈՂՆԵՐԸ

Ժամանակակից պայմաններում վիճակագրությունն արտացոլում է տնտեսության բոլոր ոլորտների գործունեությունը՝ ապրանքների և ծառայությունների արտադրությունը, իրացումը և սպառումը: Ֆինանսների վիճակագրության մեթոդները նշանակալի չափով համապատասխանում են սոցիալ-տնտեսական վիճակագրության մյուս բաժինների մեթոդներին, չնայած որ ունեն նաև որոշակի առանձնահատկություններ: Դրանք իրենցից ներկայաց-

նում են մի շարք փուլերից կազմված որոշակի գործընթացներ: Ամենից առաջ այն վիճակագրական հետազոտությունների համար գիտական հիպոթեզի մշակումն է: Այն ենթադրում է կոնկրետ նպատակի ձեռք բերման համար հետազոտության խնդրի դրվածքը, այդ նպատակի ձևակերպումը, դիտարկվող օբյեկտի առանձնացումը և սահմանափակումը, ցուցանիշների համակարգի մշակումը, որը հնարավորություն կընձեռի՝ նկարագրելու ուսումնասիրվող օբյեկտը:

Առաջին փուլը հանդիսանում է որոշիչ հետազա վիճակագրական հետազոտությունների համար: Առանց վերը նշված խնդիրների լուծման հնարավոր չէ անցնել վիճակագրական ուսումնասիրության երկրորդ փուլին՝ վիճակագրական դիտարկմանը: Հավաքագրված տվյալների ամփոփումը և խմբավորումը վիճակագրական հետազոտությունների երրորդ փուլն է: Առաջին երկու փուլերի աշխատանքներից է կախված վիճակագրական վերլուծության, սոցիալ-տնտեսական հետազոտությունների որակը: Հավաքագրված և համապատասխան ձևով պատրաստված տեղեկատվությունը ենթարկվում է վերլուծության և անալիտիկ ընդհանրացման:

Ֆինանսների վիճակագրությունում՝ վիճակագրական վերլուծությունը ենթադրում է միջին, վարիացիոն, ինդեքսային, դինամիկ շարքերի, կոռելյացիոն-ռեգրեսիոն վերլուծությունների մեթոդների օգտագործում: Հետևաբար վերը նշված մեթոդներն էլ հանդիսանում են ֆինանսների վիճակագրության ուսումնասիրության մեթոդները:

1.3. ՖԻՆԱՆՍՆԵՐԻ ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Ֆինանսների վիճակագրության խնդիրները որոշվում են նրա առարկայի և մեթոդների բովանդակությամբ ու առանձնահատկությամբ: Դրանք սահմանափակվում են օբյեկտիվորեն հիմնավորված տնտեսական հարաբերությունների համակցության վիճակագրական ուսումնասիրությամբ, որոնք ունեն դրամական արտահայտման ձև և նյութականացված են պետության, տնտեսվարող սուբյեկտների և քաղաքացիների դրամական եկամուտներում և ծախսերում: Ընդհանուր խնդրի որոշումը հնարավորություն է տալիս առանձնացնել ֆինանսների վիճակագրության մասնակի խնդիրներ՝ ըստ մի շարք կոնկրետ ուղղությունների:

Այդպիսի ուղղություններից է հանդիսանում պետական ֆինանսների վիճակագրությունը, որն իրենից ներկայացնում է դրամական հարաբերությունների յուրահատուկ ոլորտ՝ կապված ազ

գային եկամտի և համախառն ներքին արդյունքի ձևավորման, բաշխման և վերաբաշխման գործընթացում, դրամական միջոցների ֆոնդերի ձևավորման, բաշխման և օգտագործման հետ: Պետական ֆինանսները գործում են պետական և տեղական (համայնքային) մակարդակներում և ընդգրկում են պետական, տեղական և պետական սոցիալական ապահովագրության հիմնդրամի բյուջեները, պետական վարկը և պետական կազմակերպությունների ֆինանսները:

Նման մոտեցմանը համապատասխան, առանձնացվում են նաև վիճակագրության խնդիրները, որոնք ենթադրում են պետական ֆինանսների վերաբերյալ համապատասխան տեղեկատվության, վիճակագրական դիտարկման, խմբավորման և վերլուծության հարցերի որոշում: Պետական ֆինանսների վիճակագրության խնդիրները դիտարկվում են «Բյուջետային համակարգի և պետական բյուջեի վիճակագրություն» գլխում:

Տնտեսավարող սուբյեկտների մոտ իրականացվում են տնտեսական հարաբերություններ, որոնք առաջանում են իրենց գործունեության ընթացքում և ունեն դրամական արտահայտման ձև: Տնտեսավարող սուբյեկտների ֆինանսական վիճակի ուսումնասիրությունը, ֆինանսական կայունության և վճարունակության գնահատումը իրենից ներկայացնում է ֆինանսների վիճակագրության մեկ այլ ոչ պակաս խնդիր, որի լուծումը ներկայացված է «Տնտեսավարող սուբյեկտների ֆինանսների վիճակագրություն» գլխում:

Ֆինանսների վիճակագրության արդիական խնդիրներից է հանդիսանում նաև դրամաշրջանառության գործընթացների վիճակագրական ուսումնասիրությունը: Շուկայական տնտեսության ծեփավորումը վերափոխեց ֆինանսական հարաբերությունների բնույթը բոլոր ոլորտներում և առաջացրեց ոչ միայն նոր մեթոդներ, այլ նաև վիճակագրական ուսումնասիրությունների նոր ուղղություններ, ինչպիսիք են արժեթղթերի, ապահովագրության, արտարժույթի փոխարժեքների և այլ տեսակի վիճակագրություններ:

Շուկայական հարաբերությունների կայացումը հանգեցրեց բանկային գործունեության փոփոխությանը, ստեղծելով շուկայական համակարգին համահունչ նոր ֆինանսական ինստիտուտներ, որն էլ ֆինանսների վիճակագրության համար առաջ քաշեց որակապես նոր խնդիրներ: Այդ խնդիրների լուծումը ներկայացված է «Բանկերի վիճակագրություն», «Արժեթղթերի վիճակագրություն» և «Ապահովագրության վիճակագրություն» գլուխներում:

1. Липпе Петер фон дер „Экономическая статистика“· ФСУ Германии, 1995.
2. „Статистика финансов“: Учебник/Под ред. И. Е. Теслюка.- Минск: Высшая школа, 1994.
3. „Статистика финансов“: Учебник/Под ред. М. Г. Назарова.- М.. Финансы и статистика, 1986.
4. „Статистика финансов“: Учебник/Под ред. В.Н. Салина-М.. Финансы и статистика, 2002.

ԳԼՈՒԽ 2. ԲՅՈՒՋԵՏԱՅԻՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԵՎ ՊԵՏԱԿԱՆ ԲՅՈՒՋԵԻ ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

2.1. ԲՅՈՒՋԵՏԱՅԻՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԵՎ ՊԵՏԱԿԱՆ ԲՅՈՒՋԵԻ ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ, ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Ֆինանսները մակրոտնտեսական մակարդակով բաժանվում են տնտեսավարող սուբյեկտների ֆինանսների և պետական ֆինանսների: Պետական ֆինանսներն երկրի ֆինանսական համակարգի կարևոր բաղկացուցիչ մասն է:

Ամենա լայն իմաստով, պետական ֆինանսները տնտեսական հարաբերություններ են, որոնք կապված դրամական միջոցների ապակենտրոնացված և կենտրոնացված համապատասխան ֆոնդերի ձևավորման և օգտագործման հետ, առաջանում են ՀՆԱ-ի, ազգային եկամտի ինչպես նաև ազգային հարստության մի մասի բաշխման և վերաբաշխման ժամանակ: Պետական ֆինանսների խնդիրը կայանում է նրանում, որպեսզի ապահովի պետությանն անհրաժեշտ դրամական միջոցներով իր տնտեսական, սոցիալական և քաղաքական գործառույթներն իրականացնելու համար:

Ֆինանսների վիճակագրության ուսումնասիրության առարկան հանդիսանում է պետական ֆինանսներն ամբողջությամբ և իր առանձին բաղկացուցիչ մասերը՝ տարբեր մակարդակների բյուջեները, պետական վարկը, պետական ձեռնարկությունների ֆինանսները:

Պետական ֆինանսների կազմում կարևոր դեր են խաղում բոլոր մակարդակների բյուջեների ֆինանսները:

Յուրաքանչյուր պետության կազմի մեջ մտնող բոլոր տեսակի (մակարդակների) բյուջեների ամբողջությունը կազմում է տվյալ երկրի բյուջետային համակարգը: Բյուջետային համակարգի կառուցվածքը ամբողջովին համապատասխանում է տվյալ երկրի պետական կառուցվածքին և վարչատարածքային բաժանմանը:

ՀՀ ներկայիս բյուջետային համակարգը գործողության մեջ է մտել և կարգավորվում է 1997թ. ընդունված «Հայաստանի Հանրապետության բյուջետային համակարգի մասին» օրենքով:

1997թ-ից սկսած ՀՀ բյուջետային համակարգն իրավունքի նորմերով կարգավորվող ՀՀ-ն տնտեսական հարաբերությունների և ՀՀ-ն պետական կառուցվածքի վրա հիմնված հետևյալ երկու մակարդակների բյուջեների ամբողջությունն է.

- առաջին մակարդակ՝ պետական բյուջե և սոցիալական ապահովագրության պետական հիմնադրամի բյուջե, երկրորդ մակարդակ՝ համայնքների բյուջեներ:

ՀՀ պետական բյուջեն, սոցիալական ապահովագրության պետական հիմնադրամի բյուջեն և համայնքային բյուջեները կազմում են ՀՀ համախմբված բյուջեն, որի մուտքերը՝ օրենքով բյուջեներին ամրագրված աղբյուրներից ձևավորվող դրամական միջոցների (առանց միջբյուջետային փոխանցումների գծով մուտքերի), իսկ ելքերը՝ օրենքով սահմանված ուղղություններով ծախսվող դրամական միջոցների (առանց միջբյուջետային փոխանցումների գծով ելքերի) համապատասխան հանրագումարներն են:

ՀՀ նոր բյուջետային համակարգը հնից տարբերվում է ոչ միայն ձևական և կառուցվածքային տեսանկյունից, այլ նաև բովանդակային և սկզբունքային առումով:

Ներկայումս ՀՀ բյուջետային համակարգը հիմնվում է հետևյալ ընդհանուր սկզբունքների վրա.

- բյուջետային համակարգի միասնականություն,
- բյուջետային համակարգի մեջ մտնող տարբեր մակարդակների բյուջեների միջև բյուջետային մուտքերի և ելքերի տարանջատում,
բյուջեների ինքնուրույնություն,
բյուջեների հաշվեկշռվածություն,
բյուջետային միջոցների օգտագործման արդյունավետություն,
- բյուջեների հրապարակայնություն:

Պետական ֆինանսների հիմնական տարրը՝ պետական բյուջեն է: Նեղ իմաստով պետական ֆինանսների վիճակագրությունը պետական բյուջեի վիճակագրությունն է:

Պետական բյուջեի և բյուջետային համակարգի վիճակագրությունն ուսումնասիրում է բյուջետային միջոցների ձևավորումը և օգտագործումը: Վիճակագրական ուսումնասիրության օբյեկտ են հանդիսանում բյուջետային համակարգի բոլոր տարրերը՝ կառավարման տարբեր մակարդակների բյուջեները (պետական, համայնքային, տարածքային և համախմբված բյուջեներ):

Պետական բյուջեն պետության կառավարման մարմինների ձեռքում՝ մակրոտնտեսական մակարդակով ծառայում է որպես ֆինանսական կառավարման գործնական լծակ: Այն վճռական դեր է խաղում ամբողջ տնտեսության մակարդակով՝ արժեքային համասեռությունների ձևավորման ու կարգավորման, ինչպես նաև տնտեսության վերակառուցման և կառուցվածքային փոփոխությունների գործնական խնդիրները լուծելու համար՝ անհրաժեշտ ֆինանսական ռեսուրսներով ապահովելու գործում: Պետական բյուջեի միջոցով է կառավարությունն իրականացնում ֆինանսական ներգործություն գիտատեխնիկական առաջընթացի խթան-

ման, տնտեսական և սոցիալական նոր ենթակառուցվածքների ստեղծման ու զարգացման, ինչպես նաև առանձին ժամանակահատվածներում տնտեսությունը ճգնաժամից դուրս բերելու և կայունացնելու վրա:

Պետական բյուջեն կարևոր դեր է խաղում նաև երկրի տարածքում ստեղծված նոր արդյունքի՝ ՀՆԱ-ի բաշխման և վերաբաշխման գործում:

Պետական բյուջեի հիմնական ցուցանիշները կառուցվում են ելնելով պետության պահանջներից, պետության զարգացման յուրաքանչյուր փուլում, հասարակության առջև ծառացած խնդիրներին համապատասխան:

Վիճակագրական մեթոդները հնարավորություն են ընձեռում վերահսկողություն իրականացնելու պետական բյուջեի եկամուտների հավաքագրման և դրանց օգտագործման վրա, ուսումնասիրելու բյուջետային հոդվածների կառուցվածքը և դինամիկան, վերլուծելու առանձին հոդվածների հարաբերակցությունների դինամիկան, բացահայտելու բաշխման օրինաչափությունները և բնութագրելու կապերն՝ եկամուտների և ծախսերի ցուցանիշների միջև:

Պետական բյուջեի կայունության և հաշվեկշռվածության համար անհրաժեշտ հիմք են հանդիսանում հասարակական արտադրության արդյունավետության բարձրացումը, բյուջետային ծախսերի նպատակահարմար կառուցվածքը, արդյունավետ բյուջետային մեխանիզմի կիրառումը:

Պետական բյուջեի վիճակագրության հիմնական խնդիրը հանդիսանում է նրա հիմնական ցուցանիշների բնութագրումը, որոնք որոշում են ֆիսկալ քաղաքականության ուղությունն ու բովանդակությունը: Ավելի կոնկրետ, պետական բյուջեի վիճակագրության խնդիրները կայանում են նրանում, որպեսզի որոշեն.

- պետական բյուջեի եկամուտների և ծախսերի ընդհանուր մեծությունը, եկամուտների նկատմամբ ծախսերի գերազանցման մեծությունը (պակասուրդ) կամ ծախսերի նկատմամբ եկամուտների գերազանցումը (հավելուրդ),
պետական բյուջեի եկամուտների կառուցվածքը,
պետական բյուջեի ծախսերի կառուցվածքը,
պետական բյուջեի պակասուրդի ֆինանսավորման աղբյուրները,
պետական ներքին պարտքի չափերը,
պետության կողմից անցկացվող ֆիսկալ քաղաքականության արդյունավետությունը,

ֆիսկալ քաղաքականության ազդեցությունը տնտեսական աճի և բնակչության կենսամակարդակի վրա:

Պետական բյուջեի վիճակագրությունը գործնականում ընդհանրացնում է տվյալները և պատրաստում է վիճակագրական տեղեկատվություն, որոնք անհրաժեշտ են պետական կառավարման մարմիններին իրենց գործունեության վերլուծության և պլանավորման, ինչպես նաև տնտեսական և սոցիալական քաղաքականությունների մշակման համար: Չնայած նրան, որ հայրենական վիճակագրությունում, և մասնավորապես պետական բյուջեի վիճակագրությունում՝ միջազգային չափորոշիչների ներդրման ճանապարհով տեղի են ունենում բարեփոխումներ, այնուամենայնիվ հայրենական վիճակագրությունում արտացոլվում են տնտեսության կազմակերպարարական կառուցվածքը և պետական կառավարման մարմինների գործնական գործունեության առանձնահատկությունները:

2.2. ՊԵՏԱԿԱՆ ԲՅՈՒՋԵԻ ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՀԻՍՆԱԿԱՆ ԿԱՏԵԳՈՐԻԱՆԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ԲՆՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԸ

Պետական բյուջեի վիճակագրությունում օգտագործվող կարելի է կատեգորիաներից է համարվում տնտեսության պետական կառավարման հատվածը: Այս կատեգորիայի կարևորությունը կայանում է նրանում, որ հատվածի որոշումը հնարավորություն է տալիս սահմանելու այն կառուցվածքային միավորների շրջանակը, որոնց եկամուտները և ծախսերը ենթակա են արտացոլման պետական բյուջեում: Այս հատվածի մեջ ներառվում են այն կառուցվածքային միավորները, որոնց գործունեությունը կապված է պետական կառավարման ֆունկցիաների իրականացման հետ: Այդ ֆունկցիաները կայանում են պետական քաղաքականության անցկացման ճանապարհով՝ ոչ շուկայական բնույթի ծառայությունների մատուցմամբ և եկամուտների ու հարստության վերաբաշխմամբ: Որպես կանոն, վերաբաշխումն իրականացվում է տնտեսության մյուս հատվածների հարկման, ինչպես նաև կենսաթոշակների, կրթաթոշակների, նպաստների և մյուս սոցիալական վճարների տրամադրման ճանապարհով:

Պետական կառավարման հատվածի մեջ չեն ընդգրկվում այն կառուցվածքային միավորները, որոնք զբաղվում են ապրանքների և ծառայությունների շուկայական արտադրությամբ և իրացմամբ: Այդ կառուցվածքային միավորները ընդգրկվում են ոչ ֆինանսական հատվածի մեջ:

Պետական բյուջեի վիճակագրական ցուցանիշների համակարգի բնույթը որոշվում է նաև մյուս կարևոր կատեգորիաների միջոցով, որոնք արտացոլում են պետական կառավարման մարմինների և տնտեսության մյուս հատվածների միջև իրականացվող տնտեսական գործընթացները: Այդ կատեգորիաների շարքին են դասվում.

- մուտքերը կամ վճարները,
- վերադարձելի կամ անվերադարձ մուտքերը կամ վճարները,

անհատույց կամ հատուցելի մուտքերը կամ վճարները,

ընթացիկ կամ կապիտալ մուտքերը կամ վճարները,

ֆինանսական ակտիվների ձեռք բերումը կամ պարտավորությունների ընդունումը,

պետական քաղաքականության անցկացման նպատակով ֆինանսական ակտիվների ձեռք բերումը:

Այս կատեգորիաների որոշումն անհարժեշտ է, տարբեր տնտեսական բովանդակություն ունեցող, տնտեսական գործառնությունների ճիշտ արտացոլման համար: Օրինակ՝ կարևոր է ճիշտ որոշել բաշխման և վերաբաշխման բովանդակություն ունեցող գործառնությունները, կամ էլ, մի կողմից բյուջեի եկամտային մասի մուտքերը, իսկ մյուս կողմից, անհարժեշտ է ճիշտ որոշել այն մուտքերը, որոնք չեն ավելացնում բյուջեի եկամտային մասը, այլ հանդիսանում են բյուջեի պակասուրդի ֆինանսավորման աղբյուր:

Առաջին երկու կատեգորիաները վերաբերվում են բոլոր գործառնություններին, հաջորդ երկուսը՝ միայն անվերադարձ գործառնություններին: Ֆինանսական ակտիվների ձեռք բերումը կամ պարտավորությունների ընդունումը վերաբերվում են բոլոր վերադարձելի գործառնություններին: Վերջին կատեգորիան վերաբերվում է միայն պետական ֆինանսական ակտիվների հետ կապված գործառնություններին:

Ցանկացած տնտեսական գործառնություն ենթադրում է երկու կողմի մասնակցություն, որոնք հանդիսանում են գործառնության մասնակիցներ: Հիմնականում այդ գործառնություններում գործում են երկու հոսքեր: Հոսքերից մեկը ուղղված է դեպի գործառնության մասնակիցը (մուտք), մյուսը՝ ուղղվում է նրանից դուրս (վճար):

Մուտքերը և/կամ վճարները համարվում են վերադարձելի, եթե հակառակ հոսքն ունի, սահմանված մարման ժամկետով, պայմանագրային պարտավորությունների ձև: Եթե հակառակ հոսքը, սահմանված մարման ժամկետով, պայմանագրային պարտավորությունների տեսքով բացակայում է, ապա մուտքերը և/կամ վճարները համարվում են անվերադարձելի: Միայն վերադարձելի

գործառնությունների արդյունքում է առաջանում կամ ֆինանսական պահանջ, կամ տեղի է ունենում պարտավորությունների մարում:

Անվերադարձելի մուտքերը կամ վճարները համարվում են հատուցելի (սեփականությունից եկամուտները, ապրանքների և ծառայությունների փոխանակումը), եթե տեղի ունի ապրանքների և ծառայությունների հակառակ հոսք: Եթե նման հոսքը բացակայում է, ապա անվերադարձելի մուտքերը կամ վճարները համարվում են անհատուցելի (հարկերը): Հատուցելի գործառնությունները ենթադրում են վճարումներ փոխհատուցման պայմանով: Հակառակ դրանց, անհատուցելի գործառնությունները, որոնք կարող են լինել ինչպես կամավոր, այնպես էլ պարտադիր, չեն ենթադրում ինչ-որ համարժեքի ստացում:

Ըստ նպատակային նշանակության՝ վճարները կապված են կամ ընթացիկ գործունեության, կամ էլ կապիտալ ծախսերի հետ: Կապիտալ ծախսերի գործառնություններն ընդգրկում են այն մուտքերը կամ վճարները, որոնք կապված են ակտիվների ձեռք բերման, ստեղծման և օտարման հետ, որոնց օգտագործման ժամկետներն արտադրության ընթացքում կազմում է մեկ տարուց ավելի: Ոչ նյութական ակտիվները և հողը նույնպես ներառվում են կապիտալ ակտիվների մեջ: Պետական աղբյուրներից ստացված անհատույց վճարները, որոնք նպատակաուղծված են կապիտալ ակտիվներ ձեռք բերելու համար, դասակարգվում են որպես՝ պաշտոնական կապիտալ տրանսֆերտներ, եթե դրանք ստացվել են ոչ պետական աղբյուրներից՝ կապիտալ տրանսֆերտներ:

Վերադարձելի ֆինանսական գործառնությունները հիմնականում բաժանվում են գործառնությունների, որոնք կապված են տնտեսության մյուս հատվածների նկատմամբ պետական կառավարման մարմինների պարտավորությունների ծագման հետ և գործառնությունների, որոնք նպաստում են պետական կառավարման մարմինների նկատմամբ տնտեսության մյուս հատվածների պարտավորությունների առաջացմանը:

Պետական ֆինանսների վիճակագրությունում, գործող միջազգային չափորոշիչներին համաձայն, պետական բյուջեի վիճակագրությունում հաշվառումը կատարվում է դրամարկղային սկզբունքով. այսինքն դրամական հոսքերի փաստացի գրանցման սկզբունքով, իսկ ԱՀՀ-ում՝ հաշվեգրման սկզբունքով, այսինքն դեբիտորական և կրեդիտորական պարտավորությունների առաջացման պահով:

2.3. ՊԵՏԱԿԱՆ ԲՅՈՒՋԵԻ ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐԸ

Պետական բյուջեի եկամտային և ծախսային հոդվածները դասակարգվում են կոնկրետ պետության բյուջետային դասակարգմանը համապատասխան:

Պետական բյուջեի եկամուտները պետության կենտրոնացված ֆինանսական ռեսուրսների մի մասն են, որոնք անհրաժեշտ են պետության ֆունկցիաները կատարելու համար:

Բյուջետային եկամուտները ավելի նեղ հասկացություն է, քան պետության եկամուտները, որոնք բացի բյուջեի միջոցներից ընդգրկում են կառավարման բոլոր մակարդակների դրամական միջոցները, արտաբյուջետային ֆոնդերի ռեսուրսները, ինչպես նաև պետական կառավարման հատվածի ամբողջ եկամուտները:

Բյուջեի եկամուտների հիմնական աղբյուրը համարվում է ազգային եկամուտը և համախառն ներքին արդյունքը: Այն դեպքում երբ դրանք չեն բավականացնում ֆինանսական պահանջների ծածկմանը, ապա պետությունն ընդգրկում է ազգային հարստությունը:

Ազգային եկամտի կամ համախառն ներքին արդյունքի ներգրավման հիմնական մեթոդները հարկերն ու պարտադիր վճարներն են, որոնք սահմանվում են գործադիր և հաստատվում են օրենսդիր մարմինների կողմից:

Պետական բյուջեի վիճակագրության հիմնական ցուցանիշներն են.

- եկամուտներ,
- պաշտոնական տրանսֆերտներ,
- ծախսեր,
- վարկավորում հանած մարում (զուտ վարկավորում),
- եկամուտների նկատմամբ ծախսերի գերազանցում (պակասուրդ) կամ ծախսերի նկատմամբ եկամուտների գերազանցում (հավելուրդ):

Եկամուտները (որպես բյուջետային մուտքեր) պարտադիր, անվերադարձելի վճարներ են, որոնք մուտք են լինում բյուջե:

Պետական բյուջեի եկամուտները բաժանվում են ընթացիկ և կապիտալ եկամուտների:

Ընթացիկ եկամուտներին են վերաբերվում հարկային և ոչ հարկային մուտքերը:

Հարկային եկամուտները, պետական և հասարակական կարիքների բավարարման նպատակով, պետական մարմինների կողմից գանձվող պարտադիր, անհատույց, անվերադարձելի վճարներ

են: Հարկային եկամուտներին են վերաբերվում ոչ միայն տարբեր տեսակի հարկերը, այլ նաև տույժերը և տուգանքները, արտահանման և ներմուծման ժամանակ գանձվող մաքսային վճարները (մաքսատուրք, մաքսավճար):

Ոչ հարկային մուտքերը անվերադարձ, հատուցելի (եկամուտներ սեփականությունից և ձեռնարկատիրական գործունեությունից) և որոշ դեպքերում անհատույց (տույժ, տուգանք) մուտքերն են:

Կապիտալ եկամուտներին են վերաբերվում կապիտալ ակտիվների (հիմնական միջոցներ, պետական պահուստներ, հող) վաճառքից եկամուտները, ինչպես նաև ոչ պետական աղբյուրներից ստացված կապիտալ տրանսֆերտները, այսինքն նպատակային նշանակության համար վճարված անհատույց, անվերադարձ և ոչ պարտադիր մուտքերը:

Պաշտոնական տրանսֆերտները պետական կառավարման կազմակերպությունների (հայրենական և օտարերկրյա) կամ միջազգային կազմակերպությունների կողմից անհատույց, անվերադարձ, ոչ պարտադիր ստացվող մուտքերն են:

Անհրաժեշտ է նկատի առնել այն, որ բյուջեի պակասուրդի հաշվարկման ժամանակ Արժույթի միջազգային հիմնադրամը (ԱՄՀ) հանձնարարում է ստացված պաշտոնական տրանսֆերտները միացնել «եկամուտ» կատեգորիայի հետ և իրենց դիտել որպես գործառնություն, որոնք կրճատում են, այլ ոչ թե ֆինանսավորում են բյուջեի պակասուրդը: Միևնույն ժամանակ «ստացված պաշտոնական տրանսֆերտներ» կատեգորիան բյուջեի դասակարգման մեջ ներկայացվում է առանձին բաժնով, որպեսզի հնարավոր լինի իրականացնելու տվյալների անհրաժեշտ վերախմբավորում:

Պաշտոնական տրանսֆերտները դասակարգվում են ինչպես ըստ ստացման աղբյուրների (ներքին և արտաքին), այնպես էլ ըստ նշանակության (ընթացիկ և կապիտալ):

Ծախսերը բոլոր անվերադարձ վճարներն են՝ անկախ նրանից համարվում են հատուցելի կամ անհատույց և ինչ նպատակների համար են իրականացվում (ընթացիկ կամ կապիտալ): Պետական կառավարման մյուս մարմիններին տրամադրված տրանսֆերտային վճարները ներառվում են ծախսերի մեջ և որպես ինքնուրույն կատեգորիա չի առանձնացվում:

Ծախսերը բաժանվում են ընթացիկ և կապիտալ ծախսերի:

Վարկավորում հանած մարում (զուտ վարկավորում) կատեգորիան ընդգրկում է տնտեսության մյուս հատվածների նկատմամբ

պետական կառավարման մարմինների ֆինանսական պահանջների հետ կապված գործառնությունները:

Պետական ֆինանսների վիճակագրությունում «զուտ վարկավորում» կատեգորիան միացվում է «ծախսեր» կատեգորիայի հետ և դիտվում է որպես բյուջեի պակասուրդի վրա ազդող գործոն: Եթե վարկավորումը իրականացվում է տարբեր կառուցվածքների կամ պետական կառավարման մակարդակների միջև, ապա միևնույն գործառնության երկու կողմերը արտացոլվում են համաչափորեն, այսինքն վարկատու-միավորը ցույց է տալիս վարկավորումը, որի ծավալը որոշում է պակասուրդի չափը, իսկ փոխառու-միավորը՝ պակասուրդի ֆինանսավորման նպատակով փոխառությունը: Վարկավորումը դիտվում է որպես ծախսային հոդված, որը անմիջական ազդեցություն է գործում տարբեր տարիների բյուջեների պակասուրդի հաշվարկման վրա, իսկ փոխառությունը չի ներառվում բյուջեի եկամտային մասում, այլ դիտվում է որպես բյուջեի պակասուրդի ֆինանսավորման աղբյուր:

Պետական բյուջեի պակասուրդը որոշվում է եկամուտների ու ստացված պաշտոնական տրանսֆերտների գումարի և ծախսերի ու զուտ վարկավորման գումարի տարբերությամբ:

Պետական բյուջեի պակասուրդի ֆինանսավորման ընդհանուր ծավալը հավասար է պակասուրդի մեծությանը՝ հակառակ նշանով: Ֆինանսավորման տեսանկյունից պակասուրդը որոշվում է,

Պակասուրդ = (փոխառություն - պարտքի մարում) + իրացվելի ֆինանսական միջոցների մնացորդի կրճատում:

Բյուջեի պակասուրդի կուտակման արդյունքում ձևավորվում է պետական պարտքը: Պետական պարտքը տնտեսության մյուս հատվածների կամ արտաքին աշխարհի նկատմամբ պաշտոնապես ընդունված պետական կառավարման մարմինների պարտավորություններն են:

Պետության ֆինանսական գործունեության արդյունքը արտահայտվում է բյուջեի մասերի՝ եկամուտների և ծախսերի հարաբերություններում: Ներկայումս, անգամ զարգացած շուկայական տնտեսության երկրների բյուջեները հանդիսանում են պակասուրդային: Ընդունված է համարել, այն որ եթե բյուջեի պակասուրդի մակարդակը չի գերազանցում տվյալ երկրի ՀՆԱ-ի 3 %-ը, ապա ֆինանսական վիճակը տվյալ երկրի համարվում է նորմալ: Այս դեպքում կարևոր է նաև այն, թե ինչ ձևով է ծածկվում բյուջեի պակասուրդը (գնաճային կամ ոչ գնաճային), ինչպիսին է պակասուրդի արտաքին և ներքին ֆինանսավորման աղբյուրների հարաբերակցությունը:

Պետական բյուջեի վերաբերյալ վիճակագրական տվյալները վերահսկողական ֆունկցիայի դեր են կատարում: Որոնք հնարավորություն են տալիս որոշելու թե ինչպես է տնտեսավարող սուբյեկտներից ֆինանսական ռեսուրսները մուտքագրվում պետության տրամադրության տակ և արդյոք համապատասխանում են պետության ռեսուրսների չափերը հասարակական պահանջմունքների ծավալին:

Պետական բյուջեի կատարման վերլուծությունը իրականացվում է ինչպես ամբողջ եկամուտների և ծախսերի պլանի կատարման հարաբերական մեծությունների հաշվարկման ճանապարհով, այնպես էլ ըստ իրենց տեսակների և նպատակային օգտագործման ուղղությունների կտրվածքով:

Վիճակագրական տվյալների հիման վրա հնարավոր է որոշել գործոնների ազդեցության չափը պետական բյուջեի եկամուտների մակարդակի վրա: Այդպիսի գործոնների շարքին կառելի է դասել հետևյալ կարևոր մակրոտնտեսական ցուցանիշները.

- համախառն ներքին արդյունքի ծավալը,
- ազգային եկամտի օգտագործման ծավալը,
- պետական բյուջեի հարկային մուտքերի ծավալը և այլն:

Պետական բյուջեի հարկային մուտքերի ծավալի փոփոխության վրա ազդող գործոնների շարքին են դասվում հարկման բազայի և դրույքաչափի փոփոխությունները:

Հարկային մուտքերի ծավալի բացարձակ փոփոխությունն, ըստ մեկ հարկատեսակի, ի հաշիվ այդ երկու գործոնների կարելի է հաշվարկել հետևյալ բանաձևի օգնությամբ.

$$\Delta HO = HO_1 - HO_0 = \Delta HO_{HC} + \Delta HO_{HB} \quad (2.1)$$

որտեղ՝ ΔHO - հարկային մուտքերի ծավալի բացարձակ փոփոխությունն է,

ΔHO_0 և ΔHO_1 - հարկային մուտքերի ծավալներն են բազիսային և հաշվետու ժամանակաշրջաններում,

ΔHO_{HC} - հարկային մուտքերի ծավալի բացարձակ փոփոխությունն է ի հաշիվ դրույքաչափի,

ΔHO_{HB} - հարկային մուտքերի ծավալի բացարձակ փոփոխությունն է ի հաշիվ հարկման բազայի:

Հարկային մուտքերի ծավալի բացարձակ փոփոխությունն ի հաշիվ հարկային դրույքաչափի՝ հաշվարկվում է հետևյալ բանաձևով.

$$\Delta HO_{HC} = (HC_1 - HC_0) \cdot HB_1 \quad (2.2)$$

Հարկային մուտքերի ծավալի բացարձակ փոփոխությունն ի հաշիվ հարկման բազայի՝ հաշվարկվում է հետևյալ բանաձևով՝

$$\Delta HO_{HB} = (HB_1 - HB_0) \cdot HC_0 \quad (2.3)$$

որտեղ՝ $HB_{0,1}$ -հարկման բազայի ծավալներն են բազիսային և հաշվետու ժամանակաշրջաններում,

$HC_{0,1}$ - հարկային դրույքաչափի մեծությունն է՝ բազիսային և հաշվետու ժամանակաշրջաններում:

Բյուջեում լրացուցիչ մուտքերի մասնաբաժինը որոշվում է հետևյալ բանաձևերով.

- ի հաշիվ հարկային դրույքաչափի փոփոխության

$$d_{\Delta HO_{HC}} = \frac{\Delta HO_{HC}}{\Delta HO} \cdot 100\% \quad (2.4)$$

ի հաշիվ հարկման բազայի ծավալի փոփոխության

$$d_{\Delta HO_{HB}} = \frac{\Delta HO_{HB}}{\Delta HO} \cdot 100\% \quad (2.5)$$

2.4. ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԲՅՈՒՋԵՏԱՅԻՆ ԴԱՍԱԿԱՐԳՈՒՄ

Պետական կառավարման մարմինների գործառնությունների վերաբերյալ խմբավորված տեղեկատվությունը, որոնք իրականացվում են դասակարգումների օգնությամբ, հնարավորություն է տալիս կանխատեսելու թե պետական կառավարման մարմինների սպառման մակարդակը կարող է բավարարվել իրենց տրամադրության տակ եղած առկա ռեսուրսներով՝ չընդգրկելով փոխառու միջոցներ: Այս սկզբունքը գործում է պետական բյուջեի դասակարգման հիման վրա:

Դասակարգման արդյունքում բացահայտվում են պետական կառավարման գործառնությունների միջև եղած նմանությունները, խմբավորվում են բազմաթիվ այլ գործառնություններ, ծրագրեր, հարաբերականորեն միատեսակ կատեգորիաներ, որոնք հնարավորություն են տալիս պարզելու այնպիսի ցուցանիշների բնույթը, կառուցվածքը և տնտեսական ազդեցությունը, ինչպիսիք են եկա-

մուտները, ստացված պաշտոնական տրանսֆերտները, ծախսերը, վարկավորում հանած մարումը, պակասուրդի ֆինանսավորումը և պետական պարտքը:

Բյուջետային դասակարգումը տարբեր մակարդակների բյուջեների եկամուտների և ծախսերի խմբավորումն է ըստ տեսակների և ուղղությունների, որով ապահովվում է բյուջեների ցուցանիշների համադրելիությունը:

Արժույթի միջազգային հիմնադրամի կողմից առաջարկված դասակարգման համակարգը, որը որոշում է պետական բյուջեի ցուցանիշների համակարգի կառուցվածքը, ընդգրկում է հետևյալ բաժինները.

Ա.Եկամուտների և պաշտոնական տրանսֆերտների դասակարգումը:

Բ.Ծախսերի և վարկավորում հանած մարում դասակարգումը:

Գ.Բյուջեի պակասուրդի ֆինանսավորման գործառնությունների դասակարգումը:

Դ. Պետական պարտքի դասակարգումը:

Այժմ ավելի մանրամասն դիտարկենք պետական բյուջեի հիմնական դասակարգումները:

Ա.Եկամուտների և պաշտոնական տրանսֆերտների դասակարգումը

I. Ընդամենը եկամուտներ և ստացված պաշտոնական տրանսֆերտներ (II + VII)

II. Ընդամենը եկամուտներ (III+ VI)

III. Ընթացիկ եկամուտներ (IV+V)

IV. Հարկայի եկամուտներ

1. Եկամտահարկ
2. Շահութահարկ
3. Սեփականությունից հարկ
4. Հարկ ապրանքներից և ծառայություններից
5. Հարկ միջազգային առևտրից
6. Այլ հարկային մուտքեր

V. Ոչ հարկային եկամուտներ

VI. Եկամուտներ կապիտալ գործառնություններից

VII. Ստացված պաշտոնական տրանսֆերտներ:

Եկամուտների դասակարգման մեջ ամենից առաջ առանձնացվում են հարկերը կամ հարկային մուտքերը:

Հարկը պետական և հասարակական կարիքների բավարարման նպատակով համապարտադիր, անհատույց, անվերադարձ վճար է, որը գանձվում է ֆիզիկական ու իրավաբանական անձանցից, իրավաբանական անձի կարգավիճակ չունեցող կազմակեր-

պություններինց նախատեսված կարգով, չափերով և սահմանված ժամկետներում:

Հարկերը դասակարգվում են ըստ հարկման օբյեկտի (բազա) բնույթի կամ ըստ գործունեության տեսակի, որի արդյունքում առաջանում է հարկային պարտավորություն:

Ընթացիկ ոչ հարկային մուտքերը խմբավորվում են ըստ իրենց բովանդակության (եկամուտներ սեփականությունից, արտադրանքի իրացումից հասույթ, տույժեր, տուգանքներ և այլն):

Կապիտալ գործառնություններից եկամուտները ներառում են տարբեր տեսակի կապիտալ ակտիվների իրացումից եկամուտները և ոչ պետական աղբյուրներից կապիտալ ներդրումներում կամավոր մուտքերը:

Պաշտոնական տրանսֆերտները դասակարգվում են ըստ իրենց աղբյուրների (հայրենական և օտարերկրյա) և ըստ իրենց ուղղվածության (ընթացիկ ծախսերի և կապիտալ ներդրումների):

Բ. Ծախսեր և վարկավորում հանած մարում դասակարգումը:

Ծախսեր և վարկավորում հանած մարումը դասակարգվում է ըստ երկու հիմնական հատկանիշների՝ նշանակության կամ գործառնությունների (գործառնական), որոնց կատարման հետ են կապված այդ ծախսերը, և տնտեսական (տնտեսական) բնույթի գործառնությունների, որոնց կատարման ժամանակ իրականացվում են այդ ծախսերը:

Ծախսեր և վարկավորում հանած մարումն ըստ գործառնական դասակարգմամբ:

1. Ընդհանուր բնույթի պետական ծառայություններ
2. Պաշտպանություն
3. Հասարակական անվտանգություն և կարգուկանոն
4. Կրթություն
5. Առողջապահություն
6. Սոցիալական ապահովություն և ապահովագրություն
7. Բնակարանային կոմունալ տնտեսություն
8. Կուլտուրայի և կրոնի ոլորտի գործունեություն և հանգստի կազմակերպում
9. Վառելիքաէներգետիկ համալիր
10. Գյուղատնտեսություն, անտառային տնտեսություն, ձկնորսություն և որսորդություն
11. Լեռնահանքային, վերամշակող արդյունաբերություն, շինարարություն
12. Տրանսպորտ և կապ
13. Տնտեսական գործունեության հետ կապված այլ ծառայություններ

14. Վերը նշված խմբերում չներառված ծախսեր:

Բյուջեի ծախսերի գործառնական դասակարգման մեջ կարելի է առանձնացնել հետևյալ չորս կատեգորիաները.

I. Ընդհանուր նշանակության պետական ծառայություններ:

Այն ընդգրկում է ընդհանուր բյուջետային գործունեությունը, ընդհանուր կադրային քաղաքականությունը, պետական գնումներն ու խնայողությունները, արտաքին հարաբերությունները, պաշտպանությունը, հասարակական կարգուկանոնը և պետական անվտանգությունը:

II. Հասարակական և սոցիալական ծառայություններ:

Այս կատեգորիային են վերաբերվում կրթությունը, առողջապահությունը, սոցիալական ապահովությունը և ապահովագրությունը, բնակարանային տնտեսությունը, կոմունալ ծառայությունները, հանգստի կազմակերպումը և մշակութային գործունեությունը:

III. Տնտեսական գործունեության հետ կապված պետական ծառայություններ:

Այստեղ ընդգրկվում են տնտեսական գործունեության բարձր արդյունավետությունը ապահովվող և կարգավորող պետական ծախսերը:

IV. Այլ ֆունկցիաներ:

Այս խմբի մեջ մտնում են տոկոսների վճարումները, պետական պարտքի երաշխիքների հետ կապված ծախսերը, ինչպես նաև տրամադրված ընդհանուր բնույթի տրանսֆերտները:

Ծախսեր և վարկավորում համաձայն մարումն ըստ տնտեսագիտական դասակարգմամբ:

Ծախսեր և վարկավորում համաձայն մարումը, համաձայն տնտեսագիտական բնութագրիչների, որոշում են գործառնությունների այն տեսակները, որոնք օգտագործվում են պետական կառավարման մարմինների կողմից իրենց գործառնությունները կատարելու համար:

Պետական ծախսերը և վարկավորում համաձայն մարումը դասակարգվում են տնտեսական բնույթի գործառնություններին համապատասխան՝ կախված նրանից թե տվյալ գործառնությունը հանդիսանում է հատուցելի կամ անհատույց և ինչ նպատակների համար են նախատեսված (ընթացիկ կամ կուսյիտակ): Սովորաբար ծախսերի տնտեսագիտական դասակարգումն օգտագործվում է պետական կառավարման մարմինների գործունեության բնույթի և նրանց ազդեցությունն երկրի տնտեսության վրա որոշելու համար: Սկզբունքորեն տնտեսագիտական դասակարգման սխեման ունի հետևյալ տեսքը.

I. Ընդամենը ծախսեր և վարկավորում հանած մարում (II+V)

II. Ընդամենը ծախսեր (III+IV)

III. Ընթացիկ ծախսեր

1. Ապրանքների և ծառայությունների ձեռք վերման ծախսեր
2. Տոկոսների վճարում
3. Աշխատավարձ
4. Տրանսֆերտներ

IV. Կապիտալ ծախսեր

1. Հիմնական կապիտալի ձեռք բերման ծախսեր
2. Պաշարների ստեղծման նպատակով ձեռք բերված ապրանքների ծախսեր
3. Հողի և ոչ նյութական ակտիվների ձեռք բերման ծախսեր
4. Կապիտալ տրանսֆերտներ

V վարկավորում հանած մարում

1. Ներքին վարկավորում
2. Արտաքին վարկավորում:

Ընթացիկ ծախսերը ընդգրկում են հատուցելի վճարները, բացառությամբ կապիտալ ակտիվների կամ ապրանքների և ծառայությունների վճարների, որոնք ուղղվում են կապիտալ ակտիվների ստեղծմանը:

Կապիտալ ծախսերի տակ հասկացվում են կապիտալ ակտիվների, ռազմավարական նշանակություն ունեցող ապրանքների պաշարների, հողի, ոչ նյութական ակտիվների ձեռք բերման նպատակով կատարվող վճարները:

Վարկավորում հանած մարում հատվածում հաշվի են առնվում միայն այն պետական կազմակերպությունների վարկային գործունեությունները, որոնց ֆունդերը ամբողջությամբ ձևավորվում են պետական միջոցների հաշվին:

Պետական բյուջեի պակասուրդի ֆինանսավորման գործառնությունների դասակարգումը:

Արժույթի միջազգային հիմնադրամը առաջարկում է բյուջեի պակասուրդի ֆինանսավորման գործառնությունների երկու դասակարգում՝ ըստ վարկատուի և ըստ պարտքային պարտավորության տեսակների:

Ըստ վարկատուի տեսակի բյուջեի պակասուրդի ֆինանսավորման գործառնությունները դասակարգվում են.

I. Ընդհանուր ֆինանսավորում (II+III)

II. Ներքին ֆինանսավորում

1. Պետական կառավարման հատվածի մյուս մասերից

2. Դրամավարկային կարգավորման մարմիններից
3. Ավանդային բանկերից
4. Այլ ներքին ֆինանսավորում
5. Շեզրտում

III. Արտաքին ֆինանսավորում

- 1 Միջազգային կազմակերպություններից
2. Օտարերկրյա պետական կառավարման մարմիններից
3. Այլ արտաքին փոխառվություններ:

Այս դասակարգման էությունը կայանում է նրանում, որպեսզի ցույց տրվեն ֆինանսական միջոցների ստացման աղբյուրները, որոնք անհրաժեշտ են պետական կառավարման հատվածի պակասուրդի ծածկման համար, ինչպես նաև այն միջոցների օգտագործումը, որոնք ձևավորվել են հավելուրդի արդյունքում:

Ըստ պարտքային պարտավորությունների բյուջեի պակասուրդի ֆինանսավորման գործառնությունների դասակարգումը հնարավորություն է տալիս ստանալու տեղեկատվություն այն եղանակների վերաբերյալ, որոնք օգտագործվում են պետական կազմակերպությունների կողմից իրենց պակասուրդի ֆինանսավորման համար:

Այս դասակարգման ամփոփ սխեման ընդգրկում է հետևյալ բաժինները.

I. Ընդհանուր ֆինանսավորում (I+II)

II. Ներքին ֆինանսավորում

1. Երկարաժամկետ պարտատոմսեր
2. Կարճաժամկետ պարտատոմսեր և մուրհակներ
3. Երկարաժամկետ փոխառություններ
4. Կարճաժամկետ փոխառություններ և կանխավճարներ
5. Այլ պարտավորություններ

III. Արտաքին ֆինանսավորում

1. Երկարաժամկետ պարտատոմսեր
2. Կարճաժամկետ պարտատոմսեր և մուրհակներ
3. Երկարաժամկետ փոխառություններ
4. Կարճաժամկետ փոխառություններ և կանխավճարներ
5. Այլ պարտավորություններ:

Պետական պարտքի դասակարգումը

Պետական բյուջեի պակասուրդի ֆինանսավորման արդյունքում առաջանում է պետական պարտքը: Պետական պարտքի վիճակագրությունը ընդգրկում է պետական կառավարման հատվածը՝ կենտրոնական և տեղական մարմինները: Պետական պարտքի վերաբերյալ տվյալները ցույց են տալիս պետական կառավարման ամբողջ պարտավորությունների գումարը, ինչպես նաև

այն թե պետական կառավարման հատվածը տնտեսության որ հատվածին է պարտք:

Պետական պարտքի ամենա կարևոր դասակարգումը պարտքի դասակարգումն է ըստ վարկատուի:

I. Ընդհանուր պետական պարտք (II+III)

II. Ներքին պարտք

1. Պետական կառավարման հատվածի մյուս մասերին
2. Դրամավարկային կարգավորման մարմիններին
3. Ավանդային բանկերին
4. Այլ ներքին պարտք
5. Ճշգրտում

III. Արտաքին պարտք

1. Միջազգային կազմակերպություններին
2. Օտարերկրյա պետական կառավարման մարմիններին
3. Այլ արտաքին պարտավորություններ:

Ըստ պարտքային պարտավորությունների պետական պարտքը ունի հետևյալ կազմը:

I. Ընդհանուր պետական պարտք (I+II)

II. Ներքին պարտք

1. Երկարաժամկետ պարտատոմսեր
2. Կարճաժամկետ պարտատոմսեր և մուրհակներ
3. Երկարաժամկետ փոխառություններ
4. Կարճաժամկետ փոխառություններ և կանխավճարներ
5. Այլ պարտավորություններ

III. Արտաքին պարտք

1. Երկարաժամկետ պարտատոմսեր
2. Կարճաժամկետ պարտատոմսեր և մուրհակներ
3. Երկարաժամկետ փոխառություններ
4. Կարճաժամկետ փոխառություններ և կանխավճարներ
5. Այլ պարտավորություններ:

2.5.33 ԲՅՈՒՋԵՏԱՅԻՆ ԴԱՍԱԿԱՐԳՈՒՄԸ ԵՎ ՊԵՏԱԿԱՆ ԲՅՈՒՋԵԻ ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱԴԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ՀՀ բյուջետային դասակարգումը մինչև 2008 թվականը համապատասխանել է Արժույթի միջազգային հիմնադրամի կողմից առաջարկվող դասակարգմանը՝ հաշվի առնելով ՀՀ առանձնահատկությունները: 2008թ.-ից ՀՀ պետական բյուջեի ցուցանիշների դասակարգումն իրականացվում է «Կառավարության ֆինանսների վիճակագրություն -2001» (GFS-2001) ձեռնարկի դասակարգմանը համապատասխան: Համաձայն այդ դասակարգման, որը որոշում է

ՀՀ պետական բյուջեի ցուցանիշների համակարգի կառուցվածքը, ընդգրկում է հետևյալ բաժինները.

Ա.Ընդամենը պետական բյուջեի եկամուտների դասակարգումը:

Բ.Ընդամենը ծախսերի դասակարգումը:

Գ.Պետական բյուջեի պակասուրդի ֆինանսավորման աղբյուրների դասակարգումը:

Այժմ ավելի մանրամասն դիտարկենք ՀՀ պետական բյուջեի հիմնական դասակարգումները:

Ա.Ընդամենը պետական բյուջեի եկամուտների դասակարգումը:

Ընդամենը պետական բյուջեի եկամուտներ, այդ թվում՝
1. Հարկային եկամուտներ, այդ թվում՝
1.1 ավելացված արժեքի հարկ
1.2 շահութահարկ
1.3 եկամտահարկ
1.4 ակցիզային հարկ
1.5 գույքահարկ
1.6 հողի հարկ
1.7 մաքսատուրք
1.8 հաստատագրված վճարներ
1.9 բնական պաշարների օգտագործման և շրջակա միջավայրի պահպանման համար վճարներ
1.10 պարգեցված հարկ
1.11 այլ հարկային եկամուտներ
2. Պետական տուրք
3. Պարտադիր սոցիալական ապահովության վճարներ
4. Պաշտոնական դրամաշնորհներ
5. Այլ եկամուտներ

Ըստ ՀՀ ֆինանսների նախարարության տվյալների, 2008թ. հունվար-հուլիսին ՀՀ պետական բյուջեի եկամուտները կազմել են 414029.7 մլն. դրամ:

ՀՀ պետական բյուջեի եկամուտների կազմը¹

(ընթացիկ գներով, մլն. դրամ)

	2008թ. ռուսկար-հուլիս
Ընդամենը պետական բյուջեի եկամուտներ	414029.7
<i>այդ թվում՝</i>	
1. Հարկային եկամուտներ	328645.9
<i>այդ թվում՝</i>	
ավելացված արժեքի հարկ	170614.2
շահութահարկ	53392.2
եկամտահարկ	28960.7
ակցիզային հարկ	24480.4
գույքահարկ	2.0
հողի հարկ	9.2
մաքսատուրք	19430.4
հաստատագրված վճարներ	10615.8
բնական պաշարների օգտագործման և շրջա կա միջավայրի պահպանման համար վճարներ	5408.3
պարզեցված հարկ	3807.1
այլ հարկային եկամուտներ	11925.5
2. Պետական տուրք	12105.4
3. Պարտադիր սոցիալական ապահովության վճարներ	55128.5
4. Պաշտոնական դրամաշնորհներ	2793.0
5. Այլ եկամուտներ	15357.0

Բ. Ընդամենը ծախսերի դասակարգումը:

Ընդամենը ծախսերը դասակարգվում է ըստ երկու հիմնական հատկանիշների՝ ըստ գործառնությունների (գործառնական), և ըստ տնտեսական բնույթի գործառնությունների:

ՀՀ պետական բյուջեի ընդամենը ծախսերն ըստ գործառնական դասակարգման ունի հետևյալ կառուցվածքը.

Ընդամենը ծախսեր, այդ թվում
01 Ընդհանուր բնույթի հանրային ծառայություններ
02 Պաշտպանություն
03 Հասարակական կարգ, անվտանգություն և դատական գործունեություն
04 Տնտեսական հարաբերություններ

¹ «Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2008 թվականի հունվար-հուլիսին» ՀՀ ԱԿԾ, եր .2008թ.

05 Շրջակա միջավայրի պաշտպանություն
06 Բնակարանային շինարարություն և կոմունալ ծառայություններ
07 Առողջապահություն
08 Հանգիստ, մշակույթ և կրոն
09 Կրթություն
10 Սոցիալական պաշտպանություն
11 Հիմնական բաժիններին չդասվող պահուստային ֆոնդեր

2008թ. հունվար-հուլիսին ՀՀ պետական բյուջեի միջոցների հաշվին իրականացվել են 405804.3 մլն. դրամի ծախսեր (ԾԻԳ-ի միջոցները ներառյալ՝ 426452.9 մլն. դրամ),

Աղյուսակ 2.2

ՀՀ պետական բյուջեի ծախսերի կազմն ըստ գործառնական դասակարգման խմբերի¹

(ընթացիկ գներով, մլն. դրամ)

	2008թ. հունվար-հուլիս
Ընդամենը ծախսեր, այդ թվում՝	405804.3
01 Ընդհանուր բնույթի հանրային ծառայություններ	58643.5
02 Պաշտպանություն	65474.5
03 Հասարակական կարգ, անվտանգություն և դատական գործունեություն	30364.6
04 Տնտեսական հարաբերություններ	31635.6
05 Շրջակա միջավայրի պաշտպանություն	1038.7
06 Բնակարանային շինարարություն և կոմունալ ծառայություններ	4759.9
07 Առողջապահություն	22997.7
08 Հանգիստ, մշակույթ և կրոն	8152.2
09 Կրթություն	56493.6
10 Սոցիալական պաշտպանություն	120439.1
11 Հիմնական բաժիններին չդասվող պահուստային ֆոնդեր	5804.8

ՀՀ պետական բյուջեի ընդամենը ծախսերն ըստ տնտեսական դասակարգման ունի հետևյալ կառուցվածքը.

«Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ տնտեսական փոփոխությունների 2008 թվականի հունվար-հուլիսին», ՀՀ ԱԳՆ էր. 2008թ

Ընդամենը ծախսեր
1.Ընթացիկ ծախսեր
1.1Աշխատավարձ
1.2 Պարտադիր սոցիալական ապահովության վճարներ
1.3Ծառայությունների և ապրանքների ձեռք բերում
1.4Տոկոսավճարներ
ներքին տոկոսավճարներ
արտաքին տոկոսավճարներ
1.5Սուբսիդիաներ
1.6Դրամաշնորհներ
1.7 Սոցիալական նպաստներ և կենսաթոշակներ
1.8Այլ ծախսեր
2 Ոչ ֆինանսական ակտիվների հետ գործառնություններ
2.1 Ոչ ֆինանսական ակտիվների գծով ծախսեր
2.2Ոչ ֆինանսական ակտիվների օտարումից մուտքեր

Աղյուսակ 2.3

ՀՀ պետական բյուջեի ծախսերի կազմն ըստ տնտեսագիտական դասակարգման խմբերի¹

(ընթացիկ գներով, մլն. դրամ)

	2008թ. հունվար-հուլիս
Ընդամենը ծախսեր	405804.3
1.Ընթացիկ ծախսեր	357701.8
Աշխատավարձ	31100.2
Պարտադիր սոցիալական ապահովության վճարներ	2200 7
Ծառայությունների և ապրանքների ձեռք բերում	71755.7
Տոկոսավճարներ	5901.2
ներքին տոկոսավճարներ	3984.2
արտաքին տոկոսավճարներ	1917.0
Սուբսիդիաներ	13275.9
Դրամաշնորհներ	46016.7
Սոցիալական նպաստներ և կենսաթոշակներ	118528.5
Այլ ծախսեր	68922.9
2 Ոչ ֆինանսական ակտիվների հետ գործառնություններ	48102.4
Ոչ ֆինանսական ակտիվների գծով ծախսեր	55188.5
Ոչ ֆինանսական ակտիվների օտարումից մուտքեր	-7086.1

¹ «Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական փոփոխությունները 2008 թվականի հունվար-հուլիսին» ՀՀ ԱՎԾ, Եր., 2008թ.

Պետական բյուջեի պակասուրդի ֆինանսավորման աղբյուրների դասակարգումը ունի հետևյալ տեսքը.

Պետական բյուջեի պակասուրդի (+)/հավելուրդի (-) ֆինանսավորման աղբյուրները
1.Ներքին աղբյուրներ
1.1 փոխառու միջոցներ
1.2 ֆինանսական ակտիվներ
2.Արտաքին աղբյուրներ
2.1 փոխառու միջոցներ
2.2 ֆինանսական ակտիվներ

2008 թ. հունվար-հուլիսին ՀՀ պետական բյուջեի հավելուրդը կազմել է 8225.4 մլն դրամ (ԾԻԳ-ի միջոցները ներառյալ պակասուրդը՝ 12423.2 մլն. դրամ):

Աղյուսակ 2.4

ՀՀ պետական բյուջեի պակասուրդի ֆինանսավորման աղբյուրները՝

(ընթացիկ գներով, մլն. դրամ)

	2008թ. հունվար-հուլիս
Պակասուրդ (-)/հավելուրդ (+)	8225.4
Պետական բյուջեի պակասուրդի (+)/հավելուրդի (-) ֆինանսավորման աղբյուրները	-8225.4
Ներքին աղբյուրներ	3404.4
փոխառու միջոցներ	9484.9
ֆինանսական ակտիվներ	-6080.5
Արտաքին աղբյուրներ	-11629.8
փոխառու միջոցներ	3423.5
ֆինանսական ակտիվներ	-15053.3

«Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2008 թվականի հունվար-հուլիսին» ՀՀ ԱՎԾ, եր. 2008թ.

1.«ՀՀ բյուջետային համակարգի մասին» ՀՀ օրենք. ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր,N17, Եր.,2000:

2.«Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2008 թվականի հունվար-հուլիսին» ՀՀ ԱՎԾ. Եր.,2008:

3. Լ. Բադանյան և ուրիշներ «Ֆինանսներ, դրամաշրջանառություն և վարկ», Եր .2007:

4.,„Руководство по статистике государственных финансов“:Пер. С англ.// Международный валютный фонд, 1996.

5.,„Финансы“:Учебник/Под ред. Проф. В.М. Родионовой.-. М. Финансы и статистика,1993.

6.,„Статистика финансов“:Учебник/Под ред. И. Е. Теслюка.-Минск: Вышейшая школа,1994.

7.,„Статистика финансов“:Учебник/ Под ред. В. Н. Салина, М.. Финансы и статистика, 2002.

8.Рябушкин Б. Т.,„Основы статистики государственных финансов“.-М.. Финстатинформ,1997.

ԳԼՈՒԽ 3. ՏՆՏԵՍԱԿԱՐՈՂ ՍՈՒԲՅԵԿՏՆԵՐԻ ՖԻՆԱՆՍՆԵՐԻ ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

3.1.ՏՆՏԵՍԱԿԱՐՈՂ ՍՈՒԲՅԵԿՏՆԵՐԻ ՖԻՆԱՆՍՆԵՐԻ ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՐԿԱՆ ԵՎ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Տնտեսավարող սուբյեկտների (ձեռնարկությունների, կազմակերպությունների) ֆինանսները դրամական արտահայտությամբ ֆինանսական հարաբերություններ են, որոնք կապված դրամական ֆոնդերի ձևավորման, բաշխման և օգտագործման հետ առաջանում են ապրանքների արտադրության, աշխատանքների կատարման և ծառայությունների մատուցման գործընթացում:

Տնտեսավարող սուբյեկտների ֆինանսական հարաբերություններն ըստ իրենց բնույթի և ուղղվածության բազմազան և բազմաքանակ են, այդ իսկ պատճառով վիճակագրությունը դրանց խմբավորում է՝

1.Հարաբերություններ ձեռնարկությունների ներսում: Այդ հարաբերություններն ամենից առաջ ծագում են, արտադրական և սպառողական նշանակության պահանջմունքների բավարարման նպատակով, եկամուտների ձևավորման, ներտնտեսական նշանակության նպատակային ֆոնդերի ձևավորման և օգտագործման գործընթացում:

2.Ռեզիդենտ և ոչ ռեզիդենտ կազմակերպությունների միջև տեղի է ունենում ֆինանսական ռեսուրսների շարժ: Այս հարաբերությունները ստեղծվում են երբ ձեռնարկությունը՝ ռիվիդենտ և տոկոս ստանալու նպատակով, միջոցներ է ներդնում մեկ այլ ձեռնարկության բաժնետոմսերում և պարտատոմսերում:

3.Ապահովագրական ընկերությունների հետ ֆինանսական հարաբերությունները ձևավորվում են տարբեր տեսակի ապահովագրական ֆոնդերի ձևավորման և օգտագործման ժամանակ:

4.Ձեռնարկությունները ֆինանսական հարաբերություններ են ունենում նաև բանկերի հետ, որը կապված է բանկային վարկի ստացման, մարման և տոկոսների վճարման հետ:

5.Կապված բյուջետային և արտաբյուջետային ֆոնդերի ձևավորման և օգտագործման հետ, որոնք արտահայտվում են տարբեր մակարդակների բյուջեներում և արտաբյուջետային ֆոնդերում վճարումների տեսքով: Ֆինանսական հարաբերություններ են առաջանում ձեռնարկությունների և պետության միջև:

Ձեռնարկությունների ֆինանսների վիճակագրության ուսումնասիրության առարկան հանդիսանում է ֆինանսադրամական հարաբերությունների քանակական բնութագրումը, հաշվի առնելով որակական առանձնահատկությունները պայմանավորված, ինչ

պես միմյանց, այնպես էլ ֆինանսաբանկային համակարգի և պետության հանդեպ պարտավորությունների կատարման ժամանակ՝ ֆինանսական ռեսուրսների ձևավորմամբ, բաշխմամբ և օգտագործմամբ:

Տնտեսավարող սուբյեկտների ֆինանսների վիճակագրության հիմնական խնդիրներն են.

- տնտեսավարող սուբյեկտների ֆինանսադրամական հարաբերությունների վիճակի և զարգացման ուսումնասիրությունը,
ֆինանսական ռեսուրսների ձևավորման աղբյուրների ժավալի և կառուցվածքի վերլուծությունը,
դրամական միջոցների օգտագործման ուղղությունների որոշումը,
շահույթի և շահութաբերության մակարդակի և դիմամիկայի վերլուծությունը,
ֆինանսական կայունության և վճարունակության հնարավորությունների գնահատումը,
ֆինանսավարկային պարտավորությունների կատարման գնահատումը:

Տնտեսավարող սուբյեկտների ֆինանսների վիճակագրությունում օգտագործվում են այնպիսի ցուցանիշների համակարգ, որոնք արտացոլում են տնտեսավարող սուբյեկտների ֆինանսական դրությունը, դրամական միջոցների ձևավորման, բաշխման և օգտագործման բնույթը, պարտավորությունների չափերը և կառուցվածքը և այլն:

Ձեռնարկությունների ֆինանսական վիճակի հիմնական օրինաչափությունների վիճակագրական ուսումնասիրությունների ժամանակ լայնորեն օգտագործվում են խմբավորման, կառուցվածքային վերլուծության, ռեգրեսիոն և կոռելյացիոն վերլուծության մեթոդները, դիմամիկ շարքերը, ինդեքսային մեթոդը և այլն:

3.2. ՏՆՏԵՍԱՎԱՐՈՂ ՍՈՒԲՅԵԿՏՆԵՐԻ ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐԻ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ԱՐԲՅՈՒՐՆԵՐԻ ԵՎ ՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՎԻՃԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ցանկացած տնտեսավարող սուբյեկտ, որոշակի գործունեություն ծավալելու համար, պետք է իր տրամադրության տակ ունենա ֆինանսական և ոչ ֆինանսական ռեսուրսներ:

Ֆինանսական ռեսուրսները տնտեսավարող սուբյեկտների տրամադրության տակ եղած սեփական և փոխառու դրամական

միջոցներն են, որոնք ուղղվում են ֆինանսական պարտավորությունների և արտադրական ծախսերի կատարմանը:

Նոր ստեղծվող ձեռնարկությունների համար, անկախ իրենց կազմակերպա-իրավական ձևից, ֆինանսական ռեսուրսների ձևավորման աղբյուր է հանդիսանում կանոնադրական կապիտալը, այսինքն հիմնադիրների ներդրած գումարները, այդ թվում արտասահմանյան, հիմնական և շրջանառու կապիտալի տեսքով:

Ֆինանսական ռեսուրսների ծավալը և կազմը անմիջապես նորեն կապված են տնտեսավարող սուբյեկտների զարգացման մակարդակից և նրա գործունեության արդյունավետությունից: Որքան հաջող է տնտեսավարող սուբյեկտի գործունեությունը, այլ հավասար պայմաններում, այնքան բարձր է դրամական եկամուտների չափերը: Տնտեսավարող սուբյեկտների ֆինանսական ռեսուրսների սկզբնական ձևավորումը տեղի է ունենում ձեռնարկության կազմավորման պահին՝ երբ ձևավորվում է կանոնադրական կապիտալը: Պայմանավորված ձեռնարկության կազմակերպա-իրավական ձևից, կանոնադրական կապիտալի ձևավորման աղբյուրներ են հանդիսանում՝ բաժնետիրական կապիտալը, ընկերության անդամների փայավճարները, ծյուղային ֆինանսական ռեսուրսները, երկարաժամկետ վարկերը, բյուջետային միջոցները:

Շուկայական տնտեսության պայմաններում գործող ձեռնարկությունների ֆինանսական ռեսուրսների ձևավորման աղբյուրներ են հանդիսանում ապրանքների իրացումից, աշխատանքների կատարումից, ծառայությունների մատուցումից ստացվող շահույթը, ամորտիզացիոն հատկացումները, արժեթղթերի վաճառքից մուտքերը, այլ թողարկողների արժեթղթերից ստացվող տոկոսները և դիվիդենտները, կարճաժամկետ և երկարաժամկետ վարկերն ու փոխառությունները, ապահովագրական փոխհատուցումները, ունեցվածքի վաճառքից ստացվող մուտքերը և այլն:

Տնտեսավարող սուբյեկտների ֆինանսական ռեսուրսները գլխավորապես ձևավորվում են շահույթի և ամորտիզացիոն հատկացումների հաշվին:

Շահույթի ստացումը յուրաքանչյուր տնտեսավարող սուբյեկտի վերջնական նպատակն է:

Շահույթ տնտեսական կատեգորիա է, որը դրամական կուտակումների ձևով բնութագրում է տնտեսավարող սուբյեկտի տնտեսական գործունեությունը:

Շահույթը բնութագրում է արտադրական գործընթացի վերջնական արդյունքը, որը համարվում է տնտեսավարող սուբյեկտի ֆինանսական դրության հիմնական ցուցանիշը:

Տնտեսավարող սուբյեկտների ֆինանսների վիճակագրությունում, կախված իրենց բովանդակությունից և հաշվարկման հաջորդականությունից, տարբերում ենք շահույթի հետևյալ ցուցանիշները.

- համախառն շահույթ,
- արտադրանքի իրացումից շահույթ,
- հաշվեկշռային շահույթ (զուտ շահույթ մինչև հարկումը),
- զուտ շահույթ (չբաշխված շահույթ, զուտ շահույթ հարկումից հետո):

Տնտեսավարող սուբյեկտների տնտեսական գործունեության սկզբնական ֆինանսական ցուցանիշ է հանդիսանում արտադրանքի իրացումից, աշխատանքների կատարումից, ծառայությունների մատուցումից ստացված հասույթը:

Արտադրանքի իրացումից հասույթը իրենից ներկայացնում է իրացված արտադրանքի (մատուցված ծառայության) արժեքը:

Այս ցուցանիշը, հանդիսանալով սկզբնական ելակետային ֆինանսական ցուցանիշ, ֆինանսների վիճակագրությունում չի համարվում գնահատող ցուցանիշ, այնպես ինչպես նրա մեծության վրա ազդում են արտադրության գործընթացում սպառված ապրանքների և ծառայությունների (ինքնարժեք) արժեքը: Սակայն հասույթ ցուցանիշը հիմք է հանդիսանում տնտեսական գործունեության արդյունքները բնութագրող մյուս ֆինանսական ցուցանիշների հաշվարկման համար: Այդ իսկ պատճառով հասույթի որոշման արժանահավատության աստիճանը բնութագրում է մյուս ցուցանիշների արժանահավատությունը:

Համախառն շահույթը հաշվարկվում է որպես արտադրանքի իրացումից հասույթի և արտադրանքի արտադրության ծախսերի (արտադրական ինքնարժեք) տարբերություն:

Համախառն շահույթը, ֆինանսների վիճակագրությունում հանդիսանում է գնահատող ցուցանիշ, և միջազգային պրակտիկայում օգտագործվում է որպես ձեռնարկությունների ռեյտինգավորման չափորոշիչ:

Աղյուսակ 3.1

ՀՀ տնտեսության ճյուղերի համախառն շահույթը (վնասը)¹
(մլն. դրամ)

	2005	2006
Համախառն շահույթ, ընդամենը, այդ թվում	322412.1	332919.5
Գյուղատնտեսություն, որսորդություն և անտառային տնտեսություն	2249.3	2362.5
Չկնորսություն, ծկնաբուծություն	307.0	340.4
Արդյունաբերություն	141423.3	134526.6
Էլեկտրաէներգիայի, ջրի, գազի արտադրություն և բաշխում	30956.3	36816.3
Շինարարություն	6622.8	9345.2
Առևտուր, ավտոմեքենաների, կենցաղային արտադրատեսակների և անձնական օգտագործման իրերի նորոգում	53444.7	55558.1
Տրանսպորտ և կապ	63289.2	62515.1
Ֆինանսական գործունեություն	1238.7	970.2
Կոմունալ, սոցիալական և անհատական ծառայությունների մատուցում	3533.1	4495.5
Առողջապահություն, սոցիալական ծառայությունների մատուցում	2355.1	2843.2
Կրթություն	1768.6	1969.2
Անշարժ գույքի հետ կապված գործառնություններ	10407.3	15781.2
Այլ ճյուղեր	4816.7	5396.0

Արտադրանքի իրացումից շահույթը որոշվում է արտադրանքի իրացումից հասույթի և արտադրանքի արտադրության, իրացման ու վարչական ծախսերի (լրիվ ինքնարժեք) տարբերությամբ, կամ համախառն շահույթից հանելով իրացման և վարչական ծախսերը:

Արտադրանքի իրացումից շահույթը կարելի է արտահայտել հետևյալ բանաձևով.

$$\Pi_p = \sum pq - \sum \cdot q \quad (3.1)$$

որտեղ p – միավոր արտադրանքի գինն է.

q – արտադրանքի քանակն է,

-- միավոր արտադրանքի ծախսերն (ինքնարժեք) են.

**ՀՀ տնտեսության ճյուղերի արտադրանքի իրացումից
շահույթը (վնասը)¹**

	<i>(ն/ն. դրամ)</i>	2005	2006
Արտադրանքի իրացումից շահույթ, ընդամենը, այդ թվում՝		192198.5	177320.4
Գյուղատնտեսություն, որսորդություն և անտառային տնտեսություն		1319.8	1404.8
Չկնորսություն, ձկնաբուծություն		206.7	227.2
Արդյունաբերություն		102065.0	80711.7
Էլեկտրաէներգիայի, ջրի, գազի արտադրություն և բաշխում		7027.4	9566.3
Շինարարություն		1991.6	3879.8
Առևտուր, ավտոմեքենաների, կենցաղային արտադրատեսակների և անձնական օգտագործման իրերի նորոգում		29786.7	30493.1
Տրանսպորտ և կապ		41455.9	39155.3
Ֆինանսական գործունեություն		797.2	342.0
Կոմունալ, սոցիալական և անհատական ծառայությունների մատուցում		865.8	1185.9
Առողջապահություն, սոցիալական ծառայությունների մատուցում		-746.5	-708.9
Կրթություն		806.6	619.9
Անշարժ գույքի հետ կապված գործառնություններ		5508.3	9105.4
Այլ ճյուղեր		1114.0	1337.9

Շահույթի գծով բացարձակ և հարաբերական փոփոխությունները գնահատելիս՝ օգտագործում ենք վիճակագրության ընդհանուր տեսությունից հայտնի դինամիկայի վերլուծության ցուցանիշները՝ բացարձակ հավելաճը, աճի, հավելաճի, աճի միջին, հավելաճի միջին տեսակները

Շահույթի մակարդակի գծով այդ ցուցանիշները հաշվարկվում են հետևյալ բանաձևերով՝

- Բացարձակ հավելաճը.

ա) բազիսային եղանակով՝

¹ «Հայաստանի ֆինանսների վիճակագրությունը», ՀՀ ԱՎԾ, ԵՐ 2007

$$\pm \Delta \Pi_p = \Pi_i - \Pi_0 = (\sum p_i q_i - \sum z_i q_i) - (\sum p_0 q_0 - \sum z_0 q_0) \quad (3.2)$$

բ) շղթայական եղանակով՝

$$\pm \Delta \Pi_p = \Pi_i - \Pi_{i-1} = (\sum p_i q_i - \sum z_i q_i) - (\sum p_{i-1} q_{i-1} - \sum z_{i-1} q_{i-1}) \quad (3.3)$$

որտեղ՝ Π_0 - բազիսային տարվա (ժամանակաշրջանի) շահույթի մակարդակն է,

Π_i - i -րդ տարվա (ժամանակաշրջանի) շահույթի մակարդակն է,

Π_{i-1} - $(i-1)$ -րդ կամ նախորդ տարվա (ժամանակաշրջանի) շահույթի մակարդակն է:

- Աճի տեմպը.

ա) բազիսային եղանակով (K_p).

$$K_p = \frac{\Pi_i}{\Pi_0} \cdot 100\% \quad (3.4)$$

բ) շղթայական եղանակով ($K_{շղթ}$).

$$K_{շղթ} = \frac{\Pi_i}{\Pi_{i-1}} \cdot 100\% \quad (3.5)$$

- Հավելաճի տեմպը

ա) բազիսային եղանակով ($\pm T_p$).

$$\pm T_p = \frac{\Pi_i - \Pi_0}{\Pi_0} \cdot 100\% = \frac{\pm \Delta \Pi_p}{\Pi_0} \cdot 100\% = (K_p - 1) \cdot 100\% \quad (3.6)$$

բ) շղթայական եղանակով ($\pm T_{շղթ}$).

$$\pm T_{շղթ} = \frac{\Pi_i - \Pi_{i-1}}{\Pi_{i-1}} \cdot 100\% = \frac{\pm \Delta \Pi_{շղթ}}{\Pi_{i-1}} \cdot 100\% = (K_{շղթ} - 1) \cdot 100\% \quad (3.7)$$

- Ածի միջին տեմպը.

ա) բազիսային եղանակով ($\overline{K}_p$)

$$\overline{K}_p = \sqrt[n]{\frac{\Pi_n}{\Pi_0}} 100\% \quad (3.8)$$

որտեղ Π_n - n -րդ տարվա (ժամանակաշրջանի) շահույթի մակարդակն է,

($n - 1$)- տարիների (ժամանակաշրջանների) թվաքանակն է 1-ով պակաս:

բ) շղթայական եղանակով ($\overline{K}_{շղթ.}$)

$$K_{շղթ.} = \sqrt[n]{K_1 \cdot K_2 \cdot \dots \cdot K_n} 100\% = \sqrt[n]{\frac{\Pi_1}{\Pi_0} \cdot \frac{\Pi_2}{\Pi_1} \cdot \dots \cdot \frac{\Pi_n}{\Pi_{n-1}}} 100\% \quad (3.9)$$

Անհրաժեշտ է նշել, որ ածի միջին տեմպի մեծությունները բազիսային և շղթայական եղանակներով հաշվարկելիս՝ ստացվում է միևնույն արդյունքը:

-Հավելաձի միջին տեմպը՝

ա) բազիսային եղանակով ($\pm \overline{T}_p$)

$$\pm \overline{T}_p = \overline{K}_p - 100\% \quad (3.10)$$

բ) շղթայական եղանակով ($\pm \overline{T}_{շղթ.}$)

$$\pm \overline{T}_{շղթ.} = \overline{K}_{շղթ.} - 100\% \quad (3.11)$$

Այժմ ներկայացնենք, 2005 –2007թթ. ՀՀ ամբողջ տնտեսության մակարդակով, արտադրանքի իրացումից շահույթի (վնասի) զծով, բացարձակ և հարաբերական ցուցանիշների փոփոխությունները՝ գտագործելով դինամիկայի վերլուծության գուգանիշները՝բազիսային և շղթայական եղանակներով:

ՀՀ տնտեսության ճյուղերի արտադրանքի իրացումից շահույթ
(վճառ) ցուցանիշի փոփոխությունը¹

Ցուցանիշներ	Շղթայական	Բազիսային
Բացարձակ հավելած ($\pm \Delta \Pi_p$)	-4613,5	-19491,6
Աճի տեմպ (K)	97,4	89,6
Հավելածի տեմպ ($\pm T$)	-2,6	-11,3
Աճի միջին տեմպ ($\bar{K}$)	98,7	97,4
Հավելածի միջին տեմպ ($\pm \bar{T}$)	-1,3	-2,6

Արտադրանքի իրացումից շահույթի ուսումնասիրությունը կատարվում է գործոնային վերլուծությամբ: Այս ցուցանիշի մեծության վրա իրենց ազդեցությունն են թողնում իրացված արտադրանքի և ծառայությունների գները և սակագները, միավոր արտադրանքի ինքնարժեքը և իրացված արտադրանքի ծավալը և կառուցվածքը:

Այս երեք գործոններից յուրաքանչյուրի դերը կարելի է որոշել ինդեքսային մեթոդի օգնությամբ:

Շահույթի բացարձակ հավելածը կարելի ներկայացնել հետևյալ կերպ.

$$\Delta \Pi_p = \Pi_1 - \Pi_0 = (\sum p_1 q_1 - \sum z_1 q_1) - (\sum p_0 q_0 - \sum z_0 q_0) \quad (3.12)$$

Շահույթի բացարձակ հավելածը ի հաշիվ իրացման միջին գների և սակագների որոշում ենք, որպես հաշվետու ժամանակաշրջանի արտադրանքի իրացումից հասույթի և բազիսային ժամանակաշրջանի միջին գներով և սակագներով հաշվարկված հաշվետու ժամանակաշրջանի իրացված արտադրանքի ծավալի տարբերությամբ, այսինքն.

$$\Delta \Pi_p^p = \sum p_1 q_1 - \sum p_0 q_1 = \sum (p_1 - p_0) h_1 \quad (3.13)$$

Շահույթի բացարձակ հավելածը արտադրանքի ինքնարժեքի փոփոխության արդյունքում որոշվում է, որպես բազիսային ժամանակաշրջանի ինքնարժեքով վերահաշվարկված հաշվետու ժամանակաշրջանի իրացված արտադրանքի ծավալի և հաշվետու ժամանակաշրջանի արտադրանքի փաստացի ինքնարժեքի տարբերությամբ: Այս գործոնի ազդեցությունը շահույթի փոփոխության վրա որոշում ենք հետևյալ կերպ.

$$\Delta \Pi_p^z = \sum z_0 q_1 - \sum z_1 q_1 \quad (3.14)$$

Իրացված արտադրանքի ծավալի փոփոխության ազդեցությունը սահմանվում է բազիսային ժամանակաշրջանի շահույթի և բազիսային ժամանակաշրջանի ինքնարժեքով և գներով վերահաշվարկված փաստացի իրացված արտադրանքի շահույթի համեմատությամբ:

$$\Delta \Pi_p^q = (\sum p_0 q_1 - \sum z_0 q_1) - (\sum p_0 q_0 - \sum z_0 q_0) \quad (3.15)$$

Շահույթի հավելածը ի հաշիվ արտադրանքի կառուցվածքի փոփոխության, որոշվում է հետևյալ կերպ.

$$\Delta \Pi_p^c = \left(\frac{\sum \Pi_0 q_1}{\sum p_0 q_1} - \frac{\sum \Pi_0 q_0}{\sum p_0 q_0} \right) \cdot \sum p_0 q_1 \quad (3.16)$$

որտեղ $\Pi = p - z$

Այսպիսով, արտադրանքի իրացումից շահույթի գումարի շեղումը կարելի դիտել որպես վերը նշված չորս գործոնների փոփոխության արդյունք:

Տնտեսավարող սուբյեկտների հիմնական (գործառնական) և ոչ հիմնական (ոչ գործառնական) գործունեության (ֆինանսական և ներդրումային գործունեություն) արդյունքները բնութագրող ցուցանիշ է հանդիսանում հաշվեկշռային շահույթը:

Հաշվեկշռային շահույթը արտադրանքի (աշխատանքների, ծառայությունների), ոչ նյութական ակտիվների, հիմնական միջոցների ու այլ նյութական ակտիվների արժեքների իրացումից ստացված շահույթի և արտաիրացումային գործունեությունից

ստացված եկամուտների (համաձայն այդ գործառնությունների վրա կատարված ծախսերը) գումարն է, կամ տնտեսավարող սուբյեկտների հիմնական և ոչ հիմնական գործունեությունների արդյունքների գումարն է:

Արտաիրացումային եկամուտներն ընդգրկում են.

- արժեթղթերից ստացվող դիվիդենդները և տոկոսները,
 - վարձակալական վճարները,
 - տուգանքները և տույժերը,
 - այլ ձեռնարկություններում ներդրումային գործունեությունից ստացված եկամուտները, արտարժությալին գործառնությունների արդյունքում ստացված եկամուտները,
- այլ եկամուտներ, որոնք կապված չեն ապրանքների և ծառայությունների իրացման հետ:

Արտաիրացումային ծախսերին են վերագրվում.

- պատրաստի արտադրանքի և արտադրական պաշարների արժեքների գնահատումից վնասներ, հիմնական միջոցների շահագործումից և պահպանումից վնասներ, դատական ծախսեր, տնտեսական պատժամիջոցներ, արտարժությալին գործառնությունների արդյունքում կրած վնասներ:

Եթե տնտեսավարող սուբյեկտն իրականացնում է միայն հիմնական գործունեություն, ապա հարկվող օբյեկտ է հանդիսանում արտադրանքի իրացումից շահույթը, իսկ եթե իրականացնում է ինչպես հիմնական, այնպես էլ ոչ հիմնական գործունեություն, ապա հաշվեկշռային շահույթն է հանդիսանում հարկման օբյեկտ:

Ձուտ շահույթը հաշվեկշռային շահույթի այն մասն է, որը մնում է տնտեսավարող սուբյեկտի տրամադրության տակ հարկերը վճարելուց հետո:

Մակրոտնտեսական հաշվարկներում, մասնավորապես ազգային հաշիվների համակարգում, համախառն և ձուտ շահույթի տարբերությունը ճշգրտվում է այլ կերպ. շահույթը, մինչև հիմնական կապիտալի սպառման հաշվանցումը կոչվում է համախառն, իսկ հիմնական կապիտալի հաշվանցումից հետո ձուտ:

Ձուտ շահույթի օգտագործման հիմնական ուղղությունն են պահուստային կապիտալին հատկացումները, կուտակման, սպառման և սոցիալական ոլորտի հիմնադրամների կազմա-

վորումը, շահաբաժինների վճարումը, բարեգործական և այլ նպատակների համար մասնահանումները: Ձուտ շահույթի այն մասը, որը չի օգտագործվում տնտեսավարող սուբյեկտի կողմից, մնում է որպես կուտակված շահույթ:

3.3.ՏՆՏԵՍԱՎԱՐՈՂ ՍՈՒԲՅԵԿՏՆԵՐԻ ՇԱՀՈՒԹԱԲԵՐՈՒԹՅԱՆ ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐԻ ՀԱՄԱՎԱՐԳԸ ԵՎ ՀԱՇՎԱՐԿՄԱՆ ՄԵԹՈԴՆԵՐԸ

Տնտեսավարող սուբյեկտների ֆինանսների վիճակագրությունում շահույթի ծավալի բացարձակ ցուցանիշների հետ մեկտեղ լայնորեն կիրառվում են շահութաբերություն հարաբերական ցուցանիշը, որը ընդհանուր տեսքով հնարավորություն է տալիս բնութագրելու տնտեսավարող սուբյեկտի գործունեության եկամտաբերությունը: Շահութաբերության ցուցանիշը կախված է արտադրության ծավալներից, արտադրողականության աճից, ինքնարժեքի իջեցումից և այլնից, այդ իսկ պատճառով անհարժեշտ է այն դիտել որպես տնտեսական արդյունավետությունը բնութագրող կարևոր ինդիկատոր:

Տնտեսավարող սուբյեկտների ֆինանսների վիճակագրությունում տարբերում ենք շահութաբերության հետևյալ հիմնական ցուցանիշները՝ ընդհանուր, կապիտալի և արտադրանքի իրացումից

Ընդհանուր շահութաբերության ցուցանիշը, տոկոսային արտահայտությամբ, հաշվարկվում է որպես հաշվեկշռային շահույթի և ոչ ֆինանսական ակտիվների (հիմնական միջոցներ, ոչ նյութական ակտիվներ և շրջանառու միջոցներ) միջին տարեկան արժեքի հարաբերություն:

$$R = \frac{\Pi}{\Phi} \cdot 100\% \quad (3.17)$$

որտեղ՝ R – ընդհանուր շահութաբերության մակարդակն է,

Π – հաշվեկշռային շահույթն է ,

Φ – ոչ ֆինանսական ակտիվների միջին տարեկան արժեքն է:

Ըստ տնտեսական բովանդակության ընդհանուր շահութաբերության ցուցանիշը բնութագրում է շահույթի մեծությունն ոչ ֆինանսական ակտիվներում ներդրած 1 դրամի հաշվով:

Կազմակերպությունների ընդհանուր շահութաբերության
մակարդակներն ըստ տնտեսության առանձին ոլորտների¹
(տոկոսներով)

	2005	2006
Ընդհանուր շահութաբերություն, ընդամենը, այդ թվում	12.6	9.8
Գյուղատնտեսություն, որսորդություն և անտառային տնտեսություն	6.2	6.0
Ձկնորսություն, ձկնաբուծություն	28.2	29.1
Արդյունաբերություն	71.2	48.8
Էլեկտրաէներգիայի, ջրի, գազի արտադրություն և բաշխում	8.2	3.5
Շինարարություն	6.0	10.0
Առևտուր, ավտոմեքենաների, կենցաղային արտադրատեսակների և անձնական օգտագործման իրերի նորոգում	18.5	17.6
Տրանսպորտ և կապ	17.1	10.5
Ֆինանսական գործունեություն	15.7	7.5
Կոմունալ, սոցիալական և անհատական ծառայությունների մատուցում	9.9	14.3
Առողջապահություն, սոցիալական ծառայությունների մատուցում	5.6	5.3
Կրթություն	15.3	18.2
Անշարժ գույքի հետ կապված գործառնություններ	11.9	16.7
Այլ ճյուղեր	54.8	64.7

Ի տարբերություն ընդհանուր շահութաբերության ցուցանիշի, որը բնութագրում է ավանսավորված կապիտալի արդյունավետությունը, արտադրանքի իրացումից շահութաբերության ցուցանիշը բնութագրում է ընթացիկ ծախսերի արդյունավետությունը և հաշվարկվում է որպես արտադրանքի իրացումից շահույթի և իրացված արտադրանքի լրիվ ինքնարժեքի հարաբերություն՝ արտահայտված տոկոսներով:

$$R_p = \frac{\sum (p - z)q}{\sum zq} \cdot 100\% \quad (3.18)$$

որտեղ՝ R_{μ} – արտադրանքի իրացումից շահութաբերության մակարդակն է:

Աղյուսակ 3.5

Կազմակերպությունների արտադրանքի իրացումից շահութաբերության մակարդակներն ըստ տնտեսության առանձին ոլորտների¹

	(տոկոսներով)	
	2005	2006
Արտադրանքի իրացումից շահութաբերություն, ընդամենը, այդ թվում՝	15.6	13.7
Գյուղատնտեսություն, որսորդություն և անտառային տնտեսություն	13.0	14.1
Ձկնորսություն, ձկնաբուծություն	42.1	47.6
Արդյունաբերություն	115.2	85.4
Էլեկտրաէներգիայի, ջրի, գազի արտադրություն և բաշխում	4.0	5.3
Շինարարություն	4.0	6.7
Առևտուր, ավտոմեքենաների, կենցաղային արտադրատեսակների և անձնական օգտագործման իրերի նորոգում	8.1	8.8
Տրանսպորտ և կապ	34.4	28.8
Ֆինանսական գործունեություն	7.7	4.8
Կոմունալ, սոցիալական և անհատական ծառայությունների մատուցում	12.7	18.9
Առողջապահություն, սոցիալական ծառայությունների մատուցում	-2.8	-2.4
Կրթություն	25.8	18.1
Անշարժ գույքի հետ կապված գործառնություններ	8.8	6.3
Այլ ծյուղեր	32.5	31.1

Արտադրանքի իրացումից շահութաբերության մակարդակի փոփոխությունը տեղի է ունենում իրացված արտադրանքի կառուցվածքի, ինքնարժեքի և գնի փոփոխությունների ազդեցությամբ: Արտադրանքի իրացումից շահութաբերության մակարդակի ընդհանուր փոփոխությունը հավասար է.

¹ «Հայաստանի ֆինանսների վիճակագրությունը», ՀՀ ԱՎԾ, ԵՐ., 2007

$$\Delta R_p = R_1 - R_0 = \frac{\sum (p_1 - z_1)q_1}{\sum z_1 q_1} - \frac{\sum (p_0 - z_0)q_0}{\sum z_0 q_0} \quad (3.19)$$

Արտադրանքի իրացումից շահութաբերության բացարձակ փոփոխությունը, ի հաշիվ յուրաքանչյուր գործոնի, հաշվարկվում է հետևյալ բանաձևերով.

- իրացված արտադրանքի կառուցվածքի փոփոխության ազդեցությունը.

$$\Delta R_p^q = \frac{\sum p_0 q_1 - \sum z_0 q_1}{\sum z_0 q_1} - \frac{\sum p_0 q_0 - \sum z_0 q_0}{\sum z_0 q_0} \quad (3.20)$$

Արտադրանքի ինքնարժեքի փոփոխության ազդեցությունը.

$$\Delta R_p^z = \frac{\sum p_0 q_1 - \sum z_1 q_1}{\sum z_1 q_1} - \frac{\sum p_0 q_1 - \sum z_0 q_1}{\sum z_0 q_1} \quad (3.21)$$

Իրացված արտադրանքի գների փոփոխության ազդեցությունը.

$$\Delta R_p^p = \frac{\sum p_1 q_1}{\sum z_1 q_1} - \frac{\sum p_0 q_1}{\sum z_1 q_1} \quad (3.22)$$

Արտադրանքի իրացումից շահութաբերության դինամիկայի ուսումնասիրության համար օգտվենք ինդեքսների հետևյալ համակարգից.

$$\frac{\sum (p_1 - z_1)q_1}{\sum z_1 q_1} \cdot \frac{\sum (p_0 - z_0)q_0}{\sum z_0 q_0} = \left(\frac{\sum (p_0 - z_0)q_1}{\sum z_0 q_1} \cdot \frac{\sum (p_0 - z_0)q_0}{\sum z_0 q_0} \right) \cdot \left(\frac{\sum (p_0 - z_1)q_1}{\sum z_1 q_1} \cdot \frac{\sum (p_0 - z_0)q_1}{\sum z_0 q_1} \right) \quad (3.23)$$

3.4. ՏՆՏԵՍԱՎԱՐՈՂ ՍՈՒԲՅԵԿՏՆԵՐԻ ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ԿԱՅՈՒՆՈՒԹՅԱՆ, ԳՈՐԾԱՐԱՐ ԱԿՏԻՎՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԻՐԱՑՎԵԼԻՈՒԹՅԱՆ ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐԻ ՀԱՇՎԱՐԿՄԱՆ ՍԵԹՈՂԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Շուկայական տնտեսության պայմաններում կարևոր նշանակություն ունի տնտեսավարող սուբյեկտների կայունության վերլուծությունը: Ֆինանսական կայունություն ասելով հասկանում ենք տնտեսավարող սուբյեկտների հնարավորությունները ժամանակին սեփական միջոցների հաշվին՝ փոխհատուցելու ծախսերը, հիմնական և շրջանառու միջոցներում ներդրումներ կատարելը, ինչպես նաև ժամանակին մարի իր պարտավորությունները, այսինքն լինի վճարունակ: Տնտեսավարող սուբյեկտի ֆինանսական կայունությունից է կախված նրա փոխհարաբերությունների բնույթը գործընկերների՝ մատակարարների, գնորդների, ներդրողների, առևտրային բանկերի և բաժնետերերի հետ: Տնտեսավարող սուբյեկտների ֆինանսական կայունությունը բնութագրող ցուցանիշներ են հանդիսանում՝ ֆինանսական անկախության, պարտավորությունների և սեփական կապիտալի հարաբերակցության, ինքնավարության, ընթացիկ ակտիվների՝ գործող կապիտալով ապահովվածության, պաշարների՝ գործող կապիտալով ապահովվածության, սեփական կապիտալի մաներայնության և գույքի իրական արժեքի գործակիցները:

Ֆինանսական կայունության գործակիցներն են.

1. Ֆինանսական անկախության գործակից: Այն ցույց է տալիս, թե տնտեսավարող սուբյեկտի ընդհանուր միջոցների որ մասն է ձևավորվել սեփական կապիտալի հաշվին: Այսինքն, այն սեփական կապիտալի տեսակարար կշիռն է տնտեսավարող սուբյեկտի ընդհանուր կապիտալում:

$$q_u = \frac{\text{Սեփական կապիտալ}}{\text{Հաշվեկշռի հանրագումար}} \quad (3.24)$$

Այս ցուցանիշի ցանկալի փոքրագույն մակարդակը կազմում է 0,5: Այս ցուցանիշի ցածր մակարդակը ցույց է տալիս, որ տնտեսավարող սուբյեկտը իր գործունեությունը մեծապես ֆինանսավորում է փոխառու կապիտալի հաշվին: Սակայն ընդունելի է նաև այս գործակցի համեմատաբար ցածր մակարդակը, եթե այն ուղեկցվում է միջոցների բավականաչափ բարձր շրջանառելիությամբ:

2. Պարտավորությունների և սեփական կապիտալի հարաբերակցության գործակից: Այս գործակիցը իր նշանակությամբ մոտ է նախորդ գործակցին և ցույց է տալիս, թե սեփական կապիտալի հաշվով որքան պարտավորություններ ունի տնտեսավարող սուբյեկտը:

$$Q_{\Sigma} = \frac{\text{Պարտավորություններ}}{\text{Սեփական կապիտալ}} \quad (3.25)$$

Այս ցուցանիշի ցանկալի փոքրագույն մակարդակը կազմում է 1:

3. Ինքնավարության գործակից: Այս ցուցանիշը ցույց է տալիս, թե տնտեսավարող սուբյեկտների միջոցների որ մասն է ձևավորվել երկարաժամկետ ներգրավված աղբյուրների հաշվին:

$$Q_{\Gamma} = \frac{\text{Սեփական կապիտալ} + \text{Ոչ ընթացիկ պարտավորություններ}}{\text{Հաշվեկշռի հանրագումար}} \quad (3.26)$$

Այս գործակիցը ավելի մեղմ է, քան ֆինանսական անկախության գործակիցը, դրա իջեցումը դիտվում է որպես բացասական երևույթ, քանի որ տնտեսավարող սուբյեկտը իր միջոցները ֆինանսավորում է կարճաժամկետ ներգրավված աղբյուրների հաշվին:

4. Ընթացիկ ակտիվների՝ գործող կապիտալով ապահովվածության գործակից: Այս գործակիցը ցույց է տալիս, թե տնտեսավարող սուբյեկտի ընթացիկ ակտիվների որ մասն է ձևավորվել սեփական կապիտալի և ոչ ընթացիկ պարտավորությունների հաշվին:

$$Q_{\Delta} = \frac{\text{Գործող կապիտալ}}{\text{Ընթացիկ ակտիվներ}} \quad (3.27)$$

Այս ցուցանիշի նորմատիվային փոքրագույն արժեքը կազմում է 0.1:

Գործող կապիտալը ցույց է տալիս, թե ընթացիկ ակտիվների որ մասն է ապահովված սեփական կապիտալով և ոչ ընթացիկ պարտավորություններով, կամ, երկարաժամկետ ներգրավված միջոցների որ մասն է ուղղված ընթացիկ ակտիվների ֆինանսավորմանը և որոշվում է հետևյալ կերպ.

Գկ = Ընթացիկ ակտիվներ – Ընթացիկ պարտավորություններ
կամ սեփական կապիտալ + Ոչ ընթացիկ պարտավորություններ –
Ոչ ընթացիկ ակտիվներ:

5. Պաշարների՝ գործող կապիտալով ապահովվածության
գործակից: Այս գործակիցը ցույց է տալիս, թե տնտեսավարող
սուբյեկտի պաշարների որ մասն է ձևավորվել սեփական
կապիտալի և ոչ ընթացիկ պարտավորությունների հաշվին:

$$Գ_{\eta} = \frac{\text{Գործող կապիտալ}}{\text{Պաշարներ}} \quad (3.28)$$

Այս ցուցանիշի նորմատիվային փոքրագույն արժեքը
կազմում է 0.5: Այս ցուցանիշի իմաստը կայանում է նրանում, որ
պաշարները, որոնք տնտեսավարող սուբյեկտների ընթացիկ
ակտիվների առավել ոչ իրացվելի մասն են, պետք է զոնե կիսով
չափ ապահովված լինեն գործող կապիտալով:

6. Սեփական կապիտալի մանրայնության գործակից: Այն
ցույց է տալիս թե տնտեսավարող սուբյեկտի սեփական կապիտալի
հաշվին ձևավորված միջոցների որ մասն է գտնվում շարժունակ
վիճակում:

$$Գ_{\psi} = \frac{\text{Գործող կապիտալ}}{\text{Սեփական կապիտալ}} \quad (3.29)$$

Այս ցուցանիշի նորմատիվային փոքրագույն արժեքը
կազմում է 0.5:

7. Գույքի իրական արժեքի գործակից: Այս գործակիցը
ցույց է տալիս թե տնտեսավարող սուբյեկտի ընդհանուր
միջոցներում որքան մաս են կազմում արտադրության միջոցները:
Այն որոշվում է տնտեսավարող սուբյեկտի արտադրության
միջոցների (հիմնական միջոցներ, պաշարներ) և հաշվեկշռի
հանրագումարի հարաբերությամբ:

$$Գ_q = \frac{\text{Ռեալ ակտիվներ}}{\text{Հաշվեկշռի հանրագումար}} \quad (3.30)$$

Այս ցուցանիշի ընդունելի փոքրագույն արժեքը կազմում է 0.5:
Այն բնութագրում է տնտեսավարող սուբյեկտի արտադրական
կարողությունը՝ արտադրության միջոցներով ապահովվածության
աստիճանը:

Տնտեսավարող սուբյեկտի վճարունակությունը կանխատեսելու համար որոշվում են իրացվելիության գործակիցները:

Իրացվելիությունը բնութագրում է տնտեսավարող սուբյեկտների ունակությունն իրենց տրամադրության տակ գտնվող ակտիվները դրամական միջոցների փոխարկելու և դրանցով սահմանված ժամկետներում ծածկելու (մարելու) իր պարտքային պարտավորությունները:

Տնտեսավարող սուբյեկտների բոլոր ակտիվները, պայմանավորված իրացվելիության աստիճանից (այսինք, թե ինչ արագությամբ են այդ ակտիվները փոխակերպվում դրամական միջոցների) բաժանվում են արագ, միջին, դանդաղ և դժվար իրացվելի ակտիվների:

Տնտեսավարող սուբյեկտների ֆինանսների վիճակագրությունում օգտագործվում են իրացվելիության հետևյալ ցուցանիշները՝ ընթացիկ, արագ, բացարձակ ցուցանիշները: Իրացվելիության այս ցուցանիշները ցույց են տալիս տնտեսավարող սուբյեկտների ընթացիկ պարտավորությունների ընթացիկ ակտիվներով ապահովվածության աստիճանը:

1. Ընթացիկ իրացվելիության գործակից: Այն ցույց է տալիս տնտեսավարող սուբյեկտների ընթացիկ պարտավորությունների ընթացիկ ակտիվներով ապահովվածության աստիճանը և որոշվում է ընթացիկ ակտիվների և ընթացիկ պարտավորությունների հարաբերությամբ:

$$q_{\text{ԸԻ}} = \frac{\text{Ընթացիկ ակտիվներ}}{\text{Ընթացիկ պարտավորություններ}} \quad (3.31)$$

Այս ցուցանիշի սահմանային նվազագույն արժեքը 2 է:

2. Արագ իրացվելիության գործակից: Այն ցույց է տալիս ընթացիկ պարտավորությունների առավել իրացվելի ակտիվներով ապահովվածության աստիճանը և որոշվում է առավել իրացվելի ակտիվների (դրամական միջոցներ, դրանց համարժեքներ, ընթացիկ ֆինանսական ներդրումներ, կարծաժամկետ դեբիտորական պարտքեր) և ընթացիկ պարտավորությունների հարաբերությամբ:

$$q_{\text{ԱԻ}} = \frac{\text{Արագ իրացվելի ընթացիկ ակտիվներ}}{\text{Ընթացիկ պարտավորություններ}} \quad (3.32)$$

Այս ցուցանիշի սահմանային փոքրագույն արժեքը 1 է:

3. Բացարձակ իրացվելիության գործակից: Այն ցույց է տալիս ընթացիկ պարտավորությունների դրամական միջոցներով

ապահովվածության աստիճանը և որոշվում է դրամական միջոցների ու դրանց համարժեքների և ընթացիկ պարտավորությունների հարաբերությամբ:

$$Q_{\text{բր}} = \frac{\text{Դրամական միջոցներ} + \text{դրամական միջոցների համարժեքներ}}{\text{Ընթացիկ պարտավորություններ}} \quad (3.33)$$

Այս գործակցի ցանկալի արժեքը ընկած է 0.2-0.5 թվերի սահմաններում: Գործակցի չափից դուրս բարձր մակարդակը նույնպես ցանկալի չէ, քանի որ այն վկայում է դրամական միջոցների անգործության մասին:

Շուկայական հարաբերությունների պայմաններում տնտեսավարող սուբյեկտների ֆինանսական վիճակի գնահատումը ամբողջական չի կարող լինել առանց գործարար ակտիվության ցուցանիշների վերլուծության: Տնտեսավարող սուբյեկտների գործարար ակտիվության վերլուծությունը թույլ է տալիս գնահատել, թե որքանով է տնտեսավարող սուբյեկտը արդյունավետ օգտագործում իր միջոցները: Գործարար ակտիվության ցուցանիշներից են հանդիսանում շրջանառելիության գործակիցները:

Շրջանառելիության ցուցանիշները բնութագրում են, թե տնտեսավարող սուբյեկտի այս կամ այն ակտիվները քանի անգամ են շրջանառվել տարվա կամ վերլուծվող ժամանակաշրջանի ընթացքում: Շրջանառելիությունը բնութագրող ցուցանիշներն են.

1. Ակտիվների շրջանառելիության գործակից: Այն բնութագրում է տնտեսավարող սուբյեկտի բոլոր միջոցների շրջապտույտի արագությունը՝ անկախ դրանց ձևավորման աղբյուրից:

$$Q_{\text{ԱԸ}} = \frac{\text{Իրացումից հասույթ}}{\text{Ակտիվների միջին տարեկան արժեք}} \quad (3.34)$$

2. Սեփական կապիտալի շրջանառելիության գործակից: Այն բնութագրում է կազմակերպության սեփական կապիտալի շրջապտույտի արագությունը:

$$Q_{\text{ՍԷ}} = \frac{\text{Իրացումից հասույթ}}{\text{Սեփական կապիտալի միջին տարեկան արժեք}} \quad (3.35)$$

Այս գործակցի չափից դուրս մեծ արժեքը, ակտիվների շրջանառելիության գործակցի համեմատ, վկայում է ֆինանսական անկախության գործակցի փոքրացման և ֆինանսական կայունության անկման մասին: Սեփական կապիտալի շրջանառե-

լիության գործակցի գործոնային վերլուծության համար օգտվում են հետևյալ բանաձևից՝

$$q_{uc} = q_{uc} \cdot \frac{1}{q_1} \quad (3.36)$$

որտեղ՝ q_{uc} - սեփական կապիտալի շրջանառելիության գործակիցն է,

q_{uc} - ակտիվների շրջանառելիության գործակիցն է,

q_1 - ֆինանսական անկախության գործակիցն է,

$\frac{1}{q_1}$ - կապիտալի բազմապատկիչն է:

3. Արտադրության միջոցների շրջանառելիության գործակից: Այն բնութագրում է իրական ակտիվների շրջապտույտի արագությունը:

$$q_{uc} = \frac{\text{Իրացումից հասույթ}}{\text{Արտադրության միջոցների միջին տարեկան արժեք}} \quad (3.37)$$

4. Հիմնական միջոցների շրջանառելիության կամ ֆոնդա-հատույցի գործակից: Այն բնութագրում է հիմնական միջոցների շրջանառելիության արագությունը:

$$q_{uc} = \frac{\text{Իրացումից հասույթ}}{\text{Հիմնական միջոցների միջին տարեկան արժեք}} \quad (3.38)$$

Այստեղ որպես հայտարար կարող էր վերցվել նաև ընդհանուր ոչ ընթացիկ ակտիվների միջին տարեկան արժեքը:

5. Ընթացիկ ակտիվների շրջանառելիության գործակից: Այն բնութագրում է ընթացիկ ակտիվների շրջապտույտի արագությունը:

$$q_{uc} = \frac{\text{Իրացումից հասույթ}}{\text{Ընթացիկ ակտիվների միջին տարեկան արժեք}} \quad (3.39)$$

6. Ընթացիկ ակտիվների շրջապտույտի տևողությունը օրերով հաշվարկվում է հետևյալ կերպ.

$$Q_{\text{ԸԱՇ}} = \frac{360}{Q_{\text{ԸԱՇ}}} \quad (3.40)$$

7 Գործող կապիտալի շրջանառելիության գործակից:

$$Q_{\text{ԳԿ}} = \frac{\text{Իրացումից հասույթ}}{\text{Գործող կապիտալի միջին տարեկան արժեք}} \quad (3.41)$$

Նման կերպ են հաշվարվում նաև դեբիտորական, կրեդիտորական պարտքերի և պաշարների շրջանառելիության գործակիցները:

1 «Հայաստանի ֆինանսների վիճակագրությունը», ՀՀ ԱՎԾ, ԵՐ., 2007:

2. Լ. Բադանյան և ուրիշներ «Ֆինանսներ, դրամաշրջանառություն և վարկ», Եր., 2007:

3. Ա. Բայադյան «Ձեռնարկությունների ֆինանսական դրության գնահատումը», Եր., 2002:

4. Липпе Петер фон дер „Экономическая статистика“ ФСУ Германии, 1995.

5. „Статистика финансов“: Учебник/Под ред. И. Е. Теслюка.-Минск: Вышеушая школа, 1994.

6. „Статистика финансов“: Учебник/Под ред. М. Г. Назарова.-М.. Финансы и статистика, 1986.

7. „Статистика финансов“: Учебник/ Под ред. В.Н. Салина-М.. Финансы и статистика, 2002.

8. „Статистика финансов предприятия торговли“: Учебник/Под ред. Э.А. Ярных-М.. Финансы и статистика, 2002.

9. „Финансовое состояния предприятия“ М. А. Креу́нин- М.. ДуС, 1997

ԳԼՈՒԽ 4. ԴՐԱՄԱՇՐՋԱՆԱՌՈՒԹՅԱՆ ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ
4.1. ՓՈԴԻ ԵՎ ԴՐԱՄԱՇՐՋԱՆԱՌՈՒԹՅԱՆ ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹՅԱՆ
ԱՌԱՐԿԱՆ ԵՎ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Շուկայական տնտեսության պայմաններում դրամական հոսքերը և փողի քանակությունը տնտեսական համակարգում ունեն ակտիվ դերակատարում նյութական արտադրության համեմատ և համդիսամում են տնտեսական րոլոր գործընթացների կարևորագույն կարգավորիչ:

Փողը ծագել է այն ժամանակ, երբ մարդիկ ստիպված են եղել փոխանակել իրենց աշխատանքի արդյունքները: Իսկ մարդիկ ստիպված էին դա անել աշխատանքի հասարակական բաժանման դեպքում: Վերջինս արտադրության այնպիսի կազմակերպում է, երբ աշխատողը մասնագիտանում է որոշակի տեսակի արդյունքի արտադրության բնագավառում: Այդ պատճառով էլ, իր պահանջ-մունքները բավարարելու համար նա պետք է մտնի փոխանակային հարաբերությունների մեջ այլ մասնագիտացված արտադրողների հետ:

Այն ինչ տնտեսագիտության տեսության մեջ կոչվում է «փոխանակություն» առօրյա կյանքում «առևտուր» է: Սկզբում առևտուրը գոյություն է ունեցել որպես «ապրանքափոխանակություն» (բարտեր), այսինքն, որպես ուղղակի ապրանքափոխանակություն՝ վաճառողը փոխանակում է իր ապրանքը իրեն անհրաժեշտ մեկ այլ ապրանքով: Ապրանքափոխանակությունը անչափ անհարմար ձև էր:

Նախ և առաջ, փոխանակություն իրականացնող կողմերը պետք է գտնեին միմյանց: Պատկերացրեք, որ դուք ունեք կոշիկ, իսկ ձեզ անհրաժեշտ է անձրևանոց, իսկ նա ով ունի անձրևանոց, փնտրում է ձեռնոց: Դրա համար հարկ կլինի կոշիկները փոխանակել ձեռնոցի հետ, այնուհետև ձեռնոցները անձրևանոցի հետ և սա ամենևին էլ ապրանքափոխանակության գործարքի ամենաերկար ճանապարհ չէ:

Երկրորդ, փոխանակվող արդյունքները պետք է լինեն հավասարաթեք: Եվ եթե դուք որոշել եք կենդանի կովը փոխանակել ձեզ համար անհրաժեշտ բազմաթիվ մսնրուքների հետ, ապա սա մտածելու տեղիք է տալիս:

Երրորդ, ապրանքափոխանակության ժամանակ վաճառողը պետք է անմիջապես դառնա գնորդ, քանի որ վաճառքի գործողությունը և գնման գործողությունը այս դեպքում տեղի են ունենում միաժամանակ՝ վաճառքը վերածվում է գնման:

Բոլոր դժվարությունները հաղթահարվեցի երբ երևան եկավ փողը՝ ապրանքների և ծառայությունների վճարման համար համընդհանուր ճանաչում ստացած նշանները: Սկզբում փողի դեր էին կատարում ոսկին և արծաթը, այսօր՝ թղթադրամները և մետաղադրամները: Սկզբունքորեն, փող կարող է լինել ցանկացած իր, որը վաճառողների կողմից կարող է ընդունվել որպես ապրանքների և ծառայությունների դիմաց վճարման միջոց: Եվ այնուհանդեժ, փողին ներկայացվող պահանջները այն բերեցին ոսկու, իսկ այնուհետև՝ թղթադրամների և մետաղադրամների:

Տնտեսագիտության տեսությունում, ըստ էության, «փողի» միասնական սահմանում գոյություն չունի, իսկ գործնականում նման սահմանում տալը բավականին դժվար է: Այնուամենայնիվ, փողի էությունը երևան է գալիս նրա կատարած ֆունկցիաներում: Ներկայումս կարելի է առանձնացնել փողի հետևյալ չորս հիմնական ֆունկցիաները.

- վճարման միջոց-փողը որպես ապրանքների, ծառայությունների, ֆինանսական և ոչ ֆինանսական ակտիվների ձեռք բերման միջոց,

արժեքի պահպանման կամ հարստության կուտակման միջոց-փողը որպես հարստության և խնայողությունների կուտակման միջոց,

հաշվառման կամ արժեչափի միավոր-որպես ապրանքների, ծառայությունների, ֆինանսական և ոչ ֆինանսական ակտիվների արժեքների գնահատման կամ գների որոշման չափանիշ, փողը հնարավորություն է տալիս համեմատել դրանց արժեքները, ինչպես նաև ֆինանսական հաշիվներում արտացոլել և համեմատել տարբեր բնույթ ունեցող ֆինանսական և ոչ ֆինանսական ակտիվները,

ժամանակի տարբեր պահերին կատարված վճարումների չափանիշ-ֆինանսական պայմանագրերի ներկա և ապագա արժեքների գնահատման և համեմատման միջոց:

Սիաժամանակ, զարգանում էին դրամաշրջանառության տեսությունը, ինչպես նաև, որպես կարևոր մակրոտնտեսական ինդիկատոր, տնտեսության մեջ փողի քանակության չափման մեթոդաբանությունները:

Տնտեսությունը, որը գգում է կանխիկ փողի շրջանառության դժվարությունները, փողի փոխարեն աստիճանաբար շրջանառության մեջ ներմուծում է չեկեր, մուրհակներ, պարտքային պարտավորություններ, որոնք առաջնակարգ տեղ են զրավում փոխանակման և տնտեսական գործառնությունների մեջ ներկայումս փողը կորցրել է ոչ միայն իր ոսկով ապահովվածությունը,

այլ նաև առաջացել են բազմաթիվ իրացվելի ակտիվներ. որոնք կարող են կատարել փողի ֆունկցիաներից զոնե մեկը: Այդ ակտիվների էությունն կայանում է նրանում. որ տնտեսական գործարքները կատարվում են առանց փողի ֆիզիկական փոխանցմամբ:

Ղրամաշրջանառությունը իրենից ներկայացնում է ապրանքների առք ու վաճառքի, ծառայությունների և տարբեր վճարումների իրականացման ժամանակ կանխիկ և անկանխիկ դրամի շրջանառությունը: Ջարգացած տնտեսություններում շրջանառության մեջ գտնվող փողի ամբողջ զանգվածը իր մեջ ընդգրկում է երկու տարր՝ կանխիկ և անկանխիկ փողեր: Հետևաբար տարբերում ենք կանխիկ և անկանխիկ ղրամաշրջանառություններ:

Կանխիկ ղրամաշրջանառությունը՝ կանխիկ փողի շարժն է շրջանառության ոլորտում և վճարման ու շրջանառության միջոցների ֆունկցիաների կատարումն է: Կանխիկ փողը օգտագործվում է ապրանքների և ծառայությունների շրջապտույտի, աշխատավարձի, կրթաթոշակի, կենսաթոշակի, նպաստի, ապահովագրական հատուցումների և այլնի վճարման համար: Կանխիկ փողի շրջապտույտի ծավալը որոշվում է կանխիկ ղրամական զանգվածի շարժով, որոշակի ժամանակահատվածում, ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց միջև: Հաշվարկները իրականացվում են փողի տարբեր տեսակներով՝ թղթադրամներ, մետաղադրամներ և այնպիսի ֆինանսական գործիքներ ինչպիսիք են վեքսելը, չեկերը, վարկային քարտերը:

Անկանխիկ ղրամաշրջանառությունը առանց կանխիկ փողի մասնակցության արժեքների շարժն է: Անկանխիկ շրջապտույտի չափերը պայմանավորված են շրջանառությունում ապրանքների ծավալով, ստատիկ և դինամիկ վիճակներում գնաճի մակարդակով, տնտեսավարող սուբյեկտների միջև բաշխման և վերաբաշխման հարաբերությունների որակով, որոնք իրականացվում են ֆինանսական համակարգի միջոցով: Կախված տնտեսական բովանդակությունից տարբերում ենք անկանխիկ շրջանառության երկու տեսակ՝ ապրանքային գործառույթների և ֆինանսական պարտավորությունների: Անկանխիկ ղրամական հոսքերի վիճակագրական վերլուծության գործընթացում՝ իրականացվում է դրանց բաշխման և վերաբաշխման արդյունավետության գնահատում:

Ղրամաշրջանառության հայեցակարգը հենվում է տնտեսագիտության տեսության վրա: Այդ իսկ պատճառով ղրամաշրջանառության դերի նշանակությունը տնտեսական գործընթացների գործում, էականորեն տարբերվում է պլանային և շուկայական տնտեսություններում: Եթե պլանային տնտեսությունում ղրամական

միջոցների շարժը համեմատած նյութական հոսքերի հետ ուներ երկրորդական նշանակություն, ապա շուկայական տնտեսությունում հակառակը՝ դրամական հոսքերը խաղում են առաջնային դեր, իսկ ապրանքային հոսքերը՝ երկրորդական դեր:

Պլանային տնտեսությունում կառավարումը իրականացվում էր բացառապես բնական համամասնությունների կարգավորման ճանապարհով: Դրամական հոսքերը հանդիսանում էին որպես հայելային արտացոլում ապրանքների և ծառայությունների ֆիզիկական ծավալների արժեքային չափիչների համար: Չէր կարող լինել փողի ավելցուկ կամ պակասուրդ, և հետևաբար գնաճ:

Շուկայական տնտեսության պայմաններում դրամական հոսքերը ձեռք են բերում ինքնուրույն նշանակություն: Փողի շուկայի առկայության ժամանակ հատկապես, փողի առաջարկը և պահանջարկը, որոշիչ ազդեցություն են թողնում կառուցվածքային միավորների կողմից՝ առք ու վաճառքի, ռեսուրսների բաշխման, կապիտալ ներդրումների օգտագործման վերաբերյալ կայացվող որոշումների վրա: Փողի ավելցուկը կամ նրանց պակասուրդը բերում է առաջարկի և պահանջարկի փոփոխությանը, գների և տոկոսադրույքների տատանմանը:

Դրամաշրջանառության ժամանակակից տեսության հիմքը հանդիսանում է փողի զարգացած քանակային տեսությունը՝ մշակված նոբելյան մրցանակակիր, մաթեմատիկ Իովին Ֆիշերի կողմից: Այն ճշգրտում է դեռևս XVI դարում ծագած փողի դասական քանակային տեսությունը: Համաձայն այս տեսության, ապրանքները սպասարկող փողի քանակության և ապրանքների հոսքերի մեծության միջև կախվածությունը, նույնն է, ինչ փակ խողովակի մեջ եղած ջրի և ջրի հոսքի միջև. Որոշ ժամանակ հետո, ջրի շարժի հետ կապված, հոսքը՝ պաշարից կարող է լինել ավելի շատ: Ջրի հոսքի մեծության և պաշարի մեծության կապը որոշվում է ջրի շարժի արագությամբ: Տնտեսական համակարգում փողի դերը համահունչ է խողովակում ջրի պաշարի դերին: Դրամական նշանները մշտապես շրջանառվում են՝ կատարելով շրջանառության ֆունկցիա, որոնց օգնությամբ տեղի է ունենում ապրանքների և ծառայությունների հոսքերի շարժ: Սակայն փողի հոսքի կամ տարեկան դրամական շրջապտույտի ընդհանուր մեծությունն ավելի շատ է համակարգվում փողի քանակությունից, քան ինքն ինչպես յուրաքանչյուր դրամական միավոր՝ որոշակի ժամակահատված հետո, կարող է օգտագործվել (ծախսվել) մի քանի անգամ: Տնտեսական համակարգում փողը չի մնում անշարժ, այդ իսկ պատճառով դրամական շրջապտույտի մեծությունը կախված է

համակարգում փողի քանակությունից և դրանց շրջանառության արագությունից:

Պատկերացում կազմելու համար փողի հոսքի և պաշարի մասին, բերենք աշխատավարձի վճարման գործընթացի վերաբերյալ հետևյալ օրինակը:

Ենթադրենք, որ աշխատուժի աշխատանքի վարձատրության գործատուի ծախսերը ամսական կազմում են 100 պայմանական դրամական միավոր, այն փողի հոսքն է. Եթե աշխատավարձը վճարվում է ամիսը մեկ անգամ, ապա գործատուն պետք է ունենա 100 պայմանական դրամական միավոր, այսինքն հոսքը հավասար է դրամական պաշարին: Եթե աշխատավարձը վճարվում է ամիսը երկու անգամ՝ հավասար չափերով, ապա յուրաքանչյուր անգամ անհրաժեշտ է որպեսզի գործատուն ունենա այդ գումարի կեսը, այսինքն 50 պայմանական դրամական միավոր: Փողի պաշարը, որն անհրաժեշտ է աշխատավարձի ֆոնդի վճարումն ապահովելու համար, փոքրանում է վճարված աշխատավարձի գումարին համամասնորեն:

Տնտեսագիտության տեսությունը հանդիսանում է դրամաշրջանառության պետական կարգավորման հիմքը, որը իրականացվում է երկրի դրամական համակարգի օրենսդրության ամրագրման և դրամավարկային քաղաքականության մեխանիզմների իրականացման ճանապարհով:

Յուրաքանչյուր երկիր ունի իր դրամական համակարգը, որի շրջանակներում էլ իրականացվում է դրամաշրջանառությունը:

Դրամական համակարգը երկրի դրամական շրջապտույտի կազմակերպման ձև է, որը ձևավորվել է պատմականորեն և ամրագրված է ազգային օրենսդրությամբ: Դրամական համակարգի տարրերն են՝ դրամական միավորը, կանխիկ փողի էմիսիայի տեսակները և կարգը, պետության կողմից սահմանված «գների մասշտաբը» (հիմնական թղթադրամային միավորի «ոսկու պարունակությունը»):

ՀՀ-ում դրամական համակարգի իրավական հիմքերը ամրագրված են «ՀՀ կենտրոնական բանկի մասին» օրենքում, իսկ դրամաշրջանառության կազմակերպումը իրականացվում է գործող բանկային օրենսդրությամբ և ՀՀ դրամավարկային քաղաքականության հիմնական ուղղություններին համապատասխան:

Այս փաստաթղթերի մշակումը դրված է դրամավարկային կարգավորման մարմնի վրա՝ ՀՀ-ում այն Կենտրոնական բանկն է:

Գործադիր մարմնի գործունեությունը, որը հնարավորություն է տալիս կարգավորելու շրջանառության մեջ փողի քանակությունը, ձևավորում է պետության դրամավարկային քաղաքականությունը

(երբեմն այն անվանում են մոնետար կամ դրամական): Մի շարք զարգացած արդյունաբերական երկրներում, անցած դարի 70-ական թվականներից սկսած, սահմանվեցին շրջանառության մեջ դրամային զանգվածի հավելաճի կառավարման նպատակային կողմնորոշիչներ: ԱՄՆ-ում 1975թ-ից սկսած ֆեդերալ ռեզերվային համակարգը պարբերաբար հաշվետու է լինում կոնգրեսի առաջ՝ շրջանառության մեջ դրամական զանգվածի կրճատման կամ աճի տեմպի պլանավորման մասին, ինչպես նաև կանոնավոր կերպով հարապարակում է նպատակային կողմնորոշիչները և դրամական զանգվածի հավելաճի տեմպերը:

ՀՀ-ում դրամաշրջանառության հիմնական պարամետրերը ամրագրվում են ՀՀ ԿԲ-ի կողմից մշակվող ամենամյա պետական միասնական դրամավարկային քաղաքականության հիմնական ուղղություններում: ՀՀ ԿԲ, մշակելով հաջորդ տարվա դրամավարկային քաղաքականությունը, ելնում է նրանից, որ նրա հիմնական ուղղությունները պետք է սերտորեն համաձայնեցված լինեն ՀՀ կառավարության տնտեսական քաղաքականության հետ:

Դրամավարկային քաղաքականությունը կարելի է դիտարկել երկու ասպեկտով: Լայն իմաստով դրամավարկային քաղաքականության գործառնություններից են համարվում դրամական ռեֆորմը, կանխիկ փողի էմիսիան կամ կառավարության պարտքային պարտավորությունների թողարկում: Ավելի նեղ իմաստով դրամավարկային քաղաքականությունը ընդգրկում է դրամաշրջանառության վրա ազդեցության անուղղակի միջոցառումները: Այս դեպքում օգտագործվում են երեք հիմնական գործիքներ՝ հաշվարկային դրույքի փոփոխությունը, առևտրային բանկերի գործունեության տնտեսական նորմատիվների և պարտադիր պահուստների նորմայի փոփոխությունները, վերաֆինանսավորման ծավալները:

Դրամական ռեֆորմը իրենից ներկայացնում է դրամական համակարգի ամբողջական կամ մասնակի վերափոխում, որը անցկացվում է դրամաշրջանառության ամրապնդման և կարգավորման նպատակով:

Դրամական ռեֆորմի ացկացման նպատակները և մեթոդները պայմանավորված են ծվավորված տնտեսական իրավիճակից. ՍՍՀՄ-ում 1960թ. դրամական ռեֆորմ անցկացվեծ այն ժամանակ երբ երկրում չկար գնաճ և կար բավականին տնտեսական կայունություն: Կառավարությունը կարճ ժամանակահատվածում 10:1 համամասնությամբ հին թղթադրամները փոխարինեց նորերով: Այս գործընթացը հանգեցրեց նրան, որ խանութներում բոլոր գները նախորդ գների համեմատ 10 անգամ նվազեցին. Ռեֆորմի

կարևորությունը նրանում էր, որ հարված հասցվեց «ստվերային» տնտեսություն վարողներին, քանի որ նրանք չհասցրեցին իրենց կուտակած հին նմուշի թղթադրամները փոխարինել նորով: Լրիվ այլ նպատակներ էր հետապնդում 1998թ. ՌԴ-ում անցկացված դրամական ռեֆորմը: 1000 անգամ դրամական նշանների դեմոնիմացիան և հին թղթադրամների փոխարինումը նորերով կատարվեց աստիճանաբար: Ամբողջ տարվա ընթացքում հին և նոր նմուշի թղթադրամներն ու մետաղադրամները համարվել են ինչպես վճարման, այնպես էլ խնայողության միջոցներ: Բնակչության մոտ մնացած հին նմուշի թղթադրամները առանց սահմանափակման 1999-2002թթ. ընթացքում փոխարինվեցին նորերով: Այս ռեֆորմի նպատակը հաշվարկների գործընթացներում պարզություն մտցնելն էր:

Նոր արժույթի ներմուծման նպատակով ՀՀ-ն Գերագույն խորհուրդը ստեղծեծ հանձնաժողով, որին լիազորություն տրվեց իրականացնելու դրամի ներմուծում: 1993թ. նոյեմբերի 22-ին ՀՀ ընդունեց նոր արժույթ՝ հայկական դրամը, ընդ որում, սկզբնապես 200 ռուբլին հավասարվեց 1 դրամի, ինչպես նաև դոլարի հետ դրամը ֆիկսվեց 1:14.5 հարաբերակցությամբ: Անհատները կարող էին մինչև 50 հազ. ռուբլի փոխանակել հայկական դրամի:

Նոր արժույթի մուտքը տևեց չորս օր, և միայն մանր ռուբլային թղթադրամներն էին շրջանառվում մինչև 1994թ. մարտի մեկը: Այս քայլը, փաստորեն, պարտադրված քայլ էր, քանի որ 1993թ. սկսվեց «հին» ռուբլիների ներհոսք Հայաստան: «Հին» ռուբլիների ներհոսքը պայմանավորված էր ՌԴ-ն ԿԲ-ի այն որոշման հետ, որ ՌԴ-ում միակ թույլատրելի վճարամիջոցը 1993թ. թողարկված թղթադրամներն են: Արձագանքելով այդ որոշմանը՝ «հին» ռուբլու գոտու երկրների մեծ մասը անցավ նոր՝ ազգային արժույթի: «Հին» ռուբլիների ներհոսքը ՀՀ, որը «հին» ռուբլու շրջանառության միակ երկիրն էր, բարձրացրեց գնաճի ամսական մակարդակը և 1993թ. հոկտեմբերին այն կազմեց մինչև 40%, իսկ նույն թվականի նոյեմբերին՝ մինչև շուրջ 500%: Այդ իսկ պատճառով ՀՀ հրատապորեն ներմուծեց նոր արժույթ:

Մոնետար քաղաքականության ցանկացած խնդրի լուծման համար ամենից, առաջ անհրաժեշտ է հստակ պատկերացում ունենալ դրամաշրջանառության և դրամական համակարգի վիճակի մասին, որն էլ անհնար է առանց իրենց պարամետրերի ճիշտ և ժամանակին հաշվելու:

Դրամաշրջանառության վիճակագրության սոցիալ-տնտեսական էությունն արտացոլում է ֆիզիկական և իրավաբանական

անձանց արտադրական հարաբերությունները՝ նյութական արտադրության և շրջանառության գործընթացներում:

Դրամաշրջանառության ոլորտի վիճակագրական ուսումնասիրությունը կապված է դրամական հոսքերի գործառնական, տնտեսական և իրական բովանդակության վերլուծության հետ:

Դրամաշրջանառության և փողի վիճակագրության օբյեկտը հանդիսանում է դրամական համակարգի տարրերը՝ պաշտոնական դրամական միավորը, կանխիկ փողի էմիսիայի տեսակները և կարգը, դրամաշրջանառության կազմակերպումը և կարգավորման մեթոդները:

Դրամաշրջանառության և փողի վիճակագրության նպատակը դրամավարկային կարգավորման մարմիններին, դրամավարկային քաղաքականության մշակման և իրականացման նպատակով, դրամական համակարգի վիճակի վերաբերյալ արժանահավատ տեղեկատվության ապահովումն է:

Դրամաշրջանառության և փողի վիճակագրության առարկան դրամաշրջանառության ոլորտում զանգվածային երևույթների և գործընթացների քանակական կողմն է, այսինքն կանխիկ և անկանխիկ ձևով՝ մոնետարային գործառույթների մասին տվյալների դիտարկում, ամփոփում և խմբավորում, ինչպես նաև տնտեսությունում փողի քանակության և իրական տնտեսական գործընթացների հետ դրամական շրջապտույտի փոխադարձ կապերի վերլուծություն:

Դրամաշրջանառության վիճակագրության հիմնական խնդիրներն են հանդիսանում.

- դրամական զանգվածի չափերի, կառուցվածքի և դինամիկայի ուսումնասիրությունը, կանխիկ և անկանխիկ էմիսիայի պարամետրերի որոշումը, դրամաշրջանառության և տնտեսական զարգացման մակարդակի ու զնաճի փոխադարձ կապերի քանակային պարամետրերի բացահայտումը, փողի գնողունակության և դրամաշրջանառության պարամետրերի կանխատեսում:

4.2. ԴՐԱՄԱՇՐՋԱՆԱՌՈՒԹՅԱՆ ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐԻ ՉԱՄԱԿԱՐԳԸ

Դրամաշրջանառության վիճակագրության ցուցանիշները կազմում են հիերարխիկ համակարգ՝ ընդգրկելով փոխկապակցված երեք բլոկներ.

մակրոտնտեսական ցուցանիշների բլոկ, որը բնութագրում է փողի և դրամական շրջապտույտի կապը տնտեսության իրական հատվածի հետ և իրենց փոփոխության դինամիկան (մակրոտնտեսական բլոկ):

իրացվելի ակտիվների տեսակները բնութագրող ցուցանիշների բլոկ, որոնք ժամանակակից տնտեսության պայմաններում կարող են օգտագործվել որպես փող (փողի տեսակների բլոկ),

դրամական զանգվածի ցուցանիշների բլոկ (դրամական ագրեգատների բլոկ):

Այս բլոկներից յուրաքանչյուրն իր մեջ ներառում է ցուցանիշների համախումբ: Առանձին բլոկների միջև եղած փոխադարձ կապը հնարավորություն է տալիս համակարգը ամբողջությամբ օգտագործել առանձին ցուցանիշների հաշվարկների ճշգրտման, ինչպես նաև տնտեսության մասշտաբով իրականացնելու դրամական կարգավորում:

Մակրոտնտեսական բլոկը ընդգրկում է այնպիսի ցուցանիշներ, որոնք հնարավորություն են տալիս գնահատելու փողի և դրամաշրջանառության փոխադարձ կապը տնտեսության իրական հատվածի հետ, դրամական զանգվածի իրական մակարդակը և դինամիկան, ինչպես նաև ազգային տնտեսության մակարդակի համեմատությունը մյուս երկրների տնտեսությունների մակարդակների հետ: Այդ ցուցանիշներն են.

- անվանական դրամական զանգվածը,
- դրամական շրջապտույտը,
- փողի շրջապտույտի արագությունը,
- իրական դրամական զանգվածը,
- անվանական և իրական զանգվածների ինդեքսները,
- շրջապտույտի արագության ինդեքսը,
- տնտեսության մոնետարիզացիայի մակարդակը,
- փողի գնողունակությունը:

Փողի տեսակների բլոկը հնարավորություն է տալիս դասակարգելու իրացվելի ակտիվների ամբողջ համակցությունը, որոնք կախված իրացվելիության աստիճանից՝ օգտագործվում են որպես փող: Այդ ցուցանիշներն են.

շրջապտույտում գտնվող կանխիկ փողը (կանխիկ դրամական զանգված),

բանկային համակարգից դուրս կանխիկ փողը,

բանկերի դրամարկղերում գտնվող կանխիկ փողը,

անկանխիկ դրամական զանգվածը,

դրամական բազմարկիչը,
 դրամական բազան,
 արժեթղթերը դրամական շրջապտույտում,
 համաշխարհային փողը (միջազգային իրաքվեի ակտիվ
 ներ):

Դրամական զանգվածի ցուցանիշները բնութագրում են դրա-
 մական զանգվածի հաշվարկման տուրքեր մուտեցումները և ներա-
 ռում են.

1. Դրամական ագրեգատների ավանդական համակարգը.

- դրամական ագրեգատ M0,
- դրամական ագրեգատ M1,
- դրամական ագրեգատ M2:

2. Համաձայն արժույթի միջազգային հիմնադրամի մեթոդաբա-
 նության դրամական զանգվածի ագրեգատների համակարգը.

- «փող»,
- «կվադի փող» կամ «նեղ փող»,
- «լայն փող»:

4.2.1. ԴՐԱՄԱՇՐՋԱՆԱՌՈՒԹՅԱՆ ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՄԱԿՐՈՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐԸ

Փողը տնտեսությունում ապահովվում է ապրանքների և
 ծառայությունների շրջանառությունը՝ իրականացնելով տարբեր
 տեսակի վճարումներ, փոխառու կապիտալի շարժ: Եթե այդ
 գործառնությունները սահմանափակենք տարեկան կտրվածքով,
 ապա համաձայն քանակային տեսության տարեկան դրամական
 շրջապտույտը հավասար կլինի համախառն ներքին արդյունքի
 մեծությանը: Ընդհանուր տեսքով տնտեսությունում փողի քանա-
 կության և արտադրանքի արտադրության ծավալների միջև
 կախվածությունը կարող է արտահայտվել այսպես կոչված «փո-
 խանակության հավասարմամբ».

$$VM = BBF \quad (4.1)$$

որտեղ V -- փողի շրջանառության արագությունն է,

M -- անվանական փողի զանգվածն է,

BBF -- համախառն ներքին արդյունքն է,

VM -- դրամական շրջապտույտն է:

Համախառն ներքին արդյունքի մեծությունը որոշում է փողի
 պահանջարկը, իսկ փողի շրջապտույտի մեծությունը փողի
 առաջարկը:

Փոխանակության հավասարումը հնարավորություն է ընձեռում ստանալու կարևոր մակրոտնտեսական ցուցանիշների համակարգ, որը բնութագրում է տնտեսության ֆինանսական և իրական հատվածների միջև եղած փոխադարձ կապերը և փոխկախվածությունները:

Անվանական դրամական զանգված (M): Անվանական դրամական զանգվածը շրջանառությունում փողի վիճակագրական քանակությունն է, կամ իրացվելի տեսքով՝ ակտիվների պաշարներն են:

«Փող» կատեգորիա հասկացությունը, որպես վիճակագրական ցուցանիշ, բխում է փողի առաջարկի տեսությունից: Փողի առաջարկը իրացվելի տեսքով՝ ֆինանսական ակտիվների առաջարկն է: Փողը ֆինանսական ակտիվների տեսակներից մեկն է: Փողի քանակությունն որոշվում է բնակչության պահանջարկով՝ ունենալ իր ակտիվներն իրացվելի տեսքով, ոչ թե այլ տեսակներով՝ անշարժ գույք, երկարատև օգտագործման ապրանքներ, արտագրական սարքավորումներ և այլն:

Սպառողական վարքագիծը մշտապես փոփոխվում է, այդ իսկ պատճառով դրամական զանգվածը կարող է հաշվարկվել միայն ժամանակի որոշակի պահի դրությամբ, այսինքն այն հանդիսանում է պահային ցուցանիշ և բնութագրում է որոշակի պահի դրությամբ, որպես կանոն ժամանակաշրջանի սկզբի դրությամբ (ամիս, եռամսյակ, տարի), տնտեսական համակարգում գտնվող փողի քանակությունը:

Փողի շրջապտույտի արագություն (V): Փողի շրջապտույտի արագությունը, գործառնությունների ժամանակ, փողի տեսակների շարժի արդյունավետությունն է, որպես շրջանառության և վճարման միջոց: Ելնելով փոխանակման հավասարությունից դրամական շրջապտույտի արագությունը հավասար է՝

$$V = \frac{BB\Pi}{M} \quad (4.2)$$

Դրամական շրջապտույտ (VM): Դրամական շրջապտույտը որոշակի ժամանակաշրջանի ընթացքում դրամական գործառնությունների ամբողջությունն է, կամ դրամական զանգվածի հոսքն է: Դրամական շրջապտույտը միջակայքային ցուցանիշ է: Հաշվարկելով փողի քանակությունն՝ անհրաժեշտ է հստակ առանձնացնել երկու ցուցանիշ՝ փողը, որպես պաշար, և փողը, որպես հոսք, այսինքն շրջապտույտը ժամանակաշրջանի ընթացքում:

Հաշվի առնելով, այն որ ՀՆԱ-ի մեծությունը կարելի ներկայացնել որպես արտադրության իրական ծավալների գների մակարդակ, փոխանակության հավասարումը ունի հետևյալ տեսքը

$$VM = PQ \quad (4.3)$$

...տեղ՝ P - գների մակարդակն է,

Q — արտադրության իրական ծավալն է (արտադրված արտադրանքի քանակ):

Փոխանակության հավասարման այս տեսքն ավելի ճշգրիտ է բնութագրում դրամական հոսքերի և արտադրության իրական ծավալների ու գների միջև եղած փոխադարձ կապը: Դասական քանակային տեսությունը հնարավորություն է տալիս ենթադրել, որ փողի շրջանառության արագության ու արտադրության իրական մակարդակները կախված չեն տնտեսությունում փողի քանակությունից, այնպես ինչպես նրանց բնորոշ է ձգտելու որոշակի բնական մակարդակի՝ կախված միայն արտադրության զարգացման տեխնոլոգիայից և ժամանակաշրջանի տվյալ հատվածում հասարակության մեջ վճարումների կատարման մեխանիզմից: Ընդ որում տնտեսության մեջ փողի քանակության փոփոխությունը բերում է գների համամասնական ավելացմանը և, հակառակը, գների աճը պահանջում է դրամական զանգվածի մեծացում: Քանի որ, ենթադրությունները շրջանառության արագության և արտադրության իրական մակարդակների անփոփոխության վերաբերյալ թույլատրելի են միայն կարճաժամկետ ժամանակահատվածի ընթացքում, ապա դրամական զանգվածի և գների մակարդակի միջև եղած սերտ փոխկախվածությունը հատկապես կտրուկ է արտահայտվում դրամական զանգվածի կտրուկ տատանումների ժամանակ՝ ժամանակաշրջանի փոքր միջակայքերում: Այժմ ներկայացնենք փոխանակության հավասարումը հետևյալ կերպ.

$$Q = \frac{VM}{P} \quad (4.4)$$

Իրական դրամական զանգված (M/P)՝ Իրական դրամական զանգվածի ցուցանիշն արտացոլում է արտադրության իրական մակարդակի ապահովման համար փողի անհրաժեշտ քանակությունը և երկարատև ժամանակահատվածի ընթացքում իրական արտադրության կախվածությունը դրամական զանգվածի մեծությունից: Երկարատև ժամանակահատվածի ընթացքում արտա-

դրված արտադրանքի քանակի աճը հնարավոր չէ առանց իրական դրամական զանգվածի համարժեք ավելացման: Անվանական և իրական դրամական զանգվածների հասկացությունների էությունն ու տարբերությունները կարելի է ցույց տալ 1998թ. ամցկալուցված ռուսական ռուբլու դենոմինացիայի օրինակով, այսինքն տեղի ունեցավ ռուբլու խոշորացում 1000 անգամ, ընդ որում միաժամանակ նվազեցվեցին նաև գների մասշտաբները՝ 1000 անգամ: Անվանական դրամական զանգվածի համար այն նշանակում էր փոքրացում 1000 անգամ:

$$\frac{VM}{1000} = \frac{PQ}{1000} \quad (4.5)$$

Ընդ որում իրական դրամական զանգվածի մեծությունը չի փոփոխվի, այնպես ինչպես այն կհամապատասխանի արտադրանքի ֆիզիկական ծավալի նախկին մեծությանը:

$$Q = \frac{VM1000}{P1000} \quad (4.6)$$

Փոխանակության հավասարությունը տեսական հիմք է հանդիսանում այնպիսի ցուցանիշների հաշվարկման համար ինչպիսիք են՝ ազգային միավոր արժույթի գնողունակությունը և տնտեսության մոնետարիզացիայի մակարդակը, որոնք օգտագործվում են առանձին երկրների դրամաշրջանառության վիճակի միջազգային համադրումների համար:

Փողի գնողունակություն: Ազգային միավոր արժույթի գնողունակությունը, ելնելով փոխանակության հավասարումից, որոշվում է այսպես՝

$$\frac{1}{P} = \frac{q}{M} \quad (4.7)$$

Այս ցուցանիշը բնութագրում է այն ապրանքների քանակությունը, որոնք գնվում են 1 միավոր դրամական զանգվածով, կամ էլ ազգային արժույթի իրական գնողունակությունը: Այս ցուցանիշի տնտեսական նշանակությունը նույնպես կարելի է ներկայացնել ռուսական ռուբլու դենոմինացիայի օրինակով: Դրամական միավորի դենոմինացիան, միաժամանակ նվազեցնելով դրամական զանգվածը և գները, մեծացնում է ռուբլու գնողունակությունը:

$$\frac{1000}{P} = \frac{a1000}{M} \quad (4.8)$$

Տնտեսության մոնետարիզացիայի մակարդակ: Տնտեսության մոնետարիզացիայի մակարդակը 1 դրամական միավոր ՀՆԱ-ին ընկնող դրամական զանգվածի պաշարն է: Այն հավասար է.

$$m = \frac{M}{\text{BBIT}} \quad (4.9)$$

Այս ցուցանիշը հանդիսանում է կարևոր ինդիկատոր դրամական ոլորտի վիճակը բնութագրելու համար, այնպես ինչպես նրա մակարդակը կարելի է գնահատել միջազգային համադրումների հիման վրա: Նրա դինամիկան բավականին կայուն է, իսկ զարգացած երկրների մոնետարիզացիայի մակարդակը՝ անցումային երկրների համար կարող է ծառայել որպես կողմնորոշիչ: Զարգացած շուկայական տնտեսության երկրներում մոնետարիզացիայի մակարդակը ներկայումս կազմում է 60-80%.

Փոխանակության հավասարումից հետևում է դրամական զանգվածի կարևոր նշանակությունը, որպես տնտեսության կարգավորման միջոց: Շրջանառությունում գտնվող փողի քանակության, գների մակարդակի և իրական ՀՆԱ-ի չափերի կապը հիմք է հանդիսանում մոնետարիստական մոտեցմանը: Այս բանաձևի պարամետրերն են հանդիսանում՝ դրամական զանգվածը և գները, որոնց մեծության վրա կարելի է ներգործել անմիջական ազդեցություն, ինչպես նաև իրական արտադրության ծավալը և շրջապտույտի արագությունը, որոնք համեմատաբար ավելի կայուն են՝ հատկապես կարճաժամկետ հատվածում: Համաձայն փողի քանակային տեսության, եթե պահանջարկը ապահովված չէ բավականաչափ փողի քանակով, ապա արտադրության իրական ծավալների չափերը, և հետևապես զբաղվածության մակարդակը կկրճատվի: Մյուս կողմից, տնտեսության մեջ փողի նշանների չափից ավելի քանակությունը կբերի գնաճի, այսինքն փողը կարժեզրկվի:

Սակրոտնտեսական համամասնությունների վերլուծության համար կարևոր նշանակություն ունի փոխանակության հավասարման ցուցանիշների վերլուծությունը: Այդ ցուցանիշներն են՝ փողի շրջանառության արագության, անվանական և իրական դրամական զանգվածների, գների, փողի գնողունակության, իրական և անվանական ՀՆԱ-ի փոփոխությունների ինդեքսները: Դրամաշրջա-

նառության մակրոտնտեսական ցուցանիշների դինամիկայի վերլուծությունը կարելի է իրականացնել՝ փոխանակության հավասարումը ներկայացնելով ինդեքսային տեսքով.

$$I_V \cdot I_M = I_P \cdot I_q \quad (4.10)$$

որտեղ՝ I_V - փողի շրջանառության արագության ինդեքսն է,

I_M - անվանական դրամական զանգվածի ինդեքսն է,

I_P - ՀՆԱ դեֆլատոր-ինդեքսն է,

I_q - ՀՆԱ ֆիզիկական ծավալի ինդեքսն է:

Այս ցուցանիշների դինամիկան եականորեն տարբեր է: Փողի շրջանառության արագության (I_V) և արտադրված արտադրանքի քանակության (I_q) փոփոխությունները, կարճաժամկետ ժամանակահատվածում կայուն զարգացման պայմաններում, բավականին կայուն են, այնպես ինչպես դրանք կապված են արտադրության խորը տեխնոլոգիական տեղաշարժերի և հաշվարկների մեխանիզմների հետ: Անվանական դրամական զանգվածի և գների փոփոխությունները հակառակը՝ ենթարկվում են կտրուկ տատանումների, և կարճաժամկետ շրջանում դրամական զանգվածի ինդեքսը հավասար է գների ինդեքսին:

$$IP = IM \quad (4.11)$$

$IQ = 1$ և $IV = 1$ -դեպքում:

Իրական դրամական զանգվածի ինդեքսը հավասար է արտադրության ֆիզիկական ծավալի ինդեքսին.

$$I_q = \frac{I_M}{I_P} \quad (4.12)$$

$IV = 1$ - դեպքում:

4.2.2. ՓՈՂԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ՀԱՇՎԱՐԿՄԱՆ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐԸ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ

Տնտեսագիտության տեսությունը «փող» կատեգորիան սահմանում է նրա ֆունկցիաների միջոցով: Փողը բոլոր տեսակի

ֆինանսական ակտիվներն են, որոնք կարող են օգտագործվել որպես ապրանքների և ծառայությունների վճարման, արժեչափի և արժեքների պահպանման միջոց: Սակայն ժամանակակից տնտեսության պայմաններում տարբեր տեսակի ակտիվներն այս կամ այն չափով կատարում են այս ֆունկցիաներից առնվազն մեկը: Որպես փող օգտագործվող, իրացվելի ակտիվների ամբողջ համակցությունը, ըստ իրացվելիության աստիճանի կարելի է դասակարգել հետևյալ կերպ.

- կանխիկ փող, որպես բացարձակ իրացվելի ակտիվ,
- անկանխիկ փող (ավանդներ),
- արժեթղթեր,
- համաշխարհային փող (համաշխարհային իրացվելի ակտիվ):

Փողի մասին ավելի ընդհանրական պատկերացում է տալիս *կանխիկ փողը*: Տվյալ երկրի տարածքում կանխիկ փողը շրջանառության մեջ թողարկվում է թղթադրամի և մետաղադրամի տեսքով: Շրջանառությունում թողարկված բանկային թղթադրամների և մետաղադրամների ծավալը կազմում է տնտեսության մեջ կանխիկ փողը: ՀՀ-ում պաշտոնական դրամական միավոր է հանդիսանում հայկական դրամը, որը կազմված է 100 լումայից: ՀՀ-ում արտարժույթ և այլ դրամական փոխարինիչներ թողարկելը չի թույլատրվում: Թղթադրամների և մետաղադրամների կեղծումը և անօրինական պատրաստումը քրեորեն պատժելի է: Որպեսզի խուսափենք կանխիկ փողի քանակության գնաճային ավելացումից, էմիսիոն բանկը պետք է տիրապետի կանխիկ փողի համապատասխան ծավալների պահպանման հնարավորությանը. Թղթադրամները և մետաղադրամները հանդիսանում են ՀՀ ԿԲ-ի պարտավորությունները և ապահովվում են նրա բոլոր ակտիվներով: Թղթադրամների և մետաղադրամների օրինակները հաստատվում են տվյալ երկրի կենտրոնական բանկի կողմից համաձայնեցնելով օրենսդիր մարմնի հետ:

Կանխիկ փողի էմիսիան իրենից ներկայացնում է շրջանառությունում փողի թողարկում, որի ժամանակ մեծանում է նրա զանգվածը: Կանխիկ փողի զանգվածի կարգավորումը պետության ձեռքում հանդիսանում է կարևոր տնտեսական լծակ:

Կանխիկ փողի շրջապտույտը ապրանքների մատակարարման, ծառայությունների մատուցման և տարբեր տեսակի վճարումների կատարման գործընթացներում կանխիկ փողի շարժն է:

Չարգացաց տնտեսության երկրներում կանխիկ փողի պահանջարկը հիմնականում կապված է աշխատավարձի, կենսաթոշկների, կրթաթոշակների, նպաստների և բնակչության մյուս տրանսֆերտ-

Ների վճարման և ընթացիկ ծախսերի կատարման հետ. Ընդ որում կանխիկ փողը մշտապես կատարում է շրջապտույտ. Կանխիկ փողը շրջանառություն է մտնում էմիսիոն բանկի դրամարկղից:

Աղյուսակ 4.1

Բանկային համակարգի կանխիկ դրամի մուտքի և ելքի տարբերությունը (մլն. դրամ)¹

Ժամանակահատվածները	2002	2003	2004	2005	2006
1 եռ.	-5448	14123.7	12531.2	-6707	14009
1 կիսամյակ	-4834	12121.1	-9816.1	7858	-886
9 ամիս	-2451	-6551.2	4692.2	26676	27656
տարի	25396	4749.5	8695.5	49741	71566

Անկանխիկ փողի զանգված: Տնտեսական կապերի և բանկային համակարգերի զարգացման հետ միասին աստիճանաբար փոքրացավ, որպես շրջանառության միջոց, կանխիկ փողի դերը: Բանկային գործի և վարկավորման տարբեր տեսակների զարգացումը՝ հանգեցրեց նրան, որ վճարման կանխիկ ձևը դարձավ հազվադեպ, իսկ անկանխիկ վճարման ձևը՝ ավելի տարածված. որոնք էլ հնարավորություն են տալիս արագացնելու կանխիկ փողի շրջապտույտը:

Ժամանակակից աշխարհում բոլոր հաշվարկների իրականացման հիմնական ձևը հանդիսանում է անկանխիկ հաշվարկները:

Անկանխիկ դրամական շրջապտույտը դրամական շրջապտույտի մաս է, որի ժամանակ փողի շարժը տեղի է ունենում վճարողի հաշվից ստացողի հաշվին՝ գումարի փոխանցման տեսքով, կամ էլ փոխադարձ պահանջների ճանապարհով, այսինքն առանց կանխիկ փողի մասնակցությամբ: Այդ հաշվարկները կատարվում են բանկային և վարկային կազմակերպությունների միջոցով:

Անկանխիկ և կանխիկ դրամական շրջանառության միջև գոյություն ունի սերտ և փոխադարձ կապ՝ փողը մշտապես անցում է կատարում մի ձևից մյուսին, այդ իսկ պատճառով դրանք մեկը մյուսից անբաժանելի են և ձևավորում են երկրի միասնական դրամական շրջապտույտը: Բանկային համակարգի տնտեսական հնարավորությունները հանգեցնում են նրան, որ կանխիկ փողը կարող է օգտագործվել վարկային փողի ստեղծման համար: Այս հայտնագործությունը սկզբունքորեն փոխեց դրամական էմիսիայի

¹ ՀՀ ԿԲ-ի էլեկտրոնային կայք, www.cba.am

հասկացությունը և տնտեսությունում փողի քանակության հաշվարկը:

Բանկային ավանդները հանդիսանում են փողի տեսակներ, այնպես ինչպես դրանք տիրապետում են փողի հիմնական հատկությանը՝ շրջանառության միջոցին: Բանկային ավանդների օգնությամբ կարելի է վճարել ապրանքների և ծառայությունների համար: Հետևաբար, տնտեսության մեջ գտնվող փողի քանակությունը կախված է բանկային ավանդների մեծությունից կամ էլ ավանդային չեկերի էմիսիայից և որոշվում է ոչ թե պետական կարգավորման մարմինների կողմից, այլ բանկային համակարգի և դրա զարգացման պայմաններից: Առաջին անգամ այս փաստը տեսականորեն ձևակերպվել է Ջոն Մ. Քենսի կողմից՝ 1930 թվականին («Տրակտատ փողի մասին»): Ժամանակակից տնտեսագիտության տեսությունը բանկային ավանդներին դասում է փողի առանձնահատուկ տեսակի շարքին:

Որպեսզի հասկանանք ինչպես են բանկերը ստեղծում փողերը բերենք հետևյալ պայմանական օրինակը: Ենթադրենք, պայմանական Ա երկրի ծեռնարկատերն ունի 10000 միավոր դրամի կանխիկ փող, որոնք ժամանակավորապես ազատ են: Նա որոշում է դրանք ներդնել «Բանկ 1» առևտրային բանկում, որտեղ բացված է իր հաշվարկային հաշիվը:

Այս գործառնությունը «Բանկ 1»-ի հաշվեկշռում կարտացուլվի հետևյալ կերպ.

«Բանկ 1»-ի հաշվեկշիռ		
	Ակտիվ	Պասիվ
	10000	10000
Ընդամենը	10000	10000

Փողերը բանկում չեն պահվում, դրանք անհրաժեշտ են փոխառություններ տրամադրելու համար այն անձանց, ովքեր դրա կարիքն ունեն: Բանկի հիմնական ֆունկցիան՝ տնտեսության մյուս հատվածների վարկավորումն է: «Բանկ 1»-ը ելնելով իր առևտրային շահերից ձգտում է օգտագործել ստացված փողերը տրամադրելով վարկեր մեկ այլ փոխառուի: Սակայն նա կարող է օգտագործել ստացված փողերի մի մասը, այնպես ինչպես որոշակի գումար նա պետք է հատկացնի պահուստային ֆոնդին: Ենթադրենք, մեր օրինակում, գոյություն ունի միայն մեկ ավանդ, ըստ որի նրա պահուստային նորման կազմում է 20%: Սա նշանակում է, որ ստանալով 10000 միավոր կանխիկ փող, «Բանկ 1»-ը պարտավոր է 2000 միավոր փող հատկացնել պահուստային

Ֆոնդին, իսկ մնացած 8000 միավոր փողը՝ կարող է տրամադրել որպես փոխառություն:

Այս գործառնություններից հետո «Բանկ 1»-ի հաշվեկշիռը կունենա հետևյալ տեսքը.

Բանկ 1-ի հաշվեկշիռ		
	Ակտիվ	Պասիվ
Պահուստ	2000	10000
Փոխառություն	8000	
Ընդամենը	10000	10000

Այսպիսով, այդ գործառնության արդյունքում «Բանկ 1»-ը ստեղծեց լրացուցիչ 8000 միավոր փող, որոնք կապելանան սկզբնական 10000 միավոր փողին, և ամբողջ դրամական զանգվածը, տնտեսական համակարգում, կկազմի 18000 միավոր փող:

Ստացված փողը փոխառու «Բանկ 1»-ը եթե ներդնի մեկ այլ առևտրային բանկում («Բանկ 2»), ապա նմանատիպ գործառնությունները՝ պահուստավորման և փոխառության, «Բանկ 2»-ում կարտացոլվեն հետևյալ կերպ.

Բանկ 2-ի հաշվեկշիռ		
	Ակտիվ	Պասիվ
Պահուստ	1600	8000
Փոխառություն	6400	
Ընդամենը	8000	8000

Այսպես, ստեղծվեց ևս լրացուցիչ 6400 միավոր փող և դրամական զանգվածը համակարգում կկազմի՝ 24400 (10000+8000+6400) միավոր փող: Եթե 6400 միավոր փոխառությունը «Բանկ 2»-ը ներդնի մեկ այլ բանկում, որը գումարի (6400) 20% ձևավորելով որպես պահուստ կենտրոնական բանկում, իսկ 80% տրամադրելով որպես փոխառություն, ապա տնտեսությունում փողը լրացուցիչ կապելանա 5120 միավոր փողով: Վերջին հաշվով ավանդները տեսականորեն կարող են ավելանալ $1/r$ անգամ՝ համեմատած բանկային համակարգ մուտք եղած սկզբնական փողի գումարի նկատմամբ.

$$1 + (1-r) + (1-r)^2 + (1-r)^3 + \dots = \frac{1}{1-(1-r)} = \frac{1}{r} \quad (4.13)$$

որտեղ՝ r - բանկային պահուստի նորման է:

1/ r գործակիցը դրամաշրջանառության տեսության մեջ ստացել է *դրամական բազմարկիչ* անվանումը, իսկ բանկային համակարգ մուտք եղած սկզբնական կանխիկ փողերը՝ *դրամի բազա կամ բազային դրամ*:

Դրամական բազմարկիչը(m) գործակից է, որը անկանխիկ էմիսիայի արդյունքում ծառայում է որպես միջոց՝ դրամական զանգվածի ավելացմանը: Այն բնութագրում է թե քանի անգամ է դրամական զանգվածը մեծ բանկային համակարգի կանխիկ փողի մեծությունից:

Դրամական բազան(H) Դրամական բազան իրենից ներկայացնում է ԿԲ-ի այն պարտավորությունները, որոնք նպաստում են փողի ստեղծմանը: Դրամական բազան երբեմն անվանում են «հզորությամբ օժտված փող», քանի որ դրամական բազայի փոփոխությունները սովորաբար հանգեցնում են դրամական ագրեգատների ավելի մեծ փոփոխությունների: Դրամական բազան, ըստ էության, ոչ թե դրամական ագրեգատ է, այլ ավելի շուտ՝ դրամական ագրեգատների հիմքում ընկած այն բազան է, որը ենթարկվելով փողի բազմարկման էֆեկտին՝ նպաստում է փողի ստեղծման գործընթացին: Եվ վերջապես դրամական բազան դրամական զանգվածի ինքնուրույն բաղադրատար է, որը բնութագրում է դրամական միջոցների մեծությունը, որը մուտք է լինում բանկային համակարգ, և հաշվարկվում է երկու ցուցանիշներով.

- դրամական բազա նեղ իմաստով, որը ներառում է ԿԲ-ից դուրս կանխիկ փողը,
դրամական բազա լայն իմաստով, որը ներառում է ԿԲ-ից դուրս կանխիկ փողը, թղթակցող հաշիվները և առևտրային բանկերի պարտադիր պահուստները ԿԲ-ում:

ՀՀ դրամական բազան հաշվարկվում է ԿԲ-ի կողմից՝ ԿԲ-ի հաշվեկշռային տվյալների հիման վրա՝ օրական կտրվածքով: Այն ընդգրկում է.

- ԿԲ-ից դուրս կանխիկ փողը,
- Առևտրային բանկերի պարտադիր և ավելցուկային միջոցները ԿԲ-ում,
Ռեզիդենտ իրական հատվածի դրամով ավանդները ԿԲ-ում:

ՀՀ-ում գոյություն ունի նաև փողի բազա հասկացություն, որը իր մեջ ընգրկում է վերը նշված տարրերը, ինչպես նաև ռեզիդենտ իրական հատվածի՝ արտարժույթով ավանդները ԿԲ-ում:

Ըստ ՀՀ կենտրոնական բանկի տվյալների՝ փողի բազան 2007թ.դեկտեմբերի 31-ի դրությամբ կազմել է 427118 մլն.դրամ և նախորդ ամսվա նկատմամբ աճել 53055 մլն.դրամով կամ 14.2%՝ ռվ:

Աղյուսակ 4.2

ՀՀ փողի բազայի կազմը¹

(ամսվա վերջի դրությամբ, մլն. դրամ)

	2008	
	հունիս	հուլիս
Ձուտ արտաքին ակտիվներ (ՁԱԱ), ընդամենը (առանց սեփականաշնորհման միջոցների)	417822	425209
Ձուտ ներքին ակտիվներ, ընդամենը	-5097	1031
այդ թվում՝		
Կառավարություն	-121552	-113248
Բանկեր	41943	36189
որից՝		
ՈԵՊՈ համաձայնագիր	24663	18906
արտարժույթի ներգրավման սվոփ	0	0
ավանդներ (-)	0	0
հակադարձ ռեպո (-)	0	0
արտարժույթի տրամադրման սվոփ (-)	0	0
ԿԲ կողմից թողարկված արժեթղթեր	-17744	-15218
Ձուտ այլ ակտիվներ	92256	93308
Փողի բազա, ընդամենը	412725	426240
այդ թվում՝		
ԿԲ-ից դուրս կանխիկ դրամ	343329	356321
Պարտադիր պահուստներ (դրամով)	28614	28572
Պարտադիր պահուստներ (արտարժույթով)	39963	40426
Այլ հաշիվներ	817	921
այդ թվում՝		
այլ հաշիվներ (դրամով)	817	892
այլ հաշիվներ (արտարժույթով)	0	29

Ձարգացած շուկայական տնտեսություններում բանկային փողերը (ավանդներ) քանակապես ավելի կարևոր են քան քրթադրամները և մետաղադրամները: Ներկայումս ԱՄՆ-ում բոլոր գործարքների արժեքների 90%-ը վճարվում է չեկերով:

Ավանդներն ընդգրկում են բոլոր պահանջները ԿԲ-ի և այլ ավանդային կազմակերպությունների նկատմամբ՝ արտահայտված

¹ «Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2008 թվականի հունվար-հուլիսին» ՀՀ ԱՎԾ, եր .2008թ:

բանկային ավանդների ձևով: Որոշ դեպքերում ավանդներ կարող են ներգրավել նաև այլ ֆինանսական կազմակերպությունները:

Ըստ իրացվելիության աստիճանի, և հետևաբար փողին վերագրելու աստիճանի բոլոր ավանդները բաժանվում են.

փոխանցելի (ցափհանջ) ավանդների,

ոչ փոխանցելի (ժամկետային և խնայողական) ավանդների:

Փոխանցելի ավանդները (ազգային արժույթով կամ արտարժույթով) ենթակա են վճարման պահանջի դեպքում՝ առանց որևէ լրացուցիչ ծախսի և սահմանափակման, կարող են օգտագործվել ուղղակի վճարումներ իրականացնելու համար (վճարման հանձնարարականներով, չեկերով, քարտերով կամ այլ վճարման մջջոցներով) կամ օգտագործվել այլ կերպ որպես վճարման կամ շրջանառության միջոց: Փոխանցելի ավանդներն ընդգրկում են ռեզիդենտ և ոչ ռեզիդենտ ֆինանսական կազմակերպություններում փոխանցելի ավանդները: Այս կատեգորիայում են ընդգրկվում նաև այն ավանդները, որոնք թույլ են տալիս փողի միջոցների անմիջապես կանխիկացում, բայց ոչ ուղղակի փոխանցումներ երրորդ կողմին: Տնտեսության բոլոր հատվածները և ոչ ռեզիդենտները կարող են բացել և վարել փոխանցելի ավանդային հաշիվներ:

Ոչ փոխանցելի ենթակատեգորիան ընդգրկում է բոլոր տեսակի ավանդները (ազգային արժույթով կամ արտարժույթով) բացի վերը սահմանված փոխանցելի ավանդներից: Ոչ փոխանցելի ավանդները ֆինանսական միջնորդների այն ավանդներն են կամ իրենց բնույթով դրանց շատ մոտ պարտավորություններն են, որոնք չեն կարող օգտագործվել ցանկացած պահին վճարում կատարելու համար: Դրանք փոխանակելի չեն կանխիկի կամ փոխանցելի ավանդի առանց որոշակի սահմանափակումների կամ տուգանքների, իսկ դրանց օգտագործումը ենթակա է որոշակի սահմանափակումների:

- ենթակա է վճարման սահմանված ժամանակահատվածում կամ ցանկացած պահի միայն որոշակի լրացուցիչ ծախսերի իրականացման պայմանով,

չի կարող ծառայել որպես անմիջական վճարումների իրականացման գործիք,

առկա են այլ տիպի սահմանափակումներ (սառնեցված հաշիվներ, գրավադրված միջոցներ և այլն):

ՀՀ բանկերում տնտեսության հատվածներից ներգրաված ավանդների մնացորդը 2008թ հուլիսի 31-ի դրությամբ կազմել է 480242 մլն.դրամ և նախորդ ամսվա նկատմամբ աճել է 23984 մլն.դրամով կամ 5.3%-ով:

<< առևտրային բանկերի ավանդները¹

(ամսվա վերջի դրությամբ, մլն. դրամ)

	Ավանդներ	2008	
		հունիս	հուլիս
1.	Ոչ ռեզիդենտներից	68394	77252
1.1.	Արտարժույթով	51754	55021
1.2.	Դրամով	16639	22231
2.	Ռեզիդենտներից	387864	402990
2.1.	Դրամով	243785	249882
2.1.1.	Ցպահանջ (ներառյալ հաշիվները)	112628	113245
2.1.2.	Ժամկետային	131157	136637
2.2.	Արտարժույթով	144078	153108
2.2.1.	Ցպահանջ (ներառյալ հաշիվները)	55400	66962
2.2.2.	Ժամկետային	88679	86146
ԸՆԴԱՄԵՆԸ ԱՎԱՆԴՆԵՐ		456258	480242

Արժեթղթեր: Արժեթղթերը ֆինանսական շուկայում շրջանառվող գործիքներ են, որոնք վկայում են, որ այդ գործիքները թողարկող սուբյեկտները դրանք մարելու պարտավորություններ են ստանձնել՝ փողով, այլ ֆինանսական գործիքով կամ տնտեսական արժեք ներկայացնող որևէ այլ գործիքով: Ընդ որում, այս բաժնում ներկայացված արժեթղթերը տարբեր են բաժնետոմսերից, քանի որ արժեթղթի սեփականատիրոջը այն թողարկող սուբյեկտի նկատմամբ սեփականության իրավունք չեն տալիս: Արժեթղթերի հիմնական ձևերից են պետական գանձապետական մուրհակները, պետական պարտատոմսերը, կորպորատիվ պարտատոմսերն ու չապահովված երկարաժամկետ պարտատոմսերը (չապահովված պարտքային պարտավորություններ- debenture), ձեռնարկությունների կարճաժամկետ պարտատոմսերը (կարճաժամկետ շրջանառու գործիքներ-commercial paper), ավանդային կազմակերպությունների շրջանառվող ավանդային սերտիֆիկատները և նմանատիպ այլ գործիքներ, որոնք սովորաբար վաճառվում են ֆինանսական շուկաներում: Այն վարկերը կամ պարտավորությունները, որոնք այս կամ այն պատճառով փաստացի (de facto) դարձել են շուկայում շրջանառվող, ևս պետք է ընդգրկվեն այս դասակարգման մեջ:

Արժեթուղթը վկայում է, որ գոյություն ունի այն թողարկողի նկատմամբ ֆինանսական պահանջ և սահմանում է տոկոսա-

¹ «Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2008 թվականի հունվար-հուլիսին» ՀՀ ԱՎԾ, Եր., 2008թ.

վճարների և հիմնական գումարի մարման գրաֆիկը: Դրամաշրջանառության վիճակագրությունը իրականացնելը՝ արժեթղթերը դասակարգվում են ըստ հետևյալ հիմնական ձևերի.

- *արժեկտրոնային արժեթղթեր*, որոնց տոկոսավճարները կամ կուպոնային վճարումները պարբերաբար կատարվում են գործիքի գոյության ամբողջ ընթացքում, իսկ հիմնական գումարը վճարվում է արժեթղթի մարման ժամանակ.

ամորտիզացվող արժեթղթեր, որոնց և՛ տոկոսավճարները, և՛ հիմնական գումարի մասնակի վճարումները հավասար չափաբաժիններով պարբերաբար կատարվում են գործիքի գոյության ամբողջ ընթացքում,

գեղջատոկոսային (դիսկոնտային) կամ զրո կուպոնային արժեթղթեր, որոնք թողարկվում և տեղաբաշխվում են անվանական արժեքից ցածր գնով և վճարման օրը (at maturity) մարվում են անվանական արժեքով.

մեծ գեղջատոկոսով (դիսկոնտային) արժեթղթեր (deep discount), որոնք թողարկվում և տեղաբաշխվում են անվանական արժեքից ցածր գնով, ընդ որում, տոկոսների մի մասը վճարվում է պարբերաբար արժեթղթի գոյության ընթացքում, իսկ հիմնական գումարի մարումը և տոկոսների հիմնական (եական) մասի վճարումը կատարվում է արժեթղթի մարման ժամանակ:

ինդեքսավորված արժեթղթեր, որոնց դիմաց վճարվող տոկոսները և/կամ հիմնական գումարի վճարումները փոխկապվածության մեջ են դրվում սղաճի կամ փոխարժեքի հետ:

Իրականացվում է նաև արժեթղթերի այլ ընտրանքային դասակարգում ըստ ժամկետայնության (կարճաժամկետ, միջին-ժամկետ և երկարաժամկետ) հիմնված հետևյալ չափանիշների վրա

Կարճաժամկետ արժեթղթեր Ընդգրկում է այն արժեթղթերը, որոնք ունեն 1 տարի կամ մեկ տարուց պակաս մարման ժամկետ:

Միջինժամկետ արժեթղթեր Այս արժեթղթերի մարման ժամկետները կախված են տվյալ երկրի ֆինանսական շուկաներում կիրառվող արժեթղթերի ժամկետայնություններից: Որպես կանոն, նշված ենթակատեգորիայում են ընդգրկվում մեկից մինչև հինգ տարի մարման ժամկետ ունեցող արժեթղթերը:

Երկարաժամկետ արժեթղթեր - Ընդգրկում է այն արժեթղթերը, որոնց մարման ժամկետներն ավելի երկար են, քան կարճաժամկետ և միջինժամկետ արժեթղթերինը:

Համաշխարհային փող: Համաշխարհային շուկայի ձևավորումը և զարգացումը հիմք հանդիսացավ համաշխարհային փողի առաջացման համար, որն ընդունված է որպես համընդհանուր վճարման մջջոց՝ միջազգային հաշվարկներում: Համաշխարհային փողի առաջին ձևը եղել է ոսկին: 20-րդ դարում ոսկուն փոխարինեցին աշխարհի առաջատար երկրների թղթադրամները՝ արտարժույթները: Եթե փողին ընդունված է անվանել երկրում շրջանառվող դրամանիշ, ապա արտարժույթին՝ արտասահմանյան թղթադրամներ (արտարժույթ), չեկեր և այլն, որոնք ընդունված են համաշխարհային համագործակցության կողմից՝ որպես ընդհանուր համարժեք: Արտարժույթն ազատորեն փոխանակվում է յուրաքանչյուր երկրի դրամանիշով և երկրների կողմից օգտագործվում է որպես խնայողության միջոց՝ իրական ոսկու հետ մեկտեղ:

Ոսկին որպես իրական լիարժեք փող ժամանակակից աշխարհում կատարում է գանձի ֆունկցիա, եթե նախկինում էմիսիոն բանկերը պարտավոր էին ունենալ ոսկու պաշարներ՝ ներքին դրամաշրջանառության պահուստների տեսքով, ապա, երբ դադարեցվեց թղթադրամների փոխանակումը ոսկով և ոսկու համարժեքի վերացումը՝ հանգեցրեց ԿԲ-ի ոսկու պաշարների ֆունկցիայի անհետացմանը: Սակայն ոսկին շարունակում է պահվել ԿԲ-ում, որպես ռազմավարական պաշար: Ոսկու պաշարը՝ ոսկու կենտրոնացված պաշարն է ծուլակտորներով և մետաղադրամներով, որը գտնվում է պետության ֆինանսական մարմինների կամ միջազգային դրամավարկային կազմակերպությունների տրամադրության տակ:

ՀՀ անդամագրումը ԱՄՆ-ին հանգեցրեց նրան, որ իր միջազգային պահուստներում բացի ոսկու և ատրաժույթի պաշարներից ընդգրկվեցին նաև հետևյալ երկու իրացվելի ակտիվները՝ պահուստային դիրքը ԱՄՆ-ում և հատուկ փոխառության իրավունքը ԱՄՆ-ում:

Միջազգային պահուստային դրամական միավորի՝ հատուկ փոխառության իրավունքի (ՀՓԻ) առաջացումը պայմանավորված է արժույթային քլիրինգի զարգացմամբ: ՀՓԻ-ը ԱՄՆ-ի կողմից թողարկվող միջազգային պահուստային ակտիվ է, որը բաշխվում է անդամ երկրներին՝ գոյություն ունեցող միջազգային պահուստները լրացնելու համար և չի համարվում ԱՄՆ պարտավորություն: ՀՓԻ նախատեսված է ոչ միայն ազգային արժույթի համաչափության, այլ նաև վճարային հաշվեկշռի սալդոյի կարգավորման և ԱՄՆ-ում պաշտոնական միջազգային պահուստների և հաշվարկների կատարման համար: ԱՄՆ-ի մասնակիցները ՀՓԻ-ը բաշխում

են միմյանց միջև իրենց կատարած ֆինանսական ներդրումներին համապատասխան: ՀՓԻ-ը ԱՄՆ-ի մասնակիցների ընթացիկ հաշիվներում հանդես են գալիս գրանցումների տեսքով, սակայն այն կարելի է փոխանակել ցանկացած երկրի սզգույնի արժույթով:

Համաշխարհային տնտեսական կապերի հետազա գարգացումը բերեց եվրոպական երկրների միասնական կանխիկ դրամական միավորի՝ եվրոյի ստեղծմանը: 1999 թ. հունվարի 1-ից 11 երկրներ աստիճանաբար սկսեցին յուրացնել նոր միջազգային դրամական միավորը, որը սկզբնական շրջանում նախատեսված էր ազգային արժույթի հետ մեկտեղ անկանխիկ հաշվարկների իրականացման համար: 2002թ-ից առաջացավ նաև կանխիկ եվրոն: Եվրոն դարձավ դոլարի մրցակիցը, որը մինչև այդ համարվում էր համաշխարհային պահուստային արժույթ:

Այժմ Հայաստանում համաշխարհային փողի պաշարները հաշվարկվում են միջազգային պաշարներ (միջազգային իրացվելի ակտիվներ) ցուցանիշներով: Դրանք ակտիվներ են, որոնք ուսումնասիրվում են դրամավարկային կարգավորման մարմինների կողմից՝ որպես վճարային հաշվեկշռի կարգավորման միջոց: Նրանք իրենց մեջ ներառում են ՀՓԻ-ով միջոցները ԱՄՆ-ում, ԱՄՆ-ում պահուստային դիրքը և այլ արտարժույթային ակտիվները ինչպես նաև ոսկին, որը հաշվարկվում է ԱՄՆ դոլարով ժամանակաշրջանի վերջի դրությամբ: Ոսկու պաշարի մեծությունը հաշվարկվում է, որպես կանոն, միլիոնավոր եռակի ունցիաներով:

Աղյուսակ 4.5

ՀՀ միջազգային պահուստներ¹

(ամսվա վերջի դրությամբ)

Ցուցանիշներ	2008		
	հունիս	հուլիս	օգոստոս
Համախառն միջազգային պահուստներ (մլն.ԱՄՆ դոլարով)	1579.56	1603.48	1612.75
Արտարժույթ	1564.99	1588.98	1598.67
Պահուստային դիրքը ԱՄՆ-ում			
ՀՓԻ-ով միջոցներ ԱՄՆ-ում	14.57	14.50	14.08
Ոսկի	-		
Այլ պահուստային ակտիվներ			
Համախառն միջազգային պահուստներ (մլրդ.ՀՀ դրամ)	478.05	482.60	489.20

ՀՀ ԿԲ-ի էլեկտրոնային կայք, www.cba.am

Արտարժույթ	473.64	478.24	484.93
Պահուստային դիրքը ԱՄՆ-ում	-	-	-
ՀՓԻ-ով միջոցներ ԱՄՆ-ում	4.41	4.36	4.27
Ոսկի	-	-	-
Այլ պահուստայի ակտիվներ	-	-	-

4.2.3. ԴՐԱՄԱԿԱՆ ԶԱՆԳՎԱԾԻ ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐԸ

Առաջարկի և պահանջարկի տեսության տեսանկյունից դրամական զանգվածի ցուցանիշն արտացոլում է փողի առաջարկը տնտեսությունում: Այդ իսկ պատճառով՝ դրամաշրջանառության պարամետրերը և ամենից առաջ, տնտեսությունում փողի քանակությունը, հանդիսանում են կարևոր մակրոտնտեսական ցուցանիշներ: Ներկայումս, պայմանավորված բանկային համակարգի զարգացման և վճարման նոր միջոցների առաջացման հետ, չկա միասնական կարծիք ակտիվների տեսակների մասին, որոնք պետք է հաշվառվեն դրամական զանգվածի մեծության հաշվարկման ժամանակ: Իրացվելի ակտիվների բազմազանությունը, որոնք ժամանակակից տնտեսական համակարգերում կարող են հանդես գալ որպես փող, հանգեցնում են դրամական զանգվածի հաշվարկման տարբեր մոտեցումների հնարավորություններին:

Դրամական զանգվածի մեծության որոշման տեսական հիմքերը և մեթոդաբանությունը փոփոխվել են ինչպես դրամական համակարգի, այնպես էլ տնտեսագիտության զարգացման հետ միասին: Ներկայումս գոյություն ունի դրամական զանգվածի հաշվարկման մի քանի մոտեցումներ, որոնց տարբերությունը կայանում է ֆինանսական ակտիվների կազմով, տեղեկատվության ստացման աղբյուրներով և հաշվարկման մեթոդաբանությամբ: Հարցը կայանում է նրանում թե այս մոտեցումներից որը ավելի ճշգրիտ գնահատական կտա դրամական զանգվածի մեծության մասին: Այս հարցադրումը չունի միանշանակ պատասխան, քանի որ, այս կամ այն ցուցանիշի ընտրությունը հիմնականում պայմանավորված է նրա օգտագործման նպատակով:

Դրամական զանգվածի որոշումը անհրաժեշտ է կարևոր մակրոտնտեսական ցուցանիշների փոխադարձ կապերի և փոխազդեցության գնահատման համար: Այս դեպքում, դրամական զանգվածի որոշման ժամանակ, էական դեր են խաղում, ինչպես դրամական զանգվածում ներառվող ակտիվների կանխագուշակումը և կայունությունը, այնպես էլ նրանց ազդեցության աստիճանը գների, եկամուտների և գործարար ակտիվության փոփո-

խությունների վրա: Մյուս կողմից գոյություն ունեն միջազգային չափորոշիչներ և ֆինանսական ցուցանիշների որոշման պրակտիկա, որոնք ապահովում են միջազգային համադրումների անցկացման հնարավորությունը: Արժանահավատ և ժամանակակից տեղեկատվության ստացման հնարավորությունները նույնպես բերում են դրամական զանգվածի որոշման առանձնահատկություններին: Այդ իսկ պատճառով դրամական զանգվածի հաշվարկման խնդիրը դեռևս մնում է չլուծված: Մի շարք տնտեսագետներ գտնում են, որ ներկայումս օգտագործվող ցուցանիշներից և ոչ մեկը չի համարվում օպտիմալ՝ ինչպես տեսության, այնպես էլ հաշվարկման մեթոդների տեսանկյունից: Կարելի է ասել, որ դրամաշրջանառության վիճակագրությունը, որպես գիտություն, գտնվում է զարգացման փուլում և նրա առաջ ծառացած են մի շարք չլուծված խնդիրներ:

Ներկայումս դրամական զանգվածի մեծության բնութագրման համար ՀՀ վիճակագրությունում օգտագործվում են ցուցանիշների երկու համակարգ, մեկը հենվում է դրամական ագրեգատների համակարգի վրա, մյուսը՝ Արժույթի միջազգային հիմնադրամի մեթոդաբանությամբ հաշվարկվող ցուցանիշների համակարգի վրա:

Դրամական զանգվածի բնութագրման համար ագրեգատների համակարգի օգտագործումը ավելի ավանդական է, քանի որ այն լայնորեն պարզաբանված է հայրենական և միջազգային գրականություններում և կիրառվում է երկրի ներսում դրամաշրջանառության պարամետրերի կարգավորման նպատակով: ԱՄՀ մեթոդաբանությամբ հաշվարկող ցուցանիշների համակարգը ՀՀ-ում ներդրվել է 1996թ., պայմանավորված նրա անդամակցությամբ ԱՄՀ-ին:

Այս երկու համակարգերը կառուցված են մեկ միասնական սկզբունքի՝ ըստ իրացվելիության աստիճանի և այս հիմքի վրա դրամական ագրեգատների ձևավորման հիման վրա:

Դրամական ագրեգատը տնտեսությունում որպես փող օգտագործվող, իրացվելի ֆինանսական ակտիվների ժամալի ցուցանիշ է:

Ֆինանսական ակտիվների և տեղեկատվության ստացման աղբյուրների խմբավորումը ազգային և միջազգային համապարգերում տարբեր են, սակայն այս երկու համակարգերում, ըստ իրենց իրացվելիության աստիճանի, տարբերակվում են մի քանի տեսակի ագրեգատներ:

ՀՀ փողի ագրեգատների ընտրության ժամանակ անհրաժեշտ է հաշվի առնել և դրամավարկային վիճակագրության առկա

միջազգային ստանդարտները, և մեր երկրի տնտեսական իրավիճակն ու ֆինանսական շուկայի զարգացվածության աստիճանն ու առանձնահատկությունները: Հատկանշական է, որ տնտեսության փողի ցուցանիշները կարող են ժամանակի ընթացքում փոխվել ելնելով կիրառվող ֆինանսական գործիքների գանազանությունից, շուկաների հետագա զարգացումից, ուստի այդ պայրագայում անհրաժեշտություն է առաջանում դրանց զուգահեռ փոխել նաև փողի ցուցանիշների ազգային սահմանումները համապատասխան փողի ագրեգատներ ստանալու համար:

Դրամավարկային քաղաքականությունն իրականացնող մարմինները (Հայաստանի դեպքում՝ Կենտրոնական բանկը) մեծ ուշադրություն են դարձնում փողի ագրեգատների վրա, քանի որ վերջիններիս փոփոխությունները հնարավորություն են տալիս գնահատել քաղաքականության իրականացման ընթացքը: Նման քաղաքականության հիմքում ընկած է այն ենթադրությունը, որ փողի ագրեգատների և դրամավարկային քաղաքականություն իրականացնող մարմինների հիմնական նպատակի սղաճի միջև գոյություն ունի կայուն և կանխատեսելի կապ: Ֆինանսական շուկաների զարգացման աստիճանից կախված դրամավարկային քաղաքականությունն իրականացվում է ծավալային և գնային կարգավորմամբ:

Չարգացած երկրների մեծ մասում, սովորաբար, փողի ագրեգատներում ընդգրկվում են միայն ռեզիդենտների ազգային արժույթով ավանդները: Քանի որ արտարժույթը վճարման միջոց չի հանդիսանում, արտարժույթային ավանդների իրացվելիությունը ներքին գործարքների տեսանկյունից բավականին ցածր է: Իրավիճակն այլ է անցումային տնտեսություններում, մասնավորապես, Հայաստանում: Չնայած ըստ ՀՀ օրենսդրության արտարժույթը ևս ռեզիդենտների միջև վճարման օրինական միջոց չի հանդիսանում, և որպես վճարման միջոց կիրառվում է միայն վճարային հաշվեկշռի ընթացիկ հաշվի գործարքների դեպքում, այնուամենայնիվ բնակչության մեծ մասը բանկային խնայողությունները պահում է արտարժույթով: Ավելին, արտարժույթային ավանդները երբեմն իրականացնում են նաև վճարամիջոցի գործառույթ: Դոլարայնացման նման բարձր մակարդակի պայմաններում արտարժույթային ավանդները չեն կարող դուրս մնալ «փողի» սահմանումից և պետք է ընդգրկվեն փողի լայն ագրեգատներում:

Այսպիսով, մեր հանրապետության տնտեսության փողի ագրեգատները սահմանելիս հաշվի են առնվում ֆինանսական համակարգի հետևյալ առանձնահատկությունները.

ֆինանսական գործիքների սահմանափակ ընտրանին: Քանի որ Հայաստանում բանկային համակարգը և ֆինանսական շուկաները դեռևս թույլ են զարգացած, առկա ֆինանսական գործիքների տեսականին բավականին սահմանափակ է,

դոլարայնացման բարձր մակարդակը,

ոչ բանկային ֆինանսական հաստատությունների աննշան բաժինը հանրապետության ֆինանսական շուկայում,

դրամավարկային քաղաքականություն իրականացնելիս փողի ագրեգատների սահմանումը որպես միջանկյալ նպատակներ, որից ելնելով կարևորվում է դրանց քանակային ծրագրավորումը:

Այս առանձնահատկություններից ելնելով ՀՀ փողի ագրեգատներին բնորոշ են հետևյալ գծերը.

փողի ագրեգատների տեսակները սահմանափակ են,

բանկային համակարգի կողմից ներգրաված արտաքին միջոցները ներառվում են փողի ցուցանիշներում, ոչ բանկային ֆինանսական հաստատությունների պարտավորությունները փողի ագրեգատներում չեն ընդգրկվում:

փողի ցուցանիշները և դրանց վերլուծությունը մեծ նշանակություն ունեն քաղաքականություն իրականացնելիս:

Ցուցանիշների ազգային համակարգը ներառում է հետևյալ դրամական ագրեգատները:

MO դրամական ագրեգատը ներառում է բացարձակ իրացվելի ակտիվները՝ շրջանառությունում կանխիկ դրամը, այսինքն շրջանառությունում գտնվող քաղաքացիների և տնտեսավարող սուբյեկտների փողերը (ներառյալ տնտեսության ֆինանսական և ոչ ֆինանսական հատվածների կազմակերպությունների դրամարկղերի գումարները): Այս ցուցանիշը ընդունված է անվանել նաև բանկային համակարգից դուրս կանխիկ դրամ:

Շրջանառությունում կանխիկ դրամը = ԿԲ-ից դուրս կանխիկ-ՀՀ դրամ բանկերի դրամակղում:

Բացի կանխիկ փողից բարձր իրացվելի ակտիվ են համարվում նաև ընթացիկ (տրանսակցիոն)՝ ցպահանջ, թղթակցային և հաշվարկային հաշիվներում գտնվող միջոցները, հետևարար դրամական զանգվածի մեծությունը կարելի է որոշել որպես կանխիկ փողի և բարձր իրացվելի ավանդների գումար:

M1 դրամական ագրեգատը = *MO* + ռեզիդենտ կազմակերպությունների և հիմնարկների հաշվարկային հաշիվներում միջոցներ + բնակչության և կազմակերպությունների ցպահանջ ավանդները:

Այս ագրեգատն ընդգրկում է բանկային համակարգի վճարման միջոցի գործառնություն իրականացնող պարտավորությունները:

Բացի ընթացիկ ավանդներից բանկերում փողերը պահվում են ժամկետային ավանդներում՝ մեկ տարուց ավելի ժամկետով: Ինչպես արդեն նշել ենք ժամանակակից տնտեսություններում ժամկետային ավանդները նույնպես հանդիսանում են փողի տեսակ: Այդ իսկ պատճառով դրամական զանգվածի մեջ ընդգրկվում է նաև այս տեսակի ակտիվը: $M2$ դրամական ագրեգատի տարանջատման տրամաբանությունը կայանում է նրանում, որպեսզի ընդգծվի փողի կուտակման միջոցի ֆունկցիան:

$M2$ դրամական ագրեգատը = $M1$ + բանկային համակարգում ռեզիդենտների (իրական հատվածի սուբյեկտների) դրամով բոլոր ավանդները: Այստեղ, բացի բանկային համակարգում կազմակերպությունների, տնային տնտեսությունների, տնային տնտեսություններին սպասարկող ոչ առևտրային կազմակերպությունների և ոչ բանկային ֆինանսական կազմակերպությունների ցպահանջ, ժամկետային ու խնայողական ավանդներից, ներառվում են նաև.

- բանկերի՝ դրամով թողարկված ավանդային սերտիֆիկատները,

իրական հատվածի սուբյեկտների հետ դրամով կնքված հակադարձ ռեպո համաձայնագրերը:

Այլ կերպ $M2$ ագրեգատը կարելի է ներկայացնել որպես իրավաբանական և ֆիզիկական անձանց կանխիկ և անկանխիկ դրամական միջոցների գումար, որոնք սպասարկում են տնտեսական շրջապտույտը՝ $\Phi\Phi$ տարածքում:

Բացի այս ագրեգատներից $\Phi\Phi$ -ում կա ևս մեկ ագրեգատ՝ $M2X$, որին ընդունված է անվանել փողի զանգված: Այն իրենից ներկայացնում է $M2$ դրամական ագրեգատին գումարած ռեզիդենտների արտարժույթային բոլոր ավանդները: Այսինքն $\Phi\Phi$ -ում դրամական զանգվածի ($M2$) և փողի զանգվածի ($M2X$) տարբերությունը արտարժույթով արտահատված ֆինանսական միջոցների մեծությունն է:

Ներկայումս $\Phi\Phi$ -ում փողի զանգվածի մեծության որոշման համար օգտագործվում են $M0$, $M1$, $M2$, $M2X$ ագրեգատների համակարգը:

Ըստ $\Phi\Phi$ կենտրոնական բանկի տվյալների, 2008թ. հուլիսի 31-ի դրությամբ փողի զանգվածը կազմել է 7403444 մլն.դրամ և նախորդ ամսվա նկատմամբ աճել 29240 մլն. դրամով կամ 4.1 %-ով:

ՀՀ փողի զանգվածի կազմը¹

(ամսվա վերջի դրությամբ, մլն. դրամ)

	2008	
	հունիս	հուլիս
Ձուտ արտաքին ակտիվներ, ընդամենը	312499	286842
Ձուտ ներքին ակտիվներ, ընդամենը	398605	453502
<i>այդ թվում՝</i>		
Կառավարություն	-78735	-73266
Տնտեսություն	596273	621229
<i>այդ թվում՝</i>		
կազմակերպություններ	254366	265465
տնային տնտեսություններ	322771	337058
շահույթ չհետապնդող կազմակերպություններ	9715	9775
այլ ֆինանսական կազմակերպություններ	9421	8930
Ձուտ այլ ակտիվներ	-118933	-94460
Փողի զանգված, ընդամենը	711104	740344
<i>այդ թվում՝</i>		
Բանկային համակարգից դուրս կանխիկ դրամ	320378	333922
Ցպահանջ ավանդներ (ՀՀ դրամով)	112784	113484
Ժամկետային ավանդներ (ՀՀ դրամով)	134685	140327
Արտարժույթով ավանդներ	143258	152610

Այժմ ներկայացնենք ՀՀ-ն դրամական և փողի զանգվածների կազմը ըստ ագրեգատների 2008թ. հուլիսի 31-ի դրությամբ:

Աղյուսակ 4.7

ՀՀ-ն դրամական և փողի զանգվածների կազմը²

(ամսվա վերջի դրությամբ, մլն. դրամ)

M0 ագրեգատ (շրջանառությունում կանխիկ դրամ)	333922
Ցպահանջ ավանդներ, ՀՀ դրամով	113484
M1 ագրեգատ	447406
Ժամկետային ավանդներ, ՀՀ դրամով	140327
M2 ագրեգատ(դրամական զանգված)	587733
Արտարժույթով ավանդներ	152610
M2X ագրեգատ (փողի զանգված)	735220

¹ «Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական փնտալը 2008 թվականի հունվար հուլիսին» ՀՀ ԱՎԾ Էր. 2008թ

² Տես նույն տեղում

Տարբեր երկրներում, դրամական ագրեգատների կառուցման ընդհանուր սկզբունքների ժամանակ, բանկային հաշվառման առանձնահատկությունները առաջացնում են դրամական զանգվածի ցուցանիշների կոորդինացում և քանակություններում տարբերություններ: Մասնավորապես, ԱՄՆ-ում առանձնացվում են դրամական զանգվածի չորս հիմնական ցուցանիշներ, Անգլիայում՝ հինգ, Շվեդարիայում և Գերմանիայում՝ երեքական, Ֆրանսիայում՝ տաս, Ռուսաստանում չորս:

Դրամական զանգվածի տարրերի հաշվարկման մեթոդաբանության փոփոխությունները պայմանավորված են ՀՀ-ում միջազգային ֆինանսական հոսքերի հաշվառման անհրաժեշտությամբ: Արտաքին ֆինանսական շուկաներում ՀՀ գործառնությունների ընդլայնումը և ԱՄՀ-ին անդամակցումը պահանջեց հաշվարկել այնպիսի ցուցանիշներ, որոնք կրնոթագրեն երկրի միջազգային իրացվելիությունը: 1996թ. դրամաշրջանառության ցուցանիշները համապատասխանում են ԱՄՀ-ի պահանջներին:

Համաձայն միջազգային ֆինանսական վիճակագրության մեթոդաբանության փողի առաջարկի բնութագրման համար ընդունված ագրեգատներն են. «փողը», «կվազի փողը» և «լայն փողը»:

«Փող» ագրեգատը իր մեջ ներառում է բանկային համակարգից դուրս փողը և ցպահանջ ավանդները, այսինքն իրենից ներկայացնում է երկրի տնտեսությունում բոլոր դրամական միջոցները, որոնք կարող են օգտագործվել որպես վճարման միջոց: Ըստ իր կազմի այն համապատասխանում է M1 դրամական ագրեգատին:

«Կվազի փող» ագրեգատը իրենից ներկայացնում է դրամական համակարգի իրացվելի այն ավանդները, որոնք անմիջապես չեն օգտագործվում որպես վճարման միջոց և սովորաբար ունեն ցածր շրջապտույտ քան «փող» ագրեգատը: Այս ագրեգատը իր մեջ ներառում է ժանկետային և խնայողական ավանդները, ինչպես նաև արտարժույթով արտահայտված ավանդները:

«Կվազի փող» ագրեգատի տարբերությունը M2 ագրեգատից կայանում է նրանում, որ նրանում ներառվում են արտարժույթով արտահայտված ավանդները: Բացի դրանից կանխիկ փողի հաշվառման ժամանակ, համաձայն այս մեթոդաբանության, օգտագործվում են հաշվեկշռային տվյալները, այլ ոչ թե օպերատիվ տվյալները, ինչպես M2 ագրեգատի հաշվառման ժամանակ:

Ըստ իր կազմի այն համապատասխանում է M2X ագրեգատին:

«Լայն փող» ագրեգատը՝ «փող» և «կվադրփող» ագրեգատների համակցությունն է:

Աղյուսակ 4.8

ՀՀ փողի զանգվածի կառուցվածքը ըստ ԱՄՀ մեփողաբանության¹

(ամսվա վերջի դրությամբ, մլն. դրամ)

Ցուցանիշներ	2005	2006
Փող(M1)	202041	295305
Կվադր փող (M2X)	364614	484496
Լայն փող	566655	779801

4.3. ԴՐԱՄԱԿԱՆ ԲԱԶՄԱՐԿԻՉԻ ԵՎ ՓՈՂԻ ՇՐՋԱՊՏՈՒՅՏԻ ՍՐՈՎՈՒԹՅԱՆ, ԿԻՏԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ժամանակակից աշխարհում փողի առաջարկը որոշվում է, որպես կանոն, անկանխիկ փողի էմիսիայի մեծությամբ: Այդ էմիսիայի չափերը կախված են ոչ միայն դրամական բազայի չափերից, այլ նաև առևտրային բանկերի գործառնությունների պայմաններից և զարգացման մակարդակից, այսինքն բանկային համակարգ մուտք եղած միջոցների ավելացման հնարավորություններից:

Բանկային համակարգի այդ հնարավորությունները բնութագրող ցուցանիշ է համարվում դրամական բազմարկիչը: Այդ ցուցանիշի վիճակագրական ուսումնասիրությունը, այսինքն մակարդակի, գործոնների ազդեցությունը նրա փոփոխության և այդ գործոնների ազդեցության աստիճանի որոշումը հանդիսանում է դրամաշրջանառության վիճակագրության կարևոր խնդիրներից:

Դրամական բազմարկիչը ցույց է տալիս թե քանի անգամ է բանկային համակարգի ավանդների զումարային քանակությունը ավել բանկային համակարգի սկզբնական բազային փողի քանակությունից, և հավասար է.

$$m = \frac{M}{i} \quad (4.14)$$

որտեղ m -դրամական բազմարկիչն է,

M դրամական զանգվածն է,

H - դրամական բազան է:

Միաժամանակ, համաձայն տնտեսագիտության տեսության, բազմարկիչը հանդիսանում է պահուստավորման նորմայի հակադարձ մեծություն:

$$m = \frac{1}{r} \quad (4.15)$$

այսինքն, այն կարելի է որոշել ելնելով պահուստավորման նորմայի մեծությունից:

Դրամական զանգվածի, դրամական բազայի և պահուստավորման նորմայի հաշվարման եղանակից կախված դրամական բազմարկիչի մեծության հաշվարկման մի քանի մոտեցումներ գոյություն ունեն, որոնցից յուրաքանչյուրն արտացոլում է մուլտիպլիկատիվ էֆեկտի տարբեր կողմերը և հնարավորություն է ընձեռում ուսումնասիրելու նրա դինամիկայի վրա ազդող գործոնները:

Եթե $M2$ ագրեգատը ընդունենք որպես դրամական զանգվածի մեծություն, ապա.

$$m = M2 / \text{դրամական բազա} \quad (4.16)$$

Այս դեպքում ստանում ենք բազմարկիչի փաստացի նշանակությունը, որը բնութագրում է դրամական համակարգի գործառնությունների ընդհանուր պայմանները՝ բանկային և վարկային համակարգի պահուստավորման նորմայի պայմանները, դրամական զանգվածի կառուցվածքը և ամենից առաջ շրջանառության մեջ գտնվող կանխիկ փողի բաժինը:

Բազմարկիչի մյուս մոտեցումը հենվում է նրա վրա, որ այն հանդիսանում է պահուստավորման նորմայի հակադարձ մեծություն՝ հնարավորություն տալով որոշելու նրա փոփոխության վերին սահմանը:

ՀՀ-ում պարտադիր նվազագույն պահուստների համակարգը ներդրվել է 1994թ.-ից: Համաձայն այդ համակարգի ՀՀ ԿԲ-ն սահմանում է ավանդների նվազագույն տոկոսադրուք, որը ֆիկսում է դրամական միջոցների չափը, որոնք պարտադիր են առևտրային բանկերի կողմից՝ կանխիկ փողի տեսքով ԿԲ-ում պահպանելու համար Այսինքն.

$$\text{Պահուստներ} = r \text{ ավանդներ} \quad (4.17)$$

Օրինակ, եթե պահուստավորման նորման կազմում է 20%, ապա նշանակում է, որ առևտրային բանկը ունենալով 1 մլն. դրամի ցպահանջ պարտավորություններ, պետք է ԿԲ-ում տնօրինի 200000 դրամի պահուստ: Եթե հաջորդ ամսում նրա ցպահանջ պարտավորությունները ավելանան և կազմեն 2 մլն դրամ, ապա առևտրային բանկը պետք է մեծացնի իր պահուստները մինչև 400000 դրամի:

Իրականում պահուստավորման միասնական նորմաներ գոյություն չունեն: Պահուստավորման նորման ունի տարբեր նշանակություններ ավանդների համար, որոնք տարբերվում են ըստ ժամկետայնության, ծավալների և դրամական միջոցներում ներգրված տեսակներով: Օրինակ ՌԴ-ում տարբերությունները կազմում են.

- մինչև 30 օր ցպահանջ և ժամկետային պարտավորությունների համար 20%,
- 30 մինչև 90 օր ժամկետային պարտավորությունների համար 14%,
- 90 օրից ավել ժամկետային պարտավորությունների համար 10%,
- արտարժույթով արտահայտված միջոցների համար 1.5%

Իսկ ՀՀ-ում, այդ տարբերությունները կայանում են միայն դրամական միջոցներում ներգրված տեսակներով (ՀՀ արժույթով արտահայտված միջոցների համար սահմանված է տարեկան 8%, իսկ արտարժույթով՝ 12%):

Պահուստավորման նորման կարող է հաշվարկվել, որպես հարաբերություն ԿԲ պահուստների գումարի և բանկային համակարգի ավանդների մեծության.

$$r = \text{պահուստներ/ավանդներ} \quad (4.18)$$

Դրամական բազմարկիչի մեծությունը հավասար է պահուստավորման նորմայի հակադարձ մեծությանը.

$$m = \text{ավանդներ/պահուստներ} \quad (4.19)$$

Այս դեպքում բազմարկիչը բնութագրում է տնտեսությունում առևտրային բանկերի կողմից վարկային ներդրումների ծավալների ավելացման փաստացի հնարավորությունները

Բացի այս տարբերություններից, պահուստավորման նորմայի մեծությունը առանձին ավանդների մասով ժամանակահատվածի ընթացքում կարող փոփոխվել

Եթե դրամական բազայի նշանակությունը դիտարկենք լայն իմաստով, ապա բազմարկիչի փաստացի նշանակությունը, որոշվում է որպես հարաբերություն դրամական զանգվածի (փողի զանգված) և դրամական բազայի (փողի քանակ) միջև:

$$m = \frac{\text{Ավանդներ} + \text{Կանխիկ}}{\text{Պահուստներ} + \text{Կանխիկ}} = \frac{1 + \frac{\text{Ka նխիկ}}{\text{Ավանդներ}}}{\frac{\text{Պահուստներ}}{\text{Ավանդներ}} + \frac{\text{Կանխիկ}}{\text{Ավանդներ}}} \quad (4.20)$$

Կանխիկի և ավանդների հարաբերությունը նշանակենք c տառով.

$$c = \frac{\text{Կանխիկ}}{\text{Ավանդներ}} \quad (4.21)$$

Այս դեպքում $m = (1+c):(r+c)$:

Օրինակ, ենթադրենք c հավասար է եղել 0,33, իսկ $r=0,37$ որտեղից էլ.

$$\text{դրամական բազմարկիչը} = 1,33 : 0,70 = 2$$

Եթե որպես դրամական բազա ընդունենք կանխիկ փողի մեծությունը, ապա դրամական բազմարկիչը կարելի է դիտարկել, որպես կանխիկ փողի շրջանառության արագության որոշման եղանակներից մեկը և տնտեսական համակարգում դրանց օգտագործման արդյունավետության միջոցառում:

Ամբողջ բանկային համակարգի պահուստավորման միջին նորման (ըստ ավանդների կառուցվածքի) հաշվարկվում է հետևյալ կերպ.

$$\bar{r} = \frac{\sum rD}{\sum D} = \sum rd \quad (4.22)$$

որտեղ $r - i$ տեսակի ավանդի գծով պարտադիր պահուստավորման նորման է,

$D - i$ տեսակի ավանդի միջին չափն է,

$d - i$ տեսակի ավանդի տեսակարար կշիռն է ընդհանուր ավանդների մեջ:

$$d = \frac{D}{\sum D} \quad (4.23)$$

Պահուստավորման միջին նորմայի փաստացի նշանակության հիման վրա կարելի է հաշվարկել դրամական բազմարկիչի փաստացի նշանակությունը, որպես պահուստավորման նորմայի նկատմամբ հակադարձ մեծություն.

$$m = \frac{1}{r} \quad (4.24)$$

որտեղ՝ $\bar{r}$ - պահուստավորման նորմայի միջին մակարդակն է:

Դրամական բազմարկիչի որոշման այս մոտեցումը հնարավորություն է տալիս բացահայտելու պահուստավորման նորմայի և ավանդների կառուցվածքի փոփոխության ազդեցության աստիճանը՝ մոլտիպլիկատիվ էֆեկտի դինամիկայի վրա

$$I_m = \frac{\sum r_0 d_0}{\sum r_1 d_1} = \frac{\sum r_0 d_1}{\sum r_1 d_1} \cdot \frac{\sum r_0 d_0}{\sum r_0 d_1} = I_r I_d \quad (4.25)$$

որտեղ՝ I_m - դրամական բազմարկիչի ինդեքսն է,

I_r - պահուստավորման նորմային ինդեքսի հակադարձ ինդեքսն է,

I_d - ավանդներում կառուցվածքային տեղաշարժերի ինդեքսն է:

Տեսականորեն դրամական բազմարկիչի նշանակությունը հավասար է պարտադիր պահուստների դրույքաչափի հակադարձ մեծությանը, որը նրա սահմանային (առավելագույն) նշանակությունն է այն դեպքում, երբ համակարգում բացակայում են կանխիկ փողերը:

որը հաշվարկվում է դրամական զանգվածի միջին մեծության և ՀՆԱ ծավալի հիման վրա: Շրջապտույտների քանակությունը որոշվում է հետևյալ կերպ.

$$V = \frac{PQ}{M} \quad (4.26)$$

Տարվա օրացույցային օրերի թիվը հարաբերելով շրջապտույտների քանակի վրա կստանանք մեկ շրջապտույտի տևողությունը՝ արտահայտված օրերով.

$$D = \frac{360}{V} \quad (4.27)$$

Օրինակ, Ենթադրենք՝ 2006թ. մարտի 31-ի դրությամբ դրամական զանգվածը կազմել է 10,9 մլն. դրամ: Նույն տարվա մարտի 15-ից մինչև ապրիլի 15-ը բնակչության ընդհանուր ծախսերը և կազմակերպությունների վերջնական սպառումը կազմել է 7,2 մլն. դրամ: Հետևաբար, փողի շրջանառության ամսական արագությունը կկազմի 0,66 անգամ

$$\left(V = \frac{\text{Ամսեկան ծախսեր}}{\text{Փող}} = \frac{7.2}{10.9} = 0.66 \right):$$

Մեկ ամսում յուրաքանչյուր միավոր դրամը փոխել է իր սեփականատիրոջը միջինը 0,66 անգամ: Եթե հաշվարկենք շրջապտույտի տևողությունը օրերով, ապա այն կկազմի 45 օր կամ 1,5 ամիս (30օր : 0.66): Փողի պաշարները հավասարվել են մեկուկես ամսվա ազգային ծախսերին, այսինքն փողի շրջանառության արագությունը եղել է մեկ ամսից ավելի:

Քանի որ դրամական զանգվածի արտացոլման համար օգտագործվում են դրամական ագրեգատների համակարգը, ապա շրջանառության արագությունը, հաշվարկված առանձին ագրեգատներին համապատասխան, կարտացոլի իրացվելի ակտիվների առանձին սեփականելի շրջանառության արագությունը. նյութական հիշներից կարևորներն են.

- կանխիկ փողի (M0) շրջանառության արագությունը

$$V = \frac{BB\Pi}{M0} \quad (4.28)$$

դրամական զանգվածի (M2) շրջանառության արագությունը

$$V = \frac{BB\Pi}{M2} \quad (4.29)$$

Փողի զանգվածի շրջանառության ամբողջական արագությունը ծևավորվում է առանձին փողի ագրեգատների շրջանառելիության ագրեգության տակ, որոնց համար այս ցուցանիշը կարող է էականորեն տարբերվել: Ինդեքսային մեթոդի օգնությամբ քանակապես հաշվարկվում է փողի շրջանառության արագության միջին փոփոխությունը, որը պայմանավորված է իրացվելի ակտիվների առանձին տեսակների շրջանառության արագության փոփոխությամբ և փողի զանգվածի կառուցվածքային փոփոխությամբ:

Աղյուսակ 4.9

ՀՀ փողի շրջապտույտի արագությունը¹

(շրջապտույտների քանակը)

Ժամանակաշրջան	Կանխիկ ՀՀ դր-ի շրջապտույտի արագությունը	Փողի նեղ զանգվածի շրջապտույտի արագությունը	Դրամական զանգվածի շրջապտույտի արագությունը	Փողի լայն զանգվածի շրջապտույտի արագությունը	Մոնետարիացիայի գործակիցը (%)
2007					
01	2.50	3.29	3.87	5.52	14.81
02	2.21	2.70	3.21	4.48	15.09
03	2.02	2.34	2.74	3.81	15.33
04	1.98	1.86	2.18	3.03	15.54
05	1.95	1.47	1.72	2.36	15.74
06	1.94	1.23	1.48	2.03	16.12
07	2.02	0.97	1.17	1.56	16.25
08	2.06	0.98	1.19	1.56	16.26

¹ ՀՀ ԿԲ-ի էլեկտրոնային կայք, www.chb.am

09	2.00	1.01	1.22	1.59	16.67
10	1.98	1.00	1.20	1.56	16.79
11	2.07	1.28	1.56	1.98	17.01
12	1.37	1.02	1.25	1.55	17.22
2008					
01	3.37	4.44	5.45	6.73	17.69

Դրամական զանգվածի շրջանառության արագության ուսումնասիրության համար կարևոր նշանակություն ունի կանխիկ փողի շրջանառության արագության վերլուծությունը: Դրամական զանգվածից առնձնացնելով այդ ագրեգատը՝ կստանանք դրամական զանգվածի շրջանառության արագության հետևյալ մոդելը.

$$V = \frac{BB\Pi}{M} = \frac{BB\Pi}{M0} \cdot \frac{M0}{M} \text{ կամ } V = V^0 \cdot d \quad (4.30)$$

որտեղ՝ d - դրամական զանգվածում կանխիկ փողի տեսակարար կշիռն է,

V^0 - կանխիկ փողի շրջանառության արագությունն է:

Շրջանառության արագության այս բանաձևը հնարավորություն է տալիս որոշելու՝ փողի շրջանառության արագության բացարձակ հավելաճը, ի հաշիվ կանխիկ փողի շրջանառության արագության և դրամական զանգվածի պարամետրերի տեսակարար կշիռների փոփոխությունների:

Դրամական զանգվածի շրջանառության արագության բացարձակ հավելաճը, ի հաշիվ $M0$ ագրեգատի շրջանառության արագության փոփոխության, որոշվում է հետևյալ բանաձևով.

$$\Delta V(V^0) = (V_1^0 - V_0^0)d_1 = \hat{V}^0 \cdot d_1 \quad (4.31)$$

Երկրորդ գործոնի ազդեցությունը կարելի է որոշել հետևյալ բանաձևի օգնությամբ.

$$\Delta V(d) = (d_1 - d_0)V_0^0 = \hat{d}V_0^0 \quad (4.32)$$

Այժմ պայմանական օրինակով դիտարկենք դրամական զանգվածի շրջանառության արագության վերլուծությունը(մլն. դրամ):

Տւգանիշներ	Նախորդ տարի	Հաշվետու տարի
Դրամական զանգված	600	700
Կանխիկ փող	180	260
ՂԵԱ	2000	2400

Լուծում

1. Հաշվետու տարի

Կանխիկ փողի շրջանառության արագություն

$$2400 : 260 = 9,2 \text{ շրջապտույտ}$$

Մեկ շրջապտույտի տևողությունը օրերով հավասար է 39,1, այսինքն մոտավորապես 40 օր ($360 : 9,2$):

Դրամական զանգվածի շրջանառության արագությունը հավասար է.

$$2400 : 700 = 3,4 \text{ շրջապտույտի մեկ տարում:}$$

Կանխիկ փողի տեսակարար կշիռը դրամական զանգվածում հավասար է 0,37, ($260 : 700$):

Փողի շրջանառության արագության մոդելն ունի հետևյալ տեսքը.

$$9,2 * 0,37 = 3,4$$

2. Նախորդ տարի

Կանխիկ փողի շրջանառության արագությունը հավասար է 11,1 շրջապտույտ:

Մեկ շրջապտույտի տևողությունը օրերով հավասար է 32,4:

Դրամական զանգվածի շրջանառության արագությունը հավասար է՝ 3,3 շրջապտույտի մեկ տարում:

Կանխիկ փողի տեսակարար կշիռը դրամական զանգվածում հավասար է 0,3

Փողի շրջանառության արագության մոդելը ունի հետևյալ տեսքը.

$$11,1 * 0,3 = 3,3$$

3 Կանխիկ փողի շրջանառության արագության և դրամական զանգվածում կանխիկ փողի տեսակարար կշռի ազդեցությունը դրամական զանգվածի շրջանառության արագության փոփոխության վրա:

Դրամական զանգվածի շրջանառության արագության բացարձակ իրականացումը հավասար է

$$3,4 - 3,3 = 0,1$$

այդ թվում, ի հաշիվ կանխիկ փողի շրջանառության արագության հաշվին.

$$(9,2 - 11,1) * 0,37 = -0,7$$

ի հաշիվ կանխիկ փողի տեսակարար կշռի

$$(0.37-0.3) \cdot 11.1 = 0.8:$$

Կենտրոնական բանկերի պրակտիկայում, օպերատիվ նպատակների համար, ելնելով բանկային համակարգի դրամարկղերի միջին մնացորդներից՝ որոշում են կանխիկ փողի շրջանառության արագությունը: Հաշվարկը կատարվում է հետևյալ բանաձևով.

$$V^0 = KO \cdot MO \quad (4.33)$$

որտեղ՝ MO -բանկի դրամարկղում կանխիկ փողի միջին մնացորդն է,

KO – ժամանակաշրջանի ընթացքում ըստ դրամարկղային շրջապտույտի հետադարձ մուտքն է

Օրերով կանխիկ փողի շրջապտույտի միջին ժամանակը ($\frac{D}{V}$)

արտացոլում է բանկային կազմակերպությունների դրամարկղ կանխիկ փողի վերադարձման միջին ժամանակը: Վերադարձի շրջապտույտի ուշացման դեպքում անհրաժեշտ է շրջանառության մեջ թողարկել լրացուցիչ կանխիկ փող: Եթե կանխիկ փողի պահանջարկը ներկայացնենք

$$MO = \frac{t \cdot KO}{D} \quad (4.34)$$

տեսքով, ապա դուրս հանման մեծության վրա՝ շրջանառության արագության ազդեցության կամ շրջանառությունում կանխիկ փողի լրացուցիչ թողարկման հաշվարկը կարելի կատարել հետևյալ բանաձևով.

$$\Delta MO(t) = (t_1 - t_0) \frac{KO_1}{D} \quad (4.35)$$

Այս ցուցանիշների վերլուծությունը դինամիկայում հնարավորություն է տալիս կատարելու եզրահանգումներ ավանդային հաշիվներում գտնվող փողերի փոփոխության գործոնների մասին:

1. «ՀՀ կենտրոնական բանկի մասին օրենք», ՀՀ օրենք, Եր., 1996:
2. Բ. Ասատրյան «Բանկային գործ», Եր., 2004:
3. Լ. Բադանյան և ուրիշներ «Ֆինանսներ, դրամաշրջանառություն և վարկ», Եր., 2007:
4. Бункина М. К. „Деньги, банки, валюта“ –М., 1995.
5. „Деньги, кредит, банки“./ Под ред. О. И. Лаврушина.- М.. Финансы и статистика, 1998.
6. Ефремов И. А. „Отчетность коммерческих банков“.- М., 1995.
7. Лэйтиард Р. „Макроэкономика“ Курс лекций.-М., 1994.
8. „Финансы, денежное обращение, кредит“./Под ред. Л. А. Дробозиной.-М., 1998.
9. Эвин Дж. Долан., „Деньги, банки и денежно-кредитная политика“.-СПб., 1994.

Այդի տնտեսության ապամաններում արտադրության և սպառման միջև գոյություն ունի մի հսկայական ոլորտ՝ «շուկա», իրեն յուրահատուկ օրենքների և հաստատությունների ամբողջությամբ: Եվ որքան «տարածված» է շուկան, որքան շատ են այդ շուկայում գործող մասնագիտացված հաստատությունները, այնքան ավելի արագ են կատարվում առք ու վաճառքի գործառույթները, այսինքն նյութական և ֆինանսական արժեքների արդյունավետ տնտեսական շարժը:

Համաշխարհային շուկայական հաստատությունների ամբողջությունը տնտեսագիտության տեսության մեջ անվանվում է «շուկայական ենթակառուցվածք»: Այն ներառում է բանկային և բորսայական համակարգերը, ապահովագրական, աուդիտորական ընկերությունները, իրավաբանական գրասենյակները, տեղեկատվական կենտրոնները, գովազդային ծառայությունները, աճուրդները, տոնավաճառները, առևտրա-միջնորդային կենտրոնները:

Ձարգացած շուկայական ենթակառուցվածքի բանկային համակարգը ներառում է կենտրոնական (թողարկող), պետական, առևտրային, ներդրումային, խնայողական, հիփոթեքային, գյուղատնտեսական, արտաքին առևտրային, միջպետական բանկերը:

Բանկային համակարգի մեջ բացի բանկային հաստատություններից մտնում են նաև հատուկ ֆինանսավարկային հաստատություններ: Այդ ինստիտուտներին են վերաբերվում վարկային միությունները, ֆինանսական և տրաստային ընկերությունները, ապահովագրական ընկերությունները, մասնավոր կենսաթոշակային ֆոնդերը, փոխատվական-խնայողական ասոցիացիաները, ներդրումային հիմնադրամները, գրավատները և այլ հաստատություններ: Այս կազմակերպությունները հավաքագրում են բնակչության և իրավաբանական անձանց միջոցները, իրականացնում են կազմակերպությունների և քաղաքացիների վարկավորում, միջբանկային վարկերի շուկայում կատարում են միջնորդի դեր, կատարում են հավատարմագրային գործունեություն:

Այսպիսով, երկրի բանկային համակարգի դիմամիկ զարգացումը որոշվում է բանկերի ֆունկցիաների, նրանց գործունեության արդյունքների բնութագրման և գնահատման մասին վիճակագրական տեղեկատվության պահանջով. Բանկային վիճակագրությունը ֆինանսների վիճակագրության ինքնուրույն ճյուղ է, որի խնդիրներն են հանդիսանում բանկային համակարգի ֆունկցիաների բնութագրումը, երկրի դրամավարկային համակարգի կառավար-

ման պահանջների համար տեղեկատվության ստացումը և անալիտիկ նյութերի մշակումը: Բանկային վիճակագրությունը կոչված է ապահովելու բանկային համակարգի գործունեության բնութքը նրա առդյունքների գնահատումը և դրանց կանխատեսումը՝ հայտնաբերելու այն գոծոնները, որոնք որոշում են բանկային գործունեության արդյունքները և դրանց ազդեցության գնահատականը շուկայական հարաբերությունների զարգացման վրա և վերջնական արդյունքների մեջ նրա ներդրումը:

Բանկային վիճակագրության օբյեկտը հանդիսանում է ամբողջ բանկային գործունեությունը: Վիճակագրական վերլուծության սուբյեկտ են հանդիսանում ինչպես բանկերը, այնպես էլ այլ վարկային հաստատությունները, իրական և պոտենցիալ հաճախորդները՝ ֆիզիկական և իրավաբանական անձինք: Բանկային գործունեության վերլուծության նպատակը հանդիսանում է եկամտաբերության գործոնների բազահայտումը, բանկային ծառայությունների տրամադրման դեպքում դիսկի մակարդակի գնահատումը և դրա նվազեցումը, ինչպես նաև ԿԲ-ի կողմից հաստատված տնտեսական նորմատիվների պահպանումը:

Բանկային վիճակագրությունն ուսումնասիրում է.

- պետության, կազմակերպությունների և բնակչության ժամանակավորապես ազատ միջոցների հավաքագրումը, տնտեսության և բնակչության կարճաժամկետ և երկարաժամկետ վարկավորումը,
- կապիտալ ներդրումների ֆինանսավորումը,
- անկանխիկ հաշվարկները,
- խնայողական գործունեությունը,
- պետական բյուջեի դրամարկային սպասարկումը:

Բանկային վիճակագրությունն ուսումնասիրում է բանկային համակարգը և դրա գործունեությունը տարբեր ասպեկտներով՝ ըստ քանակի, սեփականության ձևի և բանկերի նշանակության և մատուցած ծառայությունների տեսականու:

Բանկային ցանցի ավելացմանը զուգահեռ բանկային համակարգի զարգացումը ուղեկցվում է բանկային ծառայությունների տեսականու ավելացմամբ:

Բանկային վիճակագրությունը առանձնացնում է բանկային ծառայությունների հետևյալ տեսակները.

1 Հաշվեգործառնական աշխատանք.

- հաճախորդների և թղթակից բանկերի անձնական հաշիվների բացում, վարում և փակում, վճարահաշվարկային փաստաթղթերի հաշվառում և հսկողություն,

հաճախորդների հանձնարարությամբ հաշվարկների իրականացում,

փոխատվությունների, ընթացիկ և հաշվարկային հաշիվների տոկոսների հաշվարկ և գրանցում,

ֆակտորինգի, լիզինգի և ֆորֆեյտինգի գործառնությունների հաշվառում,

չեկային գործույկների, ակրեդիտիվների և այլնի տրամադրման համար միջոցների դեպոզիտացիան:

2. Վարկավորում.

- վարկային գործառնությունների հեռանկարային պլանավորում,

նախորդ ժամանակաժրջանի համար վարկային հարաբերությունների համար տնտեսա-վիճակագրական վերլուծություն,

բանկի և կազմակերպությունների միջև վարկային հարաբերությունների կարգավորում,

վարկային գործունեության հաշվառում և հսկողություն,

առանձին տեսակի վարկերի, վարկային հարաբերությունների և այլնի տնտեսական արդյունավետության գնահատում:

3. Դրամաշրջանառություն.

- դրամարկղային պլանի կազմում և կատարում,
- դրամարկղային պլանի կատարման կանխատեսում:

4. Դրամական սպասարկում.

- վարկային քարտերի սպասարկման կազմակերպում,
- դրամարկղային մեքենաների սպասարկման կազմակերպում:

5. Կազմակերպության ֆինանսատնտեսական վիճակի վերլուծություն.

- կազմակերպության ֆինանսատնտեսական անձնագրերի վարում,

առանձին կազմակերպությունների զարգացման նպատակային ծրագրերի կատարման վերահսկողություն:

5.2. ՀՀ ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԲԱՆԿԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐԻ ՎԻՃԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ

Բանկային համակարգի զարգացմանը զուգընթաց ձևավորվում են դրանց մի շարք տեսակներ: Դրանցից են.

երկմակարդականի բանկային համակարգ՝ կենտրոնական բանկ և առևտրային բանկեր,

- կենտրոնացված մոնոբանկային համակարգ,
- ապակենտրոնացված բանկային համակարգ՝ ԱՄՆ-ի ֆեդերալ ռեզերվային համակարգ:

ՀՀ-ում անցկացված տնտեսական բարեփոխումները նոր փուլ բացեց բանկային գործունեության մեջ:

Անցած դարի 90 ականներին ՀՀ բանկային համակարգի բուռն զարգացումը բերեց երկաստիճան բանկային համակարգի ձևավորմանը: Բանկային համակարգի առաջին մակարդակը կազմում է ՀՀ ԿԲ-ը, իսկ երկրորդ մակարդակի մեջ մտնում են առևտրային բանկերը և այլ ֆինանսավարկային հաստատությունները, որոնք իրականացնում են առանձին բանկային գործառնություններ:

ՀՀ ԿԲ պետության գլխավոր բանկն է: ՀՀ ԿԲ իրավաբանական անձ է, որի միակ հիմնադիրը Հայաստանի Հանրապետությունն է: ՀՀ ԿԲ գործում է ՀՀ սահմանադրությամբ և օրենքներին համապատասխան և իր խնդիրներն իրականացնելիս անկախ է ՀՀ պետական մարմիններից:

ՀՀ ԿԲ-ն խնդիրներն իրագործելու նպատակով կարող է իր անունից՝

- կնքել պայմանագրեր, ձեռք բերել իրավունքներ, ստանձնել պարտավորություններ, այդ թվում՝ վերցնել վարկեր, հանդես գալ որպես հայցվոր և պատասխանող, օրենքով նախատեսված դեպքերում ձեռք բերել, տիրապետել, օգտագործել և օտարել գույք, գույքային և անձնական ոչ գույքային իրավունքներ:

ՀՀ ԿԲ-ի հիմնական խնդիրներն են հանդիսանում գների կայունության ապահովումը, ՀՀ բանկային համակարգի կայունության, իրացվելության, վճարունակության և բնական գործունեության համար անհրաժեշտ պայմաններ ապահովելը, գործուն վճարահաշվարկային համակարգ ստեղծելն ու զարգացնելը, ՀՀ արժույթի թողարկումը, դրամաշրջանառության կազմակերպումը և կարգավորումը:

ՀՀ ԿԲ իրականացնում է պետության տնտեսության դրամավարկային կարգավորում՝ առևտրային բանկերի կողմից ներգրավված ռեսուրսներից սպառնալից ռեզերվային (պահուստային) նորմաների հաստատման, առևտրային բանկերում վարկի հաշվարկային դրույքների մակարդակի, տնտեսական նորմատիվների սահմանման, արժեթղթերի հետ գործառնությունների անցկացման ճանապարհով: ՀՀ ԿԲ իրականացնում է առևտրային բանկերի

վերաֆինանսավորում՝ նրանց տրամադրելով կարճաժամկետ վարկեր և ընդառաջում է փոխառուներին վերջին ինստանցիայում:

5.2.1.33 կենտրոնական բանկի հաշվեկշռի վիճակագրական վերլուծությունը

5.2.1.1.33 կենտրոնական բանկի հաշվեկշռային տարրերի վիճակագրական դասակարգումը

Դրամավարկային քաղաքականության իրականացման արդյունավետության տեսանկյունից կարևոր նշանակություն ունի այն ցուցանիշների ճիշտ գնահատումը, որոնք ԿԲ-ի անմիջական (գործառնական) հսկողության տակ են: Այդ ցուցանիշների ստացման աղբյուրը ԿԲ-ի հաշվապահական հաշվեկշիռն է: Այսպիսով, ԿԲ-ի հաշվեկշռի վիճակագրական վերլուծությունը և մշակումը մեծ կարևորություն է ստանում. որը դրամավարկային վիճակագրության մշակման առաջին և ամենակարևոր փուլն է:

ԿԲ-ի որպես երկրի դրամավարկային քաղաքականություն իրականացնող մարմնի հաշվապահական հաշվեկշռի կառուցվածքը, ի տարբերություն այլ ֆինանսական կազմակերպությունների, ունի իր առանձնահատկությունները, որոնք բխում են ԿԲ-ի կողմից իրականացվող խնդիրների առանձնահատկություններից դրամավարկային քաղաքականության իրականացում, ազգային արժույթի թողարկում, Կառավարության բանկային և ֆինանսական սպասարկում, արտաքին պահուստների կառավարում, բանկային համակարգի վերահսկողություն: Կենտրոնական բանկի հաշվեկշռի առանձնահատկություններն են:

- Թողարկված ազգային դրամը ԿԲ համար ֆինանսական ակտիվ չի համարվում, իսկ ԿԲ-ից դուրս կանխիկ դրամը հանդիսանում է ԿԲ պարտավորություն և արտացոլվում է հաշվեկշռի պասիվային մասում, Կենտրոնական բանկը, որպես երկրի դրամավարկային մարմին, վարում է Արժույթի միջազգային հիմնադրամի (ԱՄՀ) հաշիվները: ԱՄՀ-ի հետ կապված գործարքները արտացոլվում են ԿԲ արտաքին ակտիվներում և պարտավորություններում, ԿԲ արտաքին ակտիվներում ընդգրկված ոսկու ստանդարտ ծուլակտորները հանդիսանում են մոնետար ոսկի: Ի տարբերություն ԿԲ-ի, առևտրային բանկերի համար ոսկու ստանդարտ ծուլակտորները մոնետար ոսկի չեն համարվում:

Դրամավարկային վիճակագրության տեսանկյունից, ԿԲ-ի հաշվեկշռում հաշիվները դասակարգվում են ելնելով տնտեսության հատվածավորման սկզբունքներից:

ԿԲ-ի հաշվեկշռի ակտիվները և պասիվները բաժանված են արտաքինի և ներքինի: Արտաքին ակտիվները և պարտավորությունները ոչ ռեզիդենտների նկատմամբ, իսկ ներքին ակտիվները և պարտավորությունները ռեզիդենտների նկատմամբ պահանջներն ու պարտավորություններն են:

Ըստ 1993թ. Ազգային հաշիվների համակարգի տնտեսությունը բաժանվում է մի քանի հատվածների: ԿԲ-ի տեսանկյունից, ակտիվների դասակարգման նպատակով առանձնացվում են տնտեսության ներքին երեք հիմնական հատվածներ.

- Պետական կառավարման հատված
- Իրական հատված
- Ֆինանսական հատված

Ոչ ռեզիդենտները կազմում են արտաքին հատվածը, կարող են գործարքներ իրականացնել ներքին հատվածների հետ:

ԿԲ-ի վիճակագրորեն դասակարգված հաշվեկշիռն ունի հետևյալ տեսքը.

ԱԿՏԻՎՆԵՐ	ՊԱՐՏԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ԿԱՊԻՏԱԼ
Արտաքին ակտիվներ	ԿԲ-ից դուրս կանխիկ դրամ
Փոխարկելի արտարժույթով և ոսկով	Պարտավորություններ ԶԶ բանկերին
Մոնետար ոսկի	Թղթակցային հաշիվներ (պարտադիր և ավելցուկային պահուստներ)
Պահուստային դիրքը ԱՄՅ-ում	Ժամկետային ավանդներ
Սիջուցներ ՀՓԻ-ով	Հակադարձ ռեպո համաձայնագրեր
Պահանջներ օտարերկրյա բանկերին	Կապիտալի համալրման հաշիվներ
Այլ փոխարկելի արտարժույթ	Արտարժույթի տրամադրման սվոփ
Ոչ փոխարկելի արտարժույթով	Այլ ավանդներ (տնտեսությունից)
Պահանջներ օտարերկրյա բանկերին	Պարտավորություններ ԶԶ կառավարությանը
Այլ ոչ փոխարկելի արտարժույթ	Կառավարության ավանդներ

ՀՀ դրամով	ԾԻԳ-երի միջոցներ
Պահանջներ ՀՀ կառավարությանը	Արտաքին պարտավորություններ
	Փոխարկելի արտարժույթով
Պ՝ լական պարտատուներ	ԱՄՆ-ի վարկ
Պահանջներ ՀՀ բանկերին	Այլ արտաքին պարտավորություններ
Վարկեր բանկերին	Ոչ փոխարկելի արտարժույթով
Ռեպո համաձայնագրեր	ՀՀ դրամով
Արտարժույթի ներգրավման սվոփ	Այլ պարտավորություններ
Պահանջներ տնտեսությանը	Կապիտալ հաշիվներ
Այլ ակտիվներ	Ընթացիկ և չբաշխված շահույթ
Այլ ֆինանսական ակտիվներ	Կանոնադրական կապիտալ
Ստացման ենթակա հաշիվներ	Գլխավոր պահուստ
Ոչ ֆինանսական ակտիվներ	Ակտիվների և այլ կորուստների պահուստներ
	Վերագնահատման պահուստներ

ԿԲ եռամսյակային և տարեկան հաշվեկշռի վիճակագրական ամփոփումը կատարվում է հիմնվելով եզրափակիչ շրջանառության արդյունքների վրա:

ԿԲ հաշվեկշռում արտարժույթը դասակարգված է ըստ ազատ փոխարկելի և ոչ փոխարկելի արտարժույթների: Փոխարկելի են համարվում այն արտարժույթները, որոնք միջազգային շուկաներում ազատ փոխարկելի են, ինչպես նաև էական նշանակություն ունեն վճարային հաշվեկշռի գործառնությունները ֆինանսավորելու տեսանկյունից: Փոխարկելի է համարվում նաև ոսկին: Մնացած արտարժույթները համարվում են ոչ փոխարկելի:

5.2.2.2. Հաշվեկշռի ակտիվային տարրերը

Արտաքին ակտիվներ: Արտաքին ակտիվները դասակարգվում են ըստ փոխարկելի և ոչ փոխարկելի արտարժույթների: Այս տեսանկյունից, դրամը համարվում է ոչ փոխարկելի արժույթ: Փոխարկելի արտարժույթով արտաքին ակտիվները ընդգրկում են.

- Մոնետար ոսկի,
- Պահուստային դիրքը ԱՄՆ-ում,
- ՀՓԻ-ով միջոցներ,

Արտարժությալին ակտիվներ (ներառյալ պահանջները օտարերկրյա բանկերին և այլ արտարժույթը):

Ներքին ակտիվներ: Ներքին ակտիվները ԿԲ պահանջներն են տնտեսության ռեզիդենտ հատվածների նկատմամբ, որոնք առանձնացվում են ըստ հետևյալ հիմնական խմբերի՝

- պահանջներ ՀՀ կառավարությանը,
- պահանջներ բանկերին,
- այլ ակտիվներ:

Ներքին ակտիվների նման դասակարգումը պայմանավորված է կենտրոնական բանկերի հիմնական գործառնությունով: Տնտեսության վարկավորումը ԿԲ-ի գործունեության հիմնական ուղղությունը չէ, այդ պատճառով տնտեսության նկատմամբ պահանջները ԿԲ-ի ամփոփ հաշվեկշռում չեն առանձնացվում:

Կառավարության նկատմամբ պահանջները ՀՀ կառավարության ֆինանսական պարտավորություններն են ԿԲ նկատմամբ: Այդ պարտավորություններում ընդգրկվում են

- պետական պարտատոմսերը,
- կառավարությանը տրված դիսկրետ վարկերը,
- բյուջեի հաշվին օվերդրաֆտը կամ վարկային գիծը:

Պահանջներն առևտրային բանկերի նկատմամբ ներառում են ՀՀ ռեզիդենտ բանկերին տրված բոլոր տեսակի վարկերը, այդ թվում կնքված ռեպո համաձայնագրերը, արտարժույթի ներգրավման սկզբի գործարքները: ԿԲ-ի տեսանկյունից, ՀՀ առևտրային բանկերն առանձին ենթահատված են և, ԿԲ-ի գործառնությունից ելնելով, նրանց հետ գործառնությունները շատ ակտիվ են:

Այլ ակտիվներում ընդգրկվում են այն ակտիվները, որոնք ԿԲ հիմնական գործունեության համար որոշիչ չեն.

- պահանջները տնտեսությանը,
- այլ ֆինանսական ակտիվները,
- ստացման ենթակա հաշիվները,
- ոչ ֆինանսական ակտիվները (գույքը, հիմնական միջոցները և այլ նյութական ակտիվները):

5.2.2.3. Հաշվեկշռի պասիվային տարրերը

ԿԲ-ից դուրս գտնվող կանխիկ դրամ: ՀՀ դրամի նրակ թողարկողը ՀՀ ԿԲ-ն է, հետևաբար, ԿԲ-ից դուրս գտնվող կանխիկ դրամը (թղթադրամները և մետաղադրամները) նրա պարտավորությունն է: Այստեղ ընդգրկվում է ինչպես շրջանառությունում կանխիկ ՀՀ դրամը, այնպես էլ առևտրային բանկերի դրամարկղերում գտնվող ՀՀ դրամը:

Առևտրային բանկերի նկատմամբ պարտավորություններն ընդգրկում են բանկերի պարտադիր պահուստները և ավելցուկային միջոցները, ժամկետային ավանդները ԿԲ-ում, ինչպես նաև հակադարձ ռեպո համաձայնագրերով, արտարժույթի տրամադրման սվոփ գործարքներով և կապիտալի համալրման նպատակով ԿԲ-ում տեղաբաշխված միջոցները:

Տնտեսությունից ներգրավված այլ ավանդները ԿԲ աշխատակիցների, ձեռնարկությունների և շահույթ չհետապնդող կազմակերպությունների (իրական հատվածի) միջոցներն են ԿԲ-ում, որոնք փոքր գումարներ են կազմում:

ԿԲ պարտավորությունները կառավարության նկատմամբ իրենցից ներկայացնում են կառավարության ավանդները: Այս ավանդները սովորաբար ընդգրկում են զանապետարանի աշխատանքային (գործառնական) հաշիվները, ԿԲ-ում պետական կառավարման միավորների բոլոր ավանդները և Ծրագրերի իրականացման գրասենյակների բոլոր հաշիվները:

Արտաքին պարտավորություններ: Արտաքին պարտավորություններն ընդգրկում են ԿԲ-ի բոլոր պարտավորությունները ոչ ռեզիդենտների նկատմամբ: Արտաքին պարտավորությունները, արտաքին ակտիվների մեծ, դասակարգվում են ըստ փոխարկելի և ոչ փոխարկելի արտարժույթների: Ուշադրության են արժանի դրամով արտաքին պարտավորությունները: Հայկական դրամի ներքին փոխարկելիության պատճառով, ի տարբերություն արտաքին ակտիվների, դրամով արտաքին պարտավորությունները իրենց բնությամբ գրեթե նույնն են, ինչ որ՝ փոխարկելի արտարժույթով արտաքին պարտավորությունները:

Այսպիսով, ԿԲ արտաքին պարտավորություններն են.

- ԱՄՆ-ից ստացված վարկերը,
- ոչ ռեզիդենտներից ստացված վարկերը, ներգրավված ավանդները և այլ պարտավորությունները,
- դրամով պարտավորությունները ոչ ռեզիդենտներին:

Այլ պարտավորություններն ընդգրկում են ռեզիդենտ արտաքին ու ներքին կրեդիտորները և միջանկյալ հաշիվները, վճարման ենթակա գումարները, ինչպես նաև այլ ենթակատեգորիաներում չդասակարգված մնացած հաշիվները:

Կաուփուտալի հաշիվներն ընդգրկում են ԿԲ-ի ընթացիկ և չբաշխված շահույթը, կանոնադրական կապիտալը, գլխավոր պահուստը, ակտիվների և այլ կորուստների պահուստները և վերագնահատման պահուստները:

ԿԲ-ի վիճակագրորեն դասակարգված հաշվեկշիռը կազմված է կուտակման (հաշվեգրման) մեթոդով, որի համաձայն՝ բոլոր

կուտակված տոկոսները ընդգրկվում են իրենց համապատասխան գործիքների մեջ:

5.2.2.4. Կենտրոնական բանկի ամփոփ հաշվեկշիռը

Դրամավարկային քաղաքականության տեսանկյունից ավելի նպատակահարմար է ԿԲ-ի դիրքը կամ փոխհարաբերությունները տնտեսության որոշ հատվածների նկատմամբ դիտարկել զուտ տեսքով, որն իրականացվում է տնտեսության տվյալ հատվածի նկատմամբ ԿԲ-ի պահանջներից այդ հատվածի հանդեպ ունեցած պարտավորությունները միմյանցից զտելու միջոցով. Բացի այդ, դրամավարկային վիճակագրության սկզբունքներով դասակարգված ԿԲ-ի հաշվեկշիռից պետք է ստացվի փողի բազան:

Երկրի միջազգային իրացվելիությունը զնահատելու նպատակով պետք է դիտարկել ոչ թե համախառն, այլ զուտ արտաքին ակտիվները: Ոչ փոխարկելի արտաբաժնի արտաքին ակտիվները երկրի արտաքին իրացվելիությունը չեն բնութագրում, այդ պատճառով դրամավարկային քաղաքականության տեսանկյունից առանձնացվում են արտաքին ակտիվներից: ՀՀ դրամով արտահայտված արտաքին ակտիվները ևս համարվում են ոչ փոխարկելի: Այլ է դրամով արտաքին պարտավորությունների բնույթը: Դրամի ներքին փոխարկելիության պատճառով, արտաքին պարտավորությունները իրենց բնույթով նույնն են, ինչ որ փոխարկելի արտաբաժնի արտաքին պարտավորությունները:

Կառավարության ծախսելու հնարավորությունը նրա ավանդների ծավալով չի արտահայտվում կամ սահմանափակվում, բացի այդ, դրանց փոփոխությունները կառավարվում են քաղաքականություն իրականացնող մարմինների կողմից, և որոշումներ ընդունելիս կառավարման մարմինները չեն առաջնորդվում իրացվելիության նախընտրելիության սկզբունքներով: Այս պատճառներով Կառավարության ավանդները փողի բազայում չեն ընդգրկվում, այլ գտվում են Կառավարության նկատմամբ ԿԲ-ի պահանջներից:

Ընդհանուր առմամբ, փողի բազան դիտարկվում է որպես ԿԲ-ի այնպիսի պարտավորությունների համախումբ, որոնք տնտեսությունում շրջանառվող փող են հանդիսանում (ԿԲ-ից դուրս կանխիկ դրամ, տնտեսության իրական հատվածի ավանդներ) կամ նպաստում են փողի ստեղծմանը (բանկերի պարտադիր և ավելցուկային պահուստներ) և գտնվում են ԿԲ-ի անմիջական գործառնական հսկողության տակ: Ռեզիդենտ տնտեսության ԿԲ-ում գտնվող ավանդները բնորոշ չեն ԿԲ-ի գործունեությանը,

սակայն դրանք, ինչպես ցանկացած բանկում տնտեսության իրական հատվածի ավանդներ, համարվում են փող և ընդգրկվում են փողի համապատասխան ագրեգատներում:

Նշված սկզբունքներից ելնելով ԿԲ-ի ամփոփ հաշվեկշիռը ստանում է հետևյալ տեսքը.

" 1. Ձուտ արտաքին ակտիվներ փոխարկելի արտարժույթով
Արտաքին ակտիվներ փոխարկելի արտարժույթով (ակտիվ)

հանած

Արտաքին պարտավորություններ փոխարկելի արտարժույթով (պարտավ.)

Արտաքին պարտավորություններ դրամով (պարտավ.)

2. Ձուտ ներքին ակտիվներ

2.1. Ձուտ պահանջներ Կառավարությանը

Պահանջներ Կառավարությանը (ակտիվ) **հանած**

Պարտավորություններ Կառավարությանը (պարտավ.)

2.2. Պահանջներ ՀՀ բանկերին (ակտիվ) **հանած**

Բանկերի ժամկետային ավանդներ (պարտավ.)

Հակադարձ ռեպո համաձայնագրեր բանկերի հետ (պարտավորություն)

Արտարժույթի տրամադրման սվով (պարտավ.)

2.3. Ձուտ այլ ակտիվներ

Արտաքին ակտիվներ ոչ փոխարկելի արտարժույթով (ակտիվ)

Արտաքին ակտիվներ դրամով (ակտիվ)

Պահանջներ տնտեսությանը (ակտիվ)

Այլ ակտիվներ (ակտիվ) **հանած**

Արտաքին պարտավորություններ ոչ փոխարկելի արտարժույթով (պարտավորություն.)

Բանկերի կապիտալի համալրման հաշիվներ (պարտավ.)

Այլ պարտավորություններ (պարտավ.)

Կապիտալ հաշիվներ (կապիտալ)

Փողի բազա

1. ԿԲ-ից դուրս կանխիկ դրամ

2. Բանկերի պարտադիր պահուստներ և ավելցուկային միջոցներ

3. Այլ ավանդներ (ներառյալ հաշիվները)

Այսպիսով, փողի բազան պայմանականորեն կարելի է դիտարկել երկու տեսանկյունից.

Առաջարկի- ԿԲ-ը փողի բազա է ստեղծում՝ ֆինանսական ակտիվներ ձեռք բերելով: ԿԲ-ի հիմնական գործառնություններից ելնելով՝ ակտիվները, որոնք նա ձեռք է բերում, զուտ արտաքին պահուստներն են, զուտ պահանջները Կառավարությանը, պահանջները բանկերին և զուտ այլ ակտիվները.

$$\Phi P = \text{ԶԱԱ} + \text{ԶՆԱ}$$

որտեղ՝ ΦP - փողի բազա,
 ԶԱԱ - ԿԲ զուտ արտաքին ակտիվներ,
 ԶՆԱ - ԿԲ զուտ ներքին ակտիվներ:

$$\text{ԶԱԱ} = \text{ՀԱԱ} - \text{ՀԱՊ}$$

որտեղ՝ ՀԱԱ - համախառն արտաքին ակտիվներ,
 ՀԱՊ - համախառն արտաքին պարտավորություններ:

$$\text{ԶՆԱ} = Կ + Բ + ԱԶԱ$$

որտեղ՝ $Կ$ - զուտ պահանջներ Կառավարությանը,
 $Բ$ - պահանջներ բանկերին,
 $ԱԶԱ$ - զուտ այլ ակտիվներ:

Պահանջարկի - Փողի բազան ԿԲ այն պարտավորությունների հանրագումարն է, որոնք փող են հանդիսանում կամ նպաստում են տնտեսությունում շրջանառվող փողի ստեղծմանը:

$$\Phi P = ԿԴ + \Gamma + Ա$$

որտեղ $ԿԴ$ - ԿԲ-ից դուրս կանխիկ դրամ,
 Γ առևտրային բանկերի պարտադիր պահուստներ և ավելցուկ միջոցներ ԿԲ-ում,
 $Ա$ - ռեզիդենտ տնտեսության իրական հատվածի ավանդներ ԿԲ-ում:

ԿԲ-ի ամփոփ հաշվեկշռում ներկայացվող ցուցանիշների իրատեսական և ճշգրիտ արտացոլումը էական նշանակություն ունի արդյունավետ քաղաքականություն իրականացնելու համար:

5.3. ՀՀ ԱՌԵԿՏՐԱՅԻՆ ԲԱՆԿԵՐԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՌԻԹՅԱՆ ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐԻ ՎԻՃԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ինչպես նշեցինք ՀՀ բանկային համակարգի երկրորդ աստիճանն ամենից առաջ ներկայացվում է առևտրային բանկերի լայն ցանցով, որոնք ապահովում են տնտեսավարող սուբյեկտների վճարահաշվարկային և վարկային սպասարկումը:

Ժամանակակից պատկերացումներով բանկը յուրահատուկ ֆինանսական կազմակերպություն է, որը ավանդների տեսքով ներգրավվում է միջոցներ, տրամադրում է վարկեր, իրակա-

նացնում է չեկերով և արտարժույթով գործառնություններ, մատուցում է տարբեր տեսակի այլ ֆինանսական ծառայություններ տնտեսավարող սուբյեկտներին, քաղաքացիներին և միմյանց: Բանկը հանդես է գալիս որպես ֆինանսական միջնորդ դրամական միջոցներ տրամադրողների և օգտագործողների միջև: Ֆինանսական միջոցները բանկը հավաքագրում է հետևյալ երեք հիմնական աղբյուրներից՝ գալահանք և ժամկետային ավանդներից, այլ բանկերից ստացված փոխառություններից և սեփական կապիտալից:

Առանձնահատուկ ֆինանսական միջնորդ լինելու պարագայում բանկն իր հաճախորդների համար կարող է հանդես գալ նաև որպես գործակալ՝ կատարել վճարումներ երրորդ անձանց համար, ընդունել և վճարել չեկեր, գներ, վաճառել և փոխանակել արտարժույթ և արժեթղթեր, հսկել դրամական միջոցների շարժը, դրամի և արժեթղթերի շրջանառությունը, իրականացնել անկանխիկ հաշվարկներ, մատուցել վճարահաշվարկային ծառայություններ:

Առևտրային բանկերը շուկայական տնտեսությունում կատարում են յուրահատուկ դեր, ունեն մի շարք առանձնահատկություններ, որոնցով և տարբերվում են այլ ֆինանսական միջնորդներից և կազմակերպություններից:

Առևտրային բանկերի դերը տնտեսության մեջ առաջին հերթին բնութագրվում է նրանով, որ դրանք ֆինանսական միջնորդներ են, որոնք ներգրավվում են ազատ դրամական միջոցները (ընդունում են ավանդներ) և դրանք փոխատվության տրամադրում ընկերություններին (կամ նրանցից գնում են արժեթղթեր)՝ նրանց ընթացիկ ծախսերը ծածկելու համար:

Բանկը միաժամանակ կատարում է երկու կարևորագույն գործառնությո՝ միջնորդական և ակտիվների փոխարկման, և ելնելով տնտեսական իրավիճակից՝ կառավարում է իր ռիսկերը:

Բանկերը միջնորդական գործառնությո՝ իրականացնում են վարկերի տրամադրման, արժեթղթերով գործառնությունների, հավատարամագրային կառավարման, ինչպես նաև այլ ծառայությունների տրամադրման միջոցով:

Ակտիվների փոխարկումը բանկային գործառնության ավանդական հիմքն է. բանկերը պատմականորեն առաջացել են որպես հատուկ ֆինանսական միջնորդներ, որոնք ֆինանսավորվում են գլխավորապես իրացվելի ավանդների հաշվին և ոչ իրացվելի վարկեր տրամադրում տնտեսավարող սուբյեկտներին:

Բանկերը, որպես առանձնահատուկ ֆինանսական միջնորդներ, ունեն հետևյալ էական հատակնիշները՝

Առաջին, բանկերի ռեսուրսները ձևավորվում են գլխավորապես ներգրավված միջոցների հաշվին, այսինքն նրանց պասիվների կառուցվածքում պարտավորությունները մեծ տեսակարար կշիռ ունեն։ Բավական է նշել որ բանկերի սեփական կապիտալը հաճախ չի գերազանցում ընդհանուր պասիվների 10%-ը, ինչը կախվածության մեջ է դնում նրանց ներքին և արտաքին գործունեից։

Երկրորդ՝ բանկերը հնարավորություն ունեն բացելու և սպասարկելու բանկային հաշիվներ և թողարկելու անկանխիկ վճարամիջոցներ (այսպես կոչված՝ «բանկային փող»), դրա հիման վրա նրանք ապահովում են վճարային համակարգի գործունեությունը՝ վճարումների ժամանակ հանդես գալով որպես միջնորդ։

Բանկերը, ներգրավելով տնտեսությունում առկա խնայողությունները, դրանք վերածում են ակտիվ գործող կապիտալի, դրանով իսկ առազագնում և ավելի արդյունավետ դարձնելով տնտեսության մեջ ֆինանսական ռեսուրսների վերաբաշխման գործընթացը։

Բանկերի գործառնությունները սովորաբար կանոնակարգվում են տվյալ երկրի օրենսդրությամբ։ ՀՀ օրենսդրության առանձնահատկությունն այն է, որ օրենքով կանոնակարգվում են բանկերին թույլատրվող ֆինանսական գործառնությունները, ներդրումային և բաժանորդագրական գործունեությունը։ Այսպես, համաձայն «Բանկերի և բանկային գործունեության մասին» ՀՀ օրենքի՝

- ՀՀ տարածքում գործող բանկերը, դրանց և օտարերկրյա բանկերի մասնաճյուղերը օրենքներով և այլ իրավական ակտերով սահմանված կարգով կարող են իրականացնել տվյալ օրենքով նախատեսված ֆինանսական գործառնություններ։

ԿԲ-ը կարող է թույլատրել բանկերին իրականացնել տվյալ օրենքով ուղղակիորեն չնախատեսված գործունեություն կամ գործառնություններ, եթե դրանք բխում են կամ սերտորեն կապված են բանկային գործունեության կամ օրենքով նախատեսված ֆինանսական գործառնությունների հետ, և եթե դրանց թույլատրելը չի հակասում օրենքի նպատակներին և էականորեն չի վտանգում բանկերի ավանդատուների և վարկատուների շահերը։

Բանկերը չեն կարող իրականացնել արտադրական, առևտրային և ապահովագրական գործունեություն, եթե օրենքով այլ բան սահմանված չէ։

Բանկերը կարող են իրականացնել ներդրումային գործունեություն՝ իրենց կամ հաճախորդի անունից և հաշվին բաժնետոմսեր, պարտատոմսեր և ներդրումային այլ արժե-

թղթեր գնել կամ այլ կերպ ձեռք բերել, օտարել, ինչպես նաև իրականացնել բաժանորդագրական գործունեություն՝ տեղաբաշխման նպատակով ձեռք բերել այլ անձանց բաժնետոմսեր, պարտատոմսեր և ներդրումային այլ արժեթղթեր:

Այսպիսով, առևտրային բանկերն ունեն յուրահատուկ դեր տնտեսության մեջ, մի շարք հատկանիշներով տարբերվում են այլ ֆինանսական միջնորդներից և այլ կազմակերպություններից. Շուկայական տնտեսությունում բանկերն առավել կարևոր ֆինանսական կազմակերպություններն են, ինչպես վարկավորման ծավալով, այնպես էլ տնտեսական շրջանառության սպասարկման նշանակությամբ հանդիսանում են հիմնական ֆինանսական միջնորդները, ուստի գտնվում են կարգավորման և վերահսկողության հատուկ դաշտում:

Իրենց էության միասնականությամբ հանդերձ, բանկերը բազմատեսակ են: Մասնագիտական գրականության մեջ և միջազգային պրակտիկայում կիրառվում են բանկերի տարբեր դասակարգումներ՝ ըստ առանձին հատկանիշների: Դրանք պայմանավորված են մի շարք հանգամանքերով, այդ թվում՝ տվյալ երկրում բանկային գործի պատմական զարգացման և կազմակերպման առանձնահատկություններով, օրենսդրական դաշտով, միջազգային ինտեգրման աստիճանով, ազգային սովորույթներով և այլն:

Առևտրային բանկերի դասակարգումն ըստ տարբեր հայտանիշների

Հ/Հ	Դասակարգման հատկանիշները	Բանկերի տեսակները
1.	Սեփականության ձևը	• պետական • ոչ պետական • խառը
2.	Կազմակերպարարական տեսակը	• բաժնետիրական (բաց կամ փակ) սահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերություններ • կոոպերատիվներ
3.	Կապիտալի պատկանելությունն ըստ երկրների	• տեղական • օտարերկրյա • համատեղ
4.	Ռեզիդենտությունը	• ռեզիդենտ • ոչ ռեզիդենտ

5.	Տարածքային ընդգրկումն	• մունիցիպալ • միջտարածաշրջանային • ազգային • միջազգային
6.	Անկախության աստիճանը	• ինքնուրույն • դուստր • լիազորված • կոնսորցիոնալ
7	Գործունեության բնույթը	• ունիվերսալ • մասնագիտացված
7.1.	Ճյուղային մասնագիտացումը	• շինարարություն • գյուղատնտեսական • ներմուծման-արտահանման • բնակկոմունալ և այլ
7.2.	Ֆունկցիոնալ մասնագիտացումը	• ինովացիոն • ներդրումային • խնայողական • հիփոթեքային և այլն
8.	Գործունեության մասշտաբը	• խոշոր • միջին • փոքր
9.	Մասնաճյուղերի թիվը	• բազմամասնաճյուղ • առանց մասնաճյուղերի

5.3.1. ՀՀ առևտրային բանկերի հաշվեկշռի վիճակագրական վերլուծությունը

5.3.1.1 ՀՀ առևտրային բանկերի հաշվեկշռային տարրերի վիճակագրական դասակարգումը

ՀՀ առևտրային բանկերը, որպես մի ամբողջական համակարգ, ՀՀ բանկային համակարգի ենթահատվածն են: Առևտրային բանկերի և ԿԲ-ի անփոփ հաշվեկշիռների կազմման սկզբունքները գրեթե նույնն են: Գոյություն ունեցող տարբերությունները բխում են ԿԲ-ի և առևտրային բանկերի գործառույթների տարբերություններից:

Ի տարբերություն ԿԲ-ի, առևտրային բանկերի վերջնական նպատակը շահույթ ստանալն է, որն ապահովվում է ֆինանսական գործիքներում ներդրումներ կատարելով: Նպատակների այս սկզբունքային տարբերությունից ելնելով առևտրային բանկերի ֆինանսական գործիքները պետք է դասակարգվեն ավելի մանրամասն:

Այնուհանդերձ, ընդհանուր առմամբ, առևտրային բանկերի հաշվեկշռի վիճակագրական դասակարգման սկզբունքները համարյա նույնն են, ինչ որ ԿԲ-ինը: Այսպիսով, բանկերի հաշվեկշռային տաղերի վիճակագրական դասակարգման ժամանակ անհրաժեշտ է հաշվի առնել հետևյալ սկզբունքները

- ռեզիդենտությունը,
- արժույթների դասակարգումը,
- տնտեսության հատվածները,
- ֆինանսական գործիքների դասակարգումը կամ տեսակները:

Նշված սկզբունքներից առաջին երկուսը գրեթե նույնությամբ կիրառվում են ԿԲ-ի հաշվեկշռի վերլուծությունում, այն է՝ ռեզիդենտության սկզբունքի համաձայն՝ բոլոր տեսակի ակտիվները և պարտավորությունները պետք է դասակարգվեն ըստ սեփականատերերի՝ ներքինի (ռեզիդենտների) և արտաքինի (ոչ ռեզիդենտների): Արժույթները դասակարգվում են երեք խմբի ազգային արժույթ (ՀՀ դրամ), փոխարկելի և ոչ փոխարկելի արտարժույթներ: Ինչպես արդեն նշվել է, փոխարկելի արտարժույթները էական նշանակություն ունեն վճարային հաշվեկշռի գործառնությունները ֆինանսավորելու տեսանկյունից: Ոչ փոխարկելի կամ սահմանափակ փոխարկելի արտարժույթները թողարկող երկրից դուրս շատ քիչ կիրառություն ունեն:

Առևտրային բանկերի ռեզիդենտների նկատմամբ պահանջները և պարտավորությունները դասակարգվում են ըստ տնտեսության երկու հատվածների՝

- Պետական կառավարման հատված,
- Իրական հատված:

Հայաստանի ոչ բանկային ֆինանսական հատվածը շատ փոքր է, այդ պատճառով ՀՀ դրամավարկային ամփոփում առանձնացված չի դիտարկվում, այլ ընդգրկվում է իրական հատվածի մեջ: Ըստ էության, բանկային համակարգի տեսանկյունից, ՀՀ ֆինանսական հատվածի ոչ բանկային մասը ներառվում է ռեզիդենտ տնտեսության ենթահատվածներում: Այնուհանդերձ, հետագայում, ՀՀ ոչ բանկային ֆինանսական կազմակերպությունների գործունեության ակտիվացման և ֆինանսական շուկայում դրանց դերի մեծացմանը զուգահեռ, անհրաժեշտություն կառաջանա դրանց և բանկային համակարգի միջև փոխհարաբերությունները դիտարկել առանձին:

Առևտրային բանկերի հաշվեկշռի վերլուծության համար կարևոր նշանակություն ունի տնտեսության իրական հատվածի տարանջատումը ձեռնարկությունների (պետական մասնակցությ-

յամբ և մասնավոր), տնային տնտեսությունների, շահույթ չհետապնդող կազմակերպությունների և այլ ֆինանսական կազմակերպությունների:

Ֆինանսական գործիքները դասակարգվում են նաև ըստ ժամկետայնության և տեսակների: Ըստ ժամկետայնության բոլոր գործիքները բաժանվում են երկու խմբի՝ երկարաժամկետ և կարճաժամկետ: Մինչև մեկ տարի ժամկետայնությամբ գործիքները դիտարկվում են որպես կարճաժամկետ, իսկ մեկ տարուց ավելի ժամկետայնություն ունեցողները՝ երկարաժամկետ:

Այնուհանդերձ, ֆինանսական գործիքների ըստ ժամկետայնության դասակարգումը դրամավարկային վիճակագրության տեսանկյունից սկզբունքային չէ, սակայն խիստ ցանկալի է վերլուծական նպատակներով:

Այսպիսով, ՀՀ առևտրային բանկերի ամփոփ հաշվեկշիռը, խմբավորված ըստ դրամավարկային վիճակագրության պահանջների, ունի հետևյալ տեսքը.

ԱԿՏԻՎՆԵՐ

Պահուստային ակտիվներ

ՀՀ դրամ դրամարկղում

Պահուստներ ԿԲ-ում՝
այդ թվում

Պարտադիր պահուստներ

Այլ պահուստներ

Արտաքին ակտիվներ

Արտաքին ակտիվներ
փոխարկելի արտարժ-ով

Արտաքին ակտիվներ ոչ
փոխարկելի արտարժ-ով

Արտաքին ակտիվներ դրամով

Պահանջներ ՀՀ կառավարությանը

Պահանջներ տնտեսությանը

Պահանջներ ձեռնարկ-ին
դրամով

Արտարժույթով

Պահանջներ տնային

ՊԱՐՏԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԵՎ ԿԱՊԻՏԱԼ

Ցախանջ ավանդներ ՀՀ դրամով

Ձեռնարկություններից

Տնային տնտեսություններից

Շահույթ չհետապնդող
կազմակ.-ից

Այլ ֆինանսական կազմակ.-ից

Ժամկետային ավանդներ ՀՀ դրամով

Ձեռնարկություններից

Տնային տնտեսություններից

Շահույթ չհետապնդող
կազմակ.-ից

Այլ ֆինանսական կազմակ.-ից

Առտարժույթային ավանդներ

Ձեռնարկություններից

Տնային տնտեսություններից

Շահույթ չհետապնդող
կազմակ.-ից

Այլ ֆինանսական կազմակ.ից

տնտեսություններին

Դրամով

Արտարժույթով

Պահանջներ շահույթ
չհետապնդող կազմակ.-ին

Դրամով

Արտարժույթով

Պահանջներ այլ ֆինանսական
կազմ.-ին

Դրամով

Արտարժույթով

Պահանջներ այլ ռեզիդենտներին

Դրամով

Արտարժույթով

Ներդրումներ փայաբաժիններում

Միջբանկային պահանջներ

Սառեցված հաշիվներ

Ներբանկային զուտ պահանջներ

Այլ ակտիվներ

Այլ ֆինանսական ակտիվներ

Ստացման ենթակա հաշիվներ

Ոչ ֆինանսական ակտիվներ

Արտաքին պարտավորություններ

Փոխարկելի արտարժույթով

Ոչ փոխարկելի արտարժույթով

Դրամով

Պարտավորություններ ՀՀ
կառավարությանը

Պարտավորություններ ԿԲ
նկատմամբ

Միջբանկային

պարտավորություններ

Դրամական շուկայի գործիքներ

Այլ պարտավորություններ

Կապիտալ հաշիվներ

Ընթացիկ և չբաշխված շահույթ

Կանոնադրական կապիտալ

Գլխավոր պահուստ

Ակտիվների և այլ

կորուստների պահուստներ

Վերագնահատման պահուստներ

Առևտրային բանկերի հաշվապահական հաշվառումն իրականացվում է հաշվեգրման սկզբունքով: Այդ սկզբունքի համաձայն՝ գործարքները գրանցվում են դրանց իրականացման և ոչ թե՝ վճարումների կատարման պահին:

Հաշվեկշռում բոլոր ակտիվների և պարտավորությունների դիմաց կուտակված տոկոսներն ընդգրկվում են տվյալ գործիքի մեջ: Այսպես, վարկերի դիմաց հաշվեգրված տոկոսները պետք է հաշվառվեն «Վարկեր» բաժնում, ավանդների դիմաց հաշվեգրված տոկոսները՝ «Ավանդներ» բաժնում և այլն:

5.3.2. Առևտրային բանկերի ամփոփ հաշվեկշիռը

Ինչպես ԿԲ-ի դեպքում, առևտրային բանկերի համար ևս դրամավարկային ֆաղաթականության տեսանկյունից նպատակահարմար է տնտեսության որոշ հատվածների նկատմամբ փոխհարաբերությունները դիտարկել զուտ տեսքով, որն իրականացվում է տնտեսության տվյալ հատվածի նկատմամբ բանկերի պահանջները և պարտավորությունները միմյանցից զտելու միջոցով:

ԿԲ-ը առևտրային բանկերի համար առանձին հատված է հանդիսանում և նրա հետ փոխհարաբերությունները ամփոփ հաշվեկշռում առանձին են արտացոլվում: Հաշվի առնելով ԿԲ-ի իջրև դրամավարկային կարգավորման մարմնի դերը, ամփոփ հաշվեկշռային ներկայացման ժամանակ առևտրային բանկերի ԿԲ-ի նկատմամբ պահանջներից պետք է զտվեն ԿԲ-ի հանդեպ դրանց ունեցած պարտավորությունները:

Առևտրային բանկերի դրամական ցուցանիշներն ավելի ցայտուն նկարագրելու համար կազմվում է առևտրային բանկերի համակարգի ամփոփ հաշվեկշիռը (Commercial Bank Survey), որն ունի հետևյալ տեսքը.

1. Ձուտ արտաքին ակտիվներ փոխարկելի արտարժույթով

Արտաքին ակտիվներ փոխարկելի արտարժույթով (ակտիվ) **հանած**

Արտաքին պարտավորություններ փոխարկելի արտարժույթով (պարտավորություն.)

Արտաքին պարտավորություններ դրամով (պարտավ.)

2. Ձուտ ներքին ակտիվներ

2.1. Ձուտ պահանջներ Կառավարությանը

Պահանջներ Կառավարությանը (ակտիվ) **հանած**

Պարտավորություններ Կառավարությանը (պարտավ.)

2.2. Ձուտ պահանջներ ԿԲ-ին

Պահուստային ակտիվներ (ակտիվ) **հանած**

Պարտավորություններ ԿԲ նկատմամբ (պարտավ.)

2.3. Պահանջներ տնտեսությանը (ակտիվ)

2.4. Ձուտ այլ ակտիվներ

Արտաքին ակտիվներ ոչ փոխարկելի արտարժույթով (ակտիվ)

Արտաքին ակտիվներ դրամով (ակտիվ)

Ներդրումներ փայաբաժիններում (ակտիվ)

Սառեցված հաշիվներ (ակտիվ)

Միջբանկային պահանջներ (ակտիվ)

Ներբանկային պահանջներ (ակտիվ)

Այլ ակտիվներ (ակտիվ) **հանած**

Դրամական շուկայի գործիքներ (պարտավ.)
Միջբանկային պարտավորություններ (պարտավ.)
Ներբանկային պարտավորություններ (պարտավ.)
Առտաքին պարտավորութ. ոչ փոխարկելի արտարժույթով (պարտ.)
Այլ պարտավորություններ (պարտավ.)
Կապիտալ հաշիվներ (կապիտալ)

Ավանդներ

1. Ցպահանջ ավանդներ ԴՀ դրամով
2. Ժամկետային ավանդներ ԴՀ դրամով
3. Արտարժույթային ավանդներ

Զնայած վերը բերված աղյուսակից պարզ է, թե ինչպես է ստացվում ամփոփ հաշվեկշիռը, նպատակահարմար է ավելի մանրամասն անդրադառնալ նշված ցուցանիշներին:

Առևտրային բանկերի ՁԱԱ-երը իրենցից ներկայացնում են փոխարկելի արտարժույթով արտաքին ակտիվների և փոխարկելի արտարժույթով ու դրամով արտաքին պարտավորությունների տարբերությունը: Ոչ փոխարկելի արտարժույթով և դրամով արտաքին ակտիվները արտաքին պահուստներում չեն ընդգրկվում, քանի որ դրանք երկրի արտաքին իրացվելիությունը չեն բնութագրում: Նույն պատճառով, ՁԱԱ-ում չեն ընդգրկվում ոչ փոխարկելի արտարժույթով արտաքին պարտավորությունները: Դրանով արտաքին պարտավորություններն ընդգրկվում են ՁԱԱ-ում, քանի որ Հայաստանում անպահովված է դրամի ներքին փոխարկելիությունը: Ոչ ռեզիդենտների նկատմամբ դրամով պարտավորությունները՝ կադիդ են փոխարկվել արտարժույթի ցանկացած պահի և այս իմաստով դրանք արտաքին ակտիվների նկատմամբ պոտենցիալ պահանջ են ներկայացնում իրենցից և ընդգրկվում են ՁԱԱ-ում:

Ոչ ռեզիդենտների ավանդները ԴՀ փողի ագրեգատներում չեն ընդգրկվում, քանի որ դրանք տնտեսության ներքին փող չեն համարվում՝ անկախ արժույթից և ժամկետայնությունից, և դրանց նպատակը ներքին տնտեսության գործարքների սպասարկումը չէ: Ոչ ռեզիդենտների ակտիվների և պարտավորությունների հատվածավորումը սկզբունքային նշանակություն չունի: Անկախ այն հանգամանքից, թե ոչ ռեզիդենտը բանկ է, ձեռնարկություն կամ անհատ, նրա միջոցները և նրա նկատմամբ պահանջները համարվում են արտաքին աշխարհի հետ փոխհարաբերություններ: Զնայած այս հանգամանքին, ԴՀ առևտրային բանկերի ոչ ռեզիդենտներին վերաբերող հաշվապահական հաշիվներն, ըստ էության, բաժանված են համապատասխան հատվածների:

Դրամավարկային վիճակագրության ճշգրիտ դասակարգման տեսանկյունից կարևոր է հաշվապահական հաշիվների դասա-

կարգումն ըստ արժույթի տեսակների: Բոլոր հաշիվները դասակարգված են ըստ արժույթի՝ դրամով, փոխարկելի և ոչ փոխարկելի արտարժույթներով:

Կառավարության նկատմամբ պահանջները գտնվում են Կառավարության նկատմամբ պարտավորություններից այն նույն պատճառներով, որոնք նշված են ԿԲ-ի ամփոփ հաշվեկշռի նկարագրության ժամանակ:

Տնտեսության նկատմամբ պահանջները իամախառն տեսքով են ներկայացվում, իսկ տնտեսությունից ներգրավված ավանդներն ընդգրկվում են փողի ագրեգատներում:

Ներկայումս ՀՀ առևտրային բանկերի հաշվապահական հաշիվների հաշվային պլանով հնարավոր չէ որոշել տրամադրված վարկերի ժամկետայնությունը, որը շատ է խրախուսվում դրամավարկային վիճակագրության տեսանկյունից: Բանկերի կողմից տեղաբաշխված միջոցների ժամկետայնությունը որոշվում է առանձին հաշվետվության միջոցով, սակայն այդ հաշվետվությունը հնարավորություն չի տալիս վարկային ներդրումների ժամկետայնությունը որոշել այն նույն կտրվածքով, ինչպես հնարավոր է որոշել ըստ հաշվեկշռի ձեռնարկություններ (պետական մասնակցությամբ և մասնավոր), տնային տնտեսություններ, շահույթ չհետապնդող կազմակերպություններ, այլ ֆինանսական կազմակերպություններ:

Ձուտ այլ ակտիվներում (ԱՁԱ) ընդգրկվում են այն հաշիվները, որոնք հնարավոր չէ դասակարգել իբրև Կառավարության և տնտեսության նկատմամբ պահանջներ: ԱՁԱ կարևոր տարրերն են՝ բանկերի ոչ ֆինանսական ակտիվները, բանկերի կապիտալ հաշիվները, ոչ փոխարկելի արտարժույթով ԱՁԱ-երը, միջբանկային պահանջների և պարտավորությունների շեղումը: Ընդհանուր առմամբ, ամփոփ հաշվեկշռի այս տեսքը թույլ է տալիս ավելի հեշտ և ճիշտ ձևով բացահայտել առևտրային բանկերի հաշիվներում տեղի ունեցած փոփոխությունները: Այս տեսքով ստացված հաշիվները կարելի է ուղղակի գումարել կամ համադրել ԿԲ-ի հաշվեկշռի հետ բանկային համակարգի ամփոփ ցուցանիշները ստանալու համար:

Այսպիսով, բանկային համակարգի ամփոփ հաշվեկշիռը լուծարվում է ԿԲ-ի և առևտրային բանկերի ամփոփ հաշվեկշիռների համախմբման արդյունքում:

5.4. ԲԱՆԿԱՅԻՆ ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ

Բանկային վիճակագրության համակարգը կազմաված է 3 մակարդակի վիճակագրական ցուցանիշներից:

Առաջին մակարդակում ելակետային ցուցանիշներն են, որոնք ներառված են վիճակագրական աղբյուրներում կամ ստացվում են վիճակագրական աղբյուրներում ընդգրկված ցուցանիշներից՝ հաշվարկային ճանապարհով և բնութագրում են շրջանի կամ ամբողջ երկրի բանկային համակարգի զարգացման մակարդակի հիմնական գործոնները:

Թվարկենք 12 հիմնական ցուցանիշները.

- բանկային ակտիվների բացարձակ մեծությունը: Այն բնութագրում է տվյալ տարածքում բանկային համակարգի գործունեության մասշտաբները, զնաճի մակարդակը: Օգտագործվում է իրական ակտիվների մեծության գնահատման համար: Միջազգային պրակտիկայում կիրառվում է սպառողական գների աճի ինդեքսը, իրական ակտիվների մեծություն: Բնութագրում է բանկային գործունեության մասշտաբների իրական փոփոխությունը: Հաշվարկվում է տոկոսներով բազիսային ժամանակաշրջանի համար՝ հաշվետու ժամանակաժրջանում ակտիվների աճի տեմպը հարաբերելով նույն ժամանակաշրջանի զնաճի ինդեքսին, բնակչության ամսական եկամուտները: Հաշվարկվում է բնակչության մեկ շնչի հաշվով միջին եկամուտները բազմապատկելով բնակչության թվաքանակով, բանկերի քանակը, որոնք գրանցված են տվյալ տարածքում: Օգտագործվում են տվյալ տարածքում տեղաբաշխված բանկային հաստատությունների թիվը որոշելիս, ինչպես նաև մեկ բանկի կողմից ստեղծված մասնաճյուղերի միջին քանակը որոշելիս, բանկի մասնաճյուղերի քանակը, որոնք գրանցված են տվյալ շրջանում անկախ այդ մասնաճյուղերի տեղադիրքից: Օգտագործվում է մեկ բանկի կողմից ստեղծված մասնաճյուղերի միջին թիվը որոշելու համար, շրջանում բանկային հաստատությունների քանակը. Հաշվարկվում է շրջանում գրանցված բանկերի քանակի և տվյալ տարածքում բանկային հաստատությունների քանակի գումարով, շրջանում բանկային հաստատությունների քանակի ինդեքս: Հաշվարկվում է որպես շրջանում բանկային

հաստատությունների քանակի հարաբերությունն ամբողջ երկրի միջին ցուցանիշին՝ արտահայտված տոկոսներով, Օգտագործվում է ֆինանսական հոսքերի համակենտրոնագման ինդեքսի հաշվարկման դեպքում,

մեկ բանկի ստեղծած մասնաճյուղերի միջին քանակը: Հաշվարկվում է տվյալ շրջանում գրանցված բանկի մասնաճյուղերի քանակը անկախ այդ մասնաճյուղերի դիրքից հարաբերելով այդ տարածքում գրանցված բանկերի թվին: Արտահայտում է բանկերի ակտիվությունը նոր տարածքների յուրացման մեջ,

շրջանում բանկերի մասնաճյուղերի քանակը անկախ գլխավոր բանկի տեղադիրքից: Բնութագրում է շրջանի բանկային մասնաճյուղերի ստեղծման հեշտությունը,

շրջանում գրանցված բանկի վարկային ներդրումների ծավալը: Օգտագործվում է բանկային համակարգի ակտիվների մեջ վարկերի բաժինը որոշելու համար, ակտիվների մեջ վարկերի բաժինը: Հաշվարկվում է շրջանում գրանցված բանկի վարկային ներդրումների ծավալը հարաբերելով նրանց ակտիվների ընդհանուր ծավալին: Բնութագրում է տարածքում բանկային համակարգի մասնագիտացման մակարդակը:

Երկրորդ մակարդակ՝ բազային ինդեքսներ: Ստացվում են ելակետային ցուցանիշների հիման վրա և բնութագրում են տարածաշրջանի բանկային համակարգի զարգացման մակարդակի հիմնական գործոնների տարբերությունը միջին մակարդակի համեմատ:

1. Ուղղակի ինդեքսներ, որոնք բնութագրում են բանկային գործունեության պայմանները.

- ֆինանսական ռեսուրսների ծավալի ինդեքս, ցույց է տալիս շրջանում գործունեության մասշտաբները, բանկային գործունեության համար ռեսուրսների առկայությունը, ֆինանսական ռեսուրսների համակենտրոնացման ինդեքս: Վկայում է ֆինանսական հոսքերի ծավալի մասին, որը բաժին է ընկնում տվյալ տարածքում գործող մեկ բանկային հաստատությանը և դրանով բնութագրում է համակենտրոնացման մակարդակը (ցածր կենտրոնացման դեպքում մրցակցությունը բարձր է, բարձրի դեպքում համապատասխանաբար ցածր):

2. Անուղղակի (արդյունքային) ինդեքսներ, բնութագրում է բանկային գործունեության պայմանները՝ միջնորդավորված վերջնական արդյունքներով, որի վրա ազդում են մեծ թվով գործոններ:

մասնաճյուղերի քանակի ինդեքս: Ցույց է տալիս քննարկվող տարածքում բանկային մասնաճյուղերի բացման և գործելու հեշտությունը,

բանկի ակտիվներում վարկային գործառնությունների բաժնի ինդեքս: Ցույց է տալիս բանկային համակարգի մասնագիտացման մակարդակի որակը՝ քննարկվող շրջանում (որքան ինդեքսը ցածր է, այնքան բարձր է մասնագիտացման մակարդակը),

իրական ակտիվների դինամիկայի ինդեքս: Բնութագրում է տվյալ տարածքում բանկային համակարգի զարգացման ընդհանուր միտումները (որքան այն բարձր է, այնքան «ուժեղ» և հեռանկարային են տեղական բանկերը և բանկային համակարգը, հետևաբար ավելի զրավիչ է քննարկվող տարածքը՝ նոր մասնաճյուղերի ստեղծման տեսանկյունից)։

Երրորդ մակարդակ՝ բանկային գործունեության պայմանների համեմատական գրավճության ինդեքս: Հաշվարկվում է հետևյալ բանաձևով.

$$I_{\text{ГП}} = \sqrt[5]{I_{\text{ФП}} \cdot I_{\text{КФП}} \cdot I_{\text{КФ}} \cdot \frac{1}{I_{\text{ДК}}} \cdot I_{\text{ДА}}} \quad (5.1)$$

որտեղ՝ $I_{\text{ГП}}$ -բանկային գործունեության համեմատական գրավճության ինդեքսն է,

$I_{\text{ФП}}$ – ֆինանսական հոսքերի ծավալի ինդեքսն է,

$I_{\text{КФП}}$ – ֆինանսական հոսքերի համակենտրոնացման ինդեքսն է,

$I_{\text{КФ}}$ – մասնաճյուղերի քանակի ինդեքսն է,

$I_{\text{ДК}}$ – ոչ ֆինանսական գործառնությունների տեսակարար կշռի ինդեքսն է,

$I_{\text{ДА}}$ իրական ակտիվների դինամիկայի ինդեքսն է:

Տարածաշրջանում մասնաճյուղերի և դրամական ներդրումների օպտիմալ տեղաբաշխվածության ինդեքսների որոշման մեջ գլխավոր օղակը համդիսանում է շրջանի ֆինանսական հոսքերի ծավալի որոշումը, այսինքն այն գումարի որոշումը, որը շրջանառվում է տվյալ տարածքում և համդիսանում է բանկային գործունեության հիմնական ռեսուրսը: Ֆինանսական հոսքերը պետք է բավարար լինեն նրա համար, որպեսզի ստեղծվող բանկային հաստատությունը կարողանա նրանց սպասարկել:

5.5. ԲԱՆԿԻ ՎԱՐԿԱՅԻՆ ԳՈՐԾԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՈՐՊԵՍ ԲՆԱԿԱՅԻՆ ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՌԻՍԿՄԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ՕԲՅԵԿՏ

Վարկը իրենից ներկայացնում է փոխատվական կապիտալի շարժման ձև, այսինքն՝ դրամական կապիտալի, որը տրամադրվում է որպես փոխատվություն: Վարկն ապահովվում է դրամական կապիտալի փոխակերպումը և արտացոլում է վարկատուների և վարկառուների միջև հարաբերությունները: Դրա օգնությամբ ազատ դրամական կապիտալը և ձեռնարկությունների, տնտեսության առանձին հատվածների ու պետության եկամուտները կուտակվում են՝ փոխակերպվելով փոխատվական կապիտալի, որը տրվում է ժամանակավոր օգտագործման՝ որոշակի վճարի դիմաց:

Վարկային հարաբերություններն իրագործվում են վարկային համակարգի միջոցով:

Վարկային հարաբերությունները ներկայացվում են առևտրային, բանկային, սպառողական, պետական, միջազգային վարկերով: Վարկի բոլոր այս տեսակներին հատուկ են վարկավորման առանձնահատուկ հարաբերությունների ձևեր և մեթոդներ:

Առևտրային վարկը տնտեսավարող սուբյեկտների կողմից ապրանքների ձևով միմյանց տրամադրվող վարկն է: Այն հարաբերություն է երկու սպառողների միջև: Այդօրինակ վարկ վերցնողը, որպես փոխատվություն, ստանում է սովորական ապրանք, որի արժեքի վճարումը հետաձգվում է:

Բանկային վարկն այն վարկն է, որը տրամադրվում է վարկառուին՝ փողի ձևով: Բանկային վարկը էականորեն ընդլայնում է վարկային հարաբերությունների շրջանակները և բարձրացնում դրանց դերը: Բանկային վարկն, առաջանալով առևտրային վարկից, այնուամենայնիվ, տարբերվում է վերջինից: Այսպես, եթե առևտրային վարկի օբյեկտն ապրանքային կապիտալն է, ապա բանկային վարկի ժամանակ՝ դրամական, փոխատվական կապիտալը: Այսպիսով, բանկային վարկի միջոցով ազատ դրամական միջոցները կարող են շարժվել ցանկացած ուղղությամբ:

Սպառողական վարկը տրամադրվում է բնակչությանը՝ անձնական սպառման ապրանքների վաճառքի ժամանակ: Սպառողական վարկը կարող է հանդես գալ և ապրանքային և դրամական ձևերով:

Պետական վարկը այնպիսի վարկային հարաբերությունների համակարգ է, որտեղ կողմերից մեկը պետությունն է կամ տեղական ինքնակառավարման մարմինները:

Լիզուազգային վառնը պետությունների կամ առանձին անձանց կողմից օտարերկրյա պետություններին կամ քաղաքացիներին տրամադրված վարկն է:

Տնտեսավարման պրակտիկայում վարկավորման գործընթացը հիմնված է լինում որոշակի սկզբունքների վրա: Վարկավորման սկզբունքներն են.

- ժամկետայնության,
- ապահովվածության,
- նպատակայնության,
- տոկոսայնության,
- վերադարձելիության:

Բանկերը հանդիսանում են վարկային հարաբերությունների առաջատար օղակը:

Տնտեսությունում վարկավորման գործընթացի կառավարման, միտումների և օրինաչափությունների բացահայտման համար անհրաժեշտ է վիճակագրական տեղեկատվություն՝ վարկային ներդրումների և վարկային ռեսուրսների, ըստ փոխառուների տեսակների և կազմի, ժամկետանց փոխառությունների չափերի և կազմի, փոխառությունների արդյունավետության, վարկի շրջանառության և այլնի վերաբերյալ:

Վարկավորման ժամանակ տնտեսական և սոցիալական գործընթացների մասին տեղեկատվության հավաքագրմամբ, մշակմամբ և վերլուծությամբ զբաղվում է բանկային վիճակագրությունը: Այն վերամշակում է վիճակագրական հետազոտության ծրագրերը, կատարելագործում է ցուցանիշների համակարգերը, դրանց հաշվարկման և վերլուծության մեթոդիկան, կոնկրետ երևույթների վիճակագրական վերլուծության մեթոդները: Վարկերի վիճակագրությունը զբաղվում է նաև վարկավորման մասին ընդհանրացված տեղեկությունների հավաքագրմամբ, օրինաչափությունների բացահայտմամբ, ուսումնասիրում է վարկային ռեսուրսների և շրջանառու միջոցների օգտագործման արդյունավետության միջև փոխադարձ կապերը և այլն:

Վարկային ռեսուրսները ձևավորվում են բանկի միջոցներից, բյուջեի, ձեռնարկությունների և բնակչության ժամանակավորապես ազատ դրամական միջոցներից: Բանկի միջոցները կազմավորվում են կանոնադրական կապիտալից, ռեզերվային (պահուստային) և հատուկ ֆոնդերից: Ձեռնարկությունների

միջոցները կազմված են հաշվարկային և հատուկ հաշիվների միջոցների մնացորդներից, պատվիրատուների միջոցներից, ինչպես նաև հաշվարկային հաշիվների միջոցներից: Բնակչության միջոցները ներառում են խնայողական և առևտրային հաստատությունների հաշիվներում միջոցների մնացորդները: Բանկի միջոցները, բյուջետային հաստատությունների, ձեռնարկությունների, բնակչության, ապահովագրական կազմակերպությունների ժամանակավորապես ազատ դրամական միջոցների և արտաքին տնտեսական գործունեության ռեսուրսների ամբողջությունից ձևավորվում է պետության փոխառվական ֆոնդը: Վարկային ներդրումները իրենցից ներկայացնում են փոխառվածություններ, որոնք տրվում են ձեռնարկություններին, կազմակերպություններին և բնակչությանը բանկային հաստատությունների կողմից արտադրական և սոցիալական զարգացման համար: Սպառողական վարկ բնակչությանը տրամադրվում է անհատական կենցաղային կառույցների (ամառանոցներ) և մշակովի հողակտորների յուրացման, ապրանքների ձեռքբերման, անհետաձգելի և այլ կարիքների համար:

Առևտրային բանկերի համար մեկ տարվա վարկային ներդրումների վերլուծության դեպքում կարող են կիրառվել վարկերի հետևյալ դասակարգումները:

Բանկային վարկերի դասակարգումը

Հ/Հ	Դասակարգման հատկանիշները	Վարկի տեսակները
1.	Ըստ վարկառուների խմբերի	- միջբանկային վարկեր - այլ ֆինանսավարկային հաստատություններին կառավարությանը առևտրային կազմակերպություններին ոչ առևտրային կազմակերպություններին - անահատ ձեռնարկատերերին - ֆիզիկական անձանց
2.	Ըստ վարկառուի ռեզիդենտության	- ռեզիդենտներին - ոչ ռեզիդենտներին
3.	Ըստ վարկի օգտագործման նպատակի	նպատակային (սպառողական, արտադրական ֆոնդերի ավելացման և վերակառուցման, արտահանման և այլն) ոչ նպատակային

4.	Ըստ միջոցների ներդրման ուղղության	• ընթացիկ կարիքների համար • ներդրումային
5.	Ըստ մարման ժամկետի	• ցպահանջ • ժամկետային (կարճաժամկետ, միջինժամկետ, երկարաժամկետ)
6.	Ըստ ապահովվածության տոկոսայության և բնույթի	• բլանկային (չապահովված) • ապահովված (գրավով, երաշխիքով, ապահովագրական պոլիսով և այլն)
7	Ըստ տրամադրման ձևի	• կանխիկ • անկանխիկ • մուրհակային • վերաֆինանսավորված • վերաձևակերպված • նոր տրամադրված
8.	Ըստ մարման ժամ- կետի պահպանման	• ժամկետային • երկարաձգված • ժամկետանց
9.	Ըստ տնտեսության ճյուղերի	• տնտեսության տարբեր ճյուղերի (օրինակ՝ արդյունաբերության, գյուղատնտեսության և այլն)
10.	Ըստ վարկի արժույթի	• վարկատուի երկրի արժույթով • վարկառուի երկրի արժույթով • երրորդ երկրի արժույթով
11.	Ըստ տոկոսադրույքների տեսակների	• հաստատուն տոկոսադրույթով • փոփոխվող տոկոսադրույթով • խառը տոկոսադրույթով
12.	Ըստ տոկոսադրույքների հաշվարկման եղա- նակների	• տարեկան տոկոսադրույթով • պարզ տոկոսադրույթով • բարդ տոկոսադրույթով • զեղչատոկոսով
13.	Ըստ վարկի չափերի	• խոշոր • միջին • փոքր

**Կարճաժամկետ և երկարաժամկետ վարկավորման
վիճակագրության ցուցանիշները**

Ըստ ժամկետայնության տարբերում են կարճաժամկետ և երկարաժամկետ վարկեր:

Կարճաժամկետ վարկը տրվում է մինչև մեկ տարի ժամկետով, իսկ երկարաժամկետ վարկերը՝ մեկ տարուց ավելի ժամկետով: Կարճաժամկետ վարկերը տրամադրվում են ապրանքանյութական արժեքների, ընթացիկ ծախսերի, ընթացիկ պահանջումների բավարարման նպատակով: Երկարաժամկետ վարկերը տրամադրվում են այն ծախսերի համար, որոնք կապված են հիմնական ֆոնդերում, շրջանառու միջոցներում և ֆինանսական ակտիվներում ներդրումների հետ:

Աղյուսակ 5.1

ՀՀ առևտրային բանկերի վարկերի կազմը¹

(մլն դրամ)

		Առ 30.11.07թ.	Առ 31.12.07թ.
1	Վարկեր, ընդամենը	404515	427389
1.1	Վարկային ներդրումներ	398217	422315
1.1.1	Վարկեր տարադրամով	162373	167163
1.1.1.1	Կարճաժամկետ	34081	34870
1.1.1.2	Երկարաժամկետ	128292	132293
1.1.2	Վարկեր դրամով	235844	255152
1.1.2.1	Կարճաժամկետ	81842	90534
1.1.2.2	Երկարաժամկետ	154002	164618
1.2	Բանկերի երկարաձգված վարկեր	4324	3458
1.2.1	Կարճաժամկետ	4324	3458
1.2.2	Երկարաժամկետ	0	0
1.3	Բանկերի ժամկետանց վարկեր	1974	1616
1.3.1	Կարճաժամկետ	1974	1616
1.3.2	Երկարաժամկետ	0	0

¹ «Հայաստանի ֆինանսների վիճակագրությունը», ՀՀ ԱՎԾ, ԵՐ, 2007

**ՀՀ առևտրային բանկերի վարկերն ըստ տնտեսության
հատվածների¹**

(ամսվա վերջի դրությամբ, մլն. դրամ)

Վարկեր		2007	
		նոյեմբեր	դեկտեմբեր
1	Ոչ ռեզիդենտներին	3358	2932
1.1	դրամով	1415	1127
1.2	արտարժույթով	1943	1805
2	Ռեզիդենտներին	400282	423218
2.1	Ղրամով	239708	258169
2.1.1	Ձեռնարկություններին	72275	79308
2.1.1.1	մասնավոր	71686	78087
2.1.1.2	պետական մասնակցությամբ	589	1221
2.1.2	Տնային տնտեսություններին	158984	170865
2.1.3	Շահույթ չհետապնդող կազմակերպություններին	24	44
2.1.4	Այլ ֆինանսական կազմակերպություններին	8425	7952
2.2	Արտարժույթով	160574	165049
2.2.1	Ձեռնարկություններին	102311	102488
2.2.1.1	մասնավոր	101860	102041
2.2.1.2	պետական մասնակցությամբ	451	447
2.2.2	Տնային տնտեսություններին	48117	52530
2.2.3	Շահույթ չհետապնդող կազմակերպություններին	9497	9456
2.2.4	Այլ ֆինանսական կազմակերպություններին	649	575
ԸՆԴԱՄԵՆԸ ՎԱՐԿԵՐ		403640	426150

Ըստ վարկի սուբյեկտների փոխատվական պարտքի տեղաբաշխումը բնութագրելու համար օգտագործվում է վարկային ներդրումների խմբավորումներն ըստ սեփականության ձևերի և տնտեսության բնագավառների: Առանձին դեպքերում կազմվում են խմբավորված աղյուսակներ, որոնց ենթակայում ցույց է տրվում վարկի սուբյեկտը, իսկ ստորոգյալում՝ վարկի օբյեկտը: Նման աղյուսակներ կազմվում են կոնկրետ ամսաթվով փոխատվությունների բնութագրման համար և օգտագործվում

¹ «Հայաստանի ֆինանսների վիճակագրությունը», ՀՀ ԱՎԾ, ԵՐ., 2007

են փոխատվական պարտքի համեմատական նկարագիրը բացահայտելու, «հասցեի» որոշման և պարտքի լրացուցիչ վերլուծության և կառավարչական որոշումների ընդունման համար:

Կարճաժամկետ վարկային ներդրումները որոշվում են պարտքի մնացորդներով՝ վարկի օբյեկտի և վարկի սուբյեկտի (փոխառուի) կտրվածքով:

Վիճակագրական տեղեկատվության մեջ պարտքը տեղաբաշխվում է օբյեկտների հետևյալ խմբերում՝ նյութական արժեքների և ծախսերի, արտադրության սեզոնային ծախսերի, բեռնված ապրանքների, վճարային և հաշվարկային վարկերի, ժամանակավոր կարիքների համար, աշխատանքի վարձատրության, սեփական շրջանառու միջոցների պակասի ժամանակավոր լրացման, հետաձգված ոչ ապահովված փոխատվությունների, ժամկետանց փոխատվությունների և այլնի: Նման տեղեկատվության խնդիրը կայանում է նրանում, որպեսզի պարտքը ներկայացվի՝ կախված վարկի ապահովման բնույթից, որը կարևոր է ամբողջ տնտեսությունում վարկային հարաբերությունների կառավարման համար:

Ըստ վարկավորման օբյեկտների փոխատվական պարտքի տեղաբաշխման մասին տեղեկատվության հիման վրա հաշվարկվում են այնպիսի ցուցանիշներ, ինչպիսիք են նյութական արժեքներով ապահովված վարկերի բաժինը կամ վարկերի բաժինը, որոնք ապահովված չեն նյութական արժեքներով: Միաժամանակ, վարկերի շարքին, որոնք ապահովված չեն նյութական արժեքներով, ընդունված է դասել նաև հաշվարկային վարկերը (բացի վճարային վարկերից), աշխատավարձի վճարման համար վարկերը, սեփական շրջանառու միջոցների ժամանակավոր համալրման համար վարկերը, հետաձգված անապահով և ժամկետանց փոխատվությունները:

Առանձնացվում են նաև վարկեր՝ արտադրության ոլորտում և շրջանառության ոլորտում:

Վարկի շրջանառելիության մակարդակը չափվում է երկու ցուցանիշներով՝ վարկի օգտագործման տևողությամբ և որոշակի ժամանակաշրջանում վարկի կատարած պտույտների քվաքանակով:

Կարճաժամկետ վարկի օգտագործման տևողությունը (t) որոշվում է հետևյալ բանաձևով.

$$t = \bar{K} : \frac{O_n}{D} \quad (5.2)$$

որտեղ $\bar{K}$ - վարկի միջին մնացորդն է,

O_n - ըստ մարման վարկի շրջապտույտն է,

D - տվյալ ժամանակաշրջանի օրագուգային օրերի թիվը է (30, 90, 180, 360):

Այս ցուցանիշը բնութագրում է վարկի օգտագործման օրերի միջին թիվը: Այն փոխատվությունների շրջանառության հակադարձ մեծությունն է՝ որքան քիչ է վարկի օգտագործման տևողությունը, այնքան քիչ փոխատվություններ է պահանջվում բանկից մինևույն ծավալի արտադրության վարկավորման համար:

Վիճակագրական հաշվետվություններում վարկի մնացորդները ցույց են տրվում կոնկրետ ամսաթվով, այսինքն՝ իրենցից ներկայացնում են պահային դինամիկ շարքեր: Այդ պատճառով փոխատվությունների միջին մնացորդի հաշվարկը կատարվում է միջին ժամանակագրականի բանաձևով.

$$\bar{K} = \frac{\frac{K_1}{2} + K_2 + K_3 + \dots + \frac{K_n}{2}}{n-1} \quad (5.3)$$

Վարկի պտույտների թիվը (n) որոշվում է՝ մարման փոխատվությունների պտույտների թիվը հարաբերելով դրանց միջին մնացորդին:

$$n = \frac{O_n}{\bar{K}} \quad (5.4)$$

Այս ցուցանիշը բնութագրում է պտույտների թիվը, որը կատարում է կարճաժամկետ վարկը՝ ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանում, ըստ բանկային հաստատությունների հաճախորդների:

Օրինակ: Առևտրային բանկի պարտքը, ըստ կարճաժամկետ փոխատվությունների, 2007թ. հունվարի 1-ին կազմել է 8000 մլն դրամ, իսկ 2008թ. հունվարի 1-ին՝ 9000 մլն դրամ: Ըստ վարկի մարման՝ շրջանառությունը 1 տարվա ընթացքում կազմել է 160.000 մլն դրամ:

Լուծում

$$\overline{K} = \frac{K_u + K_d}{2} = \frac{8000 + 9000}{2} = 8500 \text{ դրամ}$$

$$t = \overline{K} \cdot \frac{O_n}{D} = 8500 : 160000 \cdot 360 \approx 190 \text{ օր}$$

$$n = \frac{O_n}{\overline{K}} = 160000 : 8500 \approx 19 \text{ պտույտ:}$$

Եթե հայտնի է վարկի օգտագործման տևողությունը, ապա փոխառվելությունների պտույտների թիվը կարելի է որոշել՝ օգտագործելով այդ ցուցանիշների փոխադարձ կապը՝ $n = \frac{D}{t}$

Փոխառվելությունների շրջանառելիության մակարդակը կարելի է հաշվարկել նաև ըստ դրանց տրամադրման տվյալների:

Այդ դեպքում ցուցանիշը կրնա լինել շրջանառության գործընթացը՝ հաշվի առած վարկի տրամադրումը: Պայմանավորված նրանով, որ ըստ տրամադրման վարկի պտույտների, մարման վարկի պտույտների և դրանց մնացորդների ցուցանիշները փոխկապված են միմյանց հետ, հետևաբար, վարկի շրջանառելիության մակարդակները հաշվարկված ըստ տրամադրման և մարման պտույտների տվյալների՝ նույնպես փոխկապակցված են:

Դրանց միջև կապն իրագործվում է հետևյալ գործակցի միջոցով, որը ստացվում է շրջանառելիության ցուցանիշների հարաբերության օգնությամբ:

$$\frac{O_B}{\overline{K}} : \frac{O_n}{\overline{K}} = \frac{O_B}{O_n}, \quad n' : n = K' \quad (5.5)$$

այստեղից $n' = nK'$

որտեղ n' վարկի պտույտների թիվն է՝ հաշվարկված ըստ տրամադրման փոխառվելությունների պտույտների տվյալների հիման վրա:

Տրամաբանական հարաբերությունը պահպանվում է նաև վարկի օգտագործման տևողության ցուցանիշների միջև.

$$t' = t \cdot K'' \quad (5.6)$$

որտեղ՝ $K'' - K'$ գործակցի հակադարձ մեծությունն է,
 r' – վարկի օգտագործման տևողությունն է՝
հաշվարկված ըստ տրամադրման պտույտների տվյալների:

Ժամկետանց փոխատվությունների վերլուծության համար հաշվարկում են նաև շրջանառելիության, ժամանակին չվերադարձվող փոխատվությունների և ժամկետանց փոխատվությունների տեսակարար կշիռներն ընդհանուր փոխատվությունների մեջ ցուցանիշները: Ժամկետանց փոխատվությունների շրջանառելիությունն ըստ օգտագործման տևողության և պտույտների թվի հաշվարկվում են նույն մեթոդով, որը քննարկվել է կարճաժամկետ փոխատվությունների համար: Ժամանակին չվերադարձվող վարկերի բաժինը որոշվում է ժամկետանց փոխատվությունների հաշվից բռնագանձվող փոխատվությունների գումարը՝ հարաբերելով վերադարձված վարկերի ընդհանուր գումարին: Չվերադարձված վարկերի աստիճանը բնութագրվում է ժամանակին չմարված վարկերի գումարի և փոխատվությունների ընդհանուր գումարի հարաբերությամբ ստացված ցուցանիշով: 100-ի և չվերադարձված փոխատվությունների գործակցի միջև տարբերությունը՝ արտահայտված տոկոսներով, ցույց է տալիս վարկերի վերադարձելիության մակարդակը: Այս ցուցանիշը կարելի է օգտագործել բանկային հաստատությունների գործունեության համեմատական վերլուծության, ինչպես նաև դինամիկայում միտումների բացահայտման համար:

Ներդրումային ուղորտում տեղի ունեցող կառուցվածքային փոփոխությունների վերլուծությունը թույլ է տալիս կատարել հետևություն, որ չնայած կենտրոնացված կապիտալ ներդրումների իջեցմանը և ապակենտրոնացված կապիտալ ներդրումների սահմանափակմանը՝ վարկային և հարկային մեթոդներով, երկարաժամկետ ներդրումների և ֆինանսավարկային ապահովումների խնդիրները իրենց արդիականությունը պահպանում են նաև ներկա ժամանակներում: Դա առաջին հերթին, պայմանավորված է մի շարք տնտեսավարման ուղորտներում և ճյուղերում՝ ներդրումային գործունեության ակտիվացման հետ, որոնք կողմնորոշված են դեպի սպառողական ապրանքնալի արտադրությունը, տարածքային կառավարման մարմինների գործունեությունը և սոցիալական ինֆրակառուցվածքներում ներդրումներին, ինչպես նաև բնակչության ներդրումների դերի բարձրացմանը, երկրորդ հերթին՝ արժեթղթերում ներդրումների և վարձակալության աճի հետ, երրորդ հերթին՝ մասնագի-

տացված ֆինանսավարկային ինստիտուտների, ներդրումային բանկերի և ֆոնդերի ձևավորման գործընթացների հետ:

Երկարաժամկետ վարկի վիճակագրության ցուցանիշների համակարգը տալիս է ընդհանրական բնութագիր վարկի տրամադրման և մարման ծավալների մասին տարբեր կտրվածքներով (ըստ վարկի օբյեկտների և սուբյեկտների, տարածաշրջանների):

Ցուցանիշները հաշվարկվում են բանկային հաստատությունների երկարաժամկետ վարկավորման մասին վիճակագրական և հաշվապահական հաշվետվություններից:

Երկարաժամկետ փոխատվությունների շրջանառելիության մակարդակը հաշվարկվում է նույն մեթոդով, որը շարադրվեց կարճաժամկետ փոխատվությունների համար: Տարբերությունը կայանում է նրանում, որ երկարաժամկետ վարկերի օգտագործման տևողության ցուցանիշը հաշվարկվում է տարիներով, այդ պատճառով նրա հաշվարկման ժամանակ օրացուցային օրերի թիվը բանաձևում պետք է բաց թողնել, այսինքն՝

$$t_D = \bar{k}_D \cdot O_{n(D)} \quad (5.7)$$

որտեղ՝ D – երկարաժամկետ փոխատվություններն են:

Երկարաժամկետ վարկի հատուցելիության հաշվարկման դեպքում որոշվում է՝ երկարաժամկետ վարկի օգտագործման միջին ժամկետը: Որքան կարճ է վարկի ժամկետը, այնքան բարձր է համարվում ձեռնարկության, ինչպես նաև վարկի արդյունավետությունը: Մինչդեռ պետք է ի նկատի ունենալ, որ երկարաժամկետ վարկի արդյունավետության մասին որոշումներ կայացնելու ժամանակ՝ վարկի ժամկետը չի հանդիսանում միակ չափանիշը:

5.6. ՎԱՐԿԱՅԻՆ ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐԻ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ՎԻՃԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅԱՆ ՄԵԹՈՂՆԵՐԸ

Վարկային ռեսուրսների ցուցանիշների վերլուծության համար կարող են օգտագործվել բոլոր վիճակագրական մեթոդները: Դրանք դիմամիկ շարքերի ցուցանիշներն են՝ աճի և հավելաճի տեմպը, բացարձակ հավելաճը, խմբավորման մեթոդը, որոնք հնարավորություն են տալիս հաստատել կապերի առկայությունը վարկային ռեսուրսների ցուցանիշների և հատկանիշների միջև, կոռելյացիոն–ռեգրեսիոն վերլուծութ-

յան մեթոդը, որի օգնությամբ որոշվում է հատկանիշների միջև կապի սերտության աստիճանը, ինդեքսային մեթոդը և այլն:

Դիտարկենք ինդեքսային մեթոդի կիրառումը վարկի շրջանառելիության վերլուծության համար: Այս մեթոդը հնարավորություն է տալիս վերլուծել տնտեսական (գործունեության) գործառնությունների շրջանառելիության արագության գործոնների փոփոխությունը: Այդ նպատակով կիրառվում են միջին և ագրեգատային մեծությունների ինդեքսները: Միջին մեծությունների ինդեքսների համակարգում մտնում են փոփոխուն, կայուն կազմի և կառուցվածքային տեղաշարժերի ինդեքսները:

Փոփոխուն կազմի ինդեքսը իրենից ներկայացնում է հաշվետու և բազիսային ժամանակաշրջաններում գործընթացի միջին մակարդակի և միջին մեծության հարաբերությունը:

Կարճաժամկետ վարկի օգտագործման միջին տևողության փոփոխուն կազմի ինդեքսը հաշվարկվում է հետևյալ բանաձևով.

$$I_{\text{փ.կ.}} = \frac{\sum \bar{K}_1}{\sum m_1} : \frac{\sum \bar{K}_0}{\sum m_0} \quad (5.8)$$

որտեղ՝ m - ըստ վարկի մարման մեկօրյա շրջապտույտն է, որն էլ հավասար է $O_{\text{II}} : D$:

Քանի որ, $t = \bar{K} : m$, ապա $\bar{K} = t \cdot m$:

Փոփոխուն կազմի ինդեքսի բանաձևում $\bar{K}$ -ի փոխարեն տեղադրենք նրա արժեքը.

$$I_{\text{փ.կ.}} = \frac{\sum t_1 m_1}{\sum m_1} : \frac{\sum t_0 m_0}{\sum m_0} = \bar{t}_1 : \bar{t}_0 \quad (5.9)$$

Կամ եթե ընդունենք $d = m : \sum m_0$ ինդեքսը կստանա հետևյալ տեսքը.

$$I_{\text{փ.կ.}} = \frac{\sum t_1 d_1}{\sum t_0 d_0} \quad (5.10)$$

Փոփոխուն կազմի ինդեքսի մեծության վրա ազդեցություն են թողնում հետևյալ երկու գործոնները՝ կարճաժամկետ վարկի

համակցության առանձին միավորների օգտագործման տևողության փոփոխությունը և ըստ վարկի մարման մեկօրյա շրջապտույտի համակցության առանձին միավորների տեսակարար կշռի փոփոխությունը՝ ստորոգծ համակցության մեջ:

Վարկի օգտագործման միջին տևողության հավելաճի վրա միայն առաջին գործոնի (կարճաժամկետ վարկի առանձին միավորների օգտագործման տևողությունը) փոփոխության ազդեցությունը որոշելու համար՝ անհրաժեշտ է հաշվարկել կայուն կազմի ինդեքսը.

$$I_{\text{կ.կ.}} = \frac{\sum t_1 m_1}{\sum m_1} : \frac{\sum t_0 m_1}{\sum m_1} \quad (5.11)$$

կամ

$$I_{\text{կ.կ.}} = \frac{\sum t_1 d_1}{\sum t_0 d_1} \quad (5.12)$$

Երկրորդ գործոնի ազդեցությունը՝ ըստ մարման մեկօրյա շրջապտույտի կազմի կառուցվածքային փոփոխությունը, վարկի օգտագործման միջին տևողության հավելաճի վրա որոշվում է կառուցվածքային տեղաշարժերի ինդեքսի օգնությամբ:

$$I_{\text{կ.տ.}} = \frac{\sum t_0 m_1}{\sum m_1} \cdot \frac{\sum t_0 m_0}{\sum m_0} \quad (5.13)$$

կամ

$$I_{\text{կ.տ.}} = \frac{\sum t_0 d_1}{\sum t_0 d_0} \quad (5.14)$$

Այս ինդեքսների միջև առկա փոխադարձ կապի միջոցով կարելի է որոշել կառուցվածքային տեղաշարժերի ինդեքսը, եթե հայտնի են փոփոխվում և կայուն կազմերի ինդեքսները.

$$I_{\text{կ.տ.}} = I_{\text{տ.կ.}} \cdot I_{\text{կ.կ.}} \quad (5.15)$$

Ինդեքսների կիրառությունը թույլ է տալիս որոշել նաև վարկի օգտագործման միջին տևողության բացարձակ հավելաճը՝ առանձին գործոնների հաշվին, որը ստացվում է առաջին կոտորակից հանելով երկրորդ կոտորույունը (եթե ինդեքսը ներկայացված է երկու միջինների հարաբերության տեսքով), կամ որպես համարիչի և հայտարարի տարբերություն:

Վարկի օգտագործման միջին տևողության բացարձակ հավելաճը որոշվում է.

- ի հաշիվ վարկի օգտագործման անհատական նշանակությունների

$$\Delta t_i = \sum t_1 d_1 - \sum t_0 d_1 \quad (5.16)$$

ի հաշիվ ըստ մարման մեկօրյա շրջապտույտի կառուցվածքային տեղաշարժերի

$$\Delta t_{\text{կ.տ}} = \sum t_0 d_1 - \sum t_0 d_0 \quad (5.17)$$

Վարկի օգտագործման միջին տևողության ընդհանուր բացարձակ հավելաճը որոշվում է փոփոխուն կազմի ինդեքսի համարիչի և հայտարարի տարբերությամբ, այսինքն.

$$\Delta t = \sum t_1 d_1 - \sum t_0 d_0 \quad (5.18)$$

որի մեծությունը պետք է համընկնի առանձին գործոնների տատանումների հանրահաշվական գումարին

$$\Delta t = \Delta t_i + \Delta t_{\text{կ.տ.}} \quad (5.19)$$

Վարկի շրջանառելիության դինամիկայի ուսումնասիրությունը կարելի է կատարել փոխառությունների շրջապտույտի միջին թվի ինդեքսի օգնությամբ: Կախված ելակետային տվյալներից այն կարելի է որոշել ներկայացված բանաձևերից մեկով:

Փոփոխուն կազմի ինդեքս.

$$I_{\Phi. \text{կ.}} = \frac{\sum O_{\Pi_1}}{\sum \bar{K}_1} : \frac{\sum O_{\Pi_0}}{\sum \bar{K}_0} \quad (5.20)$$

կամ

$$I_{\Phi, k} = \frac{\sum n_1 \bar{K}_1}{\sum \bar{K}_1} : \frac{\sum n_0 \bar{K}_0}{\sum \bar{K}_0} = \frac{\sum n_1 \bar{K}_1}{\sum n_0 \bar{K}_0} \quad (5.21)$$

$$I_{\Phi, k} = \frac{\sum n_1 d_1}{\sum n_0 d_0} \quad (5.22)$$

որտեղ՝ $d = \frac{k}{\sum k}$:

Շրջապատույտների միջին թվի կայուն կազմի ինդեքս.

$$I_{k, k} = \frac{\sum n_1 \bar{K}_1}{\sum \bar{K}_1} : \frac{\sum n_0 \bar{K}_1}{\sum \bar{K}_1} = \frac{\sum n_1 \bar{K}_1}{\sum n_0 \bar{K}_1} \quad (5.23)$$

կամ

$$I_{k, k} = \frac{\sum n_1 d_1}{\sum n_0 d_1} \quad (5.24)$$

Կառուցվածքային տեղաշարժերի ինդեքս.

$$I_{k, m} = \frac{\sum n_0 \bar{K}_1}{\sum \bar{K}_1} : \frac{\sum n_0 \bar{K}_0}{\sum \bar{K}_0} = \frac{\sum n_0 \bar{K}_1}{\sum n_0 \bar{K}_0} \quad (5.25)$$

կամ

$$I_{k, m} = \frac{\sum n_0 d_1}{\sum n_0 d_0} \quad (5.26)$$

Վարկի վիճակագրությունում՝ վարկի շրջանառելիության և վարկային ներդրումների միջև կապի ուսումնասիրության համար կարելի է օգտագործել ագրեգատային ինդեքսները. վարկային ներդրումների չափը, արտահայտված վարկի միջին մնացորդով, կախված է փոխառության օգտագործման տևողությունից, որը հաշվարկվում է ըստ տրամադրման շրջապատույտների (t) և շրջապատույտի մեկօրյա մեծության (m') տվյալների հիման վրա, այսինքն՝

$$K \quad t' \quad m' \quad (5.27)$$

Այս կապի հիման վրա կարելի է ներկայացնել վարկի միջին մնացորդի փոխկապակցված ինդեքսների համակարգը.

$$\frac{\sum t_1 m_1}{\sum t_0 m_0} = \frac{\sum i'_1 m'_1}{\sum i'_0 m'_0} \frac{\sum i'_0 m'_0}{\sum i'_0 m'_0} \quad (5.28)$$

$$I_k = I_t \cdot I_m \quad (5.29)$$

Նման ձևով, վարկի միջին մնացորդի ինդեքսը հավասար է վարկի օգտագործման տևողության ինդեքսի (հաշվարկված ըստ տրամադրման շրջապտույտի տվյալներով) և ըստ տրամադրման մեկօրյա շրջապտույտի ինդեքսի արտադրյալին:

Տարբերությունը՝ $\sum t'_1 m'_1 - \sum t'_0 m'_0$, հանդիսանում է վարկի միջին մնացորդի բացարձակ հավելաճը՝ պայմանավորված փոխառության օգտագործման տևողության փոփոխությամբ:

Տարբերությունը՝ $\sum i'_0 m'_1 - \sum i'_0 m'_0$, բացարձակ հավելաճն է ըստ տրամադրման վարկի շրջապտույտի փոփոխության հետեվանքով:

Ըստ մարման՝ վարկի շրջապտույտը կապված է, վարկի շրջապտույտների թվի և վարկի միջին մնացորդի հետ: Որքան բարձր է, ըստ շրջապտույտների թվի՝ փոխատվությունների շրջանառելիությունը այնքան, այլ հավասար պայմաններում, մեծ է ըստ մարման՝ շրջապտույտի չափը, մյուս կողմից՝ փոխատվական պարտքի միջին մնացորդի ավելացման դեպքում աճում է ըստ մարման՝ վարկի շրջապտույտը: Այդ ցուցանիշների միջև կապը կարելի է ներկայացնել հետևյալ արտահայտություններով.

$$\begin{aligned} \text{Ստատիկ վիճակում} \quad O_n &= n \cdot \bar{k} \\ \text{դինամիկ վիճակում} \end{aligned} \quad (5.30)$$

$$\frac{\sum n_1 \bar{K}_1}{\sum n_0 \bar{K}_0} = \frac{\sum n_1 \bar{K}_1}{\sum n_0 \bar{K}_1} \frac{\sum n_0 \bar{K}_1}{\sum n_0 \bar{K}_0} \quad (5.31)$$

Տարբերությունը՝ $\sum n_1 \bar{K}_1 - \sum n_0 \bar{K}_1$, ցույց է տալիս ըստ մարման վարկի՝ շրջապտույտի բացարձակ հավելաճը ի հաշիվ փոխատվության շրջապտույտի թվի փոփոխության:

Տարբերությունը՝ $\sum n_0 \bar{K}_1 - \sum n_0 \bar{K}_0$, ցույց է տալիս ըստ մարման վարկի՝ շրջապտույտի բացարձակ հավելածը ի հաշիվ վարկի միջին մնացորդների փոփոխության:

Նույն մեթոդով կարելի է ուսումնասիրել նրկաթամանկեսի փոխառվածությունների շրջապտույտը, միայն այն տարբերությամբ, որ մեկօրյա շրջապտույտի փոխարեն պետք է օգտագործել ըստ մարման շրջապտույտի ընդհանուր մեծությունը: Երկարաժամկետ վարկավորման վիճակագրությունում կարևոր նշանակություն ունի առանձին միջոցառումներում վարկային ներդրումների արդյունավետության վերլուծությունը: Արդյունավետության սկզբունքը կայանում է տնտեսական գործունեության արդյունքների և դրանց ստացման համար կատարած ծախսերի հարաբերության մեջ: Ընդհանուր տեսքով արդյունավետության ցուցանիշի բանաձևը ունի հետևյալ տեսքը.

$$\Theta = \frac{H}{3} \quad (5.32)$$

կամ

$$\Theta = \frac{H}{P} \quad (5.33)$$

որտեղ՝ H - տնտեսական գործունեության արդյունքն է,

3 - արտադրության ծախսերն են,

P - օգտագործված ռեսուրսներն են:

Կապիտալ ներդրումների արդյունավետության ուսումնասիրության ժամանակ որպես տնտեսական գործունեության արդյունք կարող են օգտագործվել հետևյալ ծավալային ցուցանիշները՝ համախառն ավելացված արժեքը (ՀԱԱ), ԱԵ, ՀՆԱ, համախառն շահույթը և այլ ցուցանիշներ: Հայտարարում կարող է լինել վարկային հաստատությունների ներգրավված միջոցները: Այս տեսանկյունով, արդյունավետության ցուցանիշը ցույց է տալիս ներգրավված միջոցների օգտագործման լավագույն մակարդակը, այսինքն՝ թե քանի միավոր արդյունք է ստնվծվում մեկ միավոր ներգրավված միջոցների օգտագործման դեպքում:

Կարևոր է նաև կապիտալ ներդրումների փոխհատուցման ժամկետի ցուցանիշը.

$$T = \frac{K}{H - C} \quad (5.34)$$

որտեղ K – կապիտալ ներդրումներն են,

U – տարեկան թողարկված ապրանքների և ծառայությունների արժեքն է,

C – տարեկան թողարկված ապրանքների և ծառայությունների ինքնարժեքն է:

Կապիտալ ներդրումների արդյունավետության դինամիկայի ուսումնասիրությունը կատարվում է երկու տեսանկյունով:

Դիտարկենք ինդեքսային մեթոդի կիրառման մեթոդ՝ ճյուղային ասպեկտով:

Փոփոխում կազմի ինդեքսը.

$$I_{\Phi.4.} = \frac{\sum \mathfrak{D}_1 K_1}{\sum K_1} \cdot \frac{\sum \mathfrak{D}_0 K_0}{\sum K_0} = \frac{\sum \mathfrak{D}_1 K_1}{\sum \mathfrak{D}_0 K_0} \quad (5.35)$$

որտեղ՝ $\mathfrak{D}_{0,1}$ – արդյունավետության մակարդակն է յուրաքանչյուր ճյուղում կամ տնտեսության հատվածում համապատասխանաբար բազիսային և հաշվետու ժամանակաշրջաններում,

$K_{0,1}$ – ներգրավված կապիտալ ներդրումներն են բազիսային և հաշվետու ժամանակաշրջաններում:

Փոփոխում կազմի ինդեքսը ցույց է տալիս, թե ինչպես է փոփոխվում երկրի կամ շրջանի տնտեսական արդյունավետության ցուցանիշի մակարդակը՝ երկու գործոնների ազդեցությամբ:

Կայուն կազմի ինդեքսը.

$$I_{4.4.} = \frac{\sum \mathfrak{D}_1 K_1}{\sum K_1} : \frac{\sum \mathfrak{D}_0 K_1}{\sum K_1} = \frac{\sum \mathfrak{D}_1 K_1}{\sum \mathfrak{D}_0 K_1} \quad (5.36)$$

Կայուն կազմի ինդեքսը որոշում է երկրի կամ շրջանի տնտեսական արդյունավետության ցուցանիշի փոփոխության աստիճանը՝ ի հաշիվ ներճյուղային արդյունավետության ցուցանիշների փոփոխության:

Արդյունավետության ընդհանուր ցուցանիշի փոփոխությունը՝ ի հաշիվ ներգրավված միջոցների ճյուղային կա-

ռուցվածքի փոփոխության, կարելի է որոշել օգտագործելով կառուցվածքային տեղաշարժերի ինդեքսը.

$$I_{\text{կ.տ}} = \frac{\sum \mathfrak{D}_0 K_1}{\sum K_1} \cdot \frac{\sum \mathfrak{D}_0 K_0}{\sum K_0} = \frac{\sum \mathfrak{D}_0 K_1}{\sum \mathfrak{D}_0 K_0} \quad (5.37)$$

Ելակետային տվյալները գրանցվում են հետևյալ աղյուսակում.

ճյուղեր	Արդյունավետության մակարդակ		Կապիտալ ներդրումներ	
	Բազիսային $\mathfrak{D}_{0i}$	Հաշվետու $\mathfrak{D}_{1i}$	Բազիսային K_{0i}	Հաշվետու K_{1i}
Ա Բ Գ				
Ընդամենը		-	$\sum K_0$	$\sum K_1$

Այնուհետև կառուցվում է հաշվարկային աղյուսակը.

ճյուղեր	$\mathfrak{D}_{0i} K_{0i}$	$\mathfrak{D}_{0i} K_{1i}$	$\mathfrak{D}_{1i} K_{1i}$
Ա Բ Գ			
Ընդամենը	$\sum \mathfrak{D}_0 K_0$	$\sum \mathfrak{D}_0 K_1$	$\sum \mathfrak{D}_1 K_1$

Հաշվարկների ստուգումը իրականացվում է ինդեքսների միջև փոխադարձ կապի միջոցով

$$I_{\Phi \text{ կ}} = I_{\text{կ կ}} \cdot I_{\text{կ տ}} \quad (5.38)$$

1. «ՀՀ կենտրոնական բանկի մասին օրենք», ՀՀ օրենք, Եր. 1996:
2. «Բանկերի և բանկային գործունեության մասին օրենք», ՀՀ օրենք, Եր., 1996
3. Բ. Ասատրյան «Բանկային գործ», Եր., 2004:
4. Լ. Բաղանյան և ուրիշներ «Ֆինանսներ, դրամաշրջանառություն և վարկ», Եր., 2007:
5. „Банковское дело“ Учебник/Под ред. проф. В. И. Колесникова.- М.. Финансы и статистика, 1995.
6. Валисава Т. Севрук., „Банковские риски“.- М.. Дело-Амд, 1995.
7. Кулагина Г. Д., Дуанов Д. В. „Основы финансовой статистики“ Учеб. пособие.-М., МНЭПУ, 1996.
8. Панова Г. С. „Анализ финансового состояния коммерческого банка“.-М., Перспектива, 1996.

ՉԼՈՒԽ 6. ԱՐԺԵԹՂԹԵՐԻ ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

6.1. ԱՐԺԵԹՂԹԵՐԻ ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԱՈՍՐԿԱՆ ԵՎ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Հուլիսյի տարրեր հաստատվածների կապիտալի ազատ տեղաշարժի անհրաժեշտությունը հանգեցնում է արժեթղթերի շուկայի առաջացմանը, որը հնարավորություն է ընձեռում, մի կողմից իրականացնելու փոխառություն, իսկ մյուս կողմից՝ տեղաբաշխել ազատ դրամական միջոցները:

Արժեթղթերի շուկան ֆինանսական շուկայի կարևորագույն հատվածներից է, որի հիմնական նշանակությունը երկրի տնտեսության համար կապիտալի վերաբաշխման արդյունավետ մեխանիզմների ստեղծումն է:

Արժեթղթերի շուկայի ձևավորման ընդհանուր նպատակը կայանում է ֆինանսական ռեսուրսների վերաբաշխման անհրաժեշտությամբ: Ժամանակավորապես ազատ դրամական միջոցների կուտակումը և դրանց տեղաբաշխումը իրականացվում է արժեթղթերի էմիսիայի միջոցով: Դրամական միջոցների ներգրավումը նպատակ ունի, օրինակ, ծածկելու պետական բյուջեի պակասուրդը, և այս դեպքում իրականացվում է պետական պարտատոմսերի էմիսիա: Եթե կազմակերպության անհրաժեշտ է ներգրավել լրացուցիչ միջոցներ, կարող է իրականացնել կամ բաժնետոմսերի կամ պարտատոմսերի էմիսիա՝ ժամանակավորապես ազատ դրամական միջոցներ ներագրավելու համար: Մյուս կողմից, ներդրողը հնարավորություն ունի տեղաբաշխելու իր ազատ միջոցները արժեթղթերում՝ ստանալով շահույթ և տեղաբաշխելով (դիֆերսիֆիկացնելով) ռիսկերը:

Ինչպես յուրաքանչյուր համակարգ, արժեթղթերի շուկան ևս ունի իր ենթահամակարգերը, որոնք իրենցից ներկայացնում են հարաբերականորեն ամբողջական համակարգեր և կատարում են որոշակի գործառնություններ: Այս տեսակետից արժեթղթերի շուկան ենթարկվում է հետևյալ հիմնական դասակարգումների՝

1. Առաջնային և երկրորդային շուկաներ,
2. Բորսայական և արտաբորսայական շուկաներ,
3. Կանխիկ և ժամկետային շուկաներ,
4. Տեղական, ազգային և միջազգային շուկաներ:

Առաջնային շուկան արժեթղթերի շուկայի այն հատվածն է, որտեղ ներդրողների շրջանում արժեթղթերի առաջնային տեղաբաշխման միջոցով թողարկողները ձեռք են բերում ֆինանսական միջոցներ՝ ձևավորելով իրենց ակտիվները:

Երկրորդային շուկան արժեթղթերի շուկայի այն հատվածն է, որտեղ տեղի է ունենում առաջնային շուկայում տեղաբաշխված արժեթղթերի շրջանառություն:

Բորսայական շուկան կազմակերպված ինստիտուցիոնալ շուկա է, որտեղ առք ու վաճառքի են ենթարկվում հատուկ (արժեթուղթ) ապրանքներ:

Արտաբորսայական շուկան ընդգրկում է բորսայից դուրս կատարվող բոլոր արժեթղթային գործառնությունները:

Արժեթղթերի կանխիկ շուկան գործարքների անհապաղ կատարմամբ շուկան է, որտեղ գործարքները կատարվում են 1-2 աշխատանքային օրվա ընթացքում:

Արժեթղթերի ժամկետային շուկայում կնքվում են ապագայում սահմանված ժամկետում՝ կատարման պայմանով գործարքներ:

Տեղական են համարվում ֆինանսական ռեսուրսների մատակարարման և սպառման հարսբերուխանորեն փակ տարածաշրջանային շուկաները, որտեղ գնանշվում և շրջանառվում են տեղական նշանակության ընկերությունների արժեթղթերը, ինչպես նաև տեղական ինքնակառավարման մարմինների պարտքային պարտավորությունները:

Ազգային են համարվում առանձին պետությունների տարածքներում ձևավորված հարաբերականորեն փակ շուկաները, որտեղ գնանշվում և շրջանառվում են երկրի խոշորագույն և հանրաճանաչ ընկերությունների արժեթղթերը, ինչպես նաև պետության պարտքային պարտավորությունները:

Միջազգային շուկան ընդգրկում է այն գործառնությունների համախմբությունը, որոնք հանգեցնում են պետությունների միջև ֆինանսական ռեսուրսների շարժին:

Համաձայն ՀՀ օրենսդրության «Արժեթուղթը սահմանված ձևի պահպանմամբ և գույքային իրավունքների պարտադիր վավերապայմանները հավաստող փաստաթուղթ է, որոնց իրականացումը կամ փոխանցումը հնարավոր է միայն այն ներկայացնելիս»¹

Արժեթղթերի առանձնահատկությունը կայանում է նրանում, որ նրանք հանդիսանում են ստանդարտ, սերիական ֆինանսական ապրանքներ, ի տարբերություն օրինակ վարկերի, ընդունակ է հեշտությամբ շրջանառվելու, լինել իրացվելի:

Արժեթղթերը, բացի, դրամական միջոցների կուտակման և տեղաբաշխման հիմնական ֆունկցիայից կատարում են մի շարք լրացուցիչ ֆունկցիաներ, մասնավորապես, առանձին տեսակի արժեթղթեր, ինչպիսիք է մուծրակը, կարող է իրականացնել

¹ Տես՝ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրք Երևան 1997 թջ 55:

հաշվարկների միջոցի գործառույթ, լրացնել շրջանառու միջոցների պակասությունը, օգտագործվել որպես դրամական միջոցների փոխարինիչներ:

Օդյուբյուն ունի արժեթղթերի հետևյալ տեսակները.

Բաժնետոմս է համարվում այն արժեթուղթը, որը հավաստում է բաժնետիրոջ բաժնետիրական ընկերության շահույթից շահաբաժնի ձևով մաս ստանալու, բաժնետիրական ընկերության գործերի կառավարմանը մասնակցելու և ընկերության լուծարումից հետո մնացած գույքից մաս ստանալու իրավունքը:

Բաժնետոմսերը կարող են լինել՝ ըստ ներկայացնողի կամ անվանական, ազատ կամ սահմանափակ շրջանառվող, հասարակ կամ արտոնյալ:

Բաժնետոմսը կարող է թողարկվել ինչպես փաստաթղթային, այնպես էլ ոչ փաստաթղթային ձևով՝ հատուկ հաշիվներում համապատասխան գրառումների ձևով:

Ըստ իրավունքների ծավալի՝ բաժնետոմսերը լինում են սովորական և արտոնյալ: Սովորական բաժնետոմսի սեփականատերն ունի բաժնետոմսի կողմից հավաստող լիակատար ծավալով իրավունքներ, ինչպիսիք են մասնակցել բաժնետերերի ընդհանուր ժողովին՝ նրա իրավասության բոլոր հարցերի գծով ձայնի իրավունքով, շահաբաժին ստանալ, իսկ ընկերության լուծարման դեպքում՝ ընկերության գույքի որոշակի մասը ստանալու իրավունք՝ բաժնետիրոջը պատկանող արժեքին համամասնորեն:

Սովորական բաժնետոմսերը դասվում են այն արժեթղթերի թվին, որոնք ունեն ռիսկի առավել բարձր աստիճան, քան պարտատոմսերը և արտոնյալ բաժնետոմսերը:

Արտոնյալ բաժնետոմսն իր սեփականատիրոջը տալիս է շահաբաժիններ ստանալու երաշխավորված արտոնություն և ընկերության լուծարման դեպքում մյուս բաժնետոմսերի նկատմամբ լուծարային արժեքի ստացման նախապատվություն:

Պարտատոմս է համարվում այն արժեթուղթը, որը հավաստում է դրա տիրապետողի իրավունքը դրանում նախատեսված ժամկետում պարտատոմս թողարկած անձից ստանալ պարտատոմսի անվանական արժեքը կամ գույքային այլ համարժեք: Պարտատոմսը դրա տիրապետողին իրավունք է տալիս նաև ստանալ պարտատոմսի անվանական արժեքից տոկոս կամ գույքային իրավունքներ:

Պարտատոմսը կարող է լինել ըստ ներկայացնողի կամ անվանական:

Պարտատոմսը դրա սեփականատիրոջ (վարկատու) և այն թողարկող անձի (փոխառու) միջև փոխատվական հարաբե-

րությունները հավաստող արժեքուղծ է: Այն պարտքային վկայագիր է, որը վկայում է թողարկողի միակողմանի, հետ չկանչվող պարտավորությունը արժեթղթի գործողության ժամկետը լրանալիս պարտատուի սեփականությունից անցնելը: Այսպիսով, նրանում նշված գումարը, ինչպես նաև վճարել սահմանված եկամուտ՝ անվանական արժեքի նկատմամբ որոշակի տոկոսի ձևով:

Բաժնետոմսի և պարտատոմսի միջև սկզբունքային տարբերությունն այն է, որ ներդրողը, ձեռք բերելով բաժնետոմսը, դառնում է այն թողարկող ընկերության համասեփականատեր, իսկ գնելով պարտատոմս՝ ներդրողը դառնում է վարկատու: Բացի այդ, ի տարբերություն բաժնետոմսերի, պարտատոմսերն ունեն շրջանառության սահմանափակ ժամկետ, որը լրանալիս դրանք մարվում են:

Պարտատոմսի ավանդական տեսակ է ֆիքսված տոկոսադրույքով պարտատոմսը: Սակայն, տնտեսական կյանքի պրակտիկան հանգեցրեց դրանց բազմաթիվ տեսակների առաջացմանը: Ներկայումս թողարկվում են՝

- լողացող տոկոսադրույքով պարտատոմսեր, որոնց տոկոսադրույքը տատանվում է կախված փոխատվական կապիտալի շուկայի իրավիճակից, ըստ փոխառության տարիների հավասարաչափ աճող տոկոսադրույքով պարտատոմսեր, այդպիսի պարտատոմսերին նաև անվանում են ինդեքսավորվող և սովորաբար թողարկվում են զնաժի պայմաններում, դիսկոնտային պարտատոմսեր, որոնց շուկայական գինը սահմանվում է անվանական արժեքից ցածր: Այդ պարտատոմսերից ստացվող եկամուտը անվանական արժեքի և ձեռքբերման արժեքի տարբերությունն է:

Պարտատոմսերը հանդիսանում են կառավարությունների, տարբեր պետական մարմինների, ինչպես նաև բանկերի և ձեռնարկությունների կողմից ֆինանսական միջոցների հավաքագրման գլխավոր գործիքը:

Մուրհակ է համարվում այն արժեթուղթը, որը հավաստում է մուրհակ տվողի (հասարակ մուրհակ) կամ մուրհակում նշված այլ վճարողի (փոխանցելի մուրհակ) որևէ բանով չպայմանավորված ժամկետը լրանալիս որոշակի գումար վճարել մուրհակը տիրապետողին (մուրհակի տիրոջ):

Մուրհակը յուրահատուկ արժեթուղ է, որի էությունն այն է, որ այս արժեթուղթը կարող է օգտագործվել որպես վճարային միջոց:

Չեկ է համարվում այն արժեքուղծը, որը պարունակում է չեկ տվողի՝ որևէ բանով չպայմանավորված գրավոր կարգադրությունը բանկին՝ չեկը տիրապետողին վճարել դրանում նշված գումարը:

Կոնոսամենտ է համարվում ապրանքը տնօրինելու մասին փաստաթուղթը, որը հավաստում է դրա տիրապետողի իրավունքը տնօրինելու կոնոսամենտում նշված բեռը և փոխադրելուց հետո ստանալու այն: Կոնոսամենտը կարող է լինել ըստ ներկայացնողի, օրդերային կամ անվանական:

Ածանցյալ արժեթղթերը ֆինանսական ռիսկի առևտրի գործիքներ են, որոնք հավաստում են դրանցով ամրագրվող իրավունքների կամ պարտավորությունների ժամկետային կատարման իրավունքը կամ պարտավորությունը:

Բոլոր ածանցյալ արժեթղթերը այս կամ այն չափով իրենց մեջ ներառում են հիմնական արժեթղթերի հատկանիշներ, դրանց շրջանառությունն այսպես թե այնպես կապված է հիմնական արժեթղթի շրջանառության հետ:

Ածանցյալ արժեթղթերի ամենատարածված տեսակներն են ֆյուչերսները և օպցիոնները:

Ֆյուչերսային պայմանագիրը սահմանված ժամկետում և գործարքի կնքման պահին համաձայնեցված գնով բորսայական ակտիվի առք ու վաճառքի ժամկետային պայմանագիր է:

Ֆյուչերսը տիպայնացված և ստանդարտացված պայմանագիր է իր բոլոր ցուցանիշներով, բացառությամբ գնային ցուցանիշից, որը հանդիսանում է բորսայական առևտրի օբյեկտ:

Օպցիոնը ստանդարտացված բորսայական պայմանագիր է, որը որոշակի ժամանակահատվածի ընթացքում տալիս է սահմանված գնով բորսայական ակտիվի, ներառյալ՝ ֆյուչերսային պայմանագրի գնման կամ վաճառքի իրավունք:

ՀՀ-ում ածանցյալ արժեթղթերից պաշտոնապես ճանաչված են ֆյուչերսային, ֆորվարդային և օպցիոն պայմանագրերը:

Արժեթղթերը հանդիսանում են վիճակագրական դիտարկման բարդ օբյեկտ, ընդգրկելով զանգվածային ֆինանսական հոսքերը մակրո և միկրոմակարդակներում, բազմաթիվ տեսակի ֆոնդային գործիքներ և պրոֆեսիոնալ մասնակիցներ:

Արժեթղթերի վիճակագրության առարկան հանդիսանում է արժեթղթերի շարժի զույգվածային գործընթացների քանակական բնութագրումը, թողակողների, նրդրողների, ֆինանսական միջնորդների գործունեությունը, որոնք իրականացնում են գործառույթներ արժեթղթերի շուկայում, ինչպես նաև արժեթղթերի արտաբորսայական շարժը ամբողջությամբ:

Արժեթղթերի վիճակագրության խնդիրներն են հանդիսանում.

արժեթղթերի, որպես ներդրումային ապրանքների, վերաբերյալ ամբողջական և համապատասխան տեղեկատվության հավաքագրում և բացահայտում,

ալիմենթների ռիսկի, եկամտաբերության, իրացվելիության վերաբերյալ օբյեկտիվ պատկերացման ձևավորում, որպես ֆոնդային շուկայում գործող միջնորդների և ներդրողների որոշումների կայացման հիմք,

վիճակագրական վերլուծության և սոցիալ տնտեսական գործընթացների կառավարման համար տեղեկատվության ձևավորում,

արժեթղթերի և ֆոնդային շուկայի մասնակիցների վերաբերյալ վիճակագրական տեղեկատվության հավաքագրման և վերլուծության մեթոդաբանության մշակում և արդիականացում:

6.2. ԱՐԺԵԹՂԹԵՐԻ ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ

Արժեթղթերի վիճակագրական համալիր ուսումնասիրությունը ենթադրում է, ինչպես արժեթղթերի բնութագրումը (նրանց կուրսերի, ծավալների, որակի), այնպես էլ արժեթղթերի շուկայի մասնակիցների գործունեությունը: Այս նպատակների համար մշակված է վիճակագրական ցուցանիշների հետևյալ համակարգը.

- արժեթղթերի հետ գործառնությունների ծավալի և կառուցվածքի վիճակագրությունը,
արժեթղթերի շուկայի մասնակիցների գործունեության վիճակագրությունը,
- արժեթղթերի կուրսերի վիճակագրությունը,
- արժեթղթերի որակի վիճակագրությունը:

Արժեթղթերի հետ գործառնությունների ծավալի և կառուցվածքի վիճակագրություն.

Ըստ արժեթղթերի առնձին տեսակների վիճակագրական կարևոր ցուցանիշներից են հանդիսանում.

- շրջանառությամ մեջ գտնվող արժեթղթերի արժեքային ծավալի և կառուցվածքի,

նոր թողարկված արժեթղթերի արժեքային ծավալի և կառուցվածքի,

արժեթղթերի առք ու վաճառքի շրջապտույտի, կատարված գործարքների քանակի և վաճառված արժեթղթերի, նրանց շրջանառելիության,

բաժնետոմսերի շուկայի կապիտալիզացիայի,

- ցուցանիշներ, որոնք բնութագրում են արժեքաբերի ռիսկայնությունը, իրացվելիությունը և եկամտաբերությունը:

Նշված ցուցանիշները օգտագործվում են արժեքաբերի, որպես ֆինուսումնասիրման ապրանք, որակի գնահատման համար. այսինքն, ըստ էության վերաբերվում են արժեքաբերի որակի վիճակագրությանը:

Արժեքաբերի շուկայի մասնակիցների վիճակագրությունն ուսումնասիրում է մասնագիտացված ինստիտուտների գործունեությունը և ընդգրկում է հետևյալ բաժինները.

- թողարկողների վիճակագրություն,
- ներդրողների վիճակագրություն:

Թողարկողը, իրավաբանական անձ է, որը դրամական միջոցների անբավարարության հետևանքով իրականացնում է արժեքաբերի թողարկում:

Ներդրողը այն իրավաբանական և ֆիզիկական անձինք են, ովքեր իրենց ազատ դրամական միջոցները ներդնում են արժեքաբերի մեջ:

Թողարկողի վիճակագրության հիմնական ցուցանիշներն են.

1.Ըստ արժեքաբերի առանձին տեսակների և ներդրողների ներագրավված դրամական միջոցների ծավալի և կառուցվածքի, ներգրավված կապիտալի արժեքի (տոկոսային և դիվիդենտային վճարների մակարդակ) ցուցանիշները:

2. Ըստ արժեքաբերի առանձին տեսակների էմիսիայի ծավալի և կառուցվածքի, էմիսիոն և տեղաբաշխման գների ցուցանիշները:

3.Գործառնական արդյունքների ցուցանիշները (եկամտաբերություն, շահույթի հաշվին տոկոսային վճարների ծածկում, ակտիվների օգտագործման արդյունավետություն):

Գործառնական արդյունքների ցուցանիշները բնութագրում են արտադրանքի իրացումից շահույթի և ինքնարժեքի, ինչպես նաև դրամական հոսքերի դինամիկան և կառուցվածքը:

Եկամտաբերության և շահույթի հաշվին տոկոսային և դիվիդենտային վճարների ծածկման ցուցանիշները ցույց են տալիս շահույթի բաժինն իրացված արտադրանքի մեջ, կապիտալահատույցը (շահույթը հարաբերած կապիտալին), ակտիվների շահութաբերությունը (շահույթը հարաբերած ակտիվներին), արտոնյալ արժեքաբերի դիմաց վճարված տոկոսների, դիվիդենտների և ռենտաների ծածկումը շահույթի հաշվին:

Ակտիվների օգտագործման արդյունավետության ցուցանիշներին են վերաբերվում ակտիվների, դեբիտորական պարտավորությունների, պատրաստի արտադրանքի և նյութական պաշարների շրջանառելիությունը:

Լեվերեջի և կապիտալիզացիայի մակարդակի ցուցանիշը ցույց է տալիս երկարաժամկետ ֆինանսավորման աղբյուրների կառուցվածքը, դրանցում կապիտալի տեսակարար կշիռը, կապիտալի կառուցվածքը, կարծաժամկետ և երկարաժամկետ պարտավորությունների կազմը, պարտավորությունների ամենամյա մարման չափերը:

Իրացվելիության և դրամական հոսքերի զուգանիշները իրենցից ներկայացնում են դրամական հոսքերի առաջացումը, իրենց կառուցվածքը և դրանցով կարծաժամկետ և երկարաժամկետ պարտավորությունների ծածկումը, ընթացիկ (կարծաժամկետ իրացվելի ակտիվների հարաբերությունը կարծաժամկետ պարտավորությունների) և երկարաժամկետ իրացվելիությունը, ինչպես նաև ներդրված միջոցների կառուցվածքը:

Ներդրողների վիճակագրության համար բնորոշ են թողարկողների վիճակագրության համար օգտագործվող ցուցանիշները: Ընդ որում այդ ցուցանիշները վերափոխվում են, կախված նրանից թե ներդրողը ինչպիսի կազմակերպություն է հանդիսանում՝ արդյունաբերական կազմակերպություն կամ ֆինանսական միջնորդ (բանկ, ապահովագրական ընկերություն, կենսաթոշակային և ներդրումային ֆոնդ):

Այնուամենայնիվ ուշադրության են արժանի այն ցուցանիշները, որոնք բնութագրում են հետևյալ ներդրումները.

- ակտիվների ծավալի և կառուցվածքի,
- ակտիվների զուտ արժեքի (ակտիվների շուկայական արժեքը հանած պարտավորությունները),

մեկ փայաբաժնի արժեքը (օրինակ, փայաբաժնային ներդրումային ֆոնդերում մշտապես տեղի են ունենում փայերի արժեքի վերագնահատում, պայմանավորված ակտիվների զուտ արժեքների փոփոխմամբ, որն էլ առաջանում է փայերի վճարման հաշվին),

ակտիվների որակի (պրոբլեմային ակտիվների տեսակարար կշիռը, այն արժեթղթերի տեսակարար կշիռը, որոնց վարկային ռիսկը մոտեցել է, ցածր վարկանիշով սպեկուլյատիվ արժեթղթերի տեսակարար կշիռը և այլն):

Արժեթղթերի շուկայի մասնակիցները դասակարգվում են նույնպես ըստ իրենց մասնագիտացված գործունեության տեսանկյունից:

Արժեթղթերի շուկայի մասնագիտացված մասնակիցները իրավաբանական անձինք են, որոնք արժեթղթերի շուկայում համապատասխան թույլտվությամբ (լիցենզիայի) իրականացնում են հետևյալ մասնագիտացված գործունեությունները.

բրոքերական,
դիլլերական,
արժեթղթերի կառավարման,
քլիրինգային,
դեպոզիտարային,
արժեթղթերի սեփականատերերի ռեեստրի վարման,
արժեթղթերի շուկայում առևտրի կազմակերպման:

Արժեթղթերի շուկայի մասնակիցների վիճակագրությունը բնութագրում է արժեթղթերի շրջանառության կազմակերպումը:

Արժեթղթերի խոշորագույն ինստիտուտները (բանկ կամ ներդրումային ընկերություններ) ձևավորում են իրենց ֆինանսական վիճակը բնութագրող վիճակագրական ցուցանիշներ: Դրանք են.

- ակտիվների ծավալի և կառուցվածքի,
 - ընդգրկված ռեսուրսների ծավալի և կառուցվածքի,
 - բաժնետիրական կապիտալի ծավալի և կառուցվածքի,
 - գործառնական եկամուտների, ծախսերի և դրամական հոսքերի ծավալի և կառուցվածքի,
- սեփական արժեթղթերի եկամտաբերության և կուրսի փոփոխության:

Արժեթղթերի շուկայում մասնագիտացված գործունեության ապահովման տեսակները ձևավորում են հետևյալ ցուցանիշները.

Դեպոզիտարային գործունեությունը արժեթղթերի ի պահ ընդունման և դրանց նկատմամբ սեփականության իրավունքի հաշվառումն է, ինչպես նաև դեպո հաշիվների վարումն և պահպանումն է:

Գրանցման գործունեությունը բաժնետիրական ընկերությունների, արժեթղթերի, բաժնետերերի քանակության, որոնց համար վարվում է ռեեստր, ինչպես նաև ըստ սեփականության իրավունքի գրանցման գործառույթների քանակությունն է:

Քլիրինգային գործունեություն քլիրինգային հաշվարկների, հաճախորդների կառուցվածքի և քլիրինգով կատարված գործառնությունների քանակն է:

Արժեթղթերի կուրսի վիճակագրություն: Արժեթղթերի կուրսի վիճակագրությունն իր մեջ ներառում է ֆոնդային գործիքների հետևյալ տեսակի գների վիճակագրական դիտարկումը.

- անվանական գին, գին, որը նշված կամ հայտարարված է արժեթղթերի համար, այս մեծությունը որոշ չափով պայմանական է,
առաջնային շուկայի գին (էմիսիոն գին), գին, որը տեղաբաշխվում է առաջնային շուկայում: Գնի այս տեսակը

կարող է գոյություն ունենա գնի գատման (այսպես կոչված հոլանդական աճուրդ, երբ թողարկողը սահմանում է ամենա ցածր գինը, ըստ որի տեղաբաշխվում է նրա համար պարտքային արժեթղթերի ընդունելի ժառանգ) ամոհորայտերի գների (գներ, ըստ որոնց տեղաբաշխվում են անդերրատերների արժեթղթերը), խումբ գնումների գների (գներ, ըստ որոնց բողոքները տեղաբաշխվում են արժեթղթերը) տեսքով և այլն,

մարման գին, գնի տեսակ, որը գոյություն ունի պարտատոմսերի համար, ըստ որի տվյալ պարտատոմսը՝ ժամկետը լրանալու դեպքում հետ է գնվում ներդրողից: Որպես կանոն, մարման գինը համընկնում է անվանական գնի հետ, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ պարտատոմսը հետ է գնվում մարման ժամկետից շուտ կամ էլ գոյություն ունեն հատուկ պայմանավորվածություններ կրեդիտորների հետ,

երկրորդային շուկայի գին, շուկայական գին, որը որոշվում է շուկայում: Կարող է գոյություն ունենա աճուրդային գնի, դիլերական գնի, տենդերային գնի տեսքով: Կազմակերպված շուկաներում իրականացվում է դիտարկումներ բացման և փակման շուկայական գների, ինչպես նաև տարբեր տեսակի միջին գների նկատմամբ:

Ընդ որում գների դինամիկայի վիճակագրական ուսումնասիրության համար լայնորեն օգտագործվում են արժեթղթերի խմբավորում ըստ՝ «տաս բաժնետոմսերի, ըստ որոնց տեղի են ունեցել կուրսերի ամենաբարձր աճը», «տաս ամենա իրացվելի բաժնետոմսերի», «առևտրի նախորդ օրվա բաժնետոմսերի միջին կուրսերի», «սահմանային նշանակության (առևտրի նախորդ օրվա բաժնետոմսերի ամենա բարձր և ամենա ցածր կուրսերը)» տեսակների:

Բացի այդ, իրականացվում է գների առաջարկի և պահանջարկի վիճակագրական ուսումնասիրություն, որոնք ցույց են տալիս շուկայի օպերատորների մտադրությունները, բայց, որոնցով գործարքներ տեղի չեն ունեցել:

Արժեթղթերի կուրսի վիճակագրության օբյեկտ է հանդիսանում նաև սպրնդը (ալթմոսթրիֆ առաջարկի գնի, որը միշտ բարձր է, և պահանջարկի գնի, որը միշտ ցածր է, միջև եղած տարբերության մեծությունն է):

Արժեթղթերի որակի վիճակագրություն: Արժեթղթերի որակի գնահատումը հենվում է հետևյալի վրա.

- արժեթղթերի ռեյտինգային գնահատման,

միջազգային պրակտիկայում կարևոր, ստանդարտ հաշվարկներում արժեթղթերի որակի ցուցանիշների, որոնք համաձայնեցնում են թողարկողի բիզնեսի և նրա արժեթղթերի շուկայական արժեքի գնահատականը: Օրինակ, արժեթղթերի կուրսերը կարող են համադրվել թողարկողների շահութաբերության և վճարված դիվիդենտների, արժեթղթերի մեկ միավոր շուկայական արժեքին ընկնող թողարկողի կողմից արտադրված արտադրանքի քանակի հետ և այլն:

Ռեյտինգային ցուցանիշներ: Միջազգային պրակտիկայում ռեյտինգային գործակալությունները հանդիսանում են արժեթղթերի կրեդիտային ռիսկի և արտոնյալ բաժնետոմսերի անկախ գնահատողներ, այսինքն, այն ռիսկը, որ թողարկողը չի կատարի իր ֆիկսված դրամական պարտավորությունները՝ կապված արժեթղթերի հետ:

Ռեյտինգի հիմքում ընկած է «բարձր որակ», «լավ որակ», «միջին մակարդակից բարձր որակ» և այլ տեսակի արժեթղթերի որակական գնահատման սանդղակը: Որակի յուրաքանչյուր մակարդակ ունի տառային նշանակում, օրինակ, AAA, BB, C և այլն: Այբենական կարգով որքան հեռու, այնքան ցածր է տվյալ արժեթղթի ռեյտինգը և հակառակը, որքան մոտ, այնքան բարձր է ռեյտինգը: Փաստացի բոլոր ռեյտինգային գործակալությունները ռեյտինգի գնահատման համար օգտագործում են տառային սանդղակներ: Ընդ որում ցանկացած ռեյտինգային գործակալություն ռեյտինգի իր սանդղակը բաժանում է երկու դասի արժեթղթերի.

- ներդրումային որակի արժեթղթեր, օրինակ, «Moody's» գործակալությունը, ըստ երկարաժամկետ պարտատոմսերի սանդղակի, այս տեսակի արժեթղթերը ունեն AAA –ից մինչև BAA3 ռեյտինգ,

սպեկուլյատիվ արժեթղթեր, նշված սանդղակով, այս տեսակի արժեթղթերն ունեն BA-ից մինչև C ռեյտինգ:

Արժեթղթերի որակի ցուցանիշներ: Միջազգային պրակտիկայում արժեթղթերի որակական գնահատման և շուկայի վիճակի բնութագրման համար կիրառվում են հետևյալ ցուցանիշները.

1. «Գին/շահույթ P/E » գործակից ($\text{Price/Earnings Ratio}$) – հաշվարկվում է որպես հարաբերություն բաժնետոմսի շուկայական գնի և մեկ բաժնետոմսին ընկնող շահույթի:

2. Եկամտաբերություն ըստ դիվիդենտի («Dividend yield») – հաշվարկվում է որպես հարաբերություն մեկ բաժնետոմսին ընկնող տարեկան դիվիդենտի և բաժնետոմսի միջին շուկայական արժեքի:

3.«Բաժնետոմսի շուկայական գին/հաշվեկշռային արժեք» («Market to Book Ratio») գործակից հաշվարկվում է որպես հարաբերություն բաժնետոմսի շուկայական կուրսի և հաշվեկշռային արժեքի այսինքն այն արժեքով որով բաժնետոմսը հաշվառված է ֆինանսական հաշվետվություններում:

4.«Արտադրանք/արժեթղթեր» գործակից, բնութագրում է բաժնետոմսի մեկ միավոր արժեքին ընկնող արտադրված արտադրանքի քանակը: Այս գործակիցը հաշվարկվում է որպես հարաբերություն բնաիրային արտահայտությամբ արտադրանքի ծավալի և շրջանառության մեջ գտնվող բաժնետոմսի շուկայական արժեքի:

5.«Ռեսուրս/արժեթղթեր» գործակից, բնութագրում է բաժնետոմսի մեկ միավոր արժեքին ընկնող ռեսուրսների քանակը: Այս գործակիցը հաշվարկվում է որպես հարաբերություն բնաիրային արտահայտությամբ ռեսուրսների ծավալի և բաժնետոմսի շուկայական արժեքի:

Արժեթղթերի որակի գնահատման ժամանակ օգտագործվում են նաև արժեթղթերի իրացվելիության վիճակագրական ցուցանիշները: Օրինակ՝

- ցուցանիշ, որը բնութագրում է տվյալ տեսակի արժեթղթերի գնման հայտերի և վաճառքի հայտերի քանակների հարաբերությունը, սպրեդ, այսինքն ցուցանիշ, որը բնութագրում է արժեթղթերի առաջարկի և պահանջարկի գների տարբերությունը: Նույնանման նշանակություն ունի նաև «առաջարկի գին/պահանջարկի գին» գործակիցը, որը բնութագրում է նրանց միջև եղած տարբերությունը:

6.3. ԱՐԺԵԹՂԹԵՐԻ ԳՆԱՀԱՏՈՒՄԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ԵԿԱՄՏԱԲԵՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՇՎԱՐԿԸ

Տրաբեր տեսակի պարտատոմսերի գնահատումը և դրանց որոշ տեսակների եկամտաբերության հաշվարկը:

Պարտատոմսերի սպասվելիք դրամական հոսքերը կազմված են տոկոսներից և փոխառության հիմնական գումարից: Պարտատոմսերի արժեքը որոշվում է, որպես սպասվելիք դրամական հոսքերի իրական արժեք:

Մտցնենք հետևյալ նշանակումները.

$\hat{P}$ – տեսական գնահատականն է (պարտատոմսի արժեք),

q – արժեկտրոնային դրույքն է, այսինքն այն սահմանված տոկոսադրույքն է, որով վճարվում է արժեկտրոնային եկամուտը.

INT – արժեկտրոնային եկամուտն է (տոկոսավճարներ),

M – պարտատոմսի անվանական արժեքն է,

Այս դեպքում $INT = M \cdot q$,

K_d ընթացիկ կուրսային դրույքն է (այլ կերպ Երան Երրեմն անվանում են տեղաբաշխման դրույք, հետագա հաշվարկներում այն ընդունվում է վերաֆինանսավորման դրույքին հավասար),

N – պարտատոմսի մինչև մարումը մնացած տարիների քանակն է,

P – պարտատոմսի շուկայական արժեքն է:

Պարտատոմսի արժեքը կարելի է որոշել հետևյալ կերպ.

$$\hat{P} = \sum_{i=1}^n \frac{INT}{(1 + K_d)^i} + \frac{M}{(1 + K_d)^N} \quad (6.1)$$

կամ

$$\hat{P} = INT \sum_{i=1}^n \frac{1}{(1 + K_d)^i} + \frac{M}{(1 + K_d)^N} \quad (6.2)$$

Այժմ դիտարկենք հետևյալ դեպքերը.

1. Եթե արժեկտրոնային դրույքը համընկնում է ընթացիկ կուրսային դրույքին, ապա պարտատոմսի տեսական արժեքը համընկնում է անվանական արժեքին: Որպես կանոն, պարտատոմսի թողարկման պահին արժեկտրոնային դրույքը սահմանվում է ընթացիկ կուրսային դրույքի մակարդակին հավասար:

2. Այն դեպքում, երբ ընթացիկ կուրսային դրույքը բարձր է, քան արժեկտրոնային դրույքը, պարտատոմսի գինը սահմանվում է անվանականից ցածր: Այս դեպքում ասում են որ պարտատոմսը վաճառվում է զեղչատոկոսով:

3. Այն դեպքում, երբ ընթացիկ կուրսային դրույքը ցածր է քան արժեկտրոնային դրույքը, պարտատոմսի արժեքը սահմանվում է անվանականից բարձր:

4. Պարտատոմսի շուկայական արժեքը, կապված մարման ժամկետի հետ, մոտենում է անվանականին:

5. Ֆիկսված արժեկտրոնային դրույքի և փոփոխվող ընթացիկ կուրսային դրույքի դեպքում՝ ընթացիկ կուրսային դրույքի անընդմեջ փոփոխումն ապրտատոմսի արժեկտրոնային դրույքի նվազմանը:

6. Մարման ժամկետի հետ կապված արժեկտրոնային դրույքի ազդեցությունը պարտատոմսի գնի վրա ընդհանուր առմամբ նվազում է: Այս դեպքում անվանական արժեքը մեծանում է:

7. Որքան բարձր է արժեկտրոնային դրույքի արժեքը առաջադրված ընթացիկ կուրսային դրույքի նկատմամբ, այնքան բարձր է պարտատոմսի արժեքը:

Այս բոլոր տատանումները հաշվի են առնվում մերդրողի կողմից:

Պարտատոմսերի ընթացիկ և լրիվ եկամտաբերության ցուցանիշների հաշվարկը:

Պարտատոմսերի ընթացիկ եկամտաբերության ցուցանիշը (D) հաշվարկվում է որպես հարաբերություն տարվա ընթացքում ստացված եկամտի (INT) և շուկայական գնի ($\hat{P}$):

$$D = \frac{INT}{\hat{P}} \cdot 100\% \quad (6.3)$$

Լրիվ եկամտաբերության ցուցանիշը (YTM) որոշվում է հետևյալ կերպ.

$$YTM = \frac{INT + \frac{(M - P)}{n}}{0,4M + 0,6P} \quad (6.4)$$

$$YTM = \frac{INT + \frac{M - P}{n}}{\frac{M + P}{2}} \quad (6.5)$$

Առանց ֆիկսված մարման ժամկետի պարտատոմսերի գնահատումը:

Ենթադրենք, գոյություն ունեցող արժեկտրոնային պարտատոմսի մարման ժամկետը բացակայում է: Այս տեսակի պարտատոմսերի շարքին է դասվում «հավերժ» պարտատոմսերը: Այս դեպքում պարտատոմսի գնահատումը հաշվարկվում է որպես հարաբերություն արժեկտրոնային եկամտի և ընթացիկ կուրսային դրույքի միջև:

$$\hat{P} = \frac{INT}{K_d} \quad (6.6)$$

Այստեղից առանց ֆիկսված մարման ժամկետի պարտատոմսի եկամտաբերությունը հավասար է.

$$K_d^I = \frac{INT}{\hat{P}} \quad (6.7)$$

Ձեղչատոկոսային (դիսկոնտային) կամ գրո արժեկտրոնային պարտատոմսերի եկամտաբերության ցուցանիշի հաշվարկը:

Ըստ որոշ պարտատոմսերի համար չի վճարվում եկամուտ (տոկոսավճար), սակայն դրանք թողարկվում և տեղաբաշխվում են անվանական արժեքից ցածր գնով և վճարման օրը մարվում են անվանական արժեքով, որն էլ համարվում է ներդրողի եկամուտը: Այս դեպքում եկամտաբերությունը հաշվարկվում է որպես հարաբերություն եկամտի և պարտատոմսի արժեքի միջև:

Այս տեսակի ֆինանսական գործիքների շարքին են դասվում պետական պարտքային պարտատոմսերը՝ պետական կարծաժամկետ պարտատոմսերը, միջին ժամկետայնության մասնակի մարումով արժեկտրոնային պարտատոմսերը և այլն:

Պետական կարծաժամկետ պարտատոմսերի (ՊԿՊ) եկամտաբերության ցուցանիշի հաշվարկման մեթոդներից մեկը հետևյալն է.

$$D = \frac{N - P}{P} \cdot \frac{365}{m} \cdot 100\% \quad (6.8)$$

որտեղ՝ D – ՊԿՊ եկամտաբերությունն է,
 N – մեկ պարտատոմսի անվանական արժեքն է,
 P – հայտի բավարարման գինն է,
 m – մինչև մարումը մնացած օրերի քանակն է:

Մարման ֆոնդով պարտատոմսերի հաշվարկը

Ինչպես արդեն նշել ենք գոյություն ունեն պարտատոմսերի առանձնահատուկ տեսակ, որին անվանում են մարման ֆոնդով պարտատոմս: Նշված տեսակի պարտատոմս թողակող ընկերությունն իր վրա պարտավորություն է վերցնում ամեն տարի սահմանված չափով՝ մարելու պարտքային պարտավորությունը: Մարման

Ֆոնդով պարտատոմսերի համար գոյություն ունի մինչև մարումը միջին ժամկետի ցուցանիշի որոշման խնդիր, երբեմն նրան անվանում են պարտատոմսի միջին կյանքի ցուցանիշ: Հայտնի է որ թողարկվող պարտատոմսերի որոշ մասը գնվում են մինչև մարման ժամկետը, իսկ որոշ մասն էլ՝ թողարման պահին, հետևաբար անհրաժեշտություն է առաջանում որոշելու ինչ-որ մարման միջին ժամկետ:

$$\bar{N} = \frac{\sum_{i=N'}^N n_i INT_i}{\sum_{i=N'}^N INT_i} \quad (6.9)$$

որտեղ՝ $\bar{N}$ – միջին ժամկետն է մինչև մարումը (պարտատոմսի միջին կյանք),

n_i – թողարկված պարտատոմսի i – մասի մինչև մարումը մնացած տարիների քանակն է,

N' – առաջին գնման ամսաթիվն է,

N – վերջին գնված պարտատոմսի ամսաթիվն է (որպես կանոն այն համընկնում է մարման ժամկետին),

INT_i – սպասվելիք մուտքերի հոսքերն են (ներդրողի համար) կամ՝ վճարումների հոսքերը (թողարկողի համար):

Պարտատոմսի կյանքի միջին տևողության (ոյուրացիա) ցուցանիշի հաշվարկը:

Պարտատոմսի որակի բնութագրման համար անհրաժեշտ է ոչ միայն հաշվարկել նրա եկամտաբերությունը, այլ նաև տվյալ արժեթղթում ներդրման ռիսկայնությունը: Ենթադրելով, որ ըստ էության պարտատոմսը արժեթուղթ է, ըստ որի երաշխավորված է արժեկտրոնային վճարները, կապված տվյալ տեսակի արժեթղթում ներդրումների հետ, կարելի է բացառել վարկային ռիսկի առկայությունը:

Սակայն դրա հետ մեկ տեղ, ներդրողի համար չի կարելի բացառել տոկոսային ռիսկը (տոկոսադրույքի փոփոխության ռիսկ), քանի որ շուկայական տոկոսադրույքը ենթարկվում է տատանումների:

Ընդ որում տոկոսադրույքի աճի դեպքում պարտատոմսի գնահատումը իջնում է, իսկ ստացված արժեկտրոնային եկամտի

վերաֆինանսավորումը տեղի է ունենում ավելի բարձր դրույքաչափերով:

Այսու կողմից, շուկայական տոկոսադրույքի նվազման դեպքում առաջանում է հակառակ իրավիճակը: Ընդ որում շուկայական տոկոսադրույքի փոփոխության առումով, նրանց զգայականության տեսանկյունից, խնդիր է առաջանում համեմատելու տարբեր տեսակի պարտատոմսերը միմյանց հետ: Այս խնդրի լուծման նպատակով հաշվարկվում է պարտատոմսի կյանքի միջին տևողության (ոյուրացիա) ցուցանիշը.

$$C = \left[\frac{\sum_{t=1}^n INT_t \cdot t}{(1 + k_d) \cdot t} \right] : \hat{P} \quad (6.10)$$

Այս ցուցանիշը ներկայումս լայն տարածում ունի: Այն տարիներով հաշվարկելով, հնարավորություն է տալիս որոշելու պարտատոմսերի տատանումները: Որքան բարձր է այս ցուցանիշը, այնքան շատ է տատանումները, հետևաբար տվյալ պարտատոմսը ռիսկային է համարվում:

Սովորական բաժնետոմսերի գնահատումը և դրանց եկամտաբերության ցուցանիշների հաշվարկը:

Ներդրողի տեսանկյունից սովորական բաժնետոմսերի տնօրինումից եկամուտներ կարելի է ստանալ առաջին հերթին, որպես դիվիդենտներից ստացվող հոսքեր, երկրորդ՝ առջ ու վաճառքի տարբերությունից: Հետևաբար, գնահատել բաժնետոմսը, նշանակում է որոշել դիվիդենտների անընդհատ հոսքերի իրական արժեքը, քանի որ վերջին հաշվով բաժնետոմսի վաճառքի գինը կախված է միայն դիվիդենտի հոսքից:

Վերը նշվածը նկարագրելու նպատակով կատարենք հետևյալ նշանակումները.

D_t – t ժամանակի պահի դրությամբ ստացված դիվիդենտի գումարն է,

D_0 – վերջին վճարված դիվիդենտն է,

P_0 – t ժամանակի պահի դրությամբ բաժնետոմսի շուկայական արժեքն է,

P – յուրաքանչյուր տարվա վերջին բաժնետոմսի սպասվող արժեքն է,

$\hat{P}_0$ – ընթացիկ պահի դրությամբ բաժնետոմսի տեսական (հաշվարկային) արժեքն է,

K_s – բաժնետոմսի եկամտաբերության նվազագույն ընդունելի դրույքն է,

$\hat{K}_s$ – եկամտաբերության սպասվելիք դրույքն է, այսինքն այն դրույքն է, որը սպասում է ներդրողը,

$\bar{K}_s$ – եկամտաբերության իրացված դրույքն է:

Ակնհայտ է, որ ներդրողը ներ է դնում գումար միայն այն դեպքում, երբ $\bar{K}_s \geq K_s$, հակառակ դեպքում ներդրումային ռիսկայնության հետ կապված ներդրողը բաժնետոմսում ներդրումների փոխարեն ներդրում կկատարի այլ ակտիվներում:

Այսպիսով, բաժնետոմսի տեսական (հաշվարկային) արժեքը ընթացիկ պահի դրությամբ հավասար է սպասվելիք վճարների հոսքերի արժեքին:

$$\hat{P}_0 = \frac{D_1}{(1+K_s)^1} + \frac{D_2}{(1+K_s)^2} + \dots + \frac{D_\infty}{(1+K_s)^\infty} = \sum_{t=1}^{\infty} \frac{D_t}{(1+K_s)^t} \quad (6.11)$$

Դիվիդենդները կարող են աճել, նվազել կամ մնալ անփոփոխ:

1. Դիտարկենք այն դեպքը, եչբ չի սպասվում դիվիդենտի աճ, այսինքն.

$$D_1 = D_2 = \dots D_\infty = D$$

Այս դեպքում բանաձևը կունենա հետևյալ տեսքը.

$$\begin{aligned} \hat{P}_0 &= \frac{D_1}{(1+K_s)^1} + \frac{D_2}{(1+K_s)^2} + \dots + \frac{D_\infty}{(1+K_s)^\infty} = \sum_{t=1}^{\infty} \frac{D_t}{(1+K_s)^t} = \\ &= D \left\{ (1+K_s)^1 + \dots + (1+K_s)^\infty \right\} = \frac{D}{K_s} \end{aligned}$$

Ելնելով վերը ներկայացվածից

$$\sum_{t=1}^{\infty} \frac{1}{(1+K_s)^t} = \frac{1}{K_s} \quad (6.12)$$

Այսպիսով.

$$\hat{P}_0 = \frac{D}{K_s} \quad (6.13)$$

այսինքն, դիվիդենտի աճի բացակայության դեպքում բաժնետոմսի տեսական արժեքը համեմատական է դիվիդենտի չափին և հակադարձ համեմատական է եկամտաբերության դրույքին:

Այստեղից, եկամտաբերության սպասվելիք դրույքը (ընթացիկ եկամտաբերություն), բաժնետոմսի հայտնի շուկայական արժեքի դեպքում հավասար է.

$$\hat{K}_s = \frac{D}{P_0} \quad (6.14)$$

2. Դիտարկենք դեպք. երբ դիվիդենտներն աճում են կայուն աճի տեմպերով: Դիվիդենտների կայուն աճի տեմպը նշանակենք q – ու: Այսպիսով, եթե t_0 պահի դրությամբ դիվիդենտը հավասար է D_0 – ի, ապա t_1 պահի դրությամբ

$$D_1 = D_0(1 + q)$$

t_2 պահի դրությամբ

$$D_2 = D_1(1 + q) = D_0(1 + q) \cdot (1 + q) = D_0(1 + q)^2$$

$$D_t = D_0(1 + q)^t$$

Այսպիսով,

$$\hat{P}_0 = \frac{D_0(1 + q)}{(K_s - q)} = \frac{D_1}{(K_s - q)} \quad (6.15)$$

Դիվիդենտների աճը հաճախ տեղի է ունենում մեկ բաժնետոմսի հաշվով՝ եկամտի աճի արդյունքում, որն էլ հանդիսանում է մի շարք բազմաորակային գործոնների ազդեցության արդյունք, այնպիսի ինչպիսիք են գնանը, ընկնողության նկատմունքով աճը և այլն: Այստեղից էլ եկամտաբերության (ընթացիկ եկամտաբերություն) սպասվելիք դրույքը որոշվում է հետևյալ կերպ.

$$K_s = \frac{D_1}{(P_0 + q)} \quad (6.16)$$

$\frac{D_1}{P_0}$ մեծությունը, այսինքն ընթացիկ տարվա ընթացքում մեկ

բաժնետոմսին ընկնող դիվիդենտի հարաբերությունը ներկա պահին բաժնետոմսի շուկայական արժեքին, կոչվում է բաժնետոմսին ընկնող դիվիդենտի սպասվելիք եկամտաբերություն:

$\frac{(P_1 - P_0)}{P_0}$ մեծությունը, այսինքն բաժնետոմսի սպասվելիք

շուկայական արժեքի և ներկա պահին բաժնետոմսի շուկայական արժեքի տարբերության հարաբերությունը ներկա պահին բաժնետոմսի շուկայական արժեքին, կոչվում է կապիտալացված եկամտի եկամտաբերություն:

$$\bar{K}_S = \frac{D_1}{P_0} + \frac{(P_1 - P_0)}{P_0} \quad (6.17)$$

Արժեթղթերում ներդրումների եկամտաբերության և ռիսկի հարաբերությունը: Ռիսկի վիճակագրական որոշման և չափման եղանակները:

Արժեթղթերի եկամտաբերությունը չի կարելի դիտարկել իրացվելիությունից և ռիսկայնությունից առանձին:

Ինչպես կարելի է չափել ռիսկը: Մոտեցումներից մեկը ենթադրում է, որ ռիսկը կարելի է որոշել որպես հնարավորություն, որ տեղի կունենա չնախատեսված դեպքը: Այդ իրադրության հավանականությունն էլ կլինի ռիսկի չափը:

Դիտարկենք տվյալ մոտեցումը. ենթադրենք ներդրողը տնօրինում է Ա և Բ ընկերությունների բաժնետոմսերը, այսինքն՝ ներդրողի պորտֆելը ներառում է երկու ընկերությունների բաժնետոմսեր: Ընդ որում, Բ ընկերությունը գոյություն ունի մի քանի տասնամյակ, գտնվում է զարգացման փուլում և, դիվիդենտների վճարման չափերով, հայտնի է բարձր կայունությամբ:

Ա ընկերությունը նորաստեղծ ընկերություն է, որին բնորոշ է ագրեսիվությունը, արագ աճը և ծայրահեղ անկայունությունը շահույթների ու վնասների, համապատասխանաբար մաս դիվիդենտների վճարման չափերի մեջ: Մի քանի տարվա կատարված վիճակագրական դիտարկումների հիման վրա հայտնի են այդ ընկերությունների բաժնետոմսերի այս կամ այն չափի եկամտաբերության ստացման հավանականությունը: Եկամտաբերության

հնարավոր դրույքների բնութագիրը և նրանց հասնելու հավանականությունը բերված է ներքևում.

‘Ինչքի կատարման հավանականությունը’ P_i	Եկամտաբերության դրույքները՝ K_i	
	Ա	Բ
0.3	80%	25%
0.5	16%	15 %
0.2	(60%)	10 %
1.0		

Եկամտաբերության սպասվող դրույքը (K) ըստ յուրաքանչյուր բաժնետոմսի հաշվարկվում է հետևյալ կերպ.

Ա ընկերության բաժնետոմսերի համար

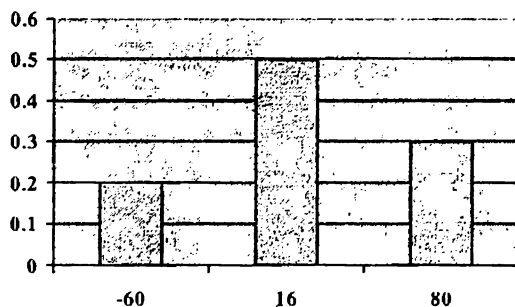
$$\hat{K}_A = \sum P_i K_i = 0.3 * (80\%) + 0.5 * (16\%) - 0.2 * (60\%) = 20.0 \%$$

Բ ընկերության բաժնետոմսերի համար.

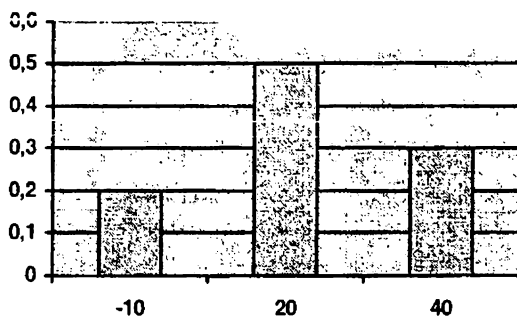
$$\hat{K}_B = \sum P_i K_i = 0.3 * (40\%) + 0.5 * (20\%) - 0.2 * (10\%) = 20.0 \%$$

Գրաֆիկորեն ներկայացնենք ստացված արդյունքները

Ա ընկերության եկամտաբերության սպասվող դրույքը

Բ ընկերության եկամտաբերության սպասվող դրույքը

Դիսպերսիայի և միջին քառակուսային շեղման հաշվարկի ալգորիթմը:

1. Որոշում ենք յուրաքանչյուր տեսակի ներդրումների եկամտաբերության սպասվող դրույքը.

$$\hat{K} = \sum P_i K_i \quad (6.18)$$

2. Որոշում ենք եկամտաբերության սպասվող դրույքի նկատմամբ եկամտաբերության ամեն մի դրույքի նշանակության շեղումը.

$$K_i - \hat{K} \quad (6.19)$$

3. Հաշվարկում ենք դիսպերսիայի ցուցանիշը.

$$\sigma^2 = \left(\sum (K_i - \hat{K})^2 P_i \right) \quad (6.20)$$

4. Որոշում ենք միջին քառակուսային շեղման ցուցանիշը

$$\sigma = \sqrt{\sigma^2} = \sqrt{\sum (K_i - \hat{K})^2 P_i} \quad (6.21)$$

Այժմ ներկայացնենք Ա և Բ ընկերությունների ներդրումների միջին քառակուսային շեղումների հաշվարկը.

Ա՝ Ներդրումների միջին քառակուսային շեղման հաշվարկ		
$K_i - K$	$(K_i - K)^2$	$(K_i - K)^2 P_i$
80-20=60	3600	3600*0.3=1080
16-20=-4	16	16*0.5=8
-60-20=-80	6400	6400*0.2=1280
		$\sigma^2 = 2368.0$
		$\sigma = \sigma^2 = 2368.0 = 48.66$

Բ Ներդրումների միջին քառակուսային շեղման հաշվարկ		
$K_i - K$	$(K_i - K)^2$	$(K_i - K)^2 P_i$
25-20=5	25	25*0.3=7.5
15-20=-5	25	25*0.5=12.5
10-20=-10	100	100*0.2=20.0
		$\sigma^2 = 28.75$
		$\sigma = \sigma^2 = 28.75 = 5.36$

Հետևաբար, Բ տեսակի ներդրումները ավելի քիչ ռիսկային են քան Ա տեսակի ներդրումները:

Որպես ռիսկի չափման գնահատական հնարավոր է վարիացիայի գործակցի օգտագործումը, որը որոշվում է որպես միջին քառակուսային շեղման հարաբերություն (σ) սպասվող եկամտաբերության նկատմամբ (K).

$$CV = \frac{\sigma}{\hat{K}} \quad (6.22)$$

Այս գործակիցը որոշում է եկամտի ամեն միավորի նկատմամբ ռիսկի նշանակությունը:

Այժմ հաշվարկենք Ա և Բ բաժնետոմսերի վարիացիայի գործակիցները.

$$CV_A = 48.66 / 20 = 2.43$$

$$CV_B = 5.36 / 20 = 0.27$$

Այս երկու տեսակի բաժնետոմսերի վարիացիայի գործակիցները համադրելով ($2.43/0.27=9$), կարելի է պնդել որ Ա տեսակի բաժնետոմսը 9 անգամ ռիսկային է Բ բաժնետոմսի համեմատ:

Պորտֆելային ներդրումների եկամտաբերությունը:

Ղիտարկենք պորտֆելային ներդրումների եկամտաբերությունը: Այդ պորտֆելի բաղադրիչների եկամտաբերության սպասվող դրույքի միջին կշռված գումարը նշանակենք K_n Այդ դեպքում

$$K_i = W_1 K_1 + W_2 K_2 + \dots + W_n K_n = \sum W_i K_i \quad (6.23)$$

որտեղ K_i -անհատական բաժնետոմսի եկամտաբերության սպասվող դրույքն է,

W_i - պորտֆելի մեջ տվյալ տեսակի բաժնետոմսի կշիռն է: Ենթադրենք ունենք հետևյալ բաժնետոմսերով պորտֆելը.

Բաժնետոմսի տեսակը	$K_i, \%$
Ա	14
Բ	13
Գ	20
Դ	18

Պորտֆելի գումարը կազմում է 100.000 դրամական միավոր, բաժնետոմսի յուրաքանչյուր տեսակ ձեռք է բերվել 25.000 դրամական միավորով, հետևաբար՝

$$K_n = 0.25 * (14\%) + 0.25 * (13\%) + 0.25 * (20\%) + 0.25 * (11\%) = 16.25$$

1. «ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրք», Եր., 1997:
2. Ա. Սալմազարյան «Արժեթղթեր և արժեթղթերի շուկա», Եր., 2008:
3. Миркин Я. М., „Ценные бумаги и фондовый рынок“.- М.-Перспектива, 1995.
4. „Теория статистики“. Учебник/Под ред. Проф. Р. А. Шмойловой, М.. Финансы и статистика, 1999.
5. Четыкин Е. М. „Методы финансовых и коммерческих расчетов“.-М.. Дело АТД., 1995.
6. Шарп У., Александер Г., Бэйли Дж. „Инвестиции“./ Пер. С англ.-М.. Инфра-М, 1997

ԹԵՄԱ 7 ՖՈՆԴԱՅԻՆ ԲՈՐՍԱՅԻ ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ
7.1. ՖՈՆԴԱՅԻՆ ԲՈՐՍԱՅԻ ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՐԿԱՆ ԵՎ
ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Շուկայական ենթակառուցվածքը իր մեջ ներառում է բորսայական համակարգերը:

Բորսան ապրանքների, արժեթղթերի և աշխատանքի կազմակերպված մեծածախ շուկա է: Սկզբում բորսան կրում էր համընդհանուր բնույթ, սակայն ժամանակին համընթաց այն բաժանվեց «ֆոնդային», «ապրանքային», «աշխատանքային» և «արժութային» բորսաների: Բորսայական համակարգում հատուկ տեղ է զբաղեցնում «ֆոնդային բորսան»:

Բորսայական շուկան սահմանափակվում է ֆոնդային բորսայի հասկացությամբ, որն իրենից ներկայացնում է կազմակերպված ինստիտուցիոնալ շուկա, որտեղ իր իսկ կողմից սահմանված կանոններով կազմակերպվում են ֆոնդային ապրանքների (արժեթղթերի) սակարկություններ, իսկ գործարքները կատարվում են միայն արժեթղթերի շուկայի մասնագիտացված մասնակիցների կողմից:

Այլ խոսքերով, ֆոնդային բորսան հանդիսանում է արժեթղթերի շուկայի առևտրային, տեխնոլոգիական, մասնագիտացված միջուկը, որտեղ առևտուրն իրականացվում է իր իսկ կողմից սահմանված կանոններով:

Ֆոնդային բորսան ի տարբերություն արտաբորսայական շուկայի, այն ամենա լավ շուկան է, ստեղծված ամենա լավ ֆինանսական միջնորդների ամենա լավ արժեթղթերի համար:

Բորսայում տեղի ունեցող գործընթացները կրում են զանգվածային բնույթ և ունեն քանակական գնահատական, հետևաբար, ֆոնդային բորսան կարող է հանդես գալ որպես վիճակագրության ուսումնասիրության օբյեկտ:

Ֆոնդային բորսայի հիմնական գործառույթներն են.

- անընդհատության, իրացվելիության ապահովումը և շուկայի կարգավորումը,
շուկայական իրավիճակի հաշվառումը,
տեղեկատվական գործառույթը,
բորսայական արբիտրաժ կամ բորսայական գործարքների կնքման ժամանակ ծագող վեճերի լուծում,
ազատ դրամական միջոցների վերաբաշխման ապահովում և արտադրության զարգացման նպատակով թողարկողների կապիտալների ընդգրկում,
վերաբաշխման ռիսկերի բացահայտում,

ազատ, մրցունակ և իրացվելի շուկայի հիմքի վրա ֆինանսական ռեսուրսների համար արդարացի գների սահմանում և այլն:

Բորսայական վիճակագրության առարկան զանգվածային բորսայական գործընթացների՝ արժեթղթերի շրջանառության, ֆինանսական ռեսուրսների և ռիսկերի վերաբաշխման քանակական բնութագրումն է, ինչպես նաև բորսայական ինֆրակառուցվածքի և բորսայի գործառնությունների ցուցանիշներն են:

Ֆոնդային բորսայի վիճակագրության խնդիրներն են.

- ֆոնդային բորսայի (արժեթղթերի, որպես ապրանքների, գների, գործարքների, թողարկողների, ներդրողների և ֆինանսական միջնորդների, ռիսկերի մակարդակի, շուկայի իրացվելիության և այլնի) վերաբերյալ ամբողջական և համապատասխան տեղեկատվության հավաքագրման ապահովվում,

ներդրումային որոշումների, ֆոնդային շուկայի կարգավորման և զարգացման վերաբերյալ տեղեկատվական բազայի ստեղծում,

բորսայական գործընթացների վիճակագրական դիտարկումների մեթոդաբանության կատարելագործում,

ձևավորված օրինաչափությունների բացահայտում,

բորսայական ցուցանիշների մեթոդաբանության մշակում և կանխատեսումների իրականացում,

սոցիալ-տնտեսական գործընթացների կառավարման և վիճակագրական վերլուծությունների համար տեղեկատվության ապահովման ձևավորում, այնքանով, որքանով դրանք արտացոլվում կամ ձևավորվում են ֆինանսավարկային ոլորտում և այլն:

Ֆոնդային բորսան, որպես յուրահատուկ, ստանդարտ ապրանքների շուկա հանդիսանում է ամենա տարողունակ շուկաներից մեկը: Ընդհանուր առմամբ ֆոնդային բորսայում գործող բանկերը և բորքերական ընկերությունները զբաղվում են ոչ միայն ֆինանսական ռեսուրսների և ռիսկերի վերաբաշխմամբ, այլ նաև վիճակագրական ցուցանիշների վրա հենված՝ ֆինանսական տեղեկատվության վերաբաշխմամբ:

7.2. ՖՈՆՂԱՅԻՆ ԲՈՐՍԱՅԻ ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐԻ ՉԱՄԱԿԱՐՁ

Ֆոնդային բորսայի վիճակագրության ուսումնասիրության հիմնական օբյեկտներ են հանդիսանում բորսայական գործարքները, իսկ առարկան՝ այդ գործընթացների գնային և ծավալային բնութագրերը: Բացի այդ, ֆոնդային բորսայի վիճակագրությունում լայնորեն օգտագործվում են արժեթղթերի եկամտաբերության, բորսայական շուկայի տարողունակության, դրա իրացվելիության վերաբերյալ տվյալները:

Ֆոնդային բորսայի վիճակագրության ցուցանիշների համակարգը կազմված է վիճակագրական ցուցանիշներից, որոնք ձևավորվում են անմիջականորեն բորսայական առևտրի ընթացքում: Կատարված գործարքների արդյունքների վերաբերյալ վիճակագրական տեղեկատվության հիմքի վրա ձևավորվում են ամսական, եռամսյակային, կիսամյակային և տարեկան ագրեգատացված տվյալներ:

Ֆոնդային բորսայի վիճակագրության ցուցանիշներին են վերաբերվում.

- բորսայական գործարքների գների ցուցանիշները,
- բորսայական առևտրի ծավալների ցուցանիշները,
- բորսայական շուկայի որակի ցուցանիշները,
- ֆոնդային բորսայի, որպես տնտեսական գործունեություն իրականացնող կազմակերպության ցուցանիշները, ածանցյալ արժեթղթերի վիճակագրության ցուցանիշները:

Բորսայական վիճակագրության գնային ցուցանիշներ

Գնային ցուցանիշները օգտագործվում են շուկայի իրացվելության, ռիսկերի և այլնի գնահատման ժամանակ՝ գնային դինամիկայի վերլուծության և կանխատեսման համար: Պայմանավորված նրանով, որ ֆոնդային շուկայի հիմքում ընկած է աճուրդը, բորսայում օգտագործվող գնային ցուցանիշները կրում են աճուրդային գների բնույթ: Աճուրդային գները ձևավորվում են վաճառողների և գնորդների բաց և հրապարակային սակարկությունների արդյունքում:

Որպես հոմանիշ «արժեթղթի գին» հասկացությանը կարող է օգտագործվել «արժեթղթի կուրս» տերմինը: Հետևաբար հաճախ ասում են բորսայական կուրսերի վիճակագրություն:

Գնային ցուցանիշներն իենց մեջ ընդգրկում են գների հետևյալ տեսակները.

առաջնային շուկայի (առաջնային շուկան այն վայրն է, որտեղ իրականացվում է արժեթղթերի սկզբնական տեղաբաշխում ներդրողների միջև) գներ: Առաջնային շուկայում որպես գնային ցուցանիշ հանդես է գալիս երաշխավորված գինը.

երկրորդային շուկայի (երկրորդային շուկան այն վայրն է, որտեղ տեղի է ունենում առաջնային շուկայում նախապես թողարկված արժեթղթերի շրջանառություն) գներ

Գնային ցուցանիշներ են հանդիսանում.

- կանտարման, բացման և փակման գները,
- առաջնային և պահանջարկի քները:

Երաշխավորված գին: Երաշխավորված գինը արժեթղթերի վաճառքի այն գինն է, որը սահմանվում է թողարկողի կողմից հոլանդական աճուրդի ընթացքում, ըստ որի բավարարվում է թողարկողի համար առավելագույն ընդունելի հայտերի քանակը:

Կատարման գին: Ըստ որի կատարվել է տվյալ արժեթղթի գործարքը:

Բացման գին: Առաջին առևտրային գործարքի կատարման գինն է բորսայում առևտրային սեսիայի բացման ժամանակ:

Փակման գին: Վերջին առևտրային գործարքի կատարման գինն է բորսայում առևտրային սեսիայի փակման ժամանակ:

Պահանջարկի գին: Առավելագույն գինն է, ներառված արժեթղթի ձեռք բերման հայտում, որը ուղարկվում է բորսա պոտենցիալ գնորդների կողմից և գրանցվում է բորսայական աճուրդում ներառվելու համար:

Առաջարկի գին: Նվազագույն գինն է, ներառված վաճառքի մասին առաջարկություններում, որը ուղարկվում է բորսա պոտենցիալ վաճառողների կողմից և գրանցվում է բորսայական աճուրդում:

Սպրեդ: Առաջարկի և պահանջարկի գների միջև եղած տարբերությունն է: Որպես կանոն որքան բարձր է սպրեդը, այնքան ցածր է շուկայի իրացվելիությունը և ֆոնդային շուկայում առաջարկի և պահանջարկի միջև խզումը մեծ է:

Բորսայական արժեթղթերի գների տատանումների և դինամիկայի բնութագրման համար օգտագործվում են հետևյալ ցուցանիշները.

- գների միջին քառակուսային շեղումը,
- գների փոփոխությունը,
- միջին կշռված գները,
- առավելագույն (նվազագույն) գները:

Գների միջին քառակուսային շեղումը հաշվարկային ցուցանիշ է, որը օգտագործվում է արժեթղթերում ներդրված գումարների ռիսկայնության վերլուծության ժամանակ:

Գների փոփոխության գուցանիշը բնութագրում է հաշվետու օրվա և նախորդ օրվա փակման գների տարբերությունը:

Միջին կշռված գինը այն գինն է, որով ընթացիկ օրվա ընթացքում կատարվել են գործարքները: Այստեղ որպես կշիռ հանդես են գալիս որոշակի գներով վաճառված արժեթղթերի քանակը:

Առավելագույն (նվազագույն) գինը տվյալ օրվա ընթացքում բորսայական գործարքներում գրանցված առավելագույն (նվազագույն) գինն է կոնկրետ արժեթղթի գծով: Միջազգային պրակտիկայում որպես առավելագույն (նվազագույն) գնի ցուցանիշ հաճախ օգտագործվում է վերջին 52 շաբաթների ընթացքում գրանցված առավելագույն (նվազագույն) գինը:

Բորսայական առևտրի ծավալի ցուցանիշներ

Ցուցանիշների հաջորդ խումբը բնութագրում է առաջնային և երկրորդային ֆոնդային շուկաներում անցկացվող գործարքների ծավալները, և օգտագործվում է բորսայական շուկաների զարգացման դինամիկայի վերլուծության և դրանց իրացվելիության գնահատման համար:

Առաջնային շուկա: Թողարկման (եմիսիա) ծավալ ցուցանիշը բնութագրում է արժեթղթերի եմիսիան, որը հաշվարկվում է որպես շուկայական արժեքի քանակի արտադրյալ: Երբեմն (հատուկ պայմանավորված դեպքերում) օգտագործվում է անվանական գների ցուցանիշը՝ անվանական արժեքով թողարկման ծավալի հաշվարկման համար (օրինակ, պետական պարտքային պարտավորությունների նկատմամբ):

Տեղաբաշխման ծավալ ցուցանիշը բնութագրում է աճուրդներում ներդրողների կողմից ձեռք բերված արժեթղթերի ընդհանուր ծավալը (արժեթղթերի առաջնային տեղաբաշխում): Հաշվարկվում է անվանական արժեքով:

Վաճառքից հասույթի ծավալ ցուցանիշը բնութագրում է աճուրդներում ներդրողների կողմից ձեռք բերված արժեթղթերի ընդհանուր ծավալը (արժեթղթերի առաջնային տեղաբաշխում): Հաշվարկվում է ձեռք բերման փաստացի գներով:

Երկրորդային շուկա: Կայացած բորսայական գործարքների թիվը բնական ցուցանիշ է, որը բնութագրում է արժեթղթերի առջ ու վաճառքի գրանցված բորսայական գործարքների քանակը:

Արժեթղթերի վաճառքի շրջանառություն ցուցանիշը հաշվարկվում է, որպես արժեթղթերի առք ու վաճառքի գրանցված բորսայական գործարքների ծավալի արժեքային գումար:

Ֆոնդային բորսաները շրջանառության վիճակագրության կազման նպատակով օգտագործում են հաշվարկման տարբեր մեթոդներ: Այն նշանակում է, որ տարբեր ֆոնդային բորսաների շրջանառության ցուցանիշները կարող են լինել անհամադրելի: Գոյություն ունեցող դասակարգումը, բորսաները խմբավորում է երկու խմբի՝ TSV ստանդարտ ընդունողների և նրանց, որոնք օգտագործում են REV ստանդարտը: TSV բորսաները ընդունում են միայն այն գործարքները, որոնք անցել են իրենց առևտրային համակարգով: REV բորսաները ընդգրկում են բոլոր գործառնությունների շրջանառությունը:

Շրջանառության վիճակագրության կազմման ժամանակ որոշում են.

- բորսայական գործարքի միջին արժեքը,
- բորսայական գործարքների կառուցվածքը:

Վաճառված արժեթղթերի քանակ՝ բնական ցուցանիշը բնութագրում է գրանցված բորսայական գործարքների արդյունքում վաճառված արժեթղթերի քանակը:

Բորսայական շուկայի որակի ցուցանիշներ

Իրացվելիության, տարողունակության, կենտրոնացման, գնահատման ցուցանիշները բնութագրում են ֆոնդային շուկայի որակը:

Շուկայի տարողունակությունը ցույց է տալիս ֆինանսական գործիքներով և մասնակիցներով շուկայի հագեցվածության աստիճանը:

Ֆոնդային բորսայի տարողունակությունը բնութագրվում է հետևյալ վիճակագրական ցուցանիշներով.

- լիստինգ անցած թողարկողների քանակը,
- շուկայի կապիտալիզացիան (տվյալ պահին շրջանառության մեջ գտնվող բաժնետոմսերի քանակի և շուկայական արժեքի արտադրյալն է): Այս ցուցանիշը բնութագրում է շուկայի մասշտաբները և ոնարավորություն է տալիս միմյանց հետ համեմատելու տարբեր շուկաներում շրջանառվող կապիտալի արժեքները:

Բացի շուկայի կապիտալիզացիա ցուցանիշից հաշվարկվում է ընկերության կապիտալիզացիա ցուցանիշը, որպես տվյալ պահին

Ֆոնդային շուկայում շրջանառության մեջ գտնվող ընկերության բաժնետոմսերի քանակի և շուկայական արժեքի արտադրյալ:

- ընթացիկ ժամանակաշրջանում շրջանառվող պարտքային արժեթղթերի (պեռական, տեղական, կորպորատիվ) շուկայական արժեքը:

Շուկայի տարողունակության ցուցանիշների հիման վրա կարելի է վերլուծել ֆոնդային շուկայի կառուցվածքը և որոշել արդյոք այն կրում է պարտատոմսային բնույթ, թե դրանց գործունեության մեծ մասը կազմում է բաժնետոմսերի առևտուրը:

Շուկայի իրացվելիությունը բնութագրում է հաջող և լայնածավալ առևտրի հնարավորությունը, ինչպես նաև կարճ ժամանակահատվածում, իրացման ցածր ծախսերի և կուրսերի չնչին տատանման դեպքում, որոշակի ծավալի արժեթղթերի ընդգրկելու ընդունակությունը:

Իրացվելիության ցուցանիշներին են վերաբրվում.

- արժեթղթերի շրջանառելիությունը, որը հաշվարկվում է, որպես տվյալ ժամանակաշրջանի ընթացքում կատարված գործարքների արժեքների և շուկայի կապիտալիզացիայի հարաբերություն: Հետևաբար որքան բարձր է շրջանառելիության ցուցանիշը այնքան բարձր է շուկայի իրացվելիությունը,
- շրջանառության ծավալը,
- սպրեդի չափը:

Ֆոնդային շուկայի որակը կարելի գնահատել շուկայի կենտրոնացման գործակցի օգնությամբ, օրինակ շուկայի կապիտալիզացիայում 20 խոշոր թողարկողների տեսակարար կշռի հաշվարկը:

Շուկայի գնահատման ցուցանիշը օգտագործվում է որոշելու թե բորսայական շուկային հատուկ գների ընդհանուր մակարդակը որքանով է համապատասխանում իր նյութական բազային, այսինքն թողարկողի ֆինանսական վիճակին: Այս նպատակով սովորաբար կիրառվում է գին/շահույթ (Price/ Earnings) ցուցանիշը, որը որոշվում է որպես հարաբերություն բաժնետոմսի չուկայական գնի և մեկ բաժնետոմսին ընկնող շահույթի և ծագագործվում է, որոշելու համար, թե որքան մեծ է բորսայում շրջանառվող բաժնետոմսի կուրսային արժեքի աճի հնարավորությունը:

*Ֆոնդային բորսայի, որպես տնտեսական գործունեություն
իրականացնող կազմակերպության, ցուցանիշները*

Բուրդ ֆոնդային բորսաները հրապարակում են իրենց վիճակագրական ցուցանիշները, որոնք բնութագրում են իրենց ֆինանսատնտեսական վիճակը (կապիտալ, անձնակազմի թվաքանակ, հաշվեկշռի կառուցվածք, եկամուտների և ծախսերի կառուցվածք):

Ֆոնդային բորսայի եկամուտների կառուցվածքը տարբերվում է մյուս տնտեսավարող կազմակերպությունների եկամուտների կառուցվածքից, որը բնութագրվում է այնպիսի հրապարակվող վիճակագրական ցուցանիշներով, ինչպիսիք են.

- վճար լիստինգի համար,
- բորսայի անդամների մուծումներ,
- ֆինանսական տեղեկատվության վաճառքից մուտքեր,
- մաքենատիկական ապահովման, տեխնոլոգիաների վաճառքից մուտքեր:

Նշված ցուցանիշները օգտագործվում են ֆոնդային բորսայի տնտեսական գործունեության բացահայտման և վերլուծության համար:

Ածանցյալ արժեթղթերի բորսայական վիճակագրություն

Ածանցյալ արժեթղթերը ստնադարտ, շրջանառվող պայմանագրեր են, որոնք իրավունք են տալիս մատակարարելու այնպիսի բազային արժեթղթեր, ինչպիսիք են՝ բաժնետոմսը, պարտատոմսը և այլն: Ածանցյալ արժեթղթերի գնահատումը պայմանավորված է բազային ակտիվների կուրսային արժեքների դինամիկայից:

Ածանցյալ արժեթղթերի բորսայական վիճակագրությունում լայնորեն տարածված են հետևյալ ցուցանիշները.

- բաժնետոմսերի համար օպցիոններով կատարված առևտրի ծավալը,
բաժնետոմսերի համար կնքված օպցիոն պայմանագրերի քանակը,
ինդեքսների համար կնքված օպցիոն պայմանագրերի քանակը,
ինդեքսների համար օպցիոններով կատարված առևտրի ծավալը,
ինդեքսների համար կնքված ֆյուչերս պայմանագրերի քանակը,
ինդեքսների համար ֆյուչերսներով կատարված առևտրի ծավալը:

7.3. ՖՈՆԴԱՅԻՆ ԻՆԴԵՔՍՆԵՐ ԵՎ ՄԻՋԻՆՆԵՐ

Ֆոնդային միջիններ

Ֆոնդային միջինների հաշվարկը հենվում է միջին թվաքանական և միջին երկրաչափական ցուցանիշների օգտագործման վրա: N բաժնետոմսի հաշվով՝ միջին թվաքանական գինը հաշվարկվում է հետևյալ կերպ.

$$\bar{P}_{\text{թվ.}} = \frac{\sum_{i=1}^N P_i}{N} \quad (7.1)$$

որտեղ՝ P_i – i ժամանակի պահի դրությամբ յուրաքանչյուր բաժնետոմսի գինն է,

N – բաժնետոմսերի քանակն է:

Միջին թվաքանականի հիմքի վրա հաշվարկվում են մի քանի տեսակի շուկայական ինդիկատորներ, ամենից առաջ Դոու-Ջոնսի ինդեքսների խումբը: Սովորաբար դրանց անվանում են ինդեքսներ, սակայն ըստ հաշվարկի եղծքան հանդիսանում են միջիններ:

P_a փոփոխությունը ժամանակի ընթացքում ցույց է տալիս շուկայի փոփոխության (կուրսի անկում կամ աճ) բնույթը:

Կառուցվածքային փոփոխությունների արտացոլման համար, այսինքն ընկերությունների քանակության և հավաքածուների փոփոխության, որոնց հիմքի վրա հաշվարկվում են նշված ինդեքսները, որոշվում է ճշգրտող գործակիցը՝ բաժանարարը (D_i), որը հնարավորություն է տալիս համադրելու հաջորդ և նախորդ ինդեքսները.

$$D_i = \frac{\sum P_i}{\sum P_0} \cdot D_0 \quad (7.2)$$

որտեղ՝ D_0 – նախորդ բաժանարարն է (ընդհանուր հաշվով այն հավասար է ընկերությունների քանակին)

D_i – հաջորդ բաժանարարն է,

$\sum P_i$ – փոփոխությունից հետո բոլոր բաժնետոմսերի գների գումարն է,

$\sum P_0$ – մինչև փոփոխությունը բոլոր բաժնետոմսերի գների գումարն է:

Օրինակ. Ա ընկերության մեկ բաժնետոմսի գինը կազմում է 26000 դրամ, Բ ընկերությանը՝ 35250 դրամ, Գ ընկերությանը՝ 28500 դրամ, Դ ընկերությանը՝ 20500 դրամ: Հաշվարկից բացառում ենք Գ ընկերության բաժնետոմսերը, փոխարենը ընդգրկում ենք Ե ընկերության բաժնետոմսերը՝ 32000 դրամ մեկ բաժնետոմսի արժեքով: Արդյունքը ճշգրտող գործակիցը:

$$D_1 = \frac{\sum P_i}{\sum P_0} \cdot D_0 = \frac{26000 + 35250 + 32000 + 20500}{26000 + 35250 + 28500 + 20500} \cdot 4 = 41.26$$

Դոու-Ջոնսի ինդեքսը հաշվարկվում է, օգտագործելով ճշգրտող գործակիցը, հետևյալ կերպ.

$$I_t = \frac{\sum P_t}{D_t} \cdot I_0 \quad (7.3)$$

որտեղ՝ I_0 – բազիսային ժամանակաշրջանի ինդեքսն է:

Միջին թվաբանականի մեծությանը հատուկ են մի շարք թերություններ, մասնավորապես, պարզ թվաբանականի օգտագործման ժամանակ առավել մեծ ազդեցություն են թողնում այն բաժնետոմսերը որոնց արժեքը բարձր է:

Օրինակ: Ստորև, պայմանական տվյալներով, ներկայացնենք ընկերությունների բաժնետոմսերի գների և դրանց միջին թվաբանական գների վերաբերյալ հետևյալ տվյալները (դրամական միավորներով)

Բաժնետոմսեր	Միջին թվաբանական գները
Ա	1400
Բ	1100
Գ	120
Դ	700
Ե	580

Ա ընկերության բաժնետոմսի գինը 10 %-ով բարձրանալու դեպքում P_a հավասար կլինի 615 դրամի, միջին մեծության հարաբերական փոփոխությունը ($\Delta_{\text{հարաբ.}}$) կկազմի 6.034%, իսկ Գ ընկերության բաժնետոմսի գինը, որը ամենա ցածրն է, 10 %-ով բարձրացնելու դեպքում համապատասխան ցուցանիշները համապատասխանաբար կկազմեն 582.50 դրամ և 0.431 %:

Ակնհայտ է, որ պարզ միջին թվաբանականը՝ միասեռ վիճակագրական համակացությունը ներկայացնում է նույնականորեն,

այսինքն, այնպես, որ առավելագույն և նվազագույն մեծությունների միջև տարբերությունը աննշան է:

Վիճակագրական համակցության հատկանիշների մեծ տատանումների դեպքում նպատակահարմար է օգտագործել միջին երկրաչափական մեծությունները.

$$\overline{P}_{երկ.} = \sqrt[n]{P_1 \cdot P_2 \cdot \dots \cdot P_n} \quad (7.4)$$

Միջին երկրաչափականի հիմքի վրա հաշվարկված ինդեքսը ունի հետևյալ տեսքը.

$$I_t = I_0 \cdot \sqrt[n]{\left(\frac{P_{1t}}{P_{10}}\right) \cdot \left(\frac{P_{2t}}{P_{20}}\right) \cdot \dots \cdot \left(\frac{P_{nt}}{P_{n0}}\right)} \quad (7.5)$$

որտեղ՝ P_{it} – i բաժնետոմսի գինն է ընթացիկ պահի դրությամբ,

P_{i0} – i բաժնետոմսի գինն է բազիսային պահի դրությամբ,

I_0 – բազիսային ժամանակաշրջանի ինդեքսն է,

I_n – ընթացիկ ժամանակաշրջանի ինդեքսն է,

n – հաշվարկում ընդգրկված բաժնետոմսերի քանակն է:

Օրինակ: Պայմանական տվյալներով ներկայացնենք ընկերությունների բաժնետոմսերի գների հարաբերությունը:

Ընկերության անվանումները	Հաշվետու շամանակաշրջանի գները	Բազիսային ժամանակաշրջանի գները
Ա	1000	900
Բ	300	200
Գ	120	130
Դ	100	100
$I_t = \sqrt[4]{\frac{1000}{900} \cdot \frac{300}{200} \cdot \frac{120}{130} \cdot \frac{100}{100}} \cdot I_0$		

Միջին երկրաչափականը ընկած է այնպիսի հայտնի ֆոնդային ինդիկատորների հիմքում, ինչպիսիք են Value Line Average, որը հաշվարկվում է 1700 բաժնետոմսի հիման վրա, Financial Times 30- Share Index, որի կազմում ընդգրկված են 30 ընկերությունների բաժնետոմսեր և այլ ֆոնդային ինդիկատորներ:

Ֆոնդային ինդեքսներ

Ֆոնդային ինդեքսների հաշվարկման ժամանակ օգտագործվում են ագրեգատային ինդեքսները, հաշվարկվում Լասպեյրեսի Պաաշեի և Ֆիշերի բանաձևերի հիման վրա, որոնցում բաժնետոմսերի գները կշռվում են ըստ ծավալների: Ընդհանուր սկզբունքը կայանում է նրանում, որ ինդեքսի նշանակությունը որոշակի պահի դրությամբ ընդունվում է որպես բազային մակարդակ (100, 1000 և այլն): Հետագայում ինդեքսների դինամիկան գնահատվում է բազային մակարդակի վրա հարաբերելով:

Ըստ Լասպեյրեսի բանաձևի ֆոնդային ինդեքսների հաշվարկը կատարվում է հետևյալ կերպ.

$$I_{I,n} = \frac{\sum P_{ni} Q_{0i}}{\sum P_{0i} Q_{0i}} I_{I,0} \quad (7.6)$$

որտեղ՝ P_{0i} – i տեսակի բաժնետոմսի գինն է բազիսային ժամանակաշրջանում,

Q_{0i} – բազիսային ժամանակաշրջանում շրջանառության մեջ գտնվող i տեսակի բաժնետոմսերի քանակն է,

P_{ni} – i տեսակի բաժնետոմսի գինն է հաշվետու ժամանակաշրջանում,

$I_{I,n}$ – ընթացիկ ժամանակաշրջանի Լասպեյրեսի ինդեքսն է,

$I_{I,0}$ – բազիսային ժամանակաշրջանի Լասպեյրեսի ինդեքսն է,

$P_{ni} Q_{0i}$ – i տեսակի բաժնետոմսի շուկայական արժեքն է կամ կապիտալիզացիան, որը հաշվարկվում է բազիսային ժամանակաշրջանում շրջանառության մեջ եղած բաժնետոմսերի քանակի և ընթացիկ գների հիման վրա,

$P_{0i} Q_{0i}$ – բազիսային ժամանակաշրջանի կապիտալիզացիայի ցուցանիշն է:

Ըստ Պաաշեի բանաձևի ֆոնդային ինդեքսների հաշվարկը կատարվում է հետևյալ կերպ

$$I_{P,n} = \frac{\sum P_{ni} Q_{ni}}{\sum P_{0i} Q_{ni}} I_{P,0} \quad (7.7)$$

որտեղ՝ P_{0i} – i տեսակի բաժնետոմսի գինն է բազիսային ժամանակաշրջանում,

Q_{ni} – հաշվետու ժամանակաշրջանում շրջանառության մեջ գտնվող i տեսակի բաժնետոմսերի քանակն է,

P_{ni} – i տեսակի բաժնետոմսի գինն է հաշվետու ժամանակաշրջանում,

I_{Pn} – ընթացիկ ժամանակաշրջանի Լասպեյրեսի ինդեքսն է,

I_{P0} – բազիսային ժամանակաշրջանի Լասպեյրեսի ինդեքսն է,

$P_{ni}Q_{ni}$ – հաշվետու ժամանակաշրջանի կապիտալիզացիայի ցուցանիշն է,

$P_{0i}Q_{ni}$ – բազիսային ժամանակաշրջանի կապիտալիզացիայի ցուցանիշն է:

Ֆիշերի բանաձևը ենթադրում է ֆոնդային ինդեքսների հաշվարկ՝ օգտագործելով Լասպեյրեսի և Պաշալեի բանաձևերի հիման վրա հաշվարկված, ինդեքսների միջին երկրաչափական բանաձևը:

Օրինակ: Պայմանական տվյալներով հաշվարկենք ֆոնդային ինդեքսները ըստ Լասպեյրեսի բանաձևի

Բաժնետոմսեր	P_{0i}	Բաժնետոմսերի քանակը, Q_{0i}	Կապիտալիզացիա, $P_{0i}Q_{0i}$
Բազիսային ժամանակաշրջան			
Ա	26	1000	26000
Բ	35	800	28000
Գ	28	1200	33600
Դ	20	3200	64000
Ընդամենը			151600

Բաժնետոմսեր	P_{ni}	Բաժնետոմսերի քանակը, Q_{0i}	Կապիտալիզացիա, $P_{ni}Q_{0i}$
Հաշվետու ժամանակաշրջան			
Ա	25	1000	25000
Բ	35	800	28000
Գ	29	1200	34800
Դ	9	3200	28800
Ընդամենը			116600

Բազային ինդեքսը կազմել է 200, հետևաբար

$$I_L = \frac{116600}{151600} \cdot 200 = 153.8$$

Ինդեքսի անկումը 46.2 կետով արտացոլում է բաժնետոմսերի գների անկումը:

Բաժնետոմսերի ինդեքսների գերակշիռ մասը, հաշվարկված Լասպեյրեսի, Պաաշեի և Ֆիշերի բանաձևերով, համարվում են ինդեքսներ, որոնք արտացոլում են կապիտալիզացված եկամուտը, այսինքն այն եկամուտը, որը ստացվում է առջ ու վաճառքի գների տարբերությամբ:

Բաժնետոմսի համար լրիվ եկամտաբերության ինդեքսը արտացոլում է նաև վճարված դիվիդենտների գումարը (Լասպեյրեսի բանաձև).

$$I_L = \frac{\sum (P_{ni} Q_{0i} + D_i)}{\sum P_{0i} Q_{0i}} \quad (7.8)$$

որտեղ՝ D_i – բազիսային ժամանակաշրջանում մարված i – ըր բաժնետոմսի դիվիդենտների ընդհանուր չափն է:

Պարտատոմսերի դեպքում այստեղ ներառվում են նաև արժեկտրոնային եկամուտները:

1. Миркин Я. М. „Ценные бумаги и фондовый рынок“.- М.:Перспектива,1995.
2. Рубцов Б. Б. „ Зарубежные фондовые рынки“.-М.: Инфра-М, 1997
- 3.„Теория статисти..и“ Учебник/Под ред. Проф. Р. А. Шмойловой.- М.. Финансы и статистика, 1999.
4. Шарп У., Александер Г. Бэйли Дж. „ Инвестиции“./ Пер. С англ.-М.: Инфра-М, 1997
5. Аллен Р.„Экономические индексы“.-М.:Статистика, 1980.

ԳԼՈՒԽ 8. ԱՊԱՅՈՎԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ
8.1. ԱՊԱՅՈՎԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԱՈՒՐԿԱՆ ԵՎ
ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Ապահովագրությունը, հետխորհրդային Հայաստանում շատ կարճ ժամանակահատվածում, պետական մոնոպոլիայից վերածվեց դինամիկ զարգացող առևտրային ոլորտի: Դրա հետ մեկտեղ շուկայական տնտեսության պայմաններում ապահովագրական ընկերությանն անհրաժեշտ է դիտել մի կողմից որպես ինքնուրույն տնտեսավարող սուբյեկտի, իսկ մյուս կողմից՝ որպես պետական կարգավորման ենթակա օբյեկտի: ՀՀ-ում 2007թ. հունվարի 1-ի դրությամբ գործունեություն են ծավալել 10 ապահովագրական ընկերություններ, որից 6-ը՝ փակ բաժնետիրական ընկերություններ և 4-ը՝ սահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերություններ: Ֆինանսական համակարգի այլ ոլորտների (մասնավորապես՝ բանկային ոլորտի) համեմատությամբ թեև ապահովագրական համակարգի ինտեգրումը շուկայական տնտեսությանն ընթանում էր դանդաղ տեմպերով, այնուամենայնիվ՝ ապահովագրական ընկերությունները նույնպես ընդունեցին ազատ տնտեսության կողմից առաջարկվող խաղի կանոնները, ինչը բնականաբար ենթադրում է մրցակցություն:

Պատմականորեն առաջանալով վնասների փոխհատուցման անհրաժեշտությունից՝ ապահովագրությունն իր զարգացման տևական ընթացքում կրել է էական փոփոխություններ և այժմ տարածվում է բազմաթիվ դեպքերի վրա: Այն ծագել է դեռևս նախնադարյան հասարակարգի վերջին շրջանում և աստիճանաբար դարձել է մարդկային կենսագործունեության, հասարակական արտադրության անբաժանելի տարրը: Ապահովագրությունը, հանդիսանալով հասարակական վերարտադրության գործընթացի տարր, ծագել և զարգացել է որպես բնական և այլ պատահական, ավերիչ պատահարների հետևանքով առաջացած վնասի փոխհատուցման եղանակ՝ հիմնված շահագրգիռ տնտեսավարող սուբյեկտների և մարդկանց միջև վնասի համահավասար բաշխման վրա:

Վնասի բաշխման սկզբնական ձևը բնեղեն ապահովագրությունն էր, կապված հեշտ բաժանելի համասեռ արդյունքի ստեղծման և վերաբաժանման հետ (ցորեն, գարի և այլ արտադրանք):

Ապրանքադրամային հարաբերությունների զարգացմանը զուգահեռ, բնեղեն ապահովագրությունն իր տեղը զիջել է դրամական տեսքով ապահովագրությանը, որը հնարավորություն է ընձեռում

դրամական ձևով ստեղծելու և բաշխելու «ապահովագրական պաշարը»: Ապահովագրության մասնակիցները, վնասի փոխհատուցման անհրաժեշտությունից ելնելով, ապահովագրական վճարների տեսքով լրացուցիչ դրամական միջոցներ են հավաքագրում: Ապահովագրությունը վեր է ածվել համընդհանուր ունիվերսալ միջոցի՝ ապահովագրավճարներից ձևավորված դրամական ֆոնդերի հաշվին ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց գույքային շահերի պաշտպանության համար: Այսինքն ապահովագրության տնտեսական նշանակությունը կայանում է նրանում, որ ապահովագրողների կողմից ձևավորված ապահովագրական ֆոնդերը նախատեսվում են պատահարի դեպքում ապահովագիրներին փոխհատուցում (բնեղեն կամ դրամային տեսքով) կատարելու համար:

Որպես տնտեսական կատեգորիա ապահովագրությունը իրենից ներկայացնում է տնտեսական հարաբերությունների համակարգ, որը կապված է դրամական նպատակային ֆոնդերի ձևավորման ու օգտագործման հետ՝ տարբեր չնախատեսված անբարենպաստ պատճառներից առաջացած կորուստների բավարարման համար:

Ապահովագրությունը «ֆինանսներ» կատեգորիայի բաղկացուցիչ մասն է: Որոշ տնտեսագետներ, սակայն այն համարում են ինքնուրույն տնտեսական կատեգորիա: Այսպիսի տեսակետը հիմնավորվում է հետևյալ կերպ:

- Առաջին, ապահովագրությունը կարող է լինել բնամթերային և պարտադիր չէ որպեսզի կապված լինի ապահովագրական ֆոնդերի ձևավորման հետ, իսկ ֆինանսներին բնորոշ են դրամական հարաբերությունները:

- Երկրորդ, ապահովագրական ֆոնդի միջոցների օգտագործումն ուղղակիորեն պայմանավորված է ապահովագրական դեպքի տեղի ունենալու և դրա հետևանքների հետ, որը բնորոշ չէ ֆինանսներին:

Մեր դիրքորոշումը ապահովագրության վիճակագրության որոշման խնդրում, որպես սոցիալ-տնտեսական գիտության ճյուղի, ելնում է ֆինանսների և ապահովագրության սահմանումներից:

Ֆինանսները դրամական հարաբերություններ են, որոնք, կապված դրամական միջոցների ապակենտրոնացված և կենտրոնացված համապատասխան ֆոնդերի ձևավորման և օգտագործման հետ, առաջանում են ՀՆԱ-ի, ազգային եկամտի ինչպես նաև ազգային հարստության մի մասի բաշխման և վերաբաշխման ժամանակ: *Ապահովագրությունը* իրենից ներկայացնում է առանձնահատուկ վերաբաշխման հարաբերությունների ամբող-

ըություն, որոնք առաջանում են նրա մասնակիցների միջև՝ պայմանավորված դրամական հատկացումներից նպատակային ապահովագրական ֆոնդերի ձևավորման և հնարավոր արտակարգ իրավիճակների դեպքերում՝ առաջացած վնասների փոխհատուցման ժամանակ:

Ապահովագրական գործունեություն ասելով հասկանում ենք ապահովագրական ընկերությունների և ֆիզիկական ու իրավաբանական անձանց միջև առաջացած հարաբերությունները՝ կապված հատուկ դրամական ֆոնդերի ձևավորման հետ (ապահովագրական պահուստներ), որոնք նախատեսված են ապահովագրական պատահարների արդյունքում՝ առաջացած վնասների հատուցման կամ ծախսերի փոխհատուցման համար: Այստեղ ուղղակի ձևով պայմանավորվում է ապահովագրության դրամական բնույթը:

Ապահովագրության վիճակագրության առարկան՝ նպատակային դրամական միջոցների ֆոնդերի ձևավորման և տարբեր անբարենպաստ իրադարձությունների պատճառով առաջացած նյութական և ֆինանսական վնասների փոխհատուցման (օգտագործման), ինչպես նաև քաղաքացիներին մատուցված օգնությունների ժամանակ ծագող տնտեսական հարաբերությունների համակարգի ուսումնասիրությունն է:

Ապահովագրության վիճակագրության կարևորագույն խնդիրներից է հանդիսանում այն, որ ապահովագրության «գինը» սահմանվում է պայմանագրի կնքման պահին, իսկ «ապահովագրական ապրանքի» իրացման պահին բացակայում է տեղեկությունն այն մասին, թե ապագայում քանի պայմանագիր կկնքվի և որքան միջոցներ կլինեն ընկերության տրամադրության տակ: Այդ պատճառով էլ վիճակագրության խնդիրն է, որքան հնարավոր է ճշգրիտ որոշել ապահովագրական դրույքի՝ այն է ապահովագրական սակագնի չափը: Այն կարող է ճշգրիտ որոշվել միայն կուտակված վիճակագրական տեղեկատվության առկայությունը՝ արդյունավետ օգտագործող վիճակագրական մեթոդաբանության, ինչպես նաև ակտուարային հաշվարկների հիման վրա:

Ապահովագրական ֆոնդերի ձևավորման փուլին հաջորդում է դրանց սպառման փուլը: Ապահովագրական պաշտպանությունն ապահովվում է պայմանագրի կնքման առկայությամբ: Վճարումները, որոնք իրականացվում են ապահովագրական ընկերության կողմից, իրացնում են ապահովագրված օբյեկտների և անձանց ապահովագրական պաշտպանությունը:

Ապահովագրական գործունեության ֆինանսական հիմքը հանդիսանում է ապահովագրավճարը: Վերջինս այն գումարն է,

որը վճարվում է ապահովագրվողի (ապահովադրի) կողմից՝ որպես փոխհատուցում ապահովագրական ընկերության կողմից տրվող «երաշխիքի» դիմաց: Միջազգային պրակտիկայում ապահովագրավճարին ընդունված է անվանել նաև բրուտո-դրույքաչափ: Այն ներառում է մաքուր պարզև (նետո-դրույքաչափը), որը հավասար է ռիսկի գնին և բեռնվածությանը (վարչական, կոմիսիոն և կանխարգելիչ միջոցառումների գծով կատարվող ծախսեր): Միջազգային պրակտիկայում կամ տնտեսագիտական գրականության մեջ կարող է հանդիպել նաև կոմերցիոն պարզև հասկացությունը, որն իրենից ներկայացնում է մաքուր պարզևի և վարչական ու կոմիսիոն ծախսերի հանրագումարը: Ամբողջական պարզևը կամ բրուտո-դրույքաչափն իր հերթին հավասար է կոմերցիոն պարզևի և ավելացված արժեքի գումարին: Հավաքագրված պարզևների հաշվին ապահովագրական ընկերությունները ձևավորում են ապահովագրական պահուստները՝ այն դրամական միջոցների գումարը, որը նախատեսված է ապահովելու ապահովագրված անձանց առջև ստանձնած պարտավորությունների կատարումը: Ապահովագրական պահուստներն իրենց հերթին, կապված ապահովագրական տեսակից, ճյուղից (կյանքի և ոչ կյանքի ապահովագրություն) տարբերվում են: ՀՀ օրենսդրության համաձայն ապահովագրական պահուստները դասակարգվում են հետևյալ տեսակների.

- Չվաստակած ապահովագրավճարների պահուստ (ՉՄՊ)՝ բոլոր ապահովագրության պայմանագրերի ռիսկային բնույթ ունեցող մասի դիմաց նախատեսված ապահովագրավճարների այն մասը, որը չի վաստակվել ապահովագրողի կողմից հաշվետու ժամանակաշրջանում, Պահանջների (վնասներ) պահուստ (ՊՊ)՝ ապահովագրողին ներկայացված, սակայն դեռևս չկարգավորված պահանջների պահուստի (ՆՉՊՊ) և տեղի ունեցած, սակայն ապահովագրողին դեռևս չներկայացված պահանջների պահուստի (ՏՉՊՊ) հանրագումար,

Ապահովագրողին ներկայացված, սակայն դեռևս չկարգավորված պահանջների պահուստ՝ միջոցներ, որոնք նախատեսված են հաշվետու ժամանակաշրջանից հետո ծածկելու բոլոր այն վնասները և դրանց կարգավորման ծախսերը, որոնք կարող են ծագել տեղի ունեցած ապահովագրական պատահարների գծով, որոնց մասին մինչև հաշվետու ժամանակաշրջանի վերջը տեղեկացվել է ապահովագրողին, սակայն դրանք չեն կարգավորվել մինչև հաշվետու ժամանակաշրջանի ավարտը,

Տեղի ունեցած, սակայն ապահովագրողին դեռևս չներկայացված պահանջների պահուստ՝ միջոցներ, որոնք նախատեսված են ծածկելու բոլոր այն վնասները և դրանց կարգավորման ծախսերը, որոնք կստրվեն ծախսերի միջև, հաշվետու ժամանակաշրջանի ավարտը տեղի ունեցած ապահովագրական պատահարների գծով, որոնց մասին, սակայն, հաշվետու ժամանակաշրջանի ընթացքում ապահովագրողը չի տեղեկացվել,

- Բոնուսների և զեղչերի պահուստ (ԲԶՊ)՝ ներառում է ապահովագրության պայմանագրերից բխող ապահովագրի նկատմամբ պարտավորությունները՝ կապված ապահովագրողի շահույթում ապահովագրի մասնակցության (բոնուս) և ապահովագրավճարների մասնակցի նվազեցման (զեղչ) հետ,

Հավասարակշռման պահուստ (ՀՊ),

Մաթեմատիկական պահուստ (ՄՊ)՝ կյանքի ապահովագրության յուրաքանչյուր պայմանագրի կուտակային մասի չափով ձևավորվող պահուստ:

Ապահովագրական պահուստի ամեն մի տեսակ ծառայում է լուծելու իր առջև դրված խնդիրը, բայց դրանք բոլորը միավորվում են մեկ նպատակով՝ այն է՝ ապահովել ընկերության վճարունակությունը և սպասվելիք վճարումները:

Ապահովագրության վիճակագրությունը, որպես ֆինանսների վիճակագրության ճյուղ սերտորեն կապված է ակտուարային մաթեմատիկայի հետ: Դրանով պայմանավորված՝ ապահովագրության վիճակագրության կարևոր խնդիրներից է հանդիսանում ակտուարային մաթեմատիկայի կողմից մշակված, ըստ մոդելների չափորոշիչային հաշվարկների արդյունքների՝ տնտեսական մեկնաբանությունը, որի օգնությամբ որոշվում են հետևյալ խնդիրները.

- ռիսկերի չափումը և խմբավորումը,
- անձնական և գույքային ապահովագրության սակագների դրույքների հաշվարկը, ապահովագրական իրադարձությունների հաճախականության գնահատումը, ինչպես ըստ առանձին, այնպես էլ ըստ ամբողջ համակցության ռիսկերի ապահովագրական իրադարձությունների դեպքում վնասի բաշխման հաշվարկը և այլն:

Ապահովագրության վիճակագրության առջև ծառացած խնդիրներից կարելի առանձնացնել ապահովագրական գործի, ապահովագրողների և ապահովագրվողների վերաբերյալ վիճակագրական տեղեկատվության հավաքագրման և մշակման կազմակերպումը, հավաքագրված տեղեկատվության դասակարգումը և

խմբավորումը, անձնական և գույքային ապահովագրության սակագների հաշվարկը, ապահովագրական ընկերության ֆինանսական կայունության վերլուծությունը, ներդրումային ծրագրերի մշակումը և այլն:

8.2. ԱՊԱՀՈՎԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԿԱՐԵՎՈՐԱԳՈՒՅՆ ՂԱՍԱԿԱՐԳՈՒՄՆԵՐՆ ՈՒ ԽՄԲԱՎՈՐՈՒՄՆԵՐԸ

Ապահովագրման ենթակա օբյեկտների բազմազանությունը, ապահովագրական պատասխանատվության չափերի և ապահովադիրների կատեգորիաների տարբերություններն որոշում են դրանց վիճակագրական դասակարգման անհրաժեշտությունը: Դասակարգման մոտեցումները կախված են նպատակներից ու դրանց հիմքում ընկած չափանիշներից: Ապահովագրությունն իրավական հատկանիշից ելնելով դասակարգվում է *պարտադիր* ապահովագրության, որն իրականացվում է տվյալ երկրում գործող օրենքների պարտադրանքի ուժով և *կամավոր* ապահովագրության, որն իրականացվում է կամավորության սկզբունքի հիման վրա՝ ելնելով ապահովագրողների և ապահովադիրների միջև կնքված պայմանագրերից:

Պարտադիր ապահովագրության անցկացումը նախատեսվում է օրենքով, որը ապահովագրողին պարտավորեցնում է ապահովագրել համապատասխան գույքային շահերը, իսկ ապահովադիրին՝ վճարել ապահովագրական վճարները: Պարտադիր ապահովագրությունը ենթադրում է ապահովագրական դաշտի համատարած ընդգրկում և հիմնականում ուղղված է սոցիալական խնդիրների լուծմանը:

Կամավոր ապահովագրությունը կրում է ոչ պարտադիր բնույթ, այսինքն իրականացվում է կամավորության սկզբունքի հիման վրա՝ ապահովագրության կողմերի (ապահովագրող և ապահովադիր) համաձայնությամբ: Կամավոր ապահովագրության դեպքում ապահովագրական ընկերություններն իրար մեջ «կիսում են» ապահովագրական դաշտը, իսկ ապահովադիրների ընդգրկումը համատարած չէ: Ապահովադիրի ու ապահովագրողի փոխադարձ պարտավորությունները սահմանափակվում են ապահովագրման ժամկետով: Կամավոր ապահովագրության մեջ փոխադարձ պարտավորությունները գործում են ապահովագրավճարները ժամանակին վճարելու և պայմանագրով սահմանված այլ պայմաններում:

Առանձնացված խմբերի ներսում խմբավորումներն իրականացվում են ըստ տարբեր գույքային շահերի, ապահովագրական պատասխանատվության ծավալների, ապահովագրության ապա-

հովման նորմերի, ապահովագրական վճարների պարբերականության և այլն:

Կամավոր ապահովագրության մեջ խմբավորման հիմքում կարող է դրվել ստատիստիկորման գումարի չափը, որը կյանքի ապահովագրության մեջ որոշվում է կողմերի համաձայնությամբ, իսկ գույքային ապահովագրության ժամանակ՝ հաստատվում է գույքի իրական՝ շուկայական արժեքի սահմաններում:

Կյանքի և ոչ կյանքի ապահովագրության տեսակները ՀՀ-ում լիցենզավորման պայմաններին համապատասխան բաժանվում են ապահովագրության առանձին դասերի (ոչ կյանքի ապահովագրության 18 և կյանքի ապահովագրության 6)¹: Նման բաժանումը պայմանավորված է ապահովագրության համար ընդունվող ռիսկերի բնույթով:

Ապահովագրության վիճակագրության համար *ռիսկ* հասկացողությունն ունի հստակ նշանակություն: Ռիսկի հետ են կապված դասակարգման ու խմբավորման գրեթե բոլոր մոտեցումները:

«Ռիսկ» բառը բառացիորեն նշանակում է «որոշման ընդունում, որի արդյունքն անհայտ է, անվտանգ չէ»: Մի շարք երևույթներ օժտված են այնպիսի հատկությամբ, որ եթե դրանք տեղի են ունենում, ապա անպայման իրենց հետևից բերում են կորուստներ, որոնց չափերը կարող են աղետալի մասշտաբների հասնել: Այդպիսի երևույթների մասին ասում են «ռիսկ» կամ «ռիսկային կորուստներ»:

Առավել տարածված դասակարգում է հանդիսանում ապահովագրության ռիսկերի բաժանումը երկու հիմնական խմբերի.

- կյանքի ապահովագրության հետ կապված ռիսկեր (մահվան դեպքում, ապրել մինչև որոշակի տարիք, կենսաթոշակային ապահովագրություն),
ոչ կյանքի ապահովագրության հետ կապված ռիսկեր (գույքի, ունեցվածքի, բեռնափոխադրման, պատասխանատվության, բժշկական, դժբախտ պատահարներից ապահովագրության և այլն):

Այսպիսի բաժանումը պայմանավորված է մյուս բոլոր տեսակի ռիսկերից՝ մահվան ռիսկի սկզբունքային տարբերությամբ, կյանքի ապահովագրության դեպքում ապահովագրական դեպքը հնարավոր է տեղի ունենա միայն մեկ անգամ, որի հետևանքով դադարեցվում է ապահովագրական պայմանագրի գործողությունը

¹ Տե՛ս «Ապահովագրության և ապահովության գործունեության օրենքի /Հ.Գ. հոդվածը

կամ կենսաթոշակային տարիքի՝ մարդը հասնում է մեկ անգամ: Ռիսկի մեծությունը, այն է՝ մահվան հավանականությունը, կախված է ապահովագրվածի տարիքից և ավելանում է կյանքի տևողության ու պայմանների հետ միասին: Հաճախորդը չի կարող երկու անգամ ապահովագրության պայմանագիր կնքել օբյեկտիվորեն միանման ռիսկով ապահովագրության դեպքի համար, քանի որ յուրաքանչյուր հաջորդող ժամանակի պահին մահանալու հավանականությունը փոխվում է:

Կյանքի ապահովագրության հետ կապված ռիսկերն իրենցից ներկայացնում են միևնույն որոշակի տարիքը կամ որոշակի ժամանակի պահը ապրելու հավանականություն, ապահովագրության պայմանագրի գործելու ընթացքում մահանալու ռիսկ: Կյանքի ապահովագրությունը փաստորեն իր բնույթով կուտակային ապահովագրություն է, որով էլ պայմանավորված է ոչ կյանքի ապահովագրությունից սկզբունքային տարբերությունը կամ դրանցից առաջնայինը:

Կյանքի ապահովագրության ռիսկերից հայտնի են *մահվան դեպքի, միևնույն որոշակի տարիքը ապրելու և խառը ապահովագրությունները*, որում զուգակցվում են միևնույն որոշակի տարիքի ապրելու և մահվան դեպքերը, *երեխաների ապահովագրությունը*, որը *նույնպես բնույթով* երկարաժամկետ է և այլն: Որոշ իմաստով այս խմբի ապահովագրությանը կարելի է վերաբերել նաև առևտրային կենսաթոշակային հիմնադրամների գործունեությունը, որոնց հաշվարկների մեթոդաբանությունը շատ մոտ է ապահովագրության հաշվարկներին, քանի որ կենսաթոշակային հիմնադրամները՝ կենսաթոշակների ապահովագրության ծառայություն են տրամադրում հաճախորդներին:

Ապահովագրության բերված տեսակներով ապահովագրական փոխհատուցումը վճարվում է կամ միևնույն որոշակի տարիքը ապրելու կապակցությամբ կամ աշխատունակության մասնակի/ամբողջովին կորստի կապակցությամբ կամ ապահովագրի մահվան կապակցությամբ: Վճարումները կատարվում են պայմանագրի ժամկետը լրանալու օրը կամ որևէ իրադարձության կատարման կամ որոշակի պարբերականությամբ ժամանակից հետո (օրինակ, կենսաթոշակային ապահովագրության դեպքում):

Հաջորդ խումբը՝ *ոչ կյանքի ապահովագրությունը* ներառում է երեք խոշոր խմբերի՝ *անձնական, գույքային և պատասխանատվության ապահովագրության* ռիսկեր:

Գույքային ռիսկերի ապահովագրության նպատակը ֆիզիկական կամ կամ իրավաբանական անձանց տարերային աղետներից, դժբախտ պատահարներից, սոցիալական որևէ անոմալիաներից

պատճառված վնասի փոխհատուցումն է: Ապահովագրության տրամաբանությունը հենվում է նրա վրա, որ մարդուն վնաս կամ կորուստներ պատճառող իրադարձություններն իրենց բնույթով թեև պատահական են, սակայն ռժուված են որոշակի օրինաչափությամբ: Ուստի վնաս պատճառող իրադարձությունների նկատմամբ անհրաժեշտ է կազմակերպել վիճակագրական դիտարկում ու դրա հիման վրա բացահայտել ժամանակի և տարածության մեջ նրանց արտահայտման օրինաչափությունը:

Ապահովագրական ընկերությունը, տնօրինելով ապահովագրության դեպքերի իրականացման ու պատճառների վերաբերյալ վիճակագրական տեղեկատվությունը, կարող է նվազեցնել վնասը՝ կատարելով ապահովագրության տվյալ տեսակի շրջանակներում կանխարգելիչ միջոցառումներ, որոնցից են օրինակ պաշտպանիչ պատնեշների կառուցումը, հակահրդեհային անվտանգության կանոնների պահպանման ստուգումը, պետավտոտեսչության կողմից իրականացվող միջոցառումները և այլն:

Ոչ կյանքի ապահովագրության մեջ հատուկ ուղղություն է ներկայացնում *դժբախտ պատահարներից ռիսկերի դասակարգումը*: Տվյալ ռիսկերի ապահովագրությունն իրականացվում է ինչպես պարտադիր, այնպես էլ կամավոր ձևերով: Ապահովագրողների կողմից առաջարկվող պայմանագրերը՝ ապահովագրության արգասիքը, ընդգրկում է գրեթե բոլոր հնարավոր իրադարձությունները, որոնք կարող են անբարենպաստ ազդեցություն ունենալ մարդու կյանքի վրա: Այստեղ կարելի է առանձնացնել հրդեհից, ջրհեղեղից կամ այլ աղետներից կյանքը կամ առողջությունը, աշխատունակությունը կորցնելու ռիսկերը, մահացությամբ ավարտվող դժբախտ պատահարները, նյութական սեփականության կորստի հետ կապված նյութական ռիսկերը, կողոպուտները, ավազակային հարձակումները, քրեական տարրերի կողմից բռնությունները, լայն տարածված են բժշկական ռիսկերը, որոնք նույնպես հարկավոր է վերագրել նյութականներին: Դժբախտ պատահարներից ապահովագրությունը վերը թվարկած ապահովագրության տեսակներից առանձնանում է նաև ավելի քիչ գործողության ժամկետով: Այդպիսի պայմանագրերը կնքվում են, որպես կանոն, մի քանի օրից մինչև մեկ տարի ժամկետով:

Բժշկական ապահովագրության ռիսկերը կապված են բուժման և ստացիոնար պայմաններում հիվանդանոցային խնամքի կամ ամբուլատոր սպասարկման ֆինանսական ծախսերի հետ: Ոչ նյութական ռիսկերն ամփոփվում են քաղաքացիական իրավունքների ոտնահարման, աշխատանքի կորստի, բարոյական վնասների մեջ:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում կան հոդվածներ, որոնք նախատեսում են *քաղաքացիական պատասխանատվության ապահովագրություն*։ Պատասխանատվությունը կարող է առաջանալ ինչպես օրենքով, այնպես էլ պայմանագրով։ Նրա առավել տարածված տեսակներն են՝ ապահովագրի պատասխանատվությունը երրորդ անձի առջև, երրորդ անձի պաշտպանություն, որին վնաս է պատճառվել, ամուսնեկազմվածության, աշխատանքային օրենսդրության խախտումների պատճառով և այլն։ Այդ կապակցությամբ վնասի համար տարբերակում են անշարժ գույքի սեփականատերերի պատասխանատվությունը, որը նրանք կարող են պատճառել հարևաններին, երրորդ անձին կամ վարձակալներին, վարձակալների քաղաքացիական պատասխանատվությունը հարևաններին կամ սեփականատիրոջը հնարավոր վնաս պատճառելու համար, տրանսպորտային միջոցների սեփականատերերի պատասխանատվությունը։

Հատուկ դիսկերը կապված են մասնագիտական քաղաքացիական պատասխանատվության հետ, ձեռնարկատերերի քաղաքացիական պատասխանատվություն նրանց աշխատանքի վայրում տեղի ունեցած դժբախտ պատահարների համար, պատասխանատվություն շրջակա միջավայրի աղտոտման համար, միջուկային աղտոտման դիսկեր և այլն։

Արտասահմանյան զարգացած ու զարգացող մի շարք երկրներում ապահովագրական գործունեության մեջ *պատասխանատվության ապահովագրության* առաջնային ուղղություններ են համարվում՝ ավտոտրանսպորտային միջոցների սեփականատերերի քաղաքացիական պատասխանատվության ապահովագրությունը, պարտավորությունների չկատարման համար պատասխանատվության ապահովագրությունը, աուդիտորների, մասնավոր պրակտիկայով զբաղվող նոտարների, բժիշկների մասնագիտական պատասխանատվության ապահովագրությունը և այլն։ Վերջին ժամանակներում տարածում է գտնում քրեական գործի վարման հետ իրավական պաշտպանության դիսկերի ապահովագրությունը, ինչին համապատասխան կատարվում է դատապաշտպանների վարձատրություն, դատական պաշտպանություն, տնտեսական դատարան (արբիտրաժ) և այլն, ինչը նույնպես արտահայտվում է լրասակարգման մեջ։

Հատուկ ուղղություն է ներկայացնում *գույքի կորստից կամ վնասվելուց ապահովագրությունը*։ Եթե գույքի ապահովագրական արժեքը հնարավոր չէ որոշել կամ ապահովագրական գումարը ավելի փոքր է ապահովագրված գույքի արժեքից, այդպիսի ապահովագրությունը համեմատական է և, որպես կանոն, փոխ-

հատուցուման բնույթ է կրում: Ապահովագրական գործունեության պրակտիկայում ապահովագրվում են, որպես կանոն, նյութական բոլոր հնարավոր ռիսկերը: Բնության տարերային ուժերից գույքի կորստի ռիսկերը խմբավորվում են ըստ տեսակների (հրդեհի կայծակի հարված, ջրհեղեղ, պայթյուն և այլն):

Առանձնացնում են *տեխնիկական ռիսկերի* խմբեր, որոնք արտահայտվում են մեքենաների կամ սարքավորումների շարքից դուրս գալու, արտադրության տեխնոլոգիայի խախտման, էներգիայի անջատման և այլ վթարների տեսքով: Դրանց պատճառներ կարող են հանդիսանալ կառավարման սխալները, տեխնոլոգիայի խախտումները և այլն, որոնք բերում են մեքենաների ու սարքավորումների, շենքերի, շինությունների, տրանսպորտային միջոցների շարքից դուրս գալուն:

Ֆատուկ ռիսկերի ապահովագրությունը, որոնց տեղի ունենալը մեկ տարվա, իսկ հաճախ մի քանի տարվա ընթացքում չի կարող գնահատվել, առաջացնում է ավելի երկար ժամկետներով պայմանագրեր կնքելու անհրաժեշտություն:

Չազվագյուտ երևույթներից ռիսկերի ապահովագրության, որոնցից վնասը կարող է աղետալի չափերի հասնել, օրինակ է էկոլոգիական ռիսկերի ապահովագրությունը:

Ճեղճարկատիրական ռիսկերի ապահովագրությունը ենթադրում է կեղծարարների, ծառայողների անփութության կամ անպատասխանատվության հետ կապված ֆինանսական կորուստների, ինչպես նաև եկամուտների նվազման ռիսկերը, գործի մեջ իր միջոցները ներդրած ձեռնարկատիրոջ ռիսկերը կապված եկամուտները մասնակիորեն չստանալու կամ ներդրված միջոցների կորստի հետ, կրեդիտորի ռիսկերը, ֆինանսական կորուստների ռիսկեր կապված դրամական միավորի փոխարժեքի իջեցման հետ և այլն:

Ապահովագրական ընկերության սեփական ռիսկերի ապահովագրությունը: Ապահովագրական ընկերությունը սեփական ռիսկերից անվտանգության ապահովման համար չի կարող օգտագործել իր սեփական ֆոնդը: Ապահովագրական ընկերության սեփական ռիսկերը կարող են դասակարգվել դրանց առաջացնող պատճառներին համապատասխան: Օրինակ, գոյություն ունի ռիսկ, որ ձևավորված ապահովագրական ֆոնդը բավարար չէ փոխհատուցման վճարման համար, վերաապահովագրական ռիսկ, կառավարչական ռիսկ, գործառնական ռիսկ, արտարժույթային ռիսկ, գույքային ռիսկ և այլն:

Տարբեր ռիսկերի լայն սպեկտրից առանձնանում են նրանք, որոնք ենթարկվում են ապահովագրության: Նրանց գլխավոր

բնութագրերը բերվում են հետևյալի՝ դիտարկվում են միայն զանգվածային երևույթները, որոնք անընդհատ կրկնվելու միտում ունեն: Հետևաբար, յուրաքանչյուր այդպիսի երևույթի համար կարելի է խոսել միայն տեղի ունենալու հնարավորության մասին, ընդ որում այդ երևույթները պետք է օբյեկտիվ բնույթ կրեն, այսինքն՝ պետք է որևէ մեկի կամքից անկախ լինեն, իսկ տվյալ իրադարձությունների հետևանքով պատճառած վնասը պետք է ենթարկվի դրամական միավորներով չափման:

Ապահովագրական ռիսկերը կարող են բաժանվել երեք խմբերի ըստ նրանց չափման եղանակի: Չափման եղանակն ու ընթացակարգը որոշվում են ռիսկի արտահայտման և պարունակության բնույթով:

Օրինակ, միջուկային ռիսկերը անհնար է համադրել ըստ միջին մեծության, ուստի այստեղ հենվում են մասնագետների գնահատականի վրա:

Արդյունաբերության մեջ ապահովագրական օբյեկտների մեծամասնությունը կարելի է միջին մեծության տարբեր խմբերի վերաբերել, օրինակ, ըստ հաշվեկշռային արժեքի: Այստեղ միջին մեծությունը ռիսկի վիճակագրական չափման հիմք է հանդիսանում:

Օգտագործելով ռիսկի միջին արժեքների բացարձակ արժեքները կարելի է սպասվող հավանականությամբ հաշվարկել շեղումները՝ տոկոսների կամ գործակիցների տեսքով:

8.3. ԱՊԱՀՈՎԱԳՐԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՎԻՃԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐԸ

Ապահովագրական ընկերությունների գործունեությանը վիճակագրական գնահատական տալու համար օգտագործվում են բացարձակ, հարաբերական և միջին ցուցանիշներ:

Բացարձակ ցուցանիշներին, որոնք առավել հաճախ օգտագործվում են ապահովագրական ընկերությունների ֆինանսատնտեսական գործունեության վիճակագրական վերլուծության մեջ, վերաբերվում են՝

- ընկերության ակտիվների, պարտավորությունների, սեփական և վճարված կանոնադրական կապիտալների բացարձակ չափերը, ապահովագրավճարների բացարձակ չափերը, ինչպես ըստ ամբողջ պորտֆելի, այնպես էլ ըստ ապահովագրության առանձին տեսակների (կյանքի և ոչ կյանքի կամ

պարտադիր և կամավոր ապահովագրության տեսակների և այլն),

ապահովագրավճարների բացարձակ չափերն՝ ըստ ապահովագրության առանձին դասերի,

սակագների չափերը,

ապահովագրական պահուստների առանձին տեսակների բացարձակ չափերը:

- վճարված ապահովագրական հատուցումների ծավալը,
- շահույթի ծավալը և այլն:

Ապահովագրության մեջ շահույթ ասելով հասկացվում է.

- ապահովագրական գործարքներից ստացվող շահույթը, որն իրենից ներկայացնում է ստացված ապահովագրավճարների և վճարված ապահովագրական հատուցումների, կանխարգելիչ միջոցառումների իրականացմանը, աշխատանքի վարձատրությանն ուղղված և այլ ծախսերի տարբերությունը,

ապահովագրական շահույթը, որը ապահովագրական ծառայության գնի (սակագնի) և ինքնարժեքի տարբերությունն է,

զուտ շահույթ՝ այն գումարն է, որը մնում է ընկերության տրամադրության տակ հարկերը և մյուս պարտադիր վճարները կատարելուց հետո:

Հարաբերական վիճակագրական ցուցանիշները, որոնք առավել հաճախ օգտագործվում են համապատասխան հաշվարկներում, հետևյալներն են՝

- ակտիվների կառուցվածքային ցուցանիշները,
- ապահովագրական գործառնություններում վերաապահովագրության տեսակարար կշիռը,

ապահովագրական պահուստների և ապահովագրության առանձին տեսակների գծով ապահովագրավճարների ծավալի հարաբերակցությունը,

զուտ շահույթի հարաբերությունը սեփական կապիտալին, որը թույլ է տալիս, ֆինանսատնտեսական արդյունավետության տեսանկյունից, առավել օբյեկտիվ գնահատել ընկերությունների գործունեությունը,

չբաշխված շահույթի հարաբերությունը սեփական միջոցների ընդհանուր ծավալին,

ապահովագրական գործունեության շահութաբերության ցուցանիշը, որը հաշվարկվում է որպես հարաբերություն զուտ շահույթի և ինքնարժեքի կամ ապահովագրավճարների ընդհանուր գումարի:

Միջին ցուցանիշներն առավել հաճախ հանդիպում են վիճակագրական հաշվարկներում:

- մեկ միավոր սեփական միջոցներին ընկնող միջին շահույթը,

մեկ միավոր ապահովագրական վճարներին (ինչպես ամբողջությամբ, այնպես էլ ըստ ապահովագրության առանձին տեսակների) ընկնող միջին շահույթը,

միջին հաշվով որքան է ծախսում ընկերությունը յուրաքանչյուր մեկ միավոր հավաքագրված ապահովագրավճարից՝ սեփական կարիքների համար և այլն:

Վերը քվարկված ցուցանիշների հետ մեկտեղ, պայմանավորված վիճակագրական վերլուծության և շուկայի իրավիճակային խնդիրներից, օգտագործվում են նաև այլ ցուցանիշներ:

Կյանքի ապահովագրության մեջ հաշվարկները հիմնված են մահացության աղյուսակների, բնակչության կյանքի միջին տևողության և եկամտաբերության ցուցանիշների վրա (տես. աղյուսակ 8.1, 8.2):

8.1 աղյուսակում հաշվարկների համար ելքային տվյալներ են հանդիսանում որոշակի տարիքի հասածների և որոշակի տարիքում մահացածների թվի ցուցանիշները: Մինչև x տարիք ապրողների թիվը նշանակենք՝ l_x , x տարիքից մինչև $x+1$ տարիքի՝ ժպմանակահատվածում մահացածների թիվը՝ d_x , որը հաշվարկում ենք հետևյալ բանաձևով՝

$$d_x = l_x - l_{x+1} \quad (8.1)$$

x տարիքի անձանց մինչև հաջորդ $(x+1)$ տարիքը մահանալու հավանականությունը (q_x) հաշվարկվում է հետևյալ բանաձևով՝

$$q_x = \frac{d_x}{l_x} = \frac{l_x - l_{x+1}}{l_x} \quad (8.2)$$

x տարիքի անձանց մինչև $x+1$ տարիքը ապրելու հավանականությունը (p_x) հաշվարկվում է հետևյալ բանաձևով՝

$$p_x = \frac{l_{x+1}}{l_x} \quad (8.3)$$

**Հատված մահացության և կյանքի միջին տևողության
աղյուսակից**

Տարիքը, x տարեկան	Մինչև x տարիքը ապրողների թիվը $l_x (\bar{L}_x)$	x -ից մինչև $x+1$ տարիքը մահացածների թիվը d_x	x -ից մինչև $x+1$ տարիքում մահանալու հավանական- ությունը $q_x = \frac{d_x}{l_x}$	x -ից մինչև $x+1$ տարիքը ապրելու հավա- նականությունը $p_x = \frac{l_{x+1}}{l_x}$
Ամբողջ բնակչությունը երկու սեռը				
50	87064	735	0,00844	0,99156
51	86329	786	0,00910	0,99090
52	85543	842	0,00984	0,99016
53	84701	904	0,01067	0,98933
54	83797	970	0,01157	0,98843
55	82827	1037	0,01252	0,98748

Մյուս ցուցանիշը, որն անհրաժեշտ է հաշվարկներ կատարելու համար, հանդիսանում է շահութաբերության միջին ցուցանիշը: Հաշվարկներում օգտագործվում են շահութաբերության ցուցանիշները: Սակայն անկայուն տնտեսության պայմաններում ավելի ճիշտ է հենվել կոնկրետ ապահովագրական ընկերության աշխատանքային փորձի վրա: Ըստ ներդրումների, շահութաբերության ցուցանիշը կոնկրետ ընկերության համար ($\bar{i}$) կարելի է հաշվարկել միջին կշռված թվաբանականի բանաձևով, որտեղ շահութաբերությունը (i) միջինացվող ցուցանիշ է, իսկ տեղաբաշխված ներդրումների ծավալը (f)՝ կշիռ:

Ենթադրենք՝ ընկերությունը նետտո-դրույքների հաշվարկին նախորդող տարում իրականացրել է 9 ներդրումային ծրագրեր և ստացել է հետևյալ արդյունքները (աղյուսակ 8.2)՝

Ներդրումային ծրագրերի շահութաբերության ցուցանիշը

Ծրագրի համարը	Ներդրումների ծավալը, մլն.դրամի, f	Շահութաբերությունը, % i	$i \cdot f$
1	2	5	10
2	3	10	30
3	1	7	7
4	4	8	32
5	5	12	60
6	4	3	12
7	4	0	0
8	1	2	2
9	1	15	15
$\Sigma 25$			$\Sigma 168$

$$i = \frac{\sum if}{\sum f} = \frac{168}{25} = 6.72\%$$

Շահութաբերության անհատական ցուցանիշը կլինի՝ 6.72%:

Գույքի (ունեցվածքի) ապահովագրության վիճակագրական հաշվարկներում օգտագործվում են համապատասխան ցուցանիշների խումբ: Առավել ընդհանուր բացարձակ ցուցանիշներին, որոնք բնութագրում են գույքի ապահովագրության գործընթացը, վերաբերվում են՝

- ապահովագրական օբյեկտների (ապահովագրական դաշտ) առավելագույն հնարավոր թիվը ($N_{\max}$),

ապահովագրված օբյեկտների ընդհանուր թվաքանակը (N),

ապահովագրական դեպքերի քանակը (m),

ապահովագրական դեպքերի ընթացքում տուժած օբյեկտների թվաքանակը (մեկ դեպքի ժամանակ կարող է տուժել մի քանի օբյեկտ) (n),

բոլոր ապահովագրված օբյեկտների ապահովագրական գումարը (S),

տուժած օբյեկտների ապահովագրական գումարը (S_n),
մուտքագրված ապահովագրական վճարների գումարը (P_n),

- ապահովագրական փոխհատուցումների գումարը (W):

Գույքի ապահովագրության վիճակագրության միջին ցուցանիշներ են հանդիսանում՝ միջին ապահովագրական վճարը կամ ապահովագրված օբյեկտների միջին ապահովագրական արժեքը (որոշվում է բոլոր ապահովագրված օբյեկտների ապահովագրական վճարները հարաբերելով ապահովագրված օբյեկտների ընդհանուր թվաքանակին՝ S/N), միջին ապահովագրական գումարը կամ տուժած օբյեկտների միջին ապահովագրական արժեքը (որոշվում է տուժած օբյեկտների ապահովագրական գումարը հարաբերելով ապահովագրական դեպքերի ընթացքում տուժած օբյեկտների քանակին՝ S_n/n), վճարված ապահովագրական փոխհատուցման միջին չափը (որոշվում է ապահովագրական փոխհատուցումների գումարը հարաբերելով տուժած օբյեկտների թվաքանակին՝ W/n) և այլն:

Վիճակագրական հարաբերական ցուցանիշների թվին են պատկանում՝

1. Ապահովագրական գումարի վնասաբերությունը (վնասաբերությունը որպես ռիսկի զարգացման ցուցանիշ)

$$\Pi_{\text{վնաս.}} = \frac{\text{Վճարված ապ. հատուցումների գումար}}{\text{Ստանձնած ապահովագրական պրատավորությունների (ռսկերի) գումար}} \cdot 100\% \quad (8.4)$$

2. Ապահովագրական հատուցումների վճարման մակարդակը (վնասաբերությունը որպես տնտեսական կատեգորիա)

$$\Pi_{\text{ֆոխս հոսմ}} = \frac{\text{Վճարված ապ. հատուցումների գումար}}{\text{Մուտքագրված վճարների գումար}} \cdot 100\% \quad (8.5)$$

3. Տուժած օբյեկտների տեսակարար կշիռը

$$\Pi = \frac{\text{Տուժած օբյեկտների թիվ}}{\text{Ապահովագրված օբյեկտների ընդհանուր թիվ}} \cdot 100\% \quad (8.6)$$

4. Օբյեկտների ապահովագրությամբ ընդգրկվածությունը՝

$$\Pi = \frac{\text{Ապահովագրված ապահովագրական} \\ \text{օբյեկտների թվաքանակ} \\ \text{Ապահովագրական դաշտ} \cdot 100\% \quad (8.7)$$

(կամ տվյալ տեսակի օբյեկտների ընդհանուր թիվը,
որոնք կարող են ապահովագրված լինել)

5. Ապահովագրական դեպքերի հաճախականությունը

$$\Pi = \frac{\text{Ապահովագրական դեպքերի ընդհանուր թիվ}}{\text{Ապահովագրված օբյեկտների ընդհանուր թիվ}} \cdot 100\% \quad (8.8)$$

6. Ապահովագրական դեպքերի ավերչությունը (ավերվածություն)

$$\Pi = \frac{\text{Դեպքերի հետևանքով տուժած օբյեկտների թիվ}}{\text{Ապահովագրված դեպքերի թիվ}} \cdot 100\% \quad (8.9)$$

7. Ոչնչացման ամբողջությունը

$$\Pi = \frac{\text{Վճարված ապ. հատուցումների գումար}}{\text{Տուժած օբյեկտների ապ. գումար}} \cdot 100\% \quad (8.10)$$

Ապահովագրական գումարների վնասաբերության ցուցանիշը առանձնահատուկ նշանակություն ունի սակագների հաշվարկման համար: Այն հաշվարկվում է որպես միջին մեծություն, որի համարիչն իրենից ներկայացնում է վճարված ապահովագրական հատուցման գումարը, իսկ հայտարարը՝ ապահովագրված օբյեկտների ապահովագրական գումար:

Վնասաբերության միջին ցուցանիշը մի քանի տարվա համար կարելի է հաշվարկել միջին թվաբանականի բանաձևով, ինչպես պարզ՝

$$\overline{\Pi}_{վնաս.} = \frac{\sum \Pi_{վնաս.}}{n} \quad (8.11)$$

այնպես էլ կշռված՝

$$\overline{\Pi}_{\text{վնաս.}} = \frac{\sum \Pi_{\text{վնաս.}} \cdot S}{n} \quad (8.12)$$

բանաձևն ընդհանուր է օգտագործվում նախատեսված հարցի վերաբերյալ տարիների ընթացքում կտրուկ տատանվում է: Եթե միջին վնասաբերության ցուցանիշը հաշվարկվում է մի շարք տարիների ընթացքում ռիսկերի շատ քիչ միասնաժամանակյա տեսակներով, ապա առաջին հերթին անհրաժեշտ է հաշվարկել նրա միջին նշանակությունը մեկ տարում՝ կշռված միջինի բանաձևով՝

$$\overline{\Pi}_{\text{վնաս.}} = \frac{\sum \Pi_{\text{վնաս.},i} \cdot S_i}{\sum S_i} \quad (8.13)$$

որտեղ՝ $\Pi_{\text{վնաս.},i}$ – առանձին ապահովագրական տեսակի (ծառայության) վնասաբերությունն է,

S_i – ըստ նույն տեսակի (ծառայության) ապահովագրված օբյեկտների ապահովագրական գումարն է,

իսկ հետո վնասաբերության միջին ցուցանիշներից միջինը ըստ տարիների՝

$$\overline{\Pi}_{\text{ընդհ.վնաս}} = \frac{\sum \Pi_{\text{վնաս.},i} \cdot S_{\text{ընդհ.},i}}{\sum S_{\text{ընդհ.},i}} \quad (8.14)$$

որտեղ՝ $S_{\text{ընդհ.},i}$ – i –րդ տարում ապահովագրված օբյեկտների ապահովագրական գումարն է:

8.4. ՍԱԿԱԳՆԵՐԻ ՀԱՇՎԱՐԿԸ

Ապահովագրական սակագինն (ապահովագրության պրակտիկայում՝ սակագնային դրույքաչափ, իսկ մասնագիտական գրականության մեջ՝ բրուտո-դրույքաչափ) ապահովագրական վճարի (ապահովագրավճարի) դրույքաչափն է ապահովագրական գումարի նկատմամբ: Ապահովագրական սակագինը կարելի է դիտարկել նաև որպես ապահովագրավճարի դրույքաչափ ապահովագրության օբյեկտի նկատմամբ կամ ապահովագրավճարների

դրույթաչափ, համաձայն որոնց կատարվում է ապահովագրական ծառայության վճարումը:

Սակագնային դրույթաչափը կազմված է երկու մասից՝ նետտո-դրույթաչափից (որին որպես կանոն բաժին է ընկնում ամբողջ սակագնի 60-95 %) և բեռնվածությունից (5-40%): Նետտո-դրույթաչափը նախատեսված է ապահովագրական պահուստների ձևավորման համար, որոնցից էլ կատարվում են ապահովագրական հատուցումները: Բեռնվածությունը օգտագործվում է ապահովագրողի կողմից ապահովագրական գործունեության իրականացման ծախսերը հոգալու համար: Այդպիսիք են, օրինակ, աշխատավարձի վճարումը, ապահովագրության համար անհրաժեշտ փաստաթղթերի պատրաստման, գովազդի վրա կատարվող ծախսերը, վարձակալական վճարներն և այլն:

Բրուտտո ապահովագրավճարի հաշվարկման համար նախ որոշում են նետտո-դրույթաչափը, այնուհետև ավելացնելով բեռնվածությունը՝ ստանում են բրուտտո-դրույթաչափը:

Սակագների դրույթի կամ սակագնային դրույթաչափի հաշվարկը (ապահովագրության գինը) հանդիսանում է վիճակագրության կարևոր խնդիրներից մեկը, որը պետք է լուծի յուրաքանչյուր ապահովագրական ընկերություն՝ հենվելով իր անհատական վիճակագրական տեղեկատվական բազայի կամ միջազգային վերաապահովագրող ընկերությունների կողմից տրված սակագների հիման վրա: Քանի որ ապահովագրության ժամանակ վճարները կրում են պայմանական բնույթ, այսինքն՝ կապված են ապահովագրական դեպքի տեղի ունենալու հավանականության հետ, տարվում են ակտուար մաթեմատիկայի ալգորիթմների հիման վրա:

Ապահովագրական ընկերության ֆինանսական կայունությունն ապահովող կարևորագույն գործոններից մեկը հենց սակագնի չափի ճշգրիտ և հիմնավորված հաշվարկն է: Կյանքի ապահովագրությունում սակագների դրույթաչափերի հաշվարկի վիճակագրական մեթոդաբանությունն՝ արմատական ձևով տարբերվում է գույքային (ոչ կյանք) ապահովագրության սակագների դրույթաչափերի հաշվարկի մեթոդաբանությունից: Տարբերություններն որոշվում են ապահովագրական պատահարների հավանականության հաշվարկի մեխանիզմով: Կյանքի ապահովագրության մեջ դա համապատասխան տարիքում մահանալու կամ մինչև $x+n$ տարիքն ապրելու հավանականության ցուցանիշն է, իսկ գույքի ապահովագրությունում՝ ապահովագրական գումարի միջին վնասաբերության ցուցանիշը:

Ինչպես, կյանքի այնպես էլ գույքային ապահովագրության սակագների հաշվարկներում մեծ նշանակություն ունի շահութաբերության նորմայի մեծությունը և նրա հավանական կանխատեսման մեծությունը: Որքան բարձր է շահութաբերության նորման, այնքան մեծ է սակագնի ստորին սահմանի իջեցման հավանականությունը:

Գույքի ապահովագրությունում շահութաբերության նորման նետտո և բրուտտո դրույքների հաշվարկման ժամանակ հաշվի չի առնվում: Դրա հետ միասին այդ ցուցանիշը մեծ ազդեցություն է թողնում ընկերության ֆինանսական դրության վրա: Ուսումնասիրենք կյանքի և գույքի ապահովագրության առանձին տեսակների նետտո-դրույքների վիճակագրական հաշվարկների մեթոդաբանությունը:

Կյանքի ապահովագրության սակագնային դրույքների հաշվարկը

Ինչպես արդեն նշվել է, կյանքի ապահովագրությունը հանդիսանում է քաղաքացու կյանքի մակարդակի պահպանման մեթոդներից մեկը: Այն իրականացվում է ապահովագրական ընկերությունների կողմից եկամուտների վերաբաշխման միջոցով, որոնք ստացվում են քաղաքացիների կողմից: Ներկա պահին կարող են ընդունվել քաղաքացիների կյանքի կամ առողջության ապահովագրության վերաբերյալ պայմանագրի ցանկացած պայմաններ, որոնք չեն հակասում ապահովագրության մասին օրենքների: Պայմանագրի պայմանների համաձայն ապահովագրական գումարները կարող են վճարվել կամ միանգամից (միանվագ) և ամբողջությամբ, կամ մաս-մաս որոշակի ժամանակահատվածի ընթացքում:

Հաշվարկի բնույթից կախված՝ ապահովագրական ծառայության մատուցման համար, որը պետք է տեղ գտնի պայմանագրում, վճարված գումարի չափը, վճարման պայմանները, հաշվարկման մեթոդաբանությունը փոխվում են: Միանգամայն հասկանալի է, որ սակագնի չափը կախված է ոչ միայն հաշվարկի տեխնիկական կողմից, այլ նաև անձի ֆիզիկական, սոցիալական և այլ վիճակի առանձնահատկություններից, որոնք մուտք են գործում ապահովագրության ոլորտ: Մարդիկ, որոնք ապրում են տնտեսապես անբարենպաստ պայմաններում, աշխատանքային գործունեության ժամանակ ենթարկվում են տարբեր տիպի ռիսկերի, տառապում քրոնիկ հիվանդություններով, մեծ հավանականությամբ ավելի մեծ գումարներ կվճարեն, քան այն մարդիկ, որոնք ավելի բարենպաստ

կյանքի պայմաններում են ապրում և որոնք միջին հաշվով ավելի երկար են ապրում և քիչ են դիմում ապահովագրության: Հետևապես, քաղաքացիների առանձին խմբերի համար ապահովագրության գինը տարբեր տարածաշրջաններում պետք է լինի շերտավորված: Դա պետք է հաշվի առնել սակագների հաշվարկման ժամանակ: Դժբախտ պատահարների ապահովագրության պայմանագրի կնքման ժամանակ հաշվի է առնվում աշխատունակության կորուստների բնույթի և շարունակության հավանականությունը, ինչը ազդեցություն է թողնում ապահովագրական գումարների վրա:

Այսպիսով, անձի ապահովագրությունում նետտո-դրույքների համապատասխան հաշվարկների իրականացման համար՝ անհրաժեշտ է կյանքի բոլոր կողմերի և մարդկանց գործունեության վերաբերյալ (որոնք պայմանագիր են կնքում) մանրամասն վիճակագրական տվյալներ: Առաջին հերթին անհրաժեշտ են մահացության աղյուսակներ:

Ապահովագրական ընկերությունները կյանքի ապահովագրության ժամանակ հաճախորդներին մատուցում են բազմաթիվ ծառայություններ: Ապահովագրության առավել տարածված տեսակների հիմա վրա կատարենք սակագնային նետտո-դրույքաչափի հաշվարկ՝ պայմանական օրինակով:

Օրինակ: Ենթադրենք 50 տարեկան հասակի հաճախորդները կնքել են ապահովագրության պայմանագիր 5 տարի ժամկետով՝ 1000 դրամ գումարով: Ենթադրենք նաև, որ այդպիսի պայմանագրեր կնքել են բոլոր մինչև 50 տարեկան անձինք:

Ենթադրենք, որ ապահովագրական պայմանագրի կնքման ժամկետում շահութաբերության նորման կազմում է 5% (0.05): Շահութաբերության 5% նորմայի պայմաններում, դիսկոնտավորվող բազմապատկիչը՝ ապահովագրի միջոցների օգտագործումը, համապատասխան տարվա համար հաշվարկվում է հետևյալ կերպ՝

$$V_1 = \frac{1}{1 + 0.05} = 0.952...;$$

$$V_2^2 = \frac{1}{(1 + 0.05)^2} = 0.907$$

$$V_5^5 = \frac{1}{(1 + 0.05)^5} = 0.783$$

$$V^n = \frac{1}{(1 + 0,05)^n} :$$

Ելնելով մահացության աղյուսակից՝ 50 տարեկան անձանց թիվը (l_{50}) հավասար է 87064 մարդ, մինչև 55 տարեկան անձանց թիվը (l_{50+5}) հավասար է 82827 մարդ: Քանի որ ապահովագրական գումարը (FV) յուրաքանչյուր պայմանագրի համար կազմում է 1000 դրամ, ապա ապահովագրական վճարների ֆոնդը ապահովագրության ժամկետի ավարտին պետք է կազմի $l_{50+5} \cdot FV = 82827 \times 1000 = 82827000$ դրամ:

Քանի որ միջոցները գումկում են ներդրումային շրջանառությունում, ուստի պետք է հաշվարկել սպասվելիք վճարների ներկա արժեքը՝ օգտագործելով դիսկոնտավորվող բազմապատկիչը՝

$$l_{50+5} \cdot FV = 82827000 \times 0.7835262 = 64897124 \text{ դրամ}$$

Քանի որ վճարները պետք է կատարվեն միայն մինչև 55 տարեկանների համար, ապա նետտո-դրույքը կլինի՝

$$\frac{64897124}{87064} = 745.39561 \text{ դրամ}$$

Ընդհանուր տեսքով իրականացված հաշվարկը կարելի է ներկայացնել հետևյալ վանաձևով՝

$${}_n \varepsilon_x = \frac{l_{x+n} V^n}{l_x} FV \quad (8.15)$$

որտեղ՝ ${}_n \varepsilon_x$ - x տարեկանում՝ n տարով ապահովագրվածի միավազ նետտո-դրույքն է,

l_x - ապահովագրության ժամկետի սկզբում անձանց թիվն է (87064 մարդկանց օրինակով),

l_{x+n} - այն անձանց թիվն է, որոնք ապրել են մինչև ապահովագրության ժամկետի վերջը (82827 մարդու օրինակով),

FV - ապահովագրական գումարն է,

V^n - դիսկոնտավորվող բազմապատկիչն է, որը համապատասխանում է շահութաբերության նորմային և պայմանագրի ժամկետներին (0.7835262 օրինակով):

Ենթադրենք ապահովագրության ժամկետը կազմում է 5 տարի, շահութաբերության նորման՝ 1000 դրամ ապահովագրական գումարի հաշվով 5 % է, միանվագ նետտո-դրույքները կունենան հետևյալ տեսքը (աղյուսակ 8. 3)՝

Աղյուսակ 8.3

Միանվագ նետտո-դրույքները

Բնակչության խմբերը	50 տարեկան անձանց թիվը՝ l_{50}	մինչև 55 տարի ապրածների թիվը՝ l_{55}	միանվագ նետտո-դրույքը $5 E_{50}$
1	2	3	4
Ամբողջ բնակչությունը	87064	82827	745,396
Տղամարդիկ	81546	75503	725,4624
Կանայք	92837	90397	762,933
Ընդհանուր քաղաքային բնակչությունը	88000	83879	746,834
Քաղաքային բնակչությունը			
(Տղամարդիկ)	82820	76897	727,4911
Քաղաքային բնակչությունը			
(Կանայք)	93269	90884	763,4904
Ընդհանուր գյուղական բնակչությունը	84091	79592	741,6063
Գյուղական բնակչությունը			
(Տղամարդիկ)	77697	71427	720,2971
Գյուղական բնակչությունը			
(Կանայք)	91440	88861	761,4273

Նետտո-դրույքների հաշվարկման համար, կյանքի ապահովագրությունում, օգտագործվում են կոմմուտացիոն թվեր՝ D_x, N_x, C_x, M_x, R_x : Ընդհանուր տեսքով նրանց հաշվարկը կարող է իրականացվել հայտնի բանաձևերով՝

կոմմուտացիոն թիվ՝ $D_x = l_x \cdot V^x$

որտեղ՝ l_x - x տարեկան անձանց թիվն է,

V^x - դիսկոնտավորվող բազմապատկիչն է:

կոմմուտացիոն թիվ $N_x = D_x + D_{x+1} + \dots + D_n = \sum_{i=x}^N D_i$

կոմմուտացիոն թիվ $C_x = d_x \cdot V^{x+1}$

կոմմուտացիոն թիվ $M_x = C_x + C_{x+1} + \dots + C_n = \sum_{i=x}^N C_i$

կոմմուտացիոն թիվ $R_x = M_x + M_{x+1} + \dots + M_n = \sum_{i=x}^N M_i$

ո-ը նշանակում է մահացության աղյուսակի սահմանային տարիքը:

5% շահութաբերության նորմայի և 10 տարեկանների համար՝ կոմմուտացիոն թվերը կունենան հետևյալ նշանակությունը՝

Կոմմուտացիոն թվերի հաշվարկը	
$D_{10} = l_{10}$	$V^{10} = l_{10} \frac{1}{(1 + 0,05)^{10}} = 97536 \frac{1}{(1 + 0,05)^{10}} = 59878,6$
$N_{10} = D_{10} + D_{11} + \dots + D_{100} = 598778,6 + 57003,3 + \dots + 1,3 = 116529,5$	
$C_{10} = d_{10}$	$V^{11} = d_{10} \frac{1}{(1 + i)^{11}} = 41 \frac{1}{(1 + 0,05)^{11}} = 24,0$
$M_{10} = C_{10} + C_{11} + \dots + C_{100} = 24 + 22,3 + \dots + 0,6 = 4387,7$	
$R_{10} = M_{10} + M_{11} + \dots + M_{100} = 4387,7 + 4363,6 + \dots + 0,6 = 191147,9$	

Հաշվարկենք միանվագ նետոտ-դրույքը՝ օգտագործելով կոմմուտացիոն թվերը՝

Մեկ դրամ ապահովագրական գումարի միանվագ նետոտ-դրույքը կոմմուտացիոն թվերով կարելի է հաշվարկել հետևյալ բանաձևով՝

$${}_n\mathcal{E}_x = \frac{D_{x+n}}{D_x} \quad (8.16)$$

որտեղ՝ $D_x = l_x \cdot V^x$

$$D_{x+n} = l_{x+n} \cdot V^{x+n}$$

Կոմմուտացիոն թվերի աղյուսակի օգնությամբ, որոնք գետեղված են հավելված 2-ում, բերված խմբերի համար 5% շահութաբերության նորմայի պայմաններում՝ հաշվարկենք միավազ նետտո-դրույքը՝

Բնակչության խմբերը	D_{55}	D_{50}	${}_5\mathcal{E}_{50}$
Ամբողջ բնակչությունը	5659	7592	0,74539
Տղամարդիկ	5159	7111	0,72550
Կանայք	6177	8096	0,76297

Հաշվարկն իրականացնենք (8.16) բանաձևով՝

$${}_5\mathcal{E}_{50} = \frac{5659}{7592} = 0.74539... \text{ և այլն:}$$

Դա նշանակում է, որ 5% շահութաբերության նորմայի պայմաններում կյանքի ապահովագրությունում 1000 դրամ միանվազ վճարի համար նետտո-դրույքը պետք է կազմի՝ ${}_5\mathcal{E}_{50} = 1000 \cdot 0,74539 = 745,4$ դրամ: Կյանքի ապահովագրությունում վճարի գանձումը իրականացվում է ինչպես միանվազ, այնպես էլ մաս-մաս, այսինքն՝ հավասար քանակով և որպես կանոն ժամանակի հավասար մասերով:

Հաշվարկենք որոշակի ժամանակահատվածի համար սահմանված նետտո-դրույքը: Ապահովագրության պրակտիկայում այդպիսի հաշվարկն իրականացվում է մաս-մաս վճարման գործակցի օգնությամբ:

Օրինակ: Ենթադրենք, բոլոր 50 տարեկան անձինք, կնքել են պայմանագիր այն մասին, որ 5 տարվա ընթացքում՝ յուրաքանչյուր տարվա սկզբին պետք է վճարեն ապահովագրական ընկերությանը 1 դրամ:

Քանի որ 5 տարվա ընթացքում ապահովագրվածների մի մասը մահանում են, ապա ապահովագրական ընկերությունը կստանա առաջին տարվա սկզբին 1 դրամ՝ 87064 մարդուց, երկրորդ

տարվա սկզբին՝ 85543 մարդուց, 4-րդ տարվա սկզբին՝ 84701 մարդուց, 5-րդ տարվա սկզբին՝ 83797 մարդուց:

Քանի որ հավաքված միջոցները պետք է մտնեն ներդրումային շրջանառության մեջ և բերեն շահույթ, գտնենք բոլոր վճարների ներկա արժեքը՝

$$PV_1 = 87064 \text{ դրամ}$$

$$PV_2 = 86329 \cdot \frac{1}{(1 + 0,05)^1} = 82218 \text{ դրամ}$$

$$PV_3 = 85543 \cdot \frac{1}{(1 + 0,05)^2} = 77587 \text{ դրամ}$$

$$PV_4 = 84701 \cdot \frac{1}{(1 + 0,05)^3} = 73182 \text{ դրամ}$$

$$PV_5 = 83797 \cdot \frac{1}{(1 + 0,05)^4} = 68965 \text{ դրամ}$$

$$\sum PV = 388983 \text{ դրամ}$$

Եթե $\sum PV$ -ն բաժանենք այն անձանց թվի վրա, որոնք դիմել են ապահովագրության, կստանանք մաս-մաս վճարման գործակցի նշանակությունը՝

$${}_5a_{50} = \frac{388983}{87064} = 4,4678$$

Ցուցանիշի իմաստը նրանումն է, որ եթե ապահովադիրը, 5% շահութաբերության նորմայի պայմաններում պետք է վճարի մեկ դրամ գումար, ապա պայմանագրի գործունեության սկզբին բոլոր վճարների արժեքը՝ կհավասարվի մոտավորապես 4 դրամ 47 լումայի:

Ընդհանուր տեսքով մաս-մաս վճարման գործակիցն ունի հետևյալ տեսքը՝

$${}_n a_x = \frac{L_x + L_{x+1} \cdot V + L_{x+2} \cdot V^2 + \dots + L_{x+n-1} \cdot V^{n-1}}{L_x}$$

Մաս-մաս վճարման գործակցի աղյուսակը (հավելված 3) հաշվարկված է 5% շահութաբերության նորմայի հաշվարկով՝ մահացության աղյուսակի հիման վրա, որը բերվել է հավելված 1-ում:

Մաս-մաս վճարման գործակցի օգտագործմամբ տարեկան նետտո-դրույքը կարելի է արտահայտել հետևյալ բանաձևով՝

$${}_n P_x = \frac{n \cdot \bar{c}_x}{{}_n a_x} \quad (8.17)$$

Մեր օրինակում՝ ${}_5 P_{50} = \frac{745.39}{4.4678} = 166.84$ դրամ:

Մաս-մաս վճարման գործակցում հաշվի է առնված մահվան հավանականությունն այն ժամանակահատվածում, որի ընթացքում կնքվել է ապահովագրական պայմանագիրը:

Ավելի հեշտ է հաշվարկել պրեմումերանդոյի մաս-մաս վճարման գործակիցը՝ օգտվելով կոմմուտացիոն թվերի աղյուսակից (տես հավելված 2-ը)՝

$${}_n a_x = \frac{\sum_{i=x}^{x+n-1} D_i}{D_x} \quad (8.18)$$

$${}_5 a_{50} \approx \frac{7169.7 + 6766.1 + 6380.5 + 6011.8 + 5659.3}{7169.7} = 4.46$$

Շահութաբերության նորմայի ավելացման դեպքում մաս-մաս վճարման գործակցի չափը նվազում է:

Մաս-մաս վճարման գործակցի փոփոխությունը 50 տարեկան ապահովագրվողների համար 3 տարվա ընթացքում ունի հետևյալ տեսքը՝

Բնակչության խմբերը	Տոկոսադրույքը, %		
	5	10	15
Ամբողջ բնակչությունը	2,83552	2,71342	2,60516
Տղամարդիկ	2,82246	2,70132	2,59391
Կանայք	2,84712	2,72416	2,61514

Տարեկան մուծումների վճարման դեպքում տարվա վերջին պոստմուներանդոյի մաս-մաս վճարման գործակիցը որոշվում է այն նույն սխեմայով ինչ որ պրեմումերանդոյի վճարումների

դեպքում, սակայն դիսկոնտավորումը տեղի է ունենում այն հաշվարկից ելնելով, որ ապահովագրական գումարը կվճարեն մինչև $x+1$ տարեկան հասած անձինք և հետևաբար հաշվարկի բանաձևը կունենա հետևյալ տեսքը՝

$${}_n a'_x = \frac{L_{x+1} \cdot V + L_{x+2} \cdot V^2 + \dots + L_{x+n} \cdot V^n}{i_x}$$

$$PV_1 = 86329 \frac{1}{1 + 0.05} = 82185 \text{ դրամ}$$

$$PV_2 = 85543 \frac{1}{(1 + 0.05)^2} = 77587 \text{ դրամ} \quad {}_5 a'_{50} = \frac{366772}{87064} = 4.2127;$$

$$PV_3 = 84701 \frac{1}{(1 + 0.05)^3} = 73182 \text{ դրամ,}$$

$${}_5 P_{50} = \frac{{}_5 E_{50}}{{}_5 a'_{50}} = \frac{745.396}{4.2127} = 176,9 \text{ դրամ.}$$

$$PV_4 = 83797 \frac{1}{(1 + 0.05)^4} = 68965 \text{ դրամ}$$

$$PV_5 = 82827 \frac{1}{(1 + 0.05)^5} = 64853 \text{ դրամ}$$

$$\sum PV = 366772 \text{ դրամ:}$$

Սենք տեսնում ենք, որ այդպիսի ներքին պայմաններում դրույքերի չափերը փոխվում են: Այն դեխքում, եթե այն վճարվում է ինչպես պոստնոմերանդո, դրույքի չափը բարձր է մոտ 10 դրամի չափով:

Հաշվարկենք միանվագ նետտո-դրույքի չափը՝ մահվան դեպքի ապահովագրությունում:

Օրինակ՝ ենթադրենք, բոլոր 50 տարեկան մարդիկ, մեկ տարով մահվան դեպքերից ապահովագրվելու համար, կնքել են ապահովագրական պայմանագիր 1000 դրամ ապահովագրական գումարով:

Սահագության աղյուսակից գտնում ենք, որ 50 տարեկանից 51 տարեկանի անցման ժամանակ՝ 87064 մարդուց մահանում է 735 մարդ: Ապահովագրողը պետք է վճարի $735 \times 1000 = 735000$ դրամ:

Քանի որ դա վճարների ապագա արժեքն է, իսկ վճարներն իրականացվել են պայմանագրի կնքման ընթացքում 5%

շահութաբերության նորմայի պայմաններում, ապա ընթացիկ արժեքը կազմում է՝ $735000 \frac{1}{1+0.05} = 699720$ դրամ:

Այսպիսով, ապահովագրողին, սկզբնական ժամանակաշրջանում սպասվում է հավաքել 699720 դրամ:

Մահվան դեպքից ապահովագրությունում սակագնի դրույքի չափը որոշելու համար ապահովագրական ֆոնդը հարաբերում ենք ապահովագրական պայմանագիր կնքած մարդկանց թվաքանակին՝

$${}_1A_{50} = \frac{699720}{87064} \approx 8.04 \text{ դրամ:}$$

Ընդհանուր տեսքով՝

$${}_nA_x = \frac{d_x \cdot V + d_{x+1} \cdot V^2 + \dots + d_{x+n-1} \cdot V^n}{l_x}$$

Հաշվարկենք մահվան դեպքից ապահովագրության միանվագ նետտո-դրույքները կոմմուտացիոն թվերի օգնությամբ:

Օրինակ՝ 50 տարեկան հաճախորդը կնքել է 5 տարի ժամկետով ապահովագրական պայմանագիր: Հաշվարկի բանաձևը, որից կարելի է օգտվել այս դեպքում, հետևյալն է՝

$${}_nA_x = \frac{\sum_{i=x}^{x+n-1} C_i}{D_x} \quad (8.19)$$

$${}_5A_{50} = \frac{61.0 + 62.2 + 63.4 + 64.9 + 66.3}{7592.3} = \frac{317.8}{7592.3} = 0.04186 \text{ դրամ:}$$

Համեմատենք՝

$$\begin{aligned} {}_5A_{50} &= \frac{735 \frac{1}{1+0.05} + 786 \frac{1}{(1+0.05)^2} + 842 \frac{1}{(1+0.05)^3} +}{87064} \\ &+ \frac{904 \frac{1}{(1+0.05)^4} + 970 \frac{1}{(1+0.05)^5}}{87064} = 0.04186 \text{ դրամ} \end{aligned}$$

1 դրամ ապահովագրական գումարից:

Հաշվարկը կարող է իրականացվել նաև հետևյալ բանաձևով՝

$${}_n A_x = \frac{M_x - M_{x+n}}{D_x} \quad (8.20)$$

Հաշվարկենք միանվագ սակագնային դրույքը մահվան դեպքում կոմմուտացիոն թվերի՝ M_x օգնությամբ:

$${}_n A_x = \frac{M_x - M_{x+5}}{D_x} = \frac{2505.1 - 2187.3}{7592.3} \approx 0.04186 \text{ դրամ:}$$

Այստեղից հետևում է, որ կնքելով մահվան դեպքից ապահովագրության պայմանագիր 1000 դրամ ապահովագրական գումարով և 5 տարի ժամկետով, անհրաժեշտ է վճարել 4 դրամ 19 լումայի չափով նետտո-դրույք:

Նետտո-դրույքի հաշվարկը գույքային ապահովագրությունում

Մարդն իր ամբողջ կյանքի ընթացքում գտնվում է իրեն շրջապատող աշխարհի հետ փոխհարաբերության մեջ: Գոյության կռիվը հաճախ ընթանում է ոչ նրա օգտին: Երկրաշարժերը, ջրհեղեղները, փոթորիկները, ձնահոսքերը, սողանքները, երաշտը, ցուրտը, հրդեհները, պայթյունները, առևանգումը, վանդալիզմը, ռազմական գործողությունները և այլն վնաս են հասցնում ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց սեփականությանը: Պաշտպանվելու համար անհրաժեշտ է նախօրոք հաշվի առնել ոչ ցանկալի պատահարների տեղի ունենալու հնարավորությունը, ինչպես նաև կորուստների չափը և դրանց վերացման համար ձեռնարկել արդյունավետ միջոցներ, այսինքն ապահովագրվել:

Այդպիսի երաշխիքների գին է հանդիսանում ապահովագրողների կողմից վճարվող համեմատաբար ոչ մեծ վճարները:

Ապահովագրական վճարների մեծության հաշվարկի էությունը նրանումն է, որ պատահարները, որոնց արդյունքում փոքրանում է ունեցվածքի արժեքը, նրա ոչնչացման կամ վնասման գործընթացում, կրում են հավանական բնույթ:

Կնքելով պայմանագիր՝ ապահովագրողը ոչ թե վճարում է նետտո-դրույք, այլ բրուտտո-դրույք, այնպես ինչպես ապահովագրական ընկերությունը պետք է փակի գործի վարման ծախսերը և ստանա շահույթ՝

Բրուտտո-դրույք = Նետտո-դրույք + Բեռնվածություն

Բեռնվածությունն որոշվում է ելնելով ծախսերից, որոնք ապահովագրողը կատարում է իր գործունեության ընթացքում, ապահովագրական պատահարները նվազացնելուն ուղղված կանխարգելիչ միջոցառումների իրականացմանն ուղղված միջոցներից և պլանավորած շահույթից: Գործավարման ծախսերը ներառում են գործառնական, միջնորդային հաշվապահական հաշվառման վարման, աշխատավարձի, գործուղումների, մարքեթինգային և այլ ծախսերը և հաշվարկվում են ապահովագրական ընկերության վերաբերյալ տեղեկատվական բազայի հիման վրա՝ ելնելով նախորդ տարիների փորձի և առաջիկա պլանավորման վրա: Եթե ենթադրենք, որ պայմանական օրինակում բեռնվածությունը կազմում է բրուտտո-դրույքի 20%-ը, ապա բրուտտո-դրույքը հավասար կլինի՝ նետտո-դրույք/(1-0.2):

Ընդհանուր տեսքով նետտո-դրույքը հավասար է $\overline{\Pi}_{\text{վնաս.}}$ -ն և ռիսկային հավելումների գումարին: Վերջինս իրենից ներկայացնում է թույլատրված սխալ՝ վերցրած դրական նշանով: Ռիսկային հավելումների հաշվարկը հենվում է պատահական մեծությունների բաշխման օրենքի վրա: Բաշխման նորմալ օրենքի համար կարելի է գրանցել $t = \frac{x - \bar{x}}{\sigma}$ որտեղից սպասվելիք վնասաբերությունը

հավասար կլինի $x = \bar{x} + t\sigma$ Տալով p -ի հավանականությունը՝ կարելի է որոշել t -ի նշանակությունը՝ օգտվելով համապատասխան աղյուսակից: Այստեղից հետևում է, որ նետտո-դրույքն ընդհանուր տեսքով՝ գույքի ապահովագրությունում կարելի է հաշվարկել $\overline{\Pi}_{\text{վնաս.}} + t\sigma$ բանաձևով:

Կարևոր է, որպեսզի սպասվելիք ապահովագրական հատուցման սխալը չգերազանցի որոշված հավանականությամբ տրված սահմաններին: Այսպիսի սխալի հավանականությունը որոշվում է ապահովագրողի կողմից: Սխալի մեծությունը ընտրվում է ընկերության վարած քաղաքականության հիման վրա՝ է գործակցի համապատասխան նշանակության ճանապարհով, որը ներկայացված է հետևյալ աղյուսակում՝

t	1	1,6	2	3
p	0,683	0,900	0,954	0,997

Անկայուն տնտեսության պայմաններում սակագնային դրույքաչափերի հաշվարկման ժամանակ գույքի ապահովագրության յուրաքանչյուր կոնկրետ տեսակում անհրաժեշտ է հաշվի առնել

միտումները, որոնք տեղ են գտել վնասաբերության դիմամիկայում: Օրինակ ենթադրենք, ունենք հետևյալ պայմանական տվյալները՝

Տարիներ	100 դրամի ապահովագրական գումարի հաշվով ապահովագրության առանձին տեսակների վնասաբերության միջին ցուցանիշները	
	Տեսակ 1	Տեսակ 2
1998		
1999	30,0	20,0
2000	32,0	23,0
2001	34,0	28,0
2002	35,0	31,0
2003	36,0	28,0
2004	38,0	30,0
2005	39,0	32,0
2006	40,0	32,0
2007		

«Տեսակ 1» ապահովագրության տեսակում վնասաբերության ցուցանիշը աճում է հավասարաչափ, այդ պատճառով էլ նետտո-որույքի հաշվարկման ժամանակ կարելի է հենվել վնասաբերության միջին ցուցանիշի և դրանց միջին քառակուսային շեղման վրա: Հաշվարկն ունի հետևյալ տեսքը՝

Տարիներ	100 դրամ ապահովագրական գումարի հաշվով $\Pi_{վնաս}$	$\Pi_{yr} - \overline{\Pi}_{yr}$	$(\Pi_{yr} - \overline{\Pi}_{yr})^2$
1999	30	-5.5	30.25
2000	32	-3.5	12.25
2001	34	-1.5	2.25
2002	35	-0.5	0.25
2003	36	+0.5	0.25
2004	38	+2.5	6.25
2005	39	+3.5	12.25
2006	40	+4.5	20.25
Σ	284		84

Վնասաբերության միջին ցուցանիշը՝

$\overline{\Pi}_y = \frac{284}{8} = 35.5$ դրամ 100 դրամ ապահովագրական գումարի հաշվով
 Ռորշենք միջին քառակուսային շեղումը՝

$$\sigma = \sqrt{\frac{\sum (\Pi_{yt} - \overline{\Pi}_y)^2}{n}} \approx 3.2 \text{ դրամ}$$

Նման կերպով, երբ $t=2$ ($p=0,954$) ռիսկային հավելումը
 $t\sigma = 2 \cdot 3.2 = 6.4$ դրամ

Այդ դեպքում նետտո-դրույքը 2007թ.-ի ընթացքում կարող է ընդունվել $\overline{\Pi}_y + t\sigma = 35.5 + 6.4 \approx 41.9$ դրամի չափով:

Ելնելով ստացվածից՝ վնասաբերության ցուցանիշը ժամանակի ընթացքում հավասարաչափ աճում է, այդ պատճառով էլ պետք է նպատակաուղղված կերպով հաշվի առնել տվյալ տեղեկությունը:

Ցույց տանք վնասաբերության ցուցանիշի ուղիղ գծի հավասարումը հետևյալ աղյուսակով՝

Տարի ներ	t	100 դրամ ապահովա- գրական գումարի հաշվով $\Pi_{\text{վնաս.}}$	$\Pi_y \cdot t$	$\overline{\Pi}_{yt}$	$\Pi_{yt} - \overline{\Pi}_{yt}$	$(\Pi_{yt} - \overline{\Pi}_{yt})^2$
1999	1	30.0	30	30.7	-0.67	0.4489
2000	2	32.0	64	32.0	-0.04	0.0016
2001	3	34.0	102	33.4	0.59	0.3481
2002	4	35.0	140	34.8	0.22	0.0484
2003	5	36.0	180	36.2	-0.15	0.0225
2004	6	38.0	228	37.5	0.48	0.2304
2005	7	39.0	273	28.9	0.11	0.0121
2006	8	40.0	320	40.3	-0.26	0.0676
Σ	36	284 0	1337	283 7		1.1796

$$\begin{cases} na_0 + \sum ta_1 = \sum y \\ \sum ta_0 + \sum t^2 a_1 = \sum yt \end{cases};$$

$$\begin{cases} 8a_0 + 36a_1 = 284 \\ 36a_0 + 204a_1 = 1337 \end{cases}$$

$$\begin{cases} a_0 + 4,5a_1 = 35,5 \\ a_0 + 5,67a_1 = 37,1 \end{cases}$$

$$1,17a_1 = 1,6 \quad a_0 + 1,37 \cdot 4,5 = 35,5$$

$$a_1 = 1,37 \quad a_0 = 29,3$$

Հաշվարկված գործակիցների հիման վրա ստանում ենք հետևյալ հավասարումը՝

$$\overline{\Pi}_{y,t} = 29.3 + 1.37t$$

Օգտագործելով ստացված տվյալները՝ իրականացնենք 2007թ.-ի համար վնասաբերության ցուցանիշի նշանակության կանխատեսում, երբ $t=9$ ։

$\overline{\Pi}_{y,9} = 29.3 + 1.37 \cdot 9 = 41.6$ դրամ 100 դրամ ապահովագրա-կան գումարի հաշվով։

Այժմ հաշվարկենք վնասաբերության ցուցանիշի փաստացի նշանակության միջին բառակուսային շեղումը նրա տեսական նշանակությունից՝

$$\sigma = \sqrt{\frac{\sum (\Pi_{y,t} - \overline{\Pi}_{y,t})^2}{n}} = \sqrt{\frac{1,1796}{8}} = 0.38$$

Որոշենք ռիսկային ավելացման մեծության նշանակությունը, երբ $t=2$ ($p=0.954$)՝

$$t\sigma = 2 \cdot 0.38 = 0.76 \text{ դրամ:}$$

2007թ.-ին նետտո-դրույքի չափի հաշվարկման համար գումարում ենք վնասաբերության միջին ցուցանիշի մակարդակի տեսական նշանակությունը և ռիսկային հավելումը՝ 0.954 հավանականությամբ։

Նետտո-դրույքը (2007թ.-ին) = $\overline{\Pi}_{y,9} + t\sigma = 41.6 + 0.76 = 42.36$ դրամ

100 դրամ ապահովագրական գումարի հաշվով։

Այդ ցուցանիշը ավելի բարձր է, քան պարզ միջինի հիման վրա հաշվարկված ցուցանիշը, քանի որ նրա նշանակության վրա ազդեցություն է թողնում վնասաբերության մեծացման տենդենցը, որը ձևավորվել է 1998-2006թթ.-ին։

2. «Տեսակ 2» ապահովագրության տեսակում վնասաբերության ցուցանիշը զարգանում է լոգարիթմական ֆունկցիայով, այդ պատճառով էլ հաշվարկներն ունեն հետևյալ տեսքը՝

Տարի ներ	100 դրամ ապահովա- դրություն գումարի հաշվով $\Pi_{վնաս.}$	$\lg t$	$y \lg t$	$\overline{\Pi}_{yt}$	$(\Pi_{yt} - \overline{\Pi}_{yt})^2$
1991	20.0	0		20.095	0.009
1992	23.0	0.3010	6.92	24.2	1.440
1993	28.0	0.4771	13.36	26.6	1.960
1994	31.0	0.6021	18.67	28.4	6.760
1995	28.0	0.6990	19.57	29.7	2.890
1996	30.0	0.7782	23.35	30.8	0.640
1997	32.0	0.8451	27.04	31.7	0.090
1998	32.0	0.9031	28.90	32.5	0.250
1999				33.22	14.039

$$\begin{cases} 8a_0 + 4,6a_1 = 224 \\ 4,6a_0 + 3,3a_1 = 137,81 \end{cases}$$

$$a_0 = \frac{\sum y \sum (\lg t)^2 - \sum \lg t \sum y \lg t}{n \sum (\lg t)^2 - (\sum \lg t)^2} = \frac{224 \cdot 3.3 - 4.6 \cdot 137.81}{8 \cdot 3.3 - (4.6)^2} =$$

$$= \frac{739.2 - 633.9}{26.6 - 21.16} = \frac{105.3}{5.24} = 20.095$$

$$a_1 = \frac{\sum y \sum (\lg t)^2 - \sum \lg t \sum y \lg t}{n \sum (\lg t)^2 - (\sum \lg t)^2} = \frac{8 \cdot 137.81 - 4.6 \cdot 224}{8 \cdot 3.3 - (4.6)^2} =$$

$$= \frac{1102.48 - 1030.4}{26.6 - 21.16} = \frac{72.08}{5.24} = 13.756$$

$$\overline{\Pi}_{yt} = 20.095 + 13.756 \lg t$$

Օգտագործելով ստացված տվյալները՝ կանխատեսենք 2007թ.-ին վնասաբերության ցուցանիշի նշանակությունը, եթե $t = 9$, կստանանք՝

$$\overline{\Pi}_{y9} = 20.095 + 13.756 \cdot 0.9542 = 33.22 \text{ դրամ:}$$

Այժմ հաշվարկենք վնասաբերության միջին ցուցանիշի փաստացի նշանակության միջին քառակուսային շեղումը նրա տեսական նշանակությունից՝

$$\sigma = \sqrt{\frac{\sum (\pi_{yi} - \Pi_{yi})^2}{n}} = \sqrt{\frac{14.039}{8}} = 1.32$$

զ-ի նշանակության հիման վրա կստանանք $t\sigma$ ռիսկային հավելումի մեծությունը, երբ $t = 2$ ($p = 0,954$):

$$t\sigma = 2 \cdot 1.37 = 2.64 \text{ դրամ:}$$

Որպեսզի որոշենք նետտո-դրույքի չափը, գումարենք 2007թ.-ի վնասաբերության միջին ցուցանիշի մակարդակի տեսական նշանակությունը և ռիսկային հավելումը՝ հաշվարկված 0.954 հավանականությամբ:

2007թ.-ին նետտո-դրույքը հավասար կլինի $33.221 + 2.64 = 35.86$ դրամ 100 դրամ ապահովագրական գումարի հաշվով:

Նետտո-դրույքների հաշվարկը վերը նշված մեթոդներով տեսանելի է և տալիս է բավականին ընդունելի արդյունքներ, երբ ապահովագրության գործընթացը կայուն է և պահպանվում է շատ թե քիչ կայուն մակարդակով:

- 1.4. Արգարյան և ուրիշներ «Ապահովագրական գործ», Եր., 2007.
- 2.Рябкин В.И. „Актuarные расчеты“-М.. Финстатинформ, 1996.
3. Бурроу К.,„Основы страховой статистики“- М.:Анkil 1996.
4. Ефимов С. А. „Экономика и страхования“ Энциклопедический словарь.-М.: Царих-ПЭЛ, 1996.
5. Федоров Т.А.,„Страхование“ Учебное пособи, –М., 2004.
6. Федоров Т.А.,„Основы страховой деятельности“ Учебное пособие,–М., 2001.
- 7 Шахов В.В.,„ Страхование“ –М., ЮНИТИ, 1997.
8. „Статистика финансов“ Учебник/Под ред. М. Г Назарова.-М.: Финансы и статистика, 1986.
- 9.,„Статистика финансов“ Учебник/ Под ред. В.Н. Салина-М.. Финансы и статистика, 2002.

ՂԼՈՒԽ 9. ԱՐՏԱՐԺՈՒՅԹԻ ՓՈԽԱՐԺԵՔԻ ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ
9.1. ԱՐՏԱՐԺՈՒՅԹԻ ՓՈԽԱՐԺԵՔԻ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԴՐԱ
ՎԻՃԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Արտարժույթի (փոխանակային) փոխարժեքը իրենից ներկայացնում է մի երկրի արժույթի գինը (դրամական միավորը)՝ արտահայտած մեկ այլ երկրի արժույթի (արտարժույթ) միավորով:

Օրինակ՝ 2005թ. միջին տարեկան փոխարժեքները կազմել են.

1 ԱՄՆ դոլար :1 ՀՀ դրամ = 475.69 :1

1 եվրո 1 ԱՄՆ դոլար = 1.246 1

կամ

1ԱՄՆ դոլար =475.69 ՀՀ դրամ

1 եվրո = 1.246 ԱՄՆ դոլար

Արտարժույթի փոխարժեքի գոյությունն որոշվում է ազգային դրամական միավորի առկայությամբ և միջազգային հարաբերություններում դրանց փոխանակման անհրաժեշտությամբ:

Օրինակ, օտարերկրյա ներդրումների իրականացման դեպքում՝ ներդրողը փոխարկում է միջոցները համապատասխան երկրի արժույթով (արտարժույթ), իսկ ստացած շահույթը՝ ազգային արժույթով: ԱՄՆ դոլարով տրամադրված միջազգային վարկը՝ դեբիտոր-երկիրը փոխարկում է ազգային արժույթով: Այդպիսի պահանջ է առաջանում նաև արտաքին առևտրի գործարքների վարման, արտասահմանից բնակչությանը փոխանցվող տրանսֆերտների, տուրիստական ուղևորությունների կազմակերպման և այլ երկրներ գործուղումների, ինչպես նաև այլ գործառնությունների ժամանակ, որոնց հաշիվը արտացոլվում է վճարային հաշվեկշռի համապատասխան բաժնում:

«Արժույթի փոխանակում (փոխարկում)» հասկացությունը կապված է նրա այնպիսի բնութագրիչի հետ, ինչպիսին է փոխարկելիությունը: Արժույթի փոխարկման աստիճանն՝ որոշվում է արտարժույթային գործառնությունների կարգավորման պետական մեխանիզմով: Արժույթը համարվում է ազատ փոխարկելի, եթե այդ արժույթի երկրում ռեզիդենտ և ոչ ռեզիդենտ միավորների կողմից իրականացվող արտարժույթային գործառնությունների ժամանակ չեն կիրառվում ինչ որ սահմանափակումներ, և ոչ փոխարկելի, եթե այդ դրամական միավորի երկրում գործում են օրենսդրությամբ սահմանված սահմանափակումներ՝ արտարժույթային գրեթե բոլոր գործառնությունների նկատմամբ: Մասամբ փոխարկելի է համարվում այն երկրի արժույթը, երբ գործում է սահմանափակում որոշ տեսակի արտարժույթային գործառնությունների կամ այդ գործառնություններն իրականացնող որոշ մասնակիցների համար:

Արժույթի փոխակերպման ազատությունը պետք է հենվի երկրի տնտեսության կայունության վրա, այսինքն՝ արժույթի փոխանակման մեկ օրենսդրական թույլտվությունը բավարար չէ, անհրաժեշտ է արժույթի նկատմամբ վստահություն և երկրի տնտեսության կայացվածության գնահատում:

Հետևաբար, տվյալ երկրի արժույթի փոխարկելիությունը հնարավորություն է տալիս ազատ փոխանակվել արտարժույթներով և հակառակը՝ արժութային շուկաներում արտարժույթների փոխանակումը՝ ազգային արժույթով:

Արժույթի շուկան արժույթի առք ու վաճառքի հարաբերությունների ամբողջությունն է: Համաշխարհային արժույթի շուկան ներառում է տարածաշրջանների և ազգային արժույթի շուկաները, որոնց ներսում և միջև կատարվող գործառնությունները իրականացվում են հեռահաղորդակցության ժամանակակից միջոցներով: Տարածաշրջանային արժութային շուկաներում (Լոնդոն-Յուրիխ-Ֆրանկֆուրտ (Եվրոպական), Հոնկոնգ-Սինգապուր-Տոկիո (Ասիական), Նյու-Յորք-Լոս Անջելես-Չիկագո (Ամերիկյան) իրականացվում են ինչպես համաշխարհային հիմնական արտարժույթների, այնպես էլ համապատասխան ազգային արժույթների գնանշումներ: Ազգային արժութային շուկաները գործառնություններ են իրականացնում ազգային արժույթների և սահմանափակ քանակությամբ ազատ փոխարկելի արտարժույթների հետ: Նրանք, ի տարբերություն տարածաշրջանների, բնութագրվում են գործառնությունների ավելի փոքր ծավալներով, ինչպես նաև զարգացմամբ, կայունությամբ և շուկայի կազմավորմամբ:

Արժույթի շուկաներում առաջարկի և պահանջարկի հարաբերակցությամբ հաստատվում է արտարժույթի փոխարժեքի մակարդակը: Արտարժույթի փոխարժեքի մակարդակը արժույթի շուկայի որոշակի հատվածում, որոշակի պահի դրությամբ՝ մեկ արժույթի փաստացի փոխարժեքի հարաբերությունն է մեկ այլ արժույթի փաստացի փոխարժեքին: Արտարժույթի փոխարժեքը կարող է սահմանվել նաև երկրի օրենսդրությամբ: Այդ դեպքում փոխարժեքը կոչվում է սահմանված (ֆիքսված), այսինքն՝ կայուն, պարբերաբար վերանայվող:

Շուկայում ձևավորված փոխարժեքը՝ անվանում են լողացող: Ազատ լողացող արտարժույթի փոխարժեքը ձևավորվում է, եթե կառավարությունը չի միջամտում շուկայում դրանց սահմանման գործընթացին: Կարգավորվող (կառավարվող) լողացող արտարժույթի փոխարժեքը ձևավորվում է, եթե պետությունը ԿԲ-ի կողմից անցկացվող ինտերվենցիայի միջոցով միջամտում է ազատ շուկայական մեխանիզմին՝ հարթելով փոխարժեքային տատանումները:

Արտարժույթի փոխարժեքի մակարդակի ձևավորման գործընթացն անվանում են արտարժույթի գնանշում:

Գնանշման տարածքից կախված՝ ներքին ազգային շուկաներում. առանձնացվում են արտարժույթի հետևյալ փոխարժեքները.

- Բորսայական արտարժույթի փոխարժեք, այն ավելի ազատ է, ավելի շատ է ենթարկվում ոչ բնական գործոններին: Ձևավորված փոխարժեքը համարվում է լողացող, բայց բավական կառավարվող՝ համապատասխան փոխարժեքային քաղաքականության իրականացման շնորհիվ:

Արտաբորսայական միջբանկային արտարժութային շուկայի փոխարժեք, որտեղ բանկերի մեծ մասը ամեն օր գնում և վաճառում են ավելի մեծ ծավալով արտարժույթ, քան բորսայական ամբողջ շրջանառությունն է: Այս արտարժույթի փոխարժեքով գործառնություններն՝ իրականացվում են անկանխիկ ձևով (ընթացիկ և ժամկետային հաշիվներով):

Կանխիկ արտարժույթի փոխանակային փոխարժեք: Պետական կարգավորման դերը այստեղ ամենից փոքրն է և արժույթի շուկայի այս հատվածը արտաբորսայական շուկայի հետ միասին ավելի իրական է արտացոլում առաջարկի և պահանջարկի հարաբերակցությունը:

Այս կամ այն կերպ ուշադրություն դարձնելով այդ փոխարժեքներին, երկրի կառավարությունը սահմանում է պաշտոնական փոխանակային փոխարժեքներ՝ այն պարբերաբար հրապարակելով հատուկ վիճակագրական ժողովածուներում:

ՀՀ-ում ամերիկյան դոլարի նկատմամբ ՀՀ դրամի պաշտոնական փոխարժեքը (հաշվարկային) սահմանում է ՀՀ ԿԲ-ը՝ պետական բյուջեի եկամուտների և ծախսերի, պետական բոլոր տեսակի վճարահաշվարկային հարաբերությունների, կազմակերպությունների և քաղաքացիների, ինչպես նաև հարկադրման և հաշվապահական հաշվառման հաշիվներում օգտագործելու նպատակով:

Ընդունվող գնանշումից կախված՝ արտարժույթի փոխարժեքները կարող են լինել ուղիղ և հակադարձ:

Ուղիղ գնանշման դեպքում սահմանվում է մեկ միավոր (100,1000) գնանշված արժույթին ընկնող արժույթ-չափիչի քանակը:

Հակադարձ գնանշման դեպքում օգտագործվում է հակառակ հարաբերությունը, այսինքն հաշվարկվում է մեկ միավոր արժույթ-չափիչին ընկնող գնանշված արժույթի քանակը:

Օրինակ: Արտարժույթի ընթացիկ փոխարժեքները 2003թ. 31-ին կազմել են.

Արտարժույթ	Արտարժույթի փոխարժեքը ուղիղ գնանշման դեպքում (K)	Արտարժույթի փոխարժեքը հակադարձ գնանշման դեպքում (R)
ԱՄՆ դոլար /ռուբլի	29.5	0.0338
ԱՄՆ դոլար / եվրո	0.806	1.2406
Եվրո/ռուբլի	36.5	0.0273

Ակնհայտ է, որ մակարդակների միջև տեղի է ունենում հետևյալ հարաբերակցությունը.

$$K = \frac{1}{R} \quad (9.1)$$

Եթե երկու արժույթների հակադարձ գնանշման ժամանակ օգտագործվում է միևնույն արժույթ-չափիչը, ապա այդ երկու արժույթների համար կարող է հաշվարկվել կրոսս-կուրս:

Օրինակ՝ 2005 թ. միջին տարեկան փոխարժեքները կազմել են.

1 ԱՄՆ դոլարը = 457.69 դրամ,

1 ԱՄՆ դոլարը = 28.28 ռուսական ռուբլի,

այդ դեպքում՝ 1 ռուբլին = $\frac{457.69}{28.28}$ դրամ = 16.18 դրամ,

Հետևաբար կրոսս-կուրսը հարաբերություն է երկու արժույթների միջև, որը որոշվում է դրանց գնանշմամբ՝ երրորդ արժույթի նկատմամբ: Գործնականում կրոսս-կուրսը օգտագործվում է այն-պիսի արտարժույթային գործառնությունների ժամանակ, երբ մեզ հետաքրքրող արտարժույթի գնումը նախապես տեղի է ունենում միջառնկյալ արտարժույթի գնմամբ, որով էլ և ձեռք է բերվում անհրաժեշտ արտարժույթը:

Այդպիսի գործարքները իրականացվում են երկու դեպքում.

- մեզ հետաքրքրող արտարժույթ վաճառողը չի փոխանակի իր արտարժույթը մեր արժույթով,

- լրացուցիչ եկամուտների մեծացման համար:

Կենտրոնական բանկերը սահմանում են կրոսս-կուրսեր՝ գնանշելով երկու արտարժույթներ: Օրինակ՝ էստոնական կրոնի կրոսս-կուրսը որոշելու համար վերցվում է էստոնական-գնանշումը՝ դոլարը կրոնի նկատմամբ. և հայկական-գնանշումը՝ դոլարը դրամի նկատմամբ: Երկրի բոլորամերում արտարժույթով կատարվող առևտրի կրոսս-կուրսը՝ որոշվում է առևտրի արդյունքներով:

Կրոսս-կուրսերը, որոնք հաշվարկվում են, ելնելով տարբեր շուկաներում արտարժույթային գնանշումներից, կարող են տարբերվել ինչպես միմյանցից, այնպես էլ ԿԲ-ի պաշտոնական փոխարժեքից և սովորական փոխարժեքից:

Բացի այդ փոխարժեքներից, տարբերում են նաև «սփոթ», «today», «tomorrow», «ֆորվարդ» «ֆյուչերս» փոխարժեքները՝ ձևավորվելով համապատասխան արտարժույթային գործարքների տեսքով:

«Սփոթ» փոխարժեքը օգտագործվում է դրամարկղային արժույթների գործարքի ժամանակ, երբ արժույթի փոխանակումը կատարվում է արագ (որպես կանոն, երկու աշխատանքային օրվա ընթացքում՝ չհաշված գործարքը կնքելու օրը):

«today» գործարքի դեպքում հաշվարկի ժամկետը սահմանվում է ոչ ուշ, քան գործարքի կնքման օրը:

«tomorrow» փոխարժեքի դեպքում՝ հաշվարկի ժամկետը սահմանվում է ոչ ուշ, քան գործարքի հաջորդ աշխատանքային օրը:

«ֆորվարդ» փոխարժեքն օգտագործվում է արտաբորսայական գործարքների ժամանակ, և հաշվարկներն իրականացվում են գործարքների կնքումից հետո՝ երկու աշխատանքային օրվա ընթացքում:

Արտարժույթի փոխարժեքի մակարդակի դիտարկման ժամանակ ֆիքսում են երկու փոխարժեքներ.

- Վաճառողի փոխարժեքը (որով բանկը վաճառում է արտարժույթը):
- Գնորդի փոխարժեքը (որով բանկը գնում է արտարժույթը):

Դրանք միմյանցից տարբերվում են, քանի որ այստեղ արտարժույթային գործառնությունները դիտվում են որպես շահույթի ստացման միջոց: Այդ երկու փոխարժեքների տարբերությունը ձևավորում է մարժան:

Արտարժույթի փոխարժեքի նշանակությունը և վիճակագրական ուսումնասիրության խնդիրը որոշվում է երկրի տնտեսության մեջ դրանց տեղով.

Ժամանակակից աշխարհում արտարժույթի փոխարժեքը համարվում է տնտեսական զարգացման կարևոր ցուցանիշ՝ բնութագրելով արժույթի շուկայի իրավիճակը: Դա ճշմարիտ է միայն

ազգային արժույթի՝ ազատ ներքին փոխարկելիության դեպքում: Հակառակ դեպքում արտարժույթի փոխարժեքը հանդես է գալիս որպես պետական գործիք՝ ծառայելով արտաքին առևտրի գործառնություններին, և արտարժույթի փոխարժեքի վիճակագրությունը սահմանփակվում է փոխարժեքների մակարդակների սահմանմամբ:

Եթե արտարժույթի փոխարժեքը, ազատ արժութային շուկայում ձևավորվելով առաջարկի և պահանջարկի հարաբերակցությամբ, իրենից ներկայացնում է հավասարակշռված գին, որն էլ տալիս է երկրի զարգացման մակարդակի հստակ պատկերը և ֆինանսական շուկայի արտարժութային հատվածի համար խաղում է չափորոշիչի դեր, ապա այն համարվում է վիճակագրության ուսումնասիրության օբյեկտ:

Միջազգային արժութային շուկաներում տեղի ունեցող իրադարձությունները նույնպես իրենց հետևանքն են թողնում բաց տնտեսությամբ երկրների ֆինանսական շուկաների վրա: Հիշենք օրինակ, ամերիկյան դոլարի արժեզրկումը կամ մեքսիկական պենսոյի անկայունությունը, որոշ երկրներում ստանում են հակադարձ առևտրային շահույթներ, որոշ ներդրողներ կորցնում են դրամական խոշոր գումարներ, իջնում է շուկայի որոշ մասնակիցների իրացվելիությունը, տեղի է ունենում կապիտալի արտահոսք:

Այս ամենով է բացատրվում ֆինանսական ընկերությունների, ձեռնարկատերերի, մասնավոր ներդրողների կողմից՝ արտարժույթի փոխարժեքը ձևավորող գործոնների մասին վիճակագրական տեղեկատվության նկատմամբ հետաքրքրությունն ու կարևորությունը: Պետության համար արտարժույթի փոխարժեքի վիճակագրությունն անհրաժեշտ է համարժեք փոխարժեքային քաղաքականության իրականացման համար, ընդունվող որոշումների հնարավոր հետևանքների որոշման՝ ինչպես արտաքին առևտրի, վճարային հաշվեկշռի վիճակի, այնպես էլ ամբողջ տնտեսության մակարդակով՝ տնտեսական և քաղաքական իրավիճակի համար:

Արտարժույթի փոխարժեքը իր հերթին կարող է հանդես գալ որպես վիճակագրության ուսումնասիրության օբյեկտ, քանի որ ունի քանակական բնույթ, անկայուն է, կարող է ֆիկսվել որոշակի պահի դրությամբ, որոշակի տեղում:

Դրա մակարդակը որոշվում է բազմաթիվ գործոնների ազդեցությամբ, որոնք գործում են տարբեր ուղղություններով:

Արժույթի շուկայի վիճակագրության խնդիրներն են.

1. Արտարժույթի փոխարժեքի մասին սկզբնական վիճակագրական տեղեկատվության պլանավորված հավաքագրման կազմակերպում:

2. Լիքշին ցուցանիշների հաշվարկ, արտարժույթի փոխարժեքի փոփոխության գնահատում, այդ թվում՝ տարածության մեջ:

3. Արտարժույթի փոխարժեքի մակարդակի և փոփոխության վրա ազդող գործոնների վերլուծություն:

4. Արտարժույթի փոխարժեքի կանխատեսում:

5. Դիտարկման և վերլուծության մեթոդաբանության կատարելագործում:

6. Արտարժույթի փոխարժեքի մասին տեղեկատվության հրապարակում:

7. Արտարժույթի փոխարժեքի մասին սկզբնական տեղեկատվության ձևավորման, նրա նախնական մշակման, վերլուծության և հրապարակման հետ կապված ստորաբաժանումների գործունեությունների համակարգման կազմակերպում:

9.2. ԱՐՏԱՐԺՈՒԹՅԱՆ ՓՈԽԱՐԺԵՔ, ԳՆՈՂՈՒՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՐԺԵՔՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԳՆԱԾ

Նախորդ հարցում դիտարկված փոխարժեքների շարքում գոյություն ունի արտարժույթի այնպիսի փոխարժեք, որը հաշվարկվում է ելնելով երկու արժույթների գնողունակության համարժեքությունից: Այդ փոխարժեքը սահմանում է Ա և Բ արժույթների այնպիսի քանակություն, որոնցով կարելի է ձեռք բերել նույն քանակությամբ ապրանքներ և ծառայություններ:

Օրինակ՝ 1կգ հաց = 240 դրամի

1կգ հաց = 0.8 դոլարի

այստեղից՝

$$1 \text{ դոլարը} = \frac{240}{0.8} = 300 \text{ դրամի կամ } K_{\text{ԱԲ}} = \frac{P_{\text{Ա}}}{P_{\text{Բ}}},$$

որտեղ՝ $K_{\text{ԱԲ}}$ – Ա արժույթի փոխանակման փոխարժեքն է Բ-ով,

$P_{\text{Ա}}$ – Ա արժույթի երկրում Ա արժույթով ապրանքների գինն է,

$P_{\text{Բ}}$ – Բ արժույթի երկրում Բ արժույթով ապրանքների գինն է:

Այս կերպ հաշվարկված արտարժույթի փոխարժեքը անվանում են արժույթի գնողունակության համարժեքություն (ԳՀ): Այն արտացոլում է գնողունակության համարժեքության տեսության էությունը, որի համաձայն, միջազգային առևտրում՝ նույն ապրանքները, եթե գնահատվում են միևնույն արժույթով, ապա միջազգային

առևտրի մասնակից բոլոր երկրների համար պետք է լինեն նույնը: Վերը նշված օրինակում, համարժեքության հաստատման համար մենք օգտագործել ենք ապրանքների մի տեսակ: Գործնական հաշվարկներում կիրառվում են սպարանքների և ծառայությունների սահմանված հավաքածուներ (զամբյուղ):

Օրինակ, պարենային զամբյուղի արժեքի որոշման համար՝ ԶԶ ԱՎԾ-ն օգտագործում է հիմնական սննդամթերքների սպառման հետևյալ նորմաները (թնական 1 շնչի հաշվով կգ):

Աղյուսակ 9.1

ԶԶ նվազագույն պարենային զամբյուղի արժեքը¹

(2005թ. IV եռամսյակի միջին փաստացի գներով)

Պարենամթերքի անվանումը	Տարեկան սպառման նորման 1 շնչի հաշվով, կգ	Միավորի գինը, դրամ	Տարեկան նորմայի արժեքը 1 շնչի հաշվով, դրամ
1. Հացամթերք	-	-	37807.4
1.1. հաց	91.3	266	24285.8
1.2. ալյուր	7.3	179	1306.7
1.3. մակարոնեղեն	5.5	384	2112.0
1.4. ծավարեղեն	18.3	359	6569.7
1.5. ընդեղեն	7.3	484	3533.2
2. Մսամթերք	36.5	1439	52523.5
3. Կաթնամթերք	-	-	48616.1
3.1. կաթ, լիտր	73	279	20367.0
3.2. կաթնաշոռ	3.7	1375	5087.5
3.3. կենդանական յուղ	7.3	1652	12059.6
3.4. պանիր	9.1	1220	11102.0
4. Կարտոֆիլ	91.3	128	11686.4
5. Բանջարեղեն	109.5	146	15987.0
6. Միրգ	73	280	20440.0
7. Շաքար	18.3	250	4575.0
8. Ձուլ /հատ/	182.5	52	9490.0
9. Բուսական յուղ	7.3	631	4606.3
10. Մարգարին	3.7	732	2708.4
ի. Ձուկ	11	1024	11264.0
Ընդամենը			219704.1

¹ «Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2005թվականի հունվար-դեկտեմբերին», ԶԶ ԱՎԾ, Եր., 2006:

Ապրանքների տվյալ հավաքածուի արժեքը հաշվարկում են ազգային արժույթով (օրինակ Ռուսաստանում՝ ռուբլով, ԱՄՆ-ում՝ դոլարով): Դրա համար տվյալ ապրանքային խմբի սպառման նորմաները բազմապատկում են այդ խմբի միջին գներով և ստացված տվյալները գումարում:

Այսպես, 2005թ. չորրորդ եռամսյակի համար այդ մեծությունը (նվազագույն պարենային զանրյուղի հավաքածուի արժեք) 43-ում կազմել է ընդամենը 219704.1 դրամ, ԱՄՆ-ում՝ 2670.22 դոլար: Հետևաբար $Q_3=219704.1$ դրամ: 670.22 դոլար=82.28 դրամ 1 ԱՄՆ դոլարի նկատմամբ:

Եվ այսպես, ըստ Պաաշեյի բանաձևի, որպես տարածված ինդեքս, Q_3 հաշվարկվում է հետևյալ կերպ:

$$Q_3 = \frac{\sum p_{iu} q_{iu}}{\sum p_{ie} q_{iu}} \quad (9.2)$$

որտեղ՝ p_{iu}, p_{ie} – i -րդ ապրանքային խմբի գների մակարդակն է ($i=1;10$) Ա երկրում Ա արժույթով (Բ երկրում Բ արժույթով),

q_{iu} – Ա երկրում i -րդ ապրանքային խմբի սպառման ֆիզիկական ծավալն է,

$\sum p_{iu} q_{iu}$ – Ա երկրում սպառման արժեքային ծավալն է, իր մեջ ներառելով ազգային արժույթի և գնողունակության սպառման կառուցվածքը,

$\sum p_{ie} q_{iu}$ – Ա երկրում սպառման կառուցվածքի կազմի արժեքային ծավալը՝ Բ երկրի արժույթով և գնողունակությամբ:

Լասպեյրեսի ինդեքսը նույնպես կարող է օգտագործվել Q_3 որոշման համար ըստ այլ երկրի սպառման կառուցվածքի: Միջազգային պրակտիկայում Q_3 որոշում են միջին երկրաչափականի բանաձևով: Այս կերպ հաշվարկված Q_3 անվանում են Q_3 ըստ Ի. Ֆիշերի:

Գոյություն ունի Q_3 արժանահավատության հասկացություն, այսինքն՝ որքանով է այն արտացոլում երկու երկրների գների մակարդակների հարաբերակցությունը. քանի որ Q_3 հաշվառվում է ըստ սահմանափակ ընտրանքի:

Արժանահավատության աստիճանը կախված է՝

- ազգային տնտեսությանը բնորոշ ապրանքների հավաքածուի ներկայացուցչությունից և արտասահմանյան երկրներում նմանատիպ հավաքածուների ընտրության հնարավորություն-

ներից: Նշենք, որ վերջին ժամանակներում փոքր ընտրանքների ձևավորման համար օգտագործվում է վարիացիոն մեթոդը.

- ըստ ապրանքային խմբերի ապրանք- ներկայացուցիչների ճիշտ բաշխումից.

- ապրանք-ներկայացուցիչների անհատական գների ընտրանքի մնամատիպ սկզբունքների պահպանումից,

- բանաձևերի և կշիռների ճիշտ ընտրությունից:

Որպես կանոն, Q_3 տարբերվում է փոխանակման փոխարժեքից, չնայած որ համարվում է նրա ձևավորման իրական հիմքը: Համարժեքությունը արտացոլում է սպառողական շուկայի իրավիճակը, այն քիչ փոփոխվող է, այնպես ինչպես ապրանքների գները սահմանափակ չափով են ենթարկվում լուրջ տատանումների: Միջազգային տնտեսական հարաբերություններում նրա ազդեցությունը ի հայտ է գալիս մի շարք այլ գործոնների ազդեցության ներքո, ներառյալ սպեկուլյատիվ պահանջարկը և սուբյեկտիվ այլ գործոնները: Այդ իսկ պատճառով նրանց միջև վիճակագրական փոխադարձ կապը հատկապես նկատելի է երկարաժամկետ և միջնաժամկետ հեռանկարներում:

Q_3 և փաստացի փոխարժեքի ($K_{\Phi\text{աստ.}}$) տարբերության գնահատման համար հաշվարկվում են.

- բացարձակ շեղումը

$$R_{\text{բաց.}} = K_{\Phi\text{աստ.}} - Q_3 \quad (9.3)$$

հարաբերական շեղումը

$$R_{\text{հարաբ.}} = \frac{K_{\Phi\text{աստ.}}}{Q_3} \quad (9.4)$$

համադրելի գների մակարդակը

$$Q_{\text{ների մակարդակ}} = \frac{Q_3}{K_{\Phi\text{աստ.}}} \quad (9.5)$$

Նշենք, որ Q_3 տեսությունն ամենափոքր չափով գործում է համաշխարհային արժույթով վարվող հարաբերություններում: Փաստացի փոխարժեքի մոտիկությունը Q_3 -ին, վկայում է անցումային տնտեսությամբ երկրների ֆինանսական կայունության մասին ($R_{\text{հարաբ.}} \approx 1.6$), բայց պետության կողմից, որոշակի ֆիքսված

փոխարժեքի սահմանման ճանապարհով, *R*_{հարաբ} մեծության հարկադրաբար իջեցումը, կբերի բացասական տնտեսական հետևանքների, և վերջին հաշվով, *R*_{հարաբ}-ը նորից կմեծանա ԳՀ փոքրացման հաշվին:

Այլ կերպ ասած, բարձր գնաճի և ֆիքսված փոխարժեքի զուգակցումը բերում է բնական դեվալվացիայի (ազգային արժույթի գինը իջնում է, իսկ արտարժույթինը՝ բարձրանում, հայրենական ապրանքների գները համեմատաբար էժամանում են, իսկ արտասահմանյան ապրանքներինը՝ թանկանում):

Օրինակ, Ռուսիայում մի քանի անգամ կառավարությունը փորձեց կրճատել *R*_{հարաբ}-ը (առանց համապատասխան միկրոտնտեսական օժանդակության) և ամեն անգամ դրա հետևանքը եղավ ռուսիական լեյի դեվալվացիան: 1992թ. հունիսին և սեպտեմբերին, 1993թ. հունիսին և դեկտեմբերին, 1994թ. հունվարին: 1994թ. սկզբին այդպիսի փորձերը դադարեցվեցին և *R*_{հարաբ}-ը կազմեց 1.6:

Օրինակ Ռուսաստանում 1998թ. ռուբլին դեվալվացիայի ենթարկվեց այդ պատճառով:

Գնաճը, ֆինանսական համակարգում անհամամասնությունների հետևանքով, դրամական միջոցների արժեզրկումն է: Գնաճի քանակական բնութագրիչներից են գների ինդեքսները՝ սպառողական, մեծածախ, մանրածախ ինչպես նաև ՀՆԱ-ի ինդեքս դեֆլատորը:

Գնաճի մակարդակը ավելի հաճախ որոշվում է ելնելով սպառողական գների ինդեքսից (ՍԳԻ):

Գնաճը, հանդիսանում է փոխանակման փոխարժեքը ձևավորող կարևոր գործոն, որն էլ անմիջականորեն ազդում է ԳՀ վրա, հետևաբար նաև արտարժույթի փոխարժեքի վրա: Սեխանիզմը այսպիսին է՝ մի երկրում գների ավելի արագ աճը՝ համեմատած մեկ այլ երկրի հետ, ձգտում են իջեցնել առաջին երկրի արժույթի փոխարժեքը՝ համապատասխանեցնելով ԳԴ-ի հետ: Այդ գործընթացը շարունակվում է երկու տարի, այսինքն՝ տվյալ գործոնը արտարժույթի փոխարժեքի վրա ազդում է երկարատև ժամանակահատվածում, իսկ կարճատև ժամանակահատվածում փոխազդեցությունը թուլանում է:

Գնաճաժանային տնտեսությամբ երկրներում գոյություն ունի նաև արտարժույթի փոխարժեքի և գնաճի միջև կապ, հայրենական դրամական միավորի շարունակ արժեզրկումը հանգեցնում է հաստատուն արտարժույթի նկատմամբ պահանջարկի մեծացմանը՝ որպես ներդրումային միջոցի:

Արտարժույթի փոխարժեքի և գների դինամիկայի համեմատման համար հաշվարկվում են մի շարք վիճակագրական ցուցանիշներ.

- Արտարժույթի իրական փոխարժեք

$$K_{\text{իր}} = \frac{K_{\text{անվ}}}{\text{ԱԳԻ}} \quad (9.6)$$

որտեղ՝ $K_{\text{իր}}$ - արժույթի փոխարժեքն է նախորդ ժամանակաշրջանի գների մակարդակով (որի միջոցով որոշվել է ԱԳԻ-ը)

- Առաջանցման ինդեքս

$$i_{\text{առաջանցման}} = \frac{K_{\text{անվ}1}}{K_{\text{անվ}0}} : I_1 = i_{\text{անվ}} : I_1 \quad (9.7)$$

որտեղ՝ $K_{\text{անվ}1,0}$ – արտարժույթի անվանական փոխարժեքն է հաշվետու և բազիսային ժամանակաշրջաններում

I_1 -գնաճի ինդեքսն է (տվյալ դեպքում որպես ԱԳԻ-ի աճի տեմպ),

$i_{\text{առաջանցման}}$ - բնութագրում է արտարժույթի փոխարժեքի տեմպի փոփոխությունը գների աճի տեմպի նկատմամբ:

Եթե հաշվարկներում օգտագործվում են հակադարձ գնանշումներ (օրինակ ՌԴ-ում անվանական փոխարժեքի տեմպի փոփոխությունը ամերիկյան դոլարի նկատմամբ), ապա այդպիսի ցուցանիշը բնութագրում է նաև արժույթ-չափիչի գնողունակության համարժեքության տեմպի փոփոխությունը՝ գնանշվող արժույթի երկրում:

Աղյուսակ 9.2

**ՀՀ դրամի փոխարժեքի, սպառողական գների և առաջանցման
ինդեքսները¹**

(2006թ. համար)

Ասաքիվ (ամիս, տարի)	1ԱՄՆ դոլարի փոխարժեքը ՀՀ դրամով	Իանվ (տոկոս- ներով նախորդ ամսվա նկատմամբ)	I -ՍԳԻ (տոկոս ներով նախորդ ամսվա նկատմամբ)	Իառաջանցման
2005թ.-ի				
դեկտեմբեր	450.19	-	-	-
2006թ.-ի				
հունվար	449.19	99.8	102.5	0.974
փետրվար	450.68	100.3	100.2	1.001
մարտ	450.92	100.1	100.1	1.000
ապրիլ	446.14	98.9	100.3	0.986
մայիս	427.56	95.8	102.4	0.936
հունիս	418.79	97.9	98.8	0.991
հուլիս	415.32	99.2	99.3	0.999
օգոստոս	396.54	95.4	99.1	0.963
սեպտեմբեր	381.50	96.2	99.7	0.965
հոկտեմբեր	378.93	99.3	100.2	0.991
նոյեմբեր	369.05	97.4	101.0	0.964
դեկտեմբեր	363.50	98.5	101.6	0.969

Եթե *Ի*առաջանցման ինդեքսը (բազիսային կամ շղթայական) փոքրանում է, ապա ներմուծումը դառնում է շահավետ, եթե հակառակը, ապա՝ արտահանումը: Որքան ուժեղ է *Ի*առաջանցման ինդեքսի անկումը (աճը), այնքան շոշափելի է շահույթը: Եթե *Ի*առաջանցման ինդեքսը (բազիսային) հաստատուն է, իսկ *Ի*առաջանցման ինդեքսը (շղթայական) հավասար է 1, կամ 100%, դա նշանակում է, որ անվանական փոխարժեքը և գնաճը փոփոխվում են նույն չափով կամ ինչպես հաճախ ասում են՝ զուգահեռ են իրար: Այդ դեպքում արտարժույթի փոխարժեքը դադարում է հանդես գալ որպես արտաքին առևտրի գործառնությունների կարգավորման ակտիվ լծակ (զործիք):

Տվյալ մեծությունը հաճախ հայրենական պրակտիկայում անվանում են արտարժույթի փոխարժեքի իրական ինդեքս:

¹ «Հայաստանի վիճակագրական տարեգիր», ՀՀ ԱԿՃ, Եր. 2007

Այդ դեպքում ճիշտ կլինի այդպես անվանել հետևյալ ցուցանիշը

$$i_{\text{հո}} = \frac{K_1}{K_0} : \frac{\text{ԱԳԻ գնանշվող արժույթի նվազում}}{\text{ԱԳԻ չափիչ-արժույթի երկիր}} \quad (9.8)$$

որտեղ՝ K_1, K_0 - հաշվետու և բազիսային ժամանակաշրջանների փաստացի փոխարժեքներն են,

ԱԳԻ-բազիսային ժամանակաշրջանի նկատմամբ հաշվետու ժամանակաշրջանի ԱԳԻ է:

Եթե $i_{\text{հո}} > 1$, ապա դիմամիկայում, արժույթի փոխկապվածությունը փաստացի գնանշված գներից և համարժեքությունից, ծեռք է բերում նվազման միտում, եթե $i_{\text{հո}} < 1$, ապա հակառակը, իսկ եթե $i_{\text{հո}} = 1$ -ի, ապա այս դեպքում տեղի է ունենում նրանց փոխարժեքների զուգահեռ շարժ:

Դա, ինչպես նաև վերևում բերված բանաձևը ճիշտ են նաև հակադարձ գնանշումների դեպքում:

Գնաճի մակարդակը կարող է հաշվի առնվել նաև անվանական արդյունավետ արտարժույթի փոխարժեքի ինդեքսի ($I_{\text{արդ.}}$) որոշման դեպքում: Այն որոշվում է յուրաքանչյուր արտարժույթի փոխարժեքի անհատական ինդեքսների արտադրյալը հարաբերելով չափիչ-արժույթի երկրների և գնանշվող երկրների գների ինդեքսների վրա:

Այսպես որոշված ինդեքսը կոչվում է իրական արդյունավետ արտարժույթի փոխարժեքի ինդեքս ($I_{\text{իր.արդ.}}$):

Աղյուսակ 9.3

ՀՀ դրամի իրական արդյունավետ փոխարժեք

Ցուցանիշ	2007 I եռ.	2007 II եռ.	2007 III եռ.	2007 IV եռ.	2008 I եռ.	2008 II եռ.
Իրական արդյունավետ փոխարժեք	119.0	117.9	116.4	123.1	127.7	125.8

¹ www.cba.am

9.3. ԱՐՏԱՐԺՈՒՅՈՒ ՓՈԽԱՐԺԵՔԻ ՄԻՋԻՆ ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐԸ

Արտարժույթի փոխարժեքի մակարդակի վերաբերյալ ձևավորված սկզբնական տվյալները վիճակագրական նախնական մշակման գործընթացում լրացվում կամ փոխարինվում են միջին ցուցանիշներով:

1. $K_{\text{գնման}}$ և $K_{\text{վաճառքի}}$ -ի ցուցանիշների հիման վրա՝ պարզ միջին թվաբանականի բանաձևով, հաշվարկվում է փոխարժեքի միջին արժեքը:

2. Որոշակի պահի դրությամբ արտարժույթի փոխարժեքի մակարդակի մասին տեղեկատվության հիման վրա (բորսայականի համար առևտրի պահը) հաշվարկվում են դինամիկայի շարքի միջին ցուցանիշները:

- Միջին թվաբանականի բանաձևով.

$$\bar{K}_{\text{թվաք}} = \frac{\sum_{i=1}^n K_i}{n} \quad (9.9)$$

Միջին երկրաչափականի բանաձևով

$$\bar{K}_{\text{երկր}} = \sqrt[n]{k_1 \cdot k_2 \cdot \dots \cdot k_n} \quad (9.10)$$

որտեղ K_i – ժամանակի i -րդ պահի դրությամբ արտարժույթի փոխարժեքն է:

n - ժամանակային պահերի թիվն է:

Միջին թվաբանականը ավելի ճշգրիտ է արձագանքում փոխանակման փոխարժեքի կտրուկ տատանումներին:

Միջին երկրաչափականը փոփոխվում է համեմատաբար ավելի քիչ: Վերջինիս առավելություններից է նաև այն, որ միջին փոխարժեքներն՝ ուղիղ (K) և հակադարձ (R) զնանջումների դեպքում, գտնվում են հակադարձ կախվածության մեջ:

$$\bar{K}_{\text{երկր}} = \sqrt{\frac{1}{R_1} \cdot \frac{1}{R_2} \cdot \dots \cdot \frac{1}{R_n}} = \frac{1}{\bar{R}_{\text{երկր}}} \quad (9.11)$$

$$\bar{K}_{\text{թվ}} = \frac{\sum K}{n} = \sum \frac{R}{N} \frac{1}{\bar{R}_{\text{թվ}}} \quad (9.12)$$

3. Բացի դիմամիկ տվյալների միջինացումից, անհրաժեշտ է միջինացնել նաև արժուքային շուկայի տարբեր հատվածներում մնալիքով արտարժույթի փոխարժեքները:

Տրամադրության տակ ունենալով բորսայական (K_p) և միջբանկային ($K_{\text{մբ}}$) փոխարժեքների մասին տվյալները, ինչպես նաև կանխիկ արտարժույթի հետ գործառնությունների ($K_{\text{կ}}$) և առևտրի համապատասխան ծավալների մասին տվյալները ($Q_p, Q_{\text{մբ}}, Q_{\text{կ}}$), դժվար չէ հաշվարկել կշռված միջին թվաբանականը:

$$\bar{K} = \frac{K_p Q_p + K_{\text{մբ}} Q_{\text{մբ}} + Q_{\text{կ}} K_{\text{կ}}}{Q_p + Q_{\text{մբ}} + Q_{\text{կ}}} \quad (9.13)$$

Օրինակ՝ հետևյալ պայմանական տվյալների հիման վրա հաշվարկենք արժուքային բորսաներում արտարժույթի միջին փոխարժեքները:

Արժուքային բորսաներ	Հակադարձ գնանշված փոխարժեք (դոլար/ ՌՌ)	Առևտրի ծավալը (մլն դոլար)
Ա	5738	1.930
Բ	5739	5.100
Գ	5742	0.440

$$\bar{K} = \frac{5738 \cdot 1,930 + 5739 \cdot 5,100 + 5742 \cdot 0,440}{1,930 + 5,100 + 0,440} = 5740 \frac{\text{ՌՌ}}{\text{դոլար}}$$

Ուշադրություն դարձնենք այն հանգամանքին, որ միջինը ճիշտ հաշվարկելու դեպքում համարիչում և հայտարարում միշտ լինում են իրական տնտեսական մեծություններ, տվյալ դեպքում առևտրին մասնակցած ռուբլու և դոլարային զանգվածները: Նկատենք, որ մի շարք երկրներում, մասնավորապես՝ Ռուսաստանում արտարժույթի փոխարժեքի տարածման տվյալների միջինացումը արդիական է, քանի որ գոյություն ունեն շուկայի բազմաթիվ հատվածներ և պաշտոնական փախարժեքը հաստատվում է ոչ միայն բորսայական առևտրի արդյունքների տվյալներով: Այդ իսկ պատճառով վիճակագրության խնդրի էությունը կայանում է արտաբորսայական գործառնությունների մասին տեղեկատվության ապահովումը:

Դիտարկելով արտարժույթի միջին փոխարժեքների հաշվարկների սկզբունքները, անհրաժեշտ է կանգ առնել եվրոյի (էքյու) և ՀՓԻ վրա, որոնք հանդիսանում են յուրահաատուկ միջին մեծություններ:

4. Էքյուն եվրոպական դրամական միավոր է, որը գործում էր եվրոպական միության երկրներում, որպես միասնական հաշվարկային միավոր և ընդթագրում էր արտարժույթի փոխարժեքը «արժույթի զամբյուղի» նկատմամբ: Ձամբյուղը բաղկացած էր 12 արժույթներից և արժույթի կշիռը էքյույում կախված էր երկրի ազգային եկամտից և միջազգային առևտրում դրա ունեցած կշռից:

Դոլարարային արտահայտությամբ էքյուի փոխարժեքի որոշման համար բաղադրատարությունը արտահայտում են դոլարով և ստացված արդյունքները գումարում:

Հաշվարկներում ներառվել են հետևյալ արժույթները

1. Գերմանական մարկ
2. Ֆրանսիական ֆրանկ
3. Անգլիական ֆունտ-ստեռլինգ
4. Իտալական լիրա
5. Հոլանդական գուլդեն
6. Բելգիական ֆրանկ
7. Իսպանական պեսո
8. Դանիական կրոն
9. Իռլանդական ֆունտ
10. Պորտուգալական էսկադո
11. Հունական դրահմա
12. Լյուքսեմբուրգյան ֆրանկ

Դոլարով հաշվարկված էքյույի փոխարժեքը անվանում են կենտրոնական փոխարժեք: 1998թ. օգոստոսին այն կազմել է 1,1075:

Այդ փոխարժեքի հիման վրա զամբյուղում գտնվող արժույթների միջև սահմանվում էր երկկողմ փոխանակային հարաբերություններ՝ շուկայական փոխարժեքի շեղումը ֆիքսված էքյուից $\pm 2.25-7.5\%$ -ով: Էքյույի փոխարժեքը ազգային արժույթով սահմանվում էր ԱՄՆ դոլարի միջոցով:

Էքյուն գոյություն ուներ հաշիվներում՝ գրառումների տեսքով: Էքյույի վերածումը կանխիկ փողի և չնվելի առաջ բերնց նոր դրամական-միավոր՝ եվրո, որը էքյույին փոխարինեց 01.01.1999թ.-ին:

Ազգային արժույթները եվրոյով փոխարինելու համար ֆիքսվեցին հետևյալ արտարժութային փոխարժեքները՝ Ավստրիա՝ 13.7603 շիլինգ, Բելգիա՝ 40.3399 բելգիական ֆրանկ, Ֆինլանդիա՝

5.94573 ֆինլանդական մարկ, Իռլանդիա՝ 1936.27 իռլանդական ֆունտ, Լյուքսեմբուրգ՝ 40.3399 լյուքսեմբուրգյան ֆրանկ, Նիդեռլանդներ՝ 2.20371 հոլանդական գուլդեն, Պորտուգալիա՝ 200.482 էսկադո, Իսպանիա՝ 166.386 պեսո, Պերմանիա՝ 1 95583 գերմանական մարկ, Ֆրանսիա՝ 6.5557 ֆրանսիական ֆրանկ, Իտալիա՝ 1936.27 իտալական լիրա:

Դանիական կրոնի և հունական դրահմայի համար սահմանվեցին եվրոյի կենտրոնական փոխարժեքի նկատմամբ հետևյալ շեղումը ± 2.25 և 15%:

5. 01.07.1974թ.-ից սկսած ամեն օր հրապարակվում է Հատուկ փոխառության իրավունք (ՀՓԻ) հաշվարկային միավորը: Ձամբյուղի քվոտան բաղկացած է այն 5 երկրի արժույթներից, որոնցով կատարվում են ամենից շատ ապրանքների և ծառայությունների արտահանում: Դրանք են ԱՄՆ դոլարը, ֆրանսիական ֆրանկը, ճապոնական իենը, Անգլիական ֆունտ ստեռլինգը և գերմանական մարկը: 01.01.1999թ.-ից սկսած գերմանական մարկը և ֆրանսիական ֆրանկը փոխարինվեցին եվրոյով: 01.01.1999թ. եվրոյի մեջ արժույթի բաժինը հետևյալն էր՝ ԱՄՆ դոլար-36%, եվրո-32% (21% գերմանական մարկ և 11% ֆրանսիական ֆրանկ), իեն - 18%, ֆունտ ստեռլինգ - 11%:

ՀՓԻ-ը ձևավորվում է հետևյալ կերպ:

1. Օրինակ՝ դոլարի նկատմամբ գերմանական մարկի 3 ամսվա միջինացված փոխարժեքը բազմապատկում են, նախորդ ժամանակաշրջանի համար դոլարով արտահայտված ՀՓԻ փոխարժեքով

$$\frac{DM}{S} \cdot \frac{S}{CDP} = \frac{DM}{CDP}$$

2. Ստանում ենք ՀՓԻ-ի նկատմամբ գերմանական մարկի փոխարժեքը:

3. Այն բազմապատկում ենք ՀՓԻ մեջ մարկի կշռով և ստանում ենք ՀՓԻ -ում ներառված մարկը:

4. Հետո մարկի այդ քանակը, գնահատման օրվա փոխարժեքով, փոխարինում ենք դոլարով:

5. Արտարժույթների բաղադրատարերի այդ կերպ որոշված գումարը տալիս է ՀՓԻ փոխարժեքը:

ՀՓԻ ծավալը որոշող արտարժույթները և դրանցից յուրաքանչյուրի քանակը վերանայվում է յուրաքանչյուր 5 տարին մեկ անգամ: 1999թ. օգոստոսին ՀՓԻ միջին փոխարժեքը կազմել է 1.364154 ԱՄՆ դոլար:

Օրինակ՝ հետևյալ պայմանական տվյալների հիման վրա հաշվարկենք ՀՓԻ փոխարժեքը ԱՄՆ դոլարով:

Արժույթի տեսակները	3 ամսում միջին փոխարժեքը ԱՄՆ դոլարով	գնահատվող օրվա փոխարժեքը (ԱՄՆ դոլարով)	ՀՓԻ մեջ արտարժույթի մասնաբաժինը (%)	Արտարժույթային բաղադրատարեր	
				ՀՓԻ մեջ՝ ազգային արժույթով (սյ.2 $\frac{\text{սյ.4}}{100}$)	ՀՓԻ մեջ՝ ԱՄՆ դոլարով (սյ.5 · սյ.3)
1	2	3	4	5	6
Գերմ. մարկ	1.3723	1.4380	21	0.2881	0.2004
ճապ. իեն	83.870	86.560	17	14.2579	0.1677
Ֆրանս. ֆրանկ	4.8910	5.0565	11	0.5380	0.1064
Ֆունտ ստեռլինգ	0.6190	0.6385	11	0.0681	0.1066
ԱՄՆ դոլար			40		$\frac{\text{սյ.3}}{100}$ ՀՓԻ ₀ = 0.5993

ԱՄՆ դոլարով ՀՓԻ փոխարժեքը գնահատվող օրվան նախորդող օրը եղել է (ՀՓԻ₀) 1.49828, ըստ 5-րդ սյան կստանանք ՀՓԻ փոխարժեքը (1.1768):

9.4. ԱՐՏԱՐԺՈՒՅԹԻ ՓՈԽԱՐԺԵՔԻ ԴԻՆԱՄԻԿԱՅԻ ՎԻՃԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՅԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Արտարժույթի փոխարժեքի դինամիկայի վիճակագրական ուսումնասիրության խնդիրներն են.

1. Հետազոտության ենթարկված շարքերի նախորդ զարգացումների ուսումնասիրությունը՝ դինամիկայի չափում և միջին մակարդակի որոշում:

2. Արտարժույթի փոխարժեքի պատահական շարժերի վերլուծությունը:

3. Արտարժույթի փոխարժեքի շարժերի վերլուծությունը:

4. Արտարժույթի փոխարժեքի կանխատեսումը:

Դինամիկայի ուսումնասիրության համար օգտագործվում են հետևյալ հայտնի ցուցանիշները՝ աճի, հավելաճի, աճի միջին տնայնիչը և այլ ցուցանիշներ: Նշենք միայն, որ արտարժույթի փոխարժեքների աճի տեսակը (արտարժույթի փոխարժեքի ինդեքսը՝ i) սովորաբար հաշվարկվում է ուժեղ տատանումների դեպքում, որպես տարբեր ժամանակաշրջանների արտարժույթի միջին ($\bar{K}_1 : \bar{K}_0$) փոխարժեքների հարաբերություն:

$$i = \frac{K_1}{K_0} \cdot 100\% \quad (9.14)$$

Օգտագործվում են նաև անվանական արդյունավետ արտարժույթի փոխարժեքի ինդեքսները ($I_{արդ.}$)

$$I_{արդ.} = \frac{\sum_{in}^m \frac{K_{1ABi}}{K_{0ABi}} \cdot q_{ABi}}{\sum_{in}^m q_{ABi}} \quad (9.15)$$

(եւելույ միջին թվաբանականի բանաձևից):

$$I_{արդ.} = \sqrt[m]{\prod_{in} \left(\frac{K_{1ABi}}{K_{0ABi}} \right)^{q_{ABi}}} \quad (9.16)$$

(եւելույ միջին երկրաչափականի բանաձևից),

որտեղ՝ K_{ABi} - A արտարժույթի փոխարժեքն է $B_1, B_2, \dots, B_i, \dots, B_m$ արտարժույթների նկատմամբ,

m - արժույթ- չափիչների թիվն է,

q_{ABi} - արժույթների երկրների ապրանքաշրջանառություններն է A արժույթի երկրի հետ,

$B_1, B_i, \dots, B_m$ - m երկրի համախառն շրջանառության մեջ այդ երկրների միջև ապրանքաշրջանառության տեսակարար կշիռն է:

Հաշվարկման այս մեթոդը օգտագործվում է ուսումնասիրվող արտարժույթի փոխարժեքի դինամիկայի ցուցանիշի վրա մեկ

արժույթ-չափիչի ազդեցությունը բացառելու համար: $I_{արդ.}$ ցուցանիշի միջոցով կապ է հաստատում արժույթի «գամբյուղի» հետ և այդ պատճառով արտարժույթի փոխարժեքի շարժի բնութագրումը կլինի ավելի ամբողջական:

Արտարժույթի փոխարժեքների շարքի միջին մակարդակը հաշվարկվում է շաբաթական և ամսական կտրվածքներով: Տարվա կտրվածքով տվյալները հաճախ չեն միջինացվում, այլ բերվում են ժամանակաշրջանի վերջին դրությամբ:

Արտարժույթի փոխարժեքի դինամիկայի ընդհանուր միտումների և առանձին ժամանակաշրջաններում դրա առանձնահատկությունների բացահայտումը վիճակագրական վերլուծության կարևոր խնդիրներից է, որն ունի նաև կիրառական նշանակություն: Որոշ դեպքերում միտումները հատուկ ուրվագծվում են (հատկապես լավ է երևում աղյուսակներում, գրաֆիկի վրա), որոշ դեպքերում, շարքի մակարդակների պատահական տատանումների հետևանքով՝ այն թաքնված է լինում: Արտարժույթի փոխարժեքի շարժը հաճախ այնքան տարերային է, որ կասկած է առաջացնում՝ արդյոք այդպիսի տարերային տատանումից կարելի է ժամանակի ընթացքում նկատել արտարժույթի փոխարժեքի մակարդակի օրինաչափ շարժը, այսինքն՝ մինչև ընդհանուր օրինաչափության բացահայտումը, անհրաժեշտ է վերլուծել արտարժույթի փոխարժեքի պատահական շարժերը: Դրա համար օգտագործվում են վիճակագրական մեթոդների համակցություն՝ պատահականության չափանիշներ (ցուցանիշներ):

1. Շրջադարձային կետերի չափանիշ: Շրջադարձային կետեր են կոչվում շարքի նշանակությունները, որոնք մեծ են (պիկ) կամ փոքր են (խորշ, խոռոչ) երկու հարևաններից: Համեմատելով ուսումնասիրվող շարքի շրջադարձային կետերը ($ΠT_{\Phi}$) և բացարձակ պատահականության թվերը ($ΠT_{ca}$)՝ հետևություն ենք անում տվյալ գործընթացի հավանականության մասին: Դրա համար ստուգում են զրոյական վիճակագրական հիպոթեզը:

$$H_0: \Pi T_{\Phi} = \Pi T_{ca}, \quad \text{հակառակը } H_1: \Pi T_{\Phi} \neq \Pi T,$$

Հենվելով Ստյուդենտի բաշխման t չափ-ի և t փաստ-ի վրա

$$t_{\text{փաստ}} = \frac{\Pi T_{ca} - \Pi T_{\Phi}}{\sigma_{\text{շարքի}}^2} \quad (9.17)$$

$$\text{որտեղ } \sigma_{\text{շարքի}}^2 = \frac{16_n - 29}{90}$$

n – դիտարկումների թիվն է:

Շրջադարձային կետի չափանիշի թերությունը այն է, որ հաշվի չի առնվում արտարժույթի փոխարժեքի անկման ու վերելքի բացառական չափերը, այլ միայն արձանագրում է փոփոխությունների միտումների փաստերը: Այդ պատճառով էլ պետք է օգտվել նաև այլ չափանիշներից:

2. Փուլի երկարության բաշխման չափանիշ: Փուլ է կոչվում շարքի հատվածը, որն ընկած է երկու հարևան շրջադարձային կետերի միջև: Օգտագործելով տվյալ չափանիշը, իրականացվում է համեմատություն պատահական շարքի փուլի երկարության տեսական բաշխման և փաստացի բաշխման միջև:

3. Ռանգային կոռելյացիայի չափանիշ: Ստացվում է վիճակագրական հիպոթեզ $H_0 = 0$ ընդեմ $H_1 \neq 0$ Կենդելի ռանգային կոռելյացիայի գործակցի օգնությամբ:

$$\lambda = \frac{4\rho}{n(n-1)} - 1 \quad (9.18)$$

որտեղ՝ ρ - $K_1, \dots, K_n$ հետազոտվող շարքի դեպքերի թիվն է, երբ k մեծությունը մեծ է իր նախորդից:

Կենդելի գործակիցը փոփոխվում է $-1 < \lambda < 1$ միջակայքում:

Երբ $\lambda = -1$ - մոնոտոն նվազող շարք,

$\lambda = +1$ - մոնոտոն աճող շարք,

$\lambda = 0$ - ուղղորդված փոփոխությունը բացակայում է:

Ժամանակի ընթացքում արտարժույթի փոխարժեքի ամբողջական փոփոխությունը բաղկացած են 3 բաղադրիչներից.

- Երկարատև միտումներ (հիմնական), որը գործում է մի քանի տնտեսական ցիկլերի ընթացքում:

- Ցիկլային տատանումներ՝ արտարժույթի փոխարժեքի փոփոխություն, որպես տնտեսական ցիկլի ազդեցություն հետևանք (փուլի փոփոխություն):

- Սեզոնային տատանում՝ արտարժույթի փոխարժեքի փոփոխություն, որպես սեզոնի փոփոխության հետևանք, որը կապված չէ հիմնական տրենդի և տնտեսական ցիկլի հետ:

Դիմնական միտումների բացահայտումը իրականացվում է ապրոքոսմինացիայի ֆունկցիայի ամենալավ ընտրությամբ, որը, որպես կանոն, չի կարող ունենալ S -աձև տեսք (դա ցիկլային տատանման տեսք է): Ներդրված ծրագրի ժամանակակից փաթեթները առաջարկում են ավելի քան 16 ֆունկցիաների ընտրություն (այդ թվում՝ ավտոմատ):

Սեզոնային տատանումների բացահայտում: Արտարժույթի փոխարժեքի դինամիկայի շարքերին հատուկ են տարվա ընթացքում պարբերաբար տեղի ունեցող տատանումները, որոնք կոչվում են սեզոնային: «Սեզոնային ալիքների» չափը հնարաորություն է տալիս առավել ամբողջական վերլուծության ենթարկել արտարժույթի փոխարժեքի շարժերը: Սեզոնայնության ուսումնասիրությունն անհաժեշտ է իրականացնել՝ օգտագործելով ամսական կամ կիսամյակային տվյալները: Սեզոնային տատանումների չափման համար օգտագործում են սեզոնայնության ինդեքսը՝ որպես հարաբերություն նույն ամսվա կամ եռամսյակի փաստացի միջին ($Y_{\Phi_{սստ}}$) և հարթեցված միջին (Y_t) մակարդակների միջև:

$$I_{սեզ} = \frac{\bar{Y}_{\Phi_{սստ}}}{\bar{Y}_t} \cdot 100\% \quad (9.19)$$

Y_t -ն կարելի է գտնել սահող միջինի մեթոդով: Սահելու ժամանակաշրջանը ամսական տվյալների համար վերցվում է 12 ամիս, կիսամյակի համար՝ 4: Սեզոնայնության բացառման համար փաստացի մակարդակները բաժանվում են սեզոնային համապատասխան ինդեքսների: Y_t -ն կարելի է գտնել՝ օգտագործելով ապրոքոսմինացիայի հավասարումը: Հաճախ կիրառում են Ֆուրյեի հայտնի շարքը: Այս դեպքում սեզոնայնությունը վերացվում է $Y_{\Phi_{սստ}}$ -ից Y_t հանելով:

Գիկլային տատանումների բացահայտում: Արտարժույթի փոխարժեքի շարժման բնույթը ենթարկվում է շուկայական տնտեսության տնտեսական երևույթների օրինաչափություններին՝ ցիկլային զարգացումներին, երբ վերելքներին պարբերաբար հաջորդում են անկումները: Երկու հարևան վերելքների (անկումների) միջև ընկած ժամանակաշրջանը կազմում է ցիկլի երկարությունը: Հատկանիշի մեծության շեղումը հորիզոնական գծից բնութագրում է տատանման չափը:

Արտարժույթի փոխարժեքի ցիկլային բաղկացուցիչների դինամիկայի բացահայտման համար վիճակագրությունը նույնպես օգտագործում է Ֆուրյեի շարքը, քանի որ ցիկլային տատանումները համարվում են ինչպես պարբերական, այնպես էլ՝ սեզոնային: Կարելի է օգտագործել նաև սահող միջինների մեթոդը:

1. Бункина М. К. „Валютный рынок”.-М.. АО ДиС, 1995.
2. Кассаль Г. „Инфляция и валютный курс”.-М.:Элф-Пресс, 1995
4. Локалин Э.А., „Анализ динамики фондовых индексов и валютных курсов отдельных групп стран”.-М.. ЦЭМИ, 1998.
5. „Международные валютно-кредитные и финансовые отношения”.Под/ред. Л.Н. Красавиной.-. М.:Финансы и статистика, 2001.
6. Наговицин А. П. „Валютный курс. Факторы, динамика, прогнозирование” М.. Инфра-М, 1995.
7. Цимайло А. В. „Платежный баланс и валютный курс” М.: Наука, 1991.
8. Mentzel S. M. «Real exchange rate movements». Heidelberg: Physica-verlog, 1998.
9. Reisen H. «Debt deficits a exchange rates». – Aldershot etc: Elgar: OECD, 1994.

ՔԼՈՒԽ 10. ՏՈԿՈՍԱԴՐՈՒՅՔՆԵՐԻ ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ
10.1. ՏՈԿՈՍԱԴՐՈՒՅՔՆԵՐԻ ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ, ՁԵՎԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ
ՎԻՃԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ՈՒՄՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Մինչև անցած դարի 90 ականների սկիզբը ՀՀ-ում գերիշխում էր պետական սեփականությունը՝ կենտրոնացված բյուջետային ֆինանսավորմամբ, որի հետևանքով բացակայում էր ճկուն ֆինանսավարկային համակարգը: Շուկայական հարաբերությունների զարգացմանը զուգընթաց երկրի տնտեսության ֆինանսական հատվածի վիճակը և զարգացման միտումները բնութագրելու ամիրաժեշտությունն առաջացավ, որի հետևանքով էլ ավելի կարևորվեց վիճակագրական ուսումնասիրությունների և վերլուծությունների կատարումը:

Ֆինանսավարկային համակարգի կարևորագույն տարրերից մեկը վարկային շուկան է, այսինքն փոխառվական միջոցների շրջանառության ոլորտը: Կարող ենք առանձնացնել այս շուկայի երկու կարևոր առանձնահատկությունները՝ փող, որը հանդիսանում է միակ ապրանքը, և փող, որը տրվում է, որպես փոխառություն:

Վարկի յուրաքանչյուր ձևին համապատասխանում է փոխառվական միջոցների շուկայի որևէ ձև: Այս տեսանկյունից վարկերը կարելի է դասակարգել հետևյալ կերպ.

Ավանդներ. Փողի սեփականատերը, եկամուտ ստանալու նպատակով, որոշակի կամ անորոշ ժամանակով իր ազատ դրամական միջոցները ներ է դնում բանկում: Այս դեպքում վարկային միջոցների առաջարկը կախված է ժամանակավորապես ազատ դրամական միջոցների ծավալից և տոկոսադրույքից, ինչպես նաև գնաճից և մի քանի այլ գործոններից: Ավանդների պահանջարկը կախված է բանկերում վարկային ռեսուրսների պահանջարկից:

Միջբանկային փոխառություններ. Բանկը, որը հանդես է գալիս որպես դրամական միջոցների սեփականատեր, վարկեր է տրամադրում մեկ այլ բանկի, որն ունի ֆինանսական ռեսուրսների պահանջարկ: Միջբանկային վարկերի շուկան սերտ կապված է ավանդների շուկայի հետ, քանի որ խնայողական բանկերը մասնագիտացված չեն տնտեսավարող սուբյեկտների վարկավորմամբ, այդ իսկ պատճառով վաճառում են փոխառվական միջոցները այլ բանկերին:

Շուկայում վարկերի ազատ շրջանառությունը՝ պայմանավորված է վարկային ռեսուրսների աճուրդների անցկացմամբ: Դրանց անցկացումը թույլ է տալիս սահմանել միջբանկային

վարկերի գծով դրամական միջոցների շուկայական արժեքը, որն արտահայտվում է տոկոսադրույքի տեսքով:

Տնտեսավարող սուբյեկտների վարկավորում: Որպես վարկ վաճառող հասնոց են գալիս բանկերը և այլ ֆինանսական կառույցները, որոնք որոշակի պայմանների դեպքում պատրաստ են ներդնել միջոցներ տնտեսական գործունեության ոլորտում: Գնորդներ են հանդիսանում տնտեսավարող սուբյեկտները, որոնք շահույթ ստանալու նպատակով իրականացնում են ձեռնարկատիրական գործունեություն:

Առևտրային վարկ: Առևտրային վարկը անխզելիորեն կապված է ապրանքային շուկայի հետ, քանի որ իրենից ներկայացնում է մատակարարի կողմից գնորդին մատակարարված ապրանքի վճարման հետաձգում: Առևտրային վարկը շուկայում չի շրջանառվում, քանի որ վճարումը հետաձգելու համար՝ դրամական միջոցներ անհրաժեշտ չեն, բավարար է միայն վաճառողի և գնորդի միջև կնքված պայմանագիրը:

Սպառողական վարկ: Սպառողական վարկի շուկան նույնպես կապված է ապրանքային շուկայի հետ, որպես կանոն, մեծածախ առևտրի: Վարկի այս տեսակն իրենից ներկայացնում է փոխառություն, որը տրվում է գնորդին ձեռք բերված սպառողական ապրանքների դիմաց վճարելու համար: Վարկի վաճառողներ են հանդիսանում ապրանք վաճառողները, իսկ գնորդները՝ ապրանքներ սպառողներ: Սպառողական վարկի պահանջարկը կախված է բազմաթիվ գործոններից, այդ թվում՝ նաև առանձին ապրանքների պահանջարկից, քաղաքացիների դրամական եկամուտների, տոկոսադրույքի և գնաճի մակարդակներից: Իսկ առաջարկը կախված է ապրանք վաճառողի ֆինանսական դրությունից:

Բացի վերը նշված դասակարգումից ընդունված է վարկերը դասակարգել նաև ըստ ժամկետայնության, առանձնացնելով՝

1. Կարճաժամկետ վարկեր՝ մինչև մեկ տարի ժամկետով,

2. Միջնաժամկետ վարկեր՝ մեկից մինչև հինգ տարի ժամկետով,

3. Երկարաժամկետ վարկեր՝ հինգ տարի և ավել ժամկետով:

Վարկային շուկայի գործունեության մեխանիզմն ընդգրկում է փոխառվական միջոցների առք ու վաճառքի ձևերի ու մեթոդների ամբողջ համալիրը: Դրամական միջոցների ժամանակավոր օգտագործումից ստացված եկամուտը՝ տոկոսը, հանդիսանում է վարկային գործառնությունների վերջնական արդյունքը: Տոկոսը՝ կապիտալը տարբեր ձևերով (փոխառվություն, վարկ, ներդրումներ և այլն) տրամադրելու դիմաց ստացված եկամուտն է: Տոկոսա-

դրույքը բնութագրում է տոկոսների ավելացման ինտենսիվությունը:

Վարկի տոկոսը արտահայտում է բարդ տնտեսական հարաբերություններ, որոնք առաջանում են շուկայում փոխառվական կապիտալի շրջանառության գործընթացում: Ստացվող եկամտի (տոկոսի) մեծությունը կախված է ներդրվող սկզբնական գումարից, տրամադրման ժամկետից, տոկոսադրույքի չափերից և ձևից:

Կայուն վարկային շուկայի պայմաններում վարկի տոկոսի մակարդակը ձևավորվում է առաջարկի և պահանջարկի փոխադեցությամբ և մոտենում է այնպիսի մակարդակի, որի դեպքում տնտեսավարող սուբյեկտների համար ազատ դրամական միջոցներ վաճառելը և գնելը շահավետ է: Շուկայում դրամական միջոցների առաջարկը և պահանջարկը հավասարակշռում է տոկոսը, որը հաստատվում է առջ ու վաճառքի բազմաթիվ գործարքների արդյունքում: Այդ գործարքների կատարելագործման գործընթացը, ինչի արդյունքում որոշվում է վարկի տոկոսը, տեղի է ունենում հետևյալ հաջորդականությամբ.

1.Փոխառվական միջոցների շուկայի ձևավորում	
Վարկերի առաջարկ	Վարկերի պահանջարկ
1.1.Վարկատուի վարկային ֆոնդի ծավալը՝ կախված ազատ դրամական միջոցների մեծությունից:	1.1.Վարկառուի վարկային պահանջարկը՝ կախված է սեփական շրջանառու միջոցների պակասությունից:
1.2. Վարկատուի կողմից սահմանված վարկային տոկոսի մակարդակը՝ կախված է արժույթի տեսակից (ազգային կամ օտարերկրյա), վարկի գումարից, պայմանագրի գործունեության ժամկետներից, տոկոսադրույքից, գնաճի մակարդակից և վարկառուի կարգավիճակից:	1.2. Վարկառուի համար վարկային տոկոսի օպտիմալ մակարդակ: Հաշվարկվում է տնտեսական գործընթացների (որոնց համար էլ ներգրավվում են վարկային ռեսուրսներ) պլանային արդյունավետության հիման վրա:
2.Վարկային տոկոսադրույքի դիմամիլ փոփոխության վերլուծությունը և տվյալ ցուցանիշի հիմնական զարգացման միտումների որոշումը՝ վարկային կապիտալի արժեքի ձևավորման համար:	
3.Վարկերի առջ ու վաճառքի գործընթացների իրականացում	

Կիրառվող տոկոսադրույքների բազմազանությունը պայմանավորված է դրամական միջոցների առջ ու վաճառքի գործընթացում առաջացող տնտեսական հարաբերությունների բազմազանությամբ:

յամբ և նպաստում է վարկային շուկայի ճկունությանը, ինչն էլ ապահովում է ժամանակավորապես ազատ ֆինանսական ռեսուրսների հավաքագրման բարձր մակարդակ և տնտեսության ներդրումային պահանջարկը բավարարելու առավելագույն հնարավորություն:

Տոկոսադրույքների տեսակները, որոնք հաճախ օգտագործվում են դրամական միջոցների առք ու վաճառքի ժամանակ, կարելի է համակարգել հետևյալ կերպ.

1. Կախված փոխատվական կապիտալի հատվածի պատկանելությունից առանձնացնում են տոկոսադրույքների մի քանի մակարդակներ.

- *Հաշվարկային դրույք* (վերաֆինանսավորման և պաշտոնական տոկոսադրույքներ): Հաշվարկային դրույքը սահմանվում է ԿԲ-ի կողմից, այն վարկերի համար, որոնք նա տալիս է առևտրային բանկերին: Պետությունը հաշվարկային դրույքը օգտագործում է որպես փոխատվական կապիտալի շուկայի կարգավորման գործիք: Ներդրումային գործունեությունը ակտիվացնելու նպատակով հաշվարկային դրույքը իջեցնում է, իսկ երբ անհրաժեշտ է խոչընդոտել ներդրումային գործունեությանը՝ բարձրացնում է: Այս ամենի արդյունքում ավելանում կամ նվազում է շուկայում փոխատվական միջոցների առաջարկը, ինչն էլ հանգեցնում է վարկի տոկոսադրույքի ընդհանուր փոփոխությանը: Այդ պատճառով, հաշվարկային դրույքը սահմանելիս ԿԲ-ը հաշվի են առնում այն տոկոսադրույքը, որով խնայողական բանկերը վարկեր են տրամադրում առևտրային բանկերին:

Վարկային ռեսուրսների առաջարկի միջբանկային դրույքներ: (ЛИБОР, ПИБОР, ТИБОР, ФИБОР, СИБОР, НИБОР, КИБОР և այլն): Առաջատար բանկերը (reference banks) այս դրույքներով վարկեր են տրամադրում առաջնակարգ բանկերին՝ նրանց ավանդներ տրամադրելով:

Բազիսային դրույքներ (prime-rate): Բազիսային դրույքով առևտրային բանկերը վարկավորում են առաջնակարգ վարկառուներին (լավագույն վարկային անցյալով): Սովորաբար այս տոկոսադրույքները բարձր են հաշվարկային և միջբանկային դրույքներից: Յուրաքանչյուր բանկ ինքնուրույն է սահմանում իր բազիսային դրույքը:

Փոքր և միջին քիզնեսի վարկավորման դրույքներ: Այս դրույքները, որպես կանոն, բարձր են հաշվարկային, միջբանկային և բազիսային դրույքներից:

Ավանդային դրույք: Այս դրույքը սահմանվում է ներգրավված ավանդների համար: Առանձին երկրներում ժամկետային և ցպահանջ ավանդների, ինչպես նաև ազգային արժույթով և արտարժույթով արտահաստված ավանդների համար այդ դրույքները տարբեր են լինում:

2. Կախված տոկոսների հաշվարկման եղանակից տարբերում են *պարզ և բարդ տոկոսադրույքներ:* Պարզ տոկոսադրույքները, վարկի ամբողջ ժամկետի ընթացքում, կիրառվում են դրամական միջոցների միևնույն սկզբնական գումարի նկատմամբ: *Բարդ տոկոսադրույքները* կիրառվում են, երբ տոկոսները յուրաքանչյուր հաշվեգրման ժամկետի վերջում չեն վճարվում այլ գումարվում են սկզբնական հիմնական գումարին, և ավելացած գումարը ելակետային է դառնում հաջորդ հաշվարկային ժամանակահատվածի համար:

3. Կախված տոկոսների հաշվարկման համար ընտրված բազայից առանձնացնում են *ռեկուրսիվ և դեկուրսիվ* տոկոսադրույքներ: Տոկոսները կարելի է գանձել ինչպես վարկային գործարքի սկզբում, այնպես էլ նրա վերջում: Երբ տոկոսները գանձվում են վարկային գործարքի սկզբում, այսինքն ավանսով, ձևավորելով ավանսային եկամուտ, ապա այդքան գումարով փոքրացվում է վարկային գումարը, բայց գործարքի վերջում վարկը մարվում է սկզբնական վարկի գումարով: Տոկոսների հաշվարկման այս եղանակը կոչվում է *ռեկուրսիվ եղանակ*: Իսկ ըստ երկրորդ եղանակի տոկոսները հաշվարկվում են վարկային գործարքի ավարտին, մարման ժամկետը լրանալուց:

Համաշխարհային պրակտիկայում լայնորեն տարածված են *դեկուրսիվ տոկոսադրույքները*: Շուկայական տնտեսության պայմաններում *ռեկուրսիվ տոկոսադրույքները*, որպես կանոն, օգտագործվում են, եթե առկա է գնաճի բարձր մակարդակ:

4. Կախված վարկի օգտագործման ժամանակշրջանից առանձնացնում են *սովորական կամ առևտրային տոկոս (ordinary interest)* և *ճշգրիտ տոկոս (exact interest)*:

5. Վարկերի արժեքի վրա գնաճային գործընթացների ազդեցությունը բացահայտելու համար առանձնացնում են *անվանական և իրական տոկոսադրույքներ*: «Իրական տոկոս» հասկացությունը բնութագրում է տոկոսադրույքի մեծությունը և տոկոսային եկամուտը՝ հաշվի առած գնաճը: Անվանական տոկոսադրույքը գնաճի առկայությունը հաշվի չի առնում:

Տոկոսադրույքները կարելի է դասակարգել նաև ըստ իրենց մակարդակի, վարկավորման օբյեկտների, տնտեսության ճյուղերի և մի շարք այլ հատկանիշների:

Տոկոսադրույքների վիճակագրության հիմնական խնդիրներն են՝ վարկի տոկոսադրույքի ձևավորման գործոնային վերլուծությունը և դրա միջին մակարդակի հաշվարկը, դրանց տատանումները, չափումը, դրամական միջոցների առջ ու վաճառքի գործընթացների վերջնական ֆինանսական արդյունքների տարբեր գործոններից կախվածության ուսումնասիրությունը, տոկոսադրույքների զարգացման հիմնական միտումների բացահայտումը և դրա վերլուծությունը, տարբեր ֆինանսական գործընթացների պլանավորումը և առջ ու վաճառքի օպտիմալ պարամետրերի որոշումը:

10.2. ՏՈԿՈՍԱԴՐՈՒՅՔՆԵՐԻ ԴԻՆԱՄԻԿԱՅԻ ՎԻՃԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԹՈՒԹՅՈՒՆԸ

Միջին տոկոսադրույքների և վարկացիայի ցուցանիշների վերլուծություն

Տարբեր գործոնների ազդեցությամբ տոկոսադրույքի մակարդակը ժամանակի ընթացքում անընդհատ փոփոխվում է, այդ փոփոխություններն ազդում են ֆինանսական ռեսուրսների ինտենսիվության և հոսքերի շարժման ուղղության վրա: Բավարար չէ միայն ունենալ տեղեկատվություն վարկի տոկոսադրույքի մակարդակի վերաբերյալ և հրապարակել դրանք: Անհրաժեշտ է նաև իրականացնել տոկոսադրույքների մոնիթորինգ և համակարգել ստացված նյութերը՝ վիճակագրական վերլուծություն իրականացնելու, տեղեկատվական բազա ստեղծելու նպատակով: Տոկոսադրույքի մակարդակի ընդհանրական ցուցանիշներից են՝ տոկոսադրույքի միջին ամսական, եռամսյակային և տարեկան մեծությունները: Այս ցուցանիշների հաշվարկը պարզ տոկոսադրույքների դեպքում կատարվում է պարզ կամ կշռված միջին թվաբանականի բանաձևերով, որտեղ որպես կշիռ վերցվում է տոկոսադրույքի հաշվարկի ժամանակաշրջանի երկարությունը:

Միջին տոկոսադրույքի հաշվարկը կշռված միջինի բանաձևով կատարվում է այսպես.

$$\bar{i} = \frac{\sum i_t n_t}{\sum n_t} \quad (10.1)$$

որտեղ i -պարզ տոկոսադրույքներն են որոշակի ժամանակահատվածում,

n -տոկոսների հաշվարկի ժամանակահատվածները:

Օրինակ 10.1: Ֆինանսական ընկերությունը ձեռնարկությանը տրամադրել է 500000 հազ. դրամ վարկ՝ 4 տարի ժամկետով: Վարկի տոկոսի վճարման պայմաններն են՝ առաջին կիսամյակում տարեկան՝ 40%, հաջորդ մեկուկես տարվա համար տարեկան՝ 60%, և վերջին երկու տարիների համար տարեկան՝ 80%: Որոշել վարկի միջին տոկոսադրույքը և աճող պարտքի գումարը:

Տվյալները տեղադրենք հետևյալ աղյուսակում.

Աղյուսակ 10.1

Ժամանակահատվածի համարը	Տոկոսադրույք (%), i_t	Ժամանակահատվածի տևողությունը (տարիներով) n_t	$i_t \cdot n_t$
1	40	0.5	20
2	60	1.5	90
3	80	2.0	160
Ընդամենը	-	4.0	270

$$\bar{i} = \frac{270}{4} = 67.5\% \quad S = 500000 \cdot \left(1 + 4 \cdot \frac{67.5}{100} \right) = 1850000 \text{ հազ. դրամ:}$$

Բարդ տոկոսների միջին մակարդակը հաշվարկելու համար օգտագործում են կշռված միջին երկրաչափականը:

$$i = \sqrt[n]{(1+i_1)^{n_1} \cdot (1+i_2)^{n_2} \cdot \dots \cdot (1+i_k)^{n_k}} - 1 \quad (10.2)$$

$$\text{որտեղ՝ } N = n_1 + n_2 + \dots + n_k$$

Օրինակ 10.2: Ֆինանսական ընկերությունը ֆիզիկական անձին՝ բարդ տոկոսի պայմանով, տրամադրել է 600000 հազ. դրամ վարկ՝ 5 տարի ժամկետով: Փոխատվական միջոցների օգտագործման համար սահմանված են հետևյալ տոկոսադրույքները՝ առաջին երկու տարիների համար տարեկան՝ 9%, հաջորդ երեք տարիների համար տարեկան՝ 9.25%, Որոշել միջին տոկոսադրույքը և աճող պարտքի գումարը:

$$\bar{i} = \sqrt[3]{(1.09^2 \times 1.0925^3)} - 1 = 0.091499 \text{ կամ } 9.1499 \%,$$

$$S = 600 \cdot (1 + 0.09)^2 \cdot (1 + 0.0925)^3 = 929.54 \text{ հազ. դրամ:}$$

Ուսումնասիրվող ժամանակահատվածում տոկոսադրույքի տատանումները ներկայացվում են վարիացիայի այնպիսի ցուցանիշներով, ինչպիսիք են տատանման թափը (R), դիսպերսիան (δ^2), միջին քառակուսային շեղումը (δ) և վարիացիայի գործակիցը (ν):

Օրինակ 10.3: Ենթադրենք 2006թ. փոխատվական կապիտալի շուկայի կարևորագույն տարրերի վերաբերյալ ունենք հետևյալ պայմանական տվյալները.

Աղյուսակ 10.2

Փոխատվական կապիտալի շուկայի միջին տոկոսադրույքներն ըստ եռամսյակների

Դրույքների տեսակները	I եռ.	II եռ.	III եռ.	IV եռ.
Միջբանկային դրույք	55,8	56,3	46,8	31,7
Ավանդային դրույք	61,7	55,4	60,1	43
Վարկերի դրույք	187,8	176,4	142,8	80,2
ԿԲ-ի հաշվարկային դրույք	136,2	120	96,2	59,8

Հաշվարկենք 2006թ. փոխատվական կապիտալի շուկայում տոկոսադրույքի վարիացիայի ցուցանիշները:

**Փոխատվական կապիտալի շուկայում միջին
տոկոսադրույքների վարիացիայի ցուցանիշները:**

Դրույքների տեսակները, x	$\bar{x}$	R	δ^2	δ	$v, \%$
Միջբանկային դրույք	47,7	24,6	99,1	9,954	20,89
Ավանդային դրույք	55,1	18,7	53,8	7,332	13,32
Վարկերի դրույք	146,8	107,6	1752,2	41,859	28,51
ԿԲ-ի հաշվարկային դրույք	103,1	76,4	825,9	28,739	27,89

Տատանման թափը բնութագրում է տոկոսադրույքի առավելագույն և նվազագույն արժեքների տարբերությունը: Տատանման աստիճանի ավելի կոնկրետ չափիչներ են հանդիսանում դիսպերսիան, միջին քառակուսային շեղումը և վարիացիայի գործակիցը:

Ինչպես երևում է 10.3 աղյուսակից, 2006թ. տոկոսադրույքների տատանումներն այդքան էլ բարձր չեն: Իսկ տոկոսադրույքների առանձին տեսակների համար վարիացիայի գործակիցները փոփոխվում են 13.32-ից մինչև 28.5%-ի սահմաններում:

Ամենացածր տատանման թափը, դիսպերսիան, միջին քառակուսային շեղումը և վարիացիայի գործակիցը ունեն ավանդային դրույքները, իսկ առավելագույնը՝ վարկերի դրույքները: Դա վկայում է այն մասին, որ վերլուծվող ժամանակաշրջանում ամենակայունն ավանդային դրույքներն են, քանի որ տարվա ընթացքում նրանց փոփոխությունը ամենափոքրն է եղել. 2006թ. ամենաանկայունը վարկային դրույքներն են եղել, քանի որ նրանց բնորոշ էր վարիացիայի ցուցանիշների ամենաբարձր մակարդակները:

Այսպիսի դրությունը վկայում է այն մասին, որ 2006թ. դրամական միջոցների վաճառողները (բանկերը) բավականին արագ արձագանքում են վարկերի պահանջարկի փոփոխություններին: Վարիացիայի ցուցանիշների և միջին տոկոսադրույքների օգնությամբ կարելի է գնահատել նրանց տատանման

ինտենսիվության փոփոխությունը և ստանալ գործոնների մասին նախնական տեղեկատվություն, ինչն էլ օգտագործվում է ուսումնասիրվող հատկանիշի արժեքների փոփոխությունը որոշելու համար:

*Տոկոսադրույքների դինամիկայի վիճակագրական
գնահատականը*

Տոկոսադրույքների փոփոխման միտումները բացահայտելու նպատակով վիճակագրությունում օգտագործում են ժամանակային շարքերի վերլուծության տարբեր մեթոդներ: Դրանցից ավելի հաճախ օգտագործվում է *գրաֆիկական եղանակը*, որը հնարավորություն է տալիս բավականին արագ և նվազագույն աշխատանքային ծախսումներով պատկերացում կազմել տոկոսների առանձին տեսակների փոփոխությունների մասին: Այս մեթոդով կառուցում են տարբեր վիճակագրական կորեր, որոնք արտահայտում են ժամանակի ընթացքում տոկոսադրույքների փոփոխությունը: Հաճախակի մեկ գծային դիագրամայում բերվում են մի քանի կորագծեր, որոնք տալիս են տարբեր ցուցանիշների կամ միևնույն ցուցանիշի տարբեր տարածքների դինամիկայի համեմատական բնութագիրը: Դա հնարավորություն է տալիս ստանալ ուսումնասիրվող ցուցանիշների միջև կախվածության բնույթի նախնական գնահատականը: Գրաֆիկական մեթոդը թույլ է տալիս ժամանակի մեջ ցուցանիշների փոփոխության տեսանելի ընկալումից անցնել դրանց ավելի մանրամասն ուսումնասիրման՝ էմպիրիկ տվյալների վիճակագրական հարթեցման օգնությամբ ստանալ երևույթի զարգացման ընդհանուր միտումները:

Առանձին ժամանակահատվածներում տոկոսադրույքների փոփոխության որակական գնահատման նպատակով հաշվարկում են դինամիկայի շարքի բացարձակ հավելաճի, աճի և հավելաճի տեմպերի, միջին բացարձակ հավելաճի, աճի միջին տարեկան տեմպի ցուցանիշները՝ բազիսային և շղթայական եղանակներով: Տոկոսադրույքների բացարձակ հավելաճն իրենից ներկայացնում է երկու հարաբերական մեծությունների տարբերություն և չափվում է կետերով, իսկ հավելաճի և աճի տեմպերը՝ տոկոսներով: Տոկոսների բացարձակ հավելաճի ցուցանիշը օգտագործվում է լրացուցիչ եկամտի կամ վնասի չափերը որոշելու համար: Դրա համար բացարձակ հավելաճը բազմապատկում են

հաշվետու ժամանակաշրջանի փոխատվական ֆոնդի մեծությու-
նով:

Որոշ տեսակի տոկոսադրույքների դինամիկայի համադրման
համար նպատակահարմար կլինի օգտագործել աճի տևմայի կամ
հավելաճի տեմպի հարաբերությունը ներկայացնող ցուցանիշները՝
ժամանակի որոշակի պահի դրությամբ ըստ երկու դինամիկ
շարքերի: այսինքն առաջանցման գործակիցները: Առաջանցման
գործակիցների օգնությամբ կարող ենք որոշել փոխատվական
կապիտալի առանձին տեսակների փոփոխության համամաս-
նությունները:

Օրինակ 10.4: 10.3 օրինակի տվյալների հիման վրա հաշվար-
կել բացարձակ հավելաճի, աճի և հավելաճի տեմպերի ցուցա-
նիշները՝ բազիսային և շղթայական եղանակներով, ինչպես նաև
հավելաճի միջին բացարձակ, աճի միջին տարեկան տեմպը և
առաջանցման գործակիցները:

Այս ցուցանիշների հաշվարկման համար օգտագործվում են
հետևյալ բանաձևերը:

Ցուցանիշներ	Շղթայական	Բազիսային
Բացարձակ հավելաճ (Δ_i)	$y_i - y_{i-1}$	$y_i - y_1$
Աճի տեմպ (T_p)	$\frac{y_i}{y_{i-1}}$	$\frac{y_i}{y_1}$
Հավելաճի տեմպ (T_n)	$T_p - 100\%$	$T_p - 100\%$
Միջին բացարձակ հավելաճ ($\bar{\Delta}$)	$\bar{\Delta}_i = \frac{\sum \Delta_i}{n-1} = \frac{(y_n - y_1)}{n-1}$	
Աճի միջին տեմպ ($\bar{T}$)	$\bar{T} = \sqrt[n]{T_{p1} \cdot T_{p2} \cdot T_{p3} \cdot \dots \cdot T_{pk}} = \sqrt[n]{\frac{y_n}{y_1}}$	
Առաջանցման գործակից (K)	$\frac{T'}{\bar{T}}$	

որտեղ՝ y_i - շարքի ընթացիկ մակարդակն է,

y_{i-1} - շարքի նախորդը մակարդակն է,

y_1 - շարքի սկզբնական մակարդակն է:

Ցուցանիշներ		Միջբան- կայի դրույթ	Ավան- դային դրույթ	Վարկերի դրույթ	ԿԲ-ի հաշվար- կային դրույթ
Δ	շղթայական	0,5;	-6,3;	-11,4;	-16,2;
		-9,5;	4,7;	-33,6;	-23,8;
		-15,1	-17,1	-62,6	-76,4
	բազիսային	0,5; -9,0; -24,1	-6,3; -1,6; -18,7	-11,4; -45; -107,6	-16,2; -40,0; -76,4
T_p	շղթայական	100,9;	89,8;	93,9;	88,1;
		83,1;	108,5;	81;	80,2;
		67,7	71,5	56,2	62,2
	բազիսային	100,9; 83,9; 56,8	89,8; 97,4; 69,7	93,9; 76,0; 42,7	88,1; 70,6; 43,9
T_n	շղթայական	0,9;	-10,2;	-6,1;	-11,3;
		-16,9;	8,5;	-19;	19,8;
		-32,3	-28,5	-43,8	-37,8
	բազիսային	0,9 -16,1; -43,2	-10,2; -2,6; -30,3	-6,1; -24; -57,3	11,9; -24,9; -56,1
$\bar{\Delta}$		-8	-6,2	-35,9	-25,5
$\bar{T}$		82,8	88,6	75,5	76,1

2006թ. ավելի արագ նվազել են վարկերի դրույթաչափերը (միջինը 24.5%-ով), իսկ ամենադանդաղը՝ ավանդային դրույթաչափերը (միջինը 11.4%-ով): Այդ թվում վարկերի դրույթաչափերի իջեցման արագությունը կտրուկ աճել է (ավելի քան երեք անգամ) երրորդ եռամսյակում: Ակնհայտ է, որ այդ նույն ժամանակաշրջանում վարկերի դրույթների փոփոխության ազդեցությամբ սկսեց նվազել նաև ԿԲ-ի հաշվարկային դրույթը, բայց ավելի ցածր տեմպերով: Որոշենք 2006թ. վարկերի դրույթաչափերի և ԿԲ-ի հաշվարկային դրույթի առաջանցման գործակիցը՝ $0.427 : 0.439 = 0.973$ կամ 97.3%:

Որոշակի ժամանակահատվածում տոկոսադրույթների դինամիկայի վերլուծության ճշգրիտ արժեքներ ստանալու նպատակով անհրաժեշտ է պարզել, թե ինչպիսի գործոններ են ազդում տոկոսադրույթի փոփոխության վրա՝ պատահական կամ ոչ

պատահական: Այդ գործոնները բացահայտելու նպատակով օգտագործվում են որոշակի հնարքներ, որոնք հիմնված են վիճակագրական հիպոթեզների հավանական գնահատականների և վիճակագրական չափանիշների համակարգի վրա:

Չափանիշի հիման վրա հիպոթեզի ստուգումը կայանում է հետևյալում: Սահմանվում է որոշակի հավանականություն, օրինակ 0,005, 0,05 կամ 0,01: Այնուհետև, ելնելով ստուգվող հիպոթեզից, սահմանվում է կրիտիկական միջակայք: Այս միջակայքը ընդգրկում է չափանիշի բոլոր արժեքները, որպես կանոն, գերազանցելով այսպես կոչված կրիտիկական արժեքները: Եթե չափանիշի փաստացի արժեքը գտնվում է կրիտիկական միջակայքում, ապա հիպոթեզը մերժվում է: Հակառակ դեպքում հիպոթեզը մերժելու հիմքեր չունենք:

Ավելի հասանելի է շրջման կետերի մեթոդը, որի ելությունը կայանում է պատահական գործոնների առկայության մասին զրոյական հիպոթեզի (H_0) ստուգմամբ, ըստ որի որոշում ենք ուսումնասիրվող հատկանիշի վարիացիան և ակնհայտ է դառնում, որ հատկանիշի արժեքների փոփոխությունը պայմանավորված չէ օբյեկտիվ պատճառներով: Կատարենք զրոյական հիպոթեզի ստուգում հետևյալ օրինակով.

Օրինակ 10.5: Ֆինանսական ընկերությունը երկու տարվա ընթացքում կազմակերպություններին տրամադրել է 500000 հազար դրամի վարկ՝ հետևյալ միջին ամսական տոկոսադրույքներով.

Ամիսներ	Առաջին տարի	Երկրորդ տարի
Հունվար	75,15	73,26
Փետրվար	76,50	70,74
Մարտ	77,22	67,32
Ապրիլ	74,43	62,91
Մայիս	71,37	61,65
Հունիս	67,77	62,28
Հուլիս	70,92	59,04
Օգոստոս	71,10	55,53

Սեպտեմբեր	71,28	53,01
Հոկտեմբեր	71,91	52,65
Նոյեմբեր	72,45	54,36
Դեկտեմբեր	74,43	62,19

Ինչպես երևում է աղյուսակում բերված պայմանական տվյալներից, ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանի ընթացքում տեղի է ունեցել տոկոսադրույքների փոփոխություն: Ժամանակի պահերը, որոնց ընթացքում տեղի է ունենում տոկոսների հոսքի ուղղության փոփոխություն, կոչվում են շրջման կետեր (ρ): Մեր օրինակում այդպիսի կետերը վեցն են և դրանք աղյուսակում նշված են «*»: Շրջման կետերի առավելագույն հնարավոր թիվը որոշվում է որպես $n-2$, այսինքն՝ $24-2=22$:

Պայմանավորված պատահական գործոնների ազդեցությամբ ժամանակային շարքի շրջման կետերի միջին թիվը հաշվարկվում է հետևյալ բանաձևով.

$$E_{\rho} = \frac{2}{3}(n-2) = \frac{2}{3}(24-2) = 14.7 \quad (10.3)$$

Շարքի դիսպերսիան $\sigma_{\rho}^2 = 3.9$, իսկ միջին քառակուսային շեղումը ($\sigma_{\rho} - 1.97$):

Զրոյական հիպոթեզը կարելի է ստուգել հետևյալ հավասարության միջոցով.

$$H_0 : E_{\rho} - p = 0$$

Օգտագործելով Ստյուդենտի t -չափանիշը՝ որոշենք հավանականությունը այն բանի, որ շրջման կետերի փաստացի թվի ($\rho = 6$) շեղումը տեսական նպարդակից ($E_{\rho} = 14.7$) հանդիսանում է պատահական կամ ոչ պատահական:

$$t = \frac{E_{\rho} - P}{\sigma_{(\rho)}} = \frac{14.7 - 6}{1.97} = 4.42$$

$\sigma = 0,005$ հավանականությամբ և 23 ազատության աստիճանով ($m = n - 1 = 24 - 1$) Ստյուդենտի t -չափանիշը ստանում է 2.307 արժեքը:

Ստյուդենտի t -չափանիշի փաստացի մակարդակը ավելին է, քան աղյուսակի համապատասխան մեծությունը: Այդ պատճառով ֆինանսական ընկերության տոկոսադրույքի փոփոխության պատահական բնույթի մասին հիպոտեզը մերժվում է: Քանի որ Ստյուդենտի t -չափանիշի արժեքը որոշված է 0.005 հավանականությամբ, ապա կարելի է ենթադրել, որ հազարից հինգի դեպքում տոկոսադրույքների տատանումը կրում է պատահական բնույթ:

Հատկանիշի արժեքների պատահական բնույթի տատանումների հիպոթեզների ստուգման համար կարող ենք օգտագործել նաև այլ չափանիշներ: Օրինակ փուլի երկարության չափանիշը, X^2 չափանիշը և այլ վիճակագրական չափանիշներ:

Տոկոսադրույքների զարգացման ընդհանուր միտումների բացահայտումը (տրենդի կառուցում, ցիկլային և սեզոնային տատանումներ)

Տոկոսադրույքների փոփոխության վերլուծությունը և դրանց տատանումների ստուգումը կատարվում է տրենդային մոդելների կառուցման միջոցով, որը թույլ է տալիս ժամանակի ընթացքում բացահայտել ցուցանիշի զարգացման ընդհանուր միտումները: Տրենդի կառուցման էությունը կայանում է էմպիրիկ տվյալների վերլուծական հավասարեցման մեջ՝ հատկանիշի արժեքների տատանումները հարթեցնելու նպատակով: Այսպիսով ստանալով երևույթի զարգացման ընդհանուր միտումները, դրանք ներկայացվում են որպես ժամանակի մեջ ցուցանիշի փոփոխություն, որը պատահական տատանումներից չի փոփոխվում:

Ժամանակի մեջ երևույթի զարգացման ընդհանուր միտումները որոշելու համար օգտագործվում են տաբեր հանրահաշվական ֆունկցիաներ: Մաթեմատիկական մեթոդների օգնությամբ ընտրվում է տրենդի այնպիսի հավասարում, որը առավելագույն ճշտությամբ արտահայտում է ցուցանիշի փոփոխությունը ժամանակի մեջ և ապահովում է էմպիրիկ ու հարթեցված տվյալների մոտիկությունը: Հիմնականում օգտագործվում են հետևյալ ֆունկցիաները.

$$\text{գծային: } \hat{y}_t = a_0 + a_1 t,$$

$$\text{հիպերբոլային: } \hat{y}_t = a_0 + \frac{a_1}{t},$$

$$\text{ցուցչային: } \hat{y}_t = a_0 a_1^t,$$

$$\text{աստիճանային: } \hat{y}_t = a_0 t^{a_1},$$

- երկրորդ կարգի պարաբոլային: $\hat{y}_t = a_0 + a_1 t + a_2 t^2$

որտեղ t - ժամանակահատվածն է ,

a_0, a_1, a_2 - հավասարման պարամետրերն են:

Օրինակ 10.6: Այժմ պայմանական տվյալների հիման վրա կառուցենք վարկի տոկոսադրույքների գծային տրենդը:

2004				2005			
I եռ	II եռ	III եռ	IV եռ	I եռ	II եռ	III եռ	IV եռ
419,3	379	251,1	231,9	187,8	176,4	142,8	80,2

Տրենդի կառուցման առաջին փուլը հանրահաշվական ֆունկցիայի ընտրությունն է: Մեր օրինակում որպես տրենդային մոդել ընտրվում է գծային հավասարումը այն պատճառով, որ տոկոսադրույքների իջեցումը պայմանավորված չէ օսցիյատիվ տատանումների առկայությամբ:

Երկրորդ փուլը հանդիսանում է հավասարման պարամետրերի արժեքների փնտրումը: Տրենդային մոդելների պարամետրերը որոշվում են նորմալ հավասարումների համակարգի միջոցով: Գծային տրենդի կիրառման ժամանակ օգտագործվում է հավասարումների հետևյալ համակարգը, որը լուծվում է փոքրագույն քառակուսիների եղանակով.

$$\sum y = a_0 + a_1 \sum t;$$

$$\sum yt = a_0 \sum t + \sum t^2$$

Տրենդի պարամետրերի որոշումը բավականին հեշտանում է, եթե այս հավասարումների համակարգը լուծենք ելնելով նրանից, որ $\sum t_i = 0$: Այս դեպքում կարող ենք գրել, որ.

$$a_0 = \frac{\sum y_i}{n} \quad \text{և} \quad a_1 = \frac{\sum y_i t_i}{\sum t_i^2} :$$

Տրենդի պարամետրերը գտնելու համար՝ պարզեցված եղանակով, հաշվարկենք անհրաժեշտ տվյալները.

Ժամանակա- հատվածը	Փաստացի տվյալները (y_i)	Ժամանակա- հատվածների պայմանական նշանակումները (t_i)	$y_i t_i$	t_i^2
2004թ. I եռ	419,3	-7	-2935,1	49
II եռ	379,0	-5	-1895	25
III եռ	251,1	-3	-753,3	9
IV եռ	231,9	-1	-231,9	1
2005թ. I եռ	187,8	1	187,8	1
II եռ	176,4	3	529,2	9
III եռ	142,8	5	714	25
IV եռ	80,2	7	561,4	49
Ընդամենը	1868,5	0	-3822,9	168

Տրենդի հավասարման պարամետրերը հավասար են.
 $a_0 = 233,56; a_1 = -22,76 :$

Հետևաբար տրենդը կարելի է հաշվարկել հետևյալ բանաձևով.
 $\hat{y}_t = 233,56 - 22,76t$

Որոշենք վարկի դրույքի հարթեցված տվյալները.

$$y_{-7} = 233,56 - 22,76 \cdot (-7) = 392,88$$

$$y_{-5} = 233,56 - 22,76 \cdot (-5) = 347,36$$

$$y_{-3} = 233,56 - 22,76 \cdot (-3) = 301,84$$

$$y_{-1} = 233,56 - 22,76 \cdot (-1) = 256,32$$

$$y_1 = 233,56 - 22,76 \cdot 1 = 210,80$$

$$y_3 = 233,56 - 22,76 \cdot 3 = 165,28$$

$$y_5 = 233,56 - 22,76 \cdot 5 = 119,76$$

$$y_7 = 233,56 - 22,76 \cdot 7 = 74,24$$

Որպեսզի ստացվի տոկոսադրույքները բնութագրող էմպիրիկ տվյալների վերլուծական հարթեցման առավելագույն ստույգ արդյունք, անհրաժեշտ է կառուցել մի քանի տրենդային մոդելներ օգտագործելով տարբեր ապրոքոսիմացիոն ֆունկցիաներ: Այնուհետև փաստացի և տեսական տվյալները տեղադրում ենք գրաֆիկի վրա և տեղեկանում, թե ընտրված ֆունկցիաներից որն է ավելի իրական արտահայտում ուսումնասիրվող ցուցանիշի զարգացման ընդհանուր միտումները:

Տրենդի ձևի վերջնական ընտրության նպատակով համադրում են էմպիրիկ տվյալներով դինամիկայի շարքի և հարթեցված մակարդակներով դինամիկայի շարքի վարիացիայի ցուցանիշները: Տրենդի օպտիմալ ձևը հանդիսանում է այն ֆունկցիան, որը փաստացի տվյալների հետ համեմատած ունի վարիացիայի ցուցանիշների նվազագույն արժեքները:

Տոկոսադրույքների երկարաժամկետ դինամիկայի շարքի վերլուծության դեպքում տրենդի կառուցման համար դժվար է որևէ հանրահաշվական ֆունկցիա ընտրել, քանի որ այդ ընթացքում կարող են տեղի ունենալ տարբեր քաղաքական և տնտեսական իրադարձություններ, որոնք արմատապես կփոխեն տոկոսադրույքների զարգացման միտումները: Այս դեպքում նպատակահարմար է էմպիրիկ տվյալների հարթեցումը իրականացնել ժամանակի ավելի կարճ հատվածներում, երբ ուսումնասիրության օբյեկտը զարգանում է համեմատաբար օրինաչափորեն:

Վարիացիայի ցուցանիշների մեծությունը, որոնք հաշվարկվում են տոկոսադրույքի տրենդի ձևը հստակեցնելու համար, կարող են շատ բարձր լինել (օրինակ վարիացիայի գործակիցը 35% է և ավելի), ինչը վկայում է հարթեցված տվյալների համեմատությամբ փաստացի տվյալների տատանման լայն ամպլիտուդի մասին: Դա թույլ է տալիս ենթադրել, որ ցուցանիշի փոփոխությունը տեղի է ունենում տարբեր գործոնների ազդեցությամբ, այդ թվում ցիկլային, սեզոնային և պատահական:

Ժամանակի ընթացքում վարկային միջոցների արժեքի փոփոխությունը կարող է պայմանավորված լինել տարբեր գործոնների ազդեցությամբ, այդ թվում էվոլուցիոն և տատանողական բնույթի: Բացի դրանից, տոկոսադրույքների դինամիկայի ուսումնասիրության գործընթացում անհրաժեշտ է հաշվի առնել ոչ կանոնավոր տատանումները, որոնք կարող են առաջանալ հազվադեպ տեղի ունեցող (պատերազմ, արտառոց դեպքեր և այլն) և պատահական տատանումների արդյունքում:

Էվոլյուցիոն գործոնի ազդեցությունը երևում է զարգացման ընդհանուր միտումներից և բնութագրվում է տարբեր տրենդային մոդելների օգնությամբ, իսկ տատանողական գործոնի ազդեցությունը՝ ցիկլային և սեզոնային տատանումների ձևով, և որոշվում է տարբեր վիճակագրական մեթոդներով: Ցիկլային տատանումների էությունը կայանում է նրանում, որ որոշակի ժամանակաշրջանում հատկանիշի արժեքները բարձրանում են, հասնում առավելագույնի, այնուհետև՝ իջնում հասնելով նվազագույնի, նորից աճում է՝ հասնելով նախկին մակարդակին և այլն: Տնտեսության մեջ ցիկլային տատանումները գրեթե համընկնում են կոնյուկտուրայի ցիկլերին, այսինքն բնութագրում են արտադրության անկումը և վերելքը: Սեզոնային տատանումները ներտարեկան ժամանակաշրջանների (ներամսական, ներօրական) կայուն կրկնվող տատանումներն են:

Քանի որ ցիկլային տատանումները արտահայտում են տնտեսական ճգնաժամի ավարտի սկիզբը, տնտեսության վերելքը, ապա մեծ ուշադրություն է դարձվում այս երևույթի կանխատեսմանը: Օրինակ, ԱՄՆ-ի Տնտեսական վերլուծության ազգային բյուրոն որոշում է տնտեսության զարգացման շրջման կետերը և դասակարգում է կարևորագույն տնտեսական ցուցանիշների ցիկլերը: Համաձայն այդ դասակարգմանը բանկային տոկոսները ըստ արտադրական նշանակության կարճաժամկետ փոխառությունների վերաբերվում են ուշացած շարքերին, որոնց առավելագույն և նվազագույն արժեքների գագաթները (պիկերը) հետևում են տնտեսական ցիկլի գագաթներին (պիկերին), որոնք արտահայտում են տնտեսության անկումը և վերելքը: Տոկոսադրույքների ցիկլային տատանումների վիճակագրական ուսումնասիրության նպատակն է ուսումնասիրել ցիկլերի երկարությունը, դրանց ամպլիտուդը, ուշացման շրջանը, շարքի մնացորդների ավտոկոռելյացիան և այլ պարամետրեր:

Եթե տոկոսադրույքների դինամիկայի շարքը տրոհենք առանձին բաղադրիչների, ապա այն կարող ենք ներկայացնել հետևյալ ֆունկցիայով.

$$\bar{y} = f(T, K, S, E),$$

որտեղ՝ T - հիմնական միտումն է (տրենդ),

K - ցիկլային տատանումն է,

S - սեզոնային տատանումն է,

E - պատահական տատանումն է:

Ելնելով բաղադրիչների փոխկապվածությունից՝ կարելի է կառուցել փոխատվական տոկոսների դինամիկայի շարքի ադիտիվ կամ մուլտիպլիկատորային կամ բազմապատկիչ մոդելը: Ադիտիվ մոդելի կիրառությունը ենթադրում է, որ ցիկլային և սեզոնային տատանումների բնույթը հաստատուն է և արտահայտվում է հետևյալ բանաձևով.

$$\bar{y} = y_T + y_K + y_S + y_E$$

Մուլտիպլիկատիվ մոդելը հաշվի է առնում ցիկլային և սեզոնային տատանումների հաստատուն բնույթը միայն տրենդի նկատմամբ և արտահայտվում է հետևյալ հավասարությամբ.

$$\bar{y} = y_T \cdot y_K \cdot y_S \cdot y_E$$

Պրակտիկայում օգտագործվում են տոկոսադրույքների ցիկլային տատանումների ուսումնասիրության տարբեր եղանակներ:

Ցիկլային տատանումների բացահայտումը իրականացնում են տրենդի բացառման ճանապարհով: Այդ նպատակով հաշվարկում են կամ տոկոսադրույքների փաստացի և հարթեցված տվյալների միջև տարբերությունը ($y_i - \hat{y}_i$), որը թույլ է տալիս որոշել ցիկլային տատանումները որպես մնացորդային վարիացիայի բաղկացուցիչ մաս, կամ էլ փաստացի տվյալների տոկոսային հարաբերությունը տեսականի նկատմամբ ($y_i / \hat{y}_i$), ինչը հնարավորություն է տալիս ցիկլերի ամպլիտուդները համեմատել տրենդի մակարդակների հետ: Հաշվարկման երկրորդ եղանակը ավելի ունիվերսալ է, այն նպատակահարմար է կիրառել, երբ տրենդը ունի հստակ աճման կամ նվազման միտում: Տոկոսային հարաբերությունների օգտագործման դեպքում դինամիկ շարքի վարիացիայի բաղադրիչների միջև կապը որոշվում է մուլտիպլիկատիվ մոդելով:

Տոկոսային շարքերի վերլուծության եղանակներից է նաև տոկոսադրույքի ժամանակային շարքերի հարմոնիկայի վերլուծությունը: Այս եղանակի էությունը կայանում է հետևյալում՝ օգտագործելով ժամանակի կոսինուսի և սինուսի ֆունկցիաները, գտնել շարքի վերջնական գումարը: Այսպիսով տրված ֆունկցիան արտահայտվում է Ֆուրյեի շարքի տեսքով ըստ տարբեր կարգի հարմոնիկաների:

Տոկոսադրույքների պարզագույն դինամիկ շարքը կարող է արտահայտվել այսպես

$$\bar{y} = A \sin(\alpha + \beta),$$

որտեղ՝ t – ժամանակահատվածն է,

A – փպտանման կիսամպլիտուդն է, այսինքն t առանցքից առավելագույն և նվազագույն շեղումը,

β – տատանման սկզբնական փուլն է:

$t=0$ դեպքում սինուսոիդը ընդունում է հետևյալ տեսքը.
 $y = A \sin \beta$:

Ֆուրյեի շարքի տոկոսադրույքների դինամիկայի ապրոքոսիմացիայի եռթյունը կայանում է նրանում, որ ընտրվի այնպիսի հարմոնիկ տատանումներ, որոնց գումարը արտահայտի տոկոսադրույքների փաստացի մակարդակների ցիկլային տատանումները: Ֆուրյեի շարքը հնարավորություն է տալիս վարկային տոկոսադրույքների դինամիկան ներկայացնել ժամանակակից ֆունկցիայի տեսքով, որում գումարելիները տեղադրված են ըստ ժամանակահատվածի նվազման.

$$\bar{y}_t = a_0 + \sum (a_k \cos kt + b_k \sin kt)$$

k մեծությունը հանդիսանում է Ֆուրյեի շարքի հարմոնիկի ճշտության աստիճանը և արտահայտվում է ամբողջ թվով, որպես կանոն, 1-ից մինչև 4 միջակայքը: Հավասարման պարամետրերը գտնում ենք նորմալ հավասարումների համակարգի օգնությամբ՝ փոքրագույն քառակուսիների եղանակով.

$$a_0 = 1/n \sum y; a_k = 2/n \sum y \cos kt; b_k = 2/n \sum y \sin kt$$

t արժեքները որոշվում են սկսած 0-ից $2\pi/n$ աճով, որտեղ n դինամիկայի շարքի մակարդակների թիվն է: $n=12$ դեպքում տոկոսադրույքների դինամիկայի շարքը կարող ենք ներկայացնել հետևյալ տեսքով.

	$\pi/6$	$\pi/3$	$\pi/2$	$2\pi/3$	$5\pi/6$	π	$7\pi/6$	$4\pi/3$	$3\pi/2$	$5\pi/3$	$11\pi/6$
0											
y_1		y_3				y_7					
	y_2		y_4	y_5	y_6		y_8	y_9	y_{10}	y_{11}	y_{12}

Հետագայում հավասարման մեջ տեղադրում ենք $\cos t, \sin t, \cos 2t, \sin 2t, \cos 3t, \sin 3t$ և այլնի համապատասխան արժեքները: Այս հաշվառկների արդյունքում ստանում ենք տոկոսադրույքների հարթեցված մակարդակները: Այնուհետև հաշվարկելով մնացորդային դիսպերսիաները, կարելի է հետևություն անել, թե Ֆուրյեի շարքի որ հարմոնիկան է ավելի մոտ շարքի փաստացի մակարդակներին, այսինքն, որ հարմոնիկան է ավելի ձիշտ բնութագրում տոկոսադրույքների ցիկլային տատանումները:

Սինուսոիդալ-կոսինուսոիդալ ֆունկցիայի գրաֆիկի վրա օրդինատները տեղադրելուց հետո, կարող ենք նկատել ամպլիտուդի լայնությունը, ցիկլի բնույթը և տևողությունը, որոշել նրա սկիզբը և վերջը:

Ցիկլային տատանումների բացահայտման ավելի պարզ եղանակ է *սահող միջինների եղանակը*: Վերջինիս միջոցով կարելի է հարթեցնել ինչպես դինամիկայի շարքի փաստացի տվյալները, այնպես էլ տրենդի նկատմամբ դրանց տոկոսային հարաբերությունը: Այս մեթոդի էությունը կայանում է որոշակի ժամանակահատվածների փաստացի բացարձակ տվյալները միջին թվաբանականներով դրանց փոխարինելու մեջ: Միջինների հաշվարկը կատարվում է սահելու եղանակով, այսինքն՝ հաջորդաբար հեռացնելով սահելու ընտրված ժամանակահատվածից առաջին մակարդակը և ընդգրկելով հաջորդը:

Տոկոսադրույքի փաստացի մակարդակների հարթեցումը սահող միջինների եղանակով իրականացվում է հետևյալ կերպ.

1. Որոշում ենք հարթեցման միջակայքը, այսինքն դրա մեջ մտնող շարքի մակարդակների թիվը (m): Այս դեպքում պետք է հաշվի առնել, որ եթե հարթեցվում են փոքր անկանոն տատանումները, ապա հարթեցման միջակայքը առավելագույնս մեծացնում են, իսկ եթե անհրաժեշտ է փոքր տատանումները պահպանել և համահարթել ցիկլայինները, ապա հարթեցման միջակայքը փոքրացնում են:

2. Հաշվարկում ենք հարթեցման միջակայքերի մեջ մտնող մակարդակների միջին մեծությունը հետևյալ բանաձևով.

$$\hat{y}_t = \frac{\sum y_i}{m},$$

$$\hat{y}_t = y_{t-1} + \frac{y_{t+p} - y_{t-p-1}}{m},$$

որտեղ՝ $y_i - i$ -րդ մակարդակի փաստացի արժեքներն են,

i -հարթեցման միջակայքում մակարդակի կարգային համարն է.

$$p = (m-1)/2 \text{ երբ } m\text{-ը կենտ է:}$$

3. Հարթեցման միջակայքը մեկ կետով տեղաշարժում ենք աջ և $i+1$ -րդ անդամի համար հաշվարկում ենք միջին արժեքը և այլն: Հաջորդաբար անցկացված մանիպուլացիայի արդյունքում ստանում ենք $n-(m-1)$ քանակությամբ հարթեցված մակարդակների վերածևավորված շարք:

4. Տոկոսադրույքների ցիկլային տատանումները ավելի պատկերավոր արտահայտելու նպատակով՝ տեղադրում ենք փաստացի և հարթեցված տվյալները գրաֆիկի վրա:

Տոկոսադրույքների ցիկլային տատանումները ավելի ակնառու են լինում, եթե նախօրոք բացառում ենք սեզոնային տատանումները: Պրակտիկայում դինամիկայի շարքերում սեզոնային տատանումները որոշելու համար կիրառում են սեզոնայնության ինդեքսներ: Սեզոնային տատանումների հաշվարկի համար անհրաժեշտ է մի քանի տարվա (ամիսների) տվյալները՝ բաշխված ըստ ամիսների (օրերի): Մի քանի ժամանակաշրջանների (ոչ քիչ քան երեք) տվյալներն օգտագործում են կայուն սեզոնային ալիքը որոշելու և պատահական գործոնների ազդեցությունից խուսափելու համար, որոնք հատուկ են միայն մեկ տարվա կամ ամսվա համար:

Կախված տոկոսադրույքների փաստացի մակարդակների մասին ելքային տեղեկատվությունից՝ սեզոնայնության ինդեքսները հաշվարկում են երկու եղանակով.

1. Եթե տոկոսադրույքների փաստացի մակարդակները ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանում չեն պարունակում զարգացման ցայտուն արտահայտված միտումներ, ապա սեզոնայնության ինդեքսը հաշվարկվում է անմիջականորեն ըստ փաստացի տվյալների՝ առանց դրանց նախօրոք հարթեցման: Այս դեպքում սեզոնայնության ինդեքսը որոշվում է որպես մի քանի ժամանակաշրջանների մակարդակների միջին մեծության և ընդհանուր կայուն միջին մեծության հարաբերակցություն:

$$I_S = \frac{\bar{y}_t}{\bar{y}} \cdot 100\%$$

2. Եթե տոկոսադրույքների փաստացի մակարդակները պարունակում են զարգացման որոշակի միտումներ, ապա փաստացի տվյալները պետք է նախօրոք հարթեցված լինեն՝ ընդհանուր միտումները որոշելու համար: Այս դեպքում սեզոնայնության ինդեքսը հաշվարկում են որպես փաստացի և հարթեցված տվյալների հարաբերակցություն:

$$I_S = \frac{\sum \frac{y_i}{\hat{y}_i}}{n} \cdot 100\%$$

որտեղ՝ n – շարքի մակարդակների թիվն է:

Տոկոսադրույքների վիճակագրական մոդելավորում և կանխատեսում

Վիճակագրությունում տոկոսադրույքները մոդելավորելու համար՝ օգտագործում են տարբեր հավասարություններ, այդ թվում տարբեր աստիճանի բազմանդամներ, աստիճանացուցչային ֆունկցիաներ, լոգիստիկ կորեր և ֆունկցիաների այլ տեսակներ:

Տոկոսադրույքների մոդելավորման ժամանակ հիմնական խնդիրը ֆունկցիայի տեսակի ընտրությունն է, որն առավել ճիշտ կբնութագրի ուսումնասիրվող ցուցանիշի զարգացման միտումները: Ֆունկցիայի ընտրության մեխանիզմը համանման է տրենդային մոդելների կառուցման ժամանակ հավասարության տեսակի ընտրությանը: Պրակտիկայում դա կատարվում է այսպես.

1. Եթե դիմամիկ շարքը մոնոտոն աճող կամ նվազող է, ապա տեղին է օգտագործել հետևյալ ֆունկցիաները՝ գծային, քառակուսային, աստիճանային, ցուցչային, հիպերբոլային կամ դրանց կոմբինացիաները:

2. Եթե դիմամիկ շարքը սկզբնական շրջանում կտրուկ աճում է, իսկ վերջին հատվածում նվազում, ապա տեղին կլինի օգտագործել լոգիստիկ կորեր:

3. Եթե դիմամիկ շարքին բնութագրական են ծայրահեղ արժեքներ, ապա որպես մոդել կարող ենք ընտրել Գոմերցի կորի տարբերակներից մեկը:

Տոկոսադրույքների մոդելավորման ժամանակ մեծ ուշադրություն է դարձվում վերլուծական ֆունկցիայի ընտրությանը: Դա բացատրվում է նրանով, որ ցուցանիշի նախկինում դրսևորած զարգացման օրինաչափության հստակ բնորոշումը ապագայում նրա զարգացման միտումների ստույգ կանխատեսման երաշխիքն է:

Կանխատեսումների ժամանակ օգտագործվող վիճակագրական մեթոդների տեսական հիմքը ցուցանիշների իներցիոն հատկությունն է, որը հիմնվում է այն ենթադրության վրա, որ նախկինում գոյություն ունեցող զարգացման օրինաչափությունը կպահպանվի նաև ապագայում: Կանխատեսումների հիմնական վիճակագրական մեթոդը տվյալների էքստրապոլացիան է: Առանձնացնում են էքստրապոլացիայի երկու տեսակ՝ պրեսպեկտիվ (կատարվում է ապագա ժամանակահատվածների համար) և ռետրոսպեկտիվ (կատարվում է անցյալ ժամանակաշրջանի համար):

Էքստրապոլացիան անհրաժեշտ է գնահատել որպես վերջնական կանխատեսումների կառուցման առաջին աստիճան: Դրա կիրառման համար անհրաժեշտ է հաշվի առնել բոլոր հայտնի գործոնները և ուսումնասիրվող ցուցանիշներին վերաբերող հիպոթեզները: Բացի դրանից, անհրաժեշտ է հաշվի առնել, որ որքան էքստրապոլացիայի շրջանը կարճ է, այնքան կանխատեսումը ճիշտ է:

Ընդհանուր առմամբ էքստրապոլացիան կարող ենք նկարագրել հետևյալ ֆունկցիայով.

$$y_{i+T} = f(y_i, T, a_n)$$

որտեղ՝ y_{i+T} – կանխատեսվող մակարդակն է,

y_i – կանխատեսվող շարքի ընթացիկ մակարդակն է,

T – էքստրապոլացիայի շրջանն է,

a_n – տրենդի հավասարման պարամետրերն են

Օրինակ՝ իՕ.8: իՕ.6 օրինակի տվյալների իման վրա իրականացնենք 2007թ. առաջին կիսամյակի էքստրապոլացիա:

Տրենդի հավասարումը կունենա հետևյալ տեսքը.

$$y_t = 233,56 - 22,76t$$

$$y_8 = 233,56 - 22,76 \cdot 8 = 51,48$$

$$y_9 = 233,56 - 22,76 \cdot 9 = 28,72$$

էքստրապոլացիայի տվյալների արդյունքում մենք ստանում ենք կանխատեսման կետային արժեքներ: Ապագայում փաստացի և էքստրապոլացիայի արդյունքում ստացված արդյունքների համընկնումը քիչ հավանական է հետևյալ պատճառներով.

ա/ կանխատեսման ժամանակ օգտագործված ֆունկցիան միակը չէ երևույթը նկարագրելու համար,

բ/ կանխատեսումը իրականացվում է՝ օգտագործելով սահմանափակ տեղեկատվական բազա,

գ/ ելքային տվյալներին հատուկ պատահական բաղադրատարրերը ազդել են կանխատեսման արդյունքի վրա,

դ/ հասարակության կյանքում տեղի ունեցող քաղաքական և տնտեսական չկանխատեսված իրադարձությունները ապագայում էականորեն կարող են փոփոխել ուսումնասիրվող ցուցանիշի զարգացման կանխատեսված միտումները:

Կապված նրա հետ, որ յուրաքանչյուր կանխատեսում կրում է հարաբերական և մոտավոր բնույթ, տոկոսադրույքների էքստրապոլացիայի ժամանակ անհրաժեշտ է որոշել կանխատեսման վստահելի միջակայքերը յուրաքանչյուր y_{i+T} -ի համար: Վստահելի միջակայքի ծայրակետերը ցույց կտան ապագա ժամանակաշրջանի փաստացի և կանխատեսվող տվյալների տատանման ամպլիտուդը: Ընդհանուր առմամբ վստահելի միջակայքը կարող ենք որոշել հետևյալ բանաձևով.

$$y_i \pm t_a \cdot \sigma_{y_i}$$

որտեղ՝ y_i – կանխատեսվող արժեքի մակարդակն է,

t_a - Ստյուդենտի t -չափանիշի միջոցով որոշված վստահելի մեծությունն է,

σ_{y_i} - տրենդի միջին քառակուսային շեղումն է:

Կանխատեսումը կարելի է իրականացնել նաև միջին բացարձակ հավելաճի և աճի միջին տեմպի հիման վրա էքստրապոլացիայի միջոցով: Առաջին մեթոդի օգտագործումը հիմնված է այն ենթադրության վրա, որ տոկոսադրույքների զարգացման ընդհանուր միտումը արտահայտվում է գծային ֆունկցիայով, այսինքն տեղի է ունենում ցուցանիշի հավասարա-

չափ փոփոխություն: Վարկային տոկոսը կանխատեսելու համար յուրաքանչյուր t -րդ անդամի համար հաշվարկում են միջին բացարձակ հավելածը և հաջորդաբար գումարում այն դինամիկ շարքի վերջին անդամի հետ այնքան անգամ, որքան ժամանակահատվածների համար շարքը էքստրապոլացնում ենք:

$$y_{i+t} = y_i + \bar{\Delta} \cdot t$$

որտեղ՝ i -ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանի վերջին մակարդակն է, որի համար հաշվարկվել է $\bar{\Delta}$,

t – կանխատեսման ժամկետն է,

$\bar{\Delta}$ - միջին բացարձակ հավելածն է:

Երկրորդ մեթոդը օգտագործվում է այն դեպքում, երբ ենթադրվում է, որ զարգացման ընդհանուր միտումները որոշվում են ցուցչային ֆունկցիայով: Կանխատեսումը իրականացվում է աճի միջին գործակցի հաշվարկի միջոցով:

$$y_{i+t} = y_i \cdot \bar{K}^t$$

10.3. ՎԱՐԿԻ ՏՈԿՈՍԱԴՐՈՒՅՔԻ ՎՐԱ ԱԶԴՈՂ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԻ ՎԻՃԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ

Վարկի տոկոսադրույքի ձևավորման գործոնային վերլուծություն

Տոկոսադրույքների փոփոխության վրա ազդող գործոնների վիճակագրական վերլուծությունը կայանում է նրանում, որ ուսումնասիրվում է մի տեսակի տոկոսադրույքի ազդեցությունը մեկ այլ տեսակի վրա, տնտեսագիտական կարևորագույն ցուցանիշների համակարգի միջոցով գնահատվում է հասարակական կյանքում տեղի ունեցող տնտեսական և քաղաքական իրադարձությունների ազդեցությունը վարկային միջոցների արժեքի վրա, բնութագրվում է գնաճի մակարդակը և այլն:

Որպեսզի ուսումնասիրենք ինչ-որ տեսակի տոկոսադրույքի ազդեցությունը մեկ ուրիշի վրա անհրաժեշտ է իրականացնել կոռելյացիոն-ռեգրեսիոն վերլուծություն, որը թույլ կտա չափել ուսումնասիրվող ցուցանիշների միջև կապի սերտությունը (կոռելյացիոն վերլուծություն) և որոշել նրանց միջև կապի տեսական ձևը (ռեգրեսիոն վերլուծություն): Նախ և առաջ պետք է ճշտենք, որ ուսումնասիրվող ցուցանիշների միջև կապը գոյություն

ունի, և հետո միայն այն չափել: Կոռելյացիոն վերլուծության ժամանակ այս կամ այն մեթոդի ընտրությունը կախված է ուսումնասիրության նպատակներից: Զույգային կոռելյացիայի դեպքում, երբ վերլուծում ենք գործոնային հատկանիշի (x) ազդեցությունը արդյունքային հատկանիշի (y) վրա, ավելի հաճախ օգտագործվում է կոռելյացիայի գծային գործակիցը: Բազմակի կոռելյացիայի դեպքում, հաշվարկում են կոռելյացիայի զույգային, մասնակի և բազմակի գործակիցները:

Օրինակ 10.9: 10.3 օրինակի տվյալների հիման վրա որոշենք տարբեր տոկոսադրույքների միջև կապի սերտությունը: Որպես արդյունքային ցուցանիշ կստանանք վարկի դրույքը (y), իսկ որպես գործոն կվերցնենք միջբանկային դրույքը (x_1), ավանդային դրույքը (x_2) և ԿԲ-ի հաշվարկային դրույքը (x_3):

Բազմակի կոռելյացիայի դեպքում զույգային գործակիցների հաշվարկման համար հիմք են հանդիսանում կոռելյացիայի գծային գործակիցները, որոնք օգտագործվում են միագործոն կոռելյացիոն-ռեգրեսիոն մոդելներում: Կան այս գործակցի հաշվարկման մի քանի բանաձևեր: Դրանցից ամենապարզը հետևյալն է.

$$r = \frac{\sum (x - \bar{x})(y - \bar{y})}{\sqrt{\sum (x - \bar{x})^2 \sum (y - \bar{y})^2}}$$

Կոռելյացիայի գծային գործակիցը փոփոխվում է -1-ից մինչև 1-ը: Եթե $r = 0$, ապա կապը բացակայում է, իսկ երբ $r = 1(-1)$ կապը բնութագրվում է որպես ֆունկցիոնալ, այսինքն գործոնի յուրաքանչյուր արժեքին համապատասխանում է արդյունքային մեկ արժեք: Եթե գործակիցը բացասական է դա նշանակում է, որ ցուցանիշների միջև կապը հակադարձ է, իսկ եթե դրական՝ կապ ուղիղ է:

Ըստ մեր օրինակի պայմանների $r_{yx_1} = 0,993$; $r_{yx_2} = 0,867$; $r_{yx_3} = 0,991$: Հետևաբար, ուսումնասիրվող ցուցանիշների միջև առկա է ուղիղ սերտ կապ: Վարկի տոկոսադրույքի վրա ամենամեծ ազդեցությունը ունեցել են միջբանկային և ԿԲ-ի հաշվարկային դրույքները:

Կոռելյացիայի մասնակի գործակիցների օգնությամբ կարելի է գնահատել x_1 և x_2 գործոնների միջև կապի սերտության աստիճանը՝ մյուս գործոնների ֆիքսված արժեքների դեպքում:

Քանի որ վարչիկ տոկոսադրույքի վրա հիմնականում ազդում են միջբանկային դրույքը և ԿԲ-ի հաշվարկային դրույքը, ապա հաշվարկենք $r_{yx_1(x_2)}$ և $r_{yx_2(x_1)}$ առաջին կարգի կոռելյացիայի մասնակի գործակիցները:

$$r_{yx_1(x_2)} = \frac{r_{yx_1} - r_{x_1x_2} r_{yx_2}}{\sqrt{(1 - r_{yx_2}^2)(1 - r_{x_1x_2}^2)}},$$

$$r_{yx_2(x_1)} = \frac{r_{yx_2} - r_{x_1x_2} r_{yx_1}}{\sqrt{(1 - r_{yx_1}^2)(1 - r_{x_1x_2}^2)}}.$$

որտեղ r -ցուցանիշների միջև կոռելյացիայի զույգային գործակիցներն են:

Համաձայն մեր օրինակի տվյալների $r_{yx_1(x_2)} = 0,986$ և $r_{yx_2(x_1)} = 0,968$: Այսպիսով, անգամ զույգայինի համեմատ մասնակի գործակիցների արժեքների որոշ չափով նվազման դեպքում ուսումնասիրվող ցուցանիշների միջև գոյություն ունի ուղիղ սերտ կապ: Ելնելով ստացված արդյունքներից կարելի է եզրակացնել, որ վարկերի տոկոսադրույքի վրա հիմնականում ազդում են միջբանկային դրույքները:

Կոռելյացիայի բազմակի գործակիցը բնութագրում է արդյունքային և մի քանի գործոնային հատկանիշների միջև կապի սերտությունը: Այն հաշվարկվում է հետևյալ բանաձևով.

$$R_{y(x_1x_2)} = \sqrt{\frac{r_{yx_1}^2 + r_{yx_2}^2 - 2 r_{yx_1} r_{yx_2} r_{x_1x_2}}{1 - r_{x_1x_2}^2}}$$

Կոռելյացիայի ընդհանուր գործակիցի արժեքը լիովին ուղիղ է 0-ից մինչև 1 Որքան այն մոտենում է մեկին, այնքան ուսումնասիրվող ցուցանիշների միջև կապը սերտ է:

Կոռելյացիոն վերլուծությունից հետո որոշում ենք կայացնում ռեգրեսիոն հավասարման կառուցման մասին, որի միջոցով տոկոսադրույքի առանձին տեսակների միջև կապին տրվում է

հանրահաշվական արտահայտություն: Ռեգրեսիոն վերլուծության միջոցով որոշում ենք մեկ մեծության փոփոխությունը մեկ կամ մի քանի այլ գործոնների ազդեցությամբ, իսկ շատ այլ գործոններ ընդունում ենք որպես հաստատուն և միջին մեծություններ: Ռեգրեսիան կարող է լինել միագործոն (զույգային) և բազմագործոն (բազմաչափ): Ռեգրեսիոն հավասարման կառուցման համար վերլուծական ֆունկցիայի ընտրությունը (զծային և կորագիծ) կատարվում է տրենդի հավասարման ընտրությանը համանման ձևով: Այնուհետև ռեգրեսիոն հավասարման միջոցով ստացված արժեքները տեղադրում ենք գրաֆիկի վրա և համեմատում փաստացի տվյալների հետ:

Կոռելյացիոն-ռեգրեսիոն վերլուծության հիման վրա բացահայտում ենք տոկոսադրույքների վրա ազդող տարբեր գործոնները և կատարում դրանց որակական վերլուծություն:

Վարկային տոկոսը որոշելիս հաշվի են առնվում մի շարք գործոններ՝ տարբեր տոկոսադրույքներից մինչև վարկառուի ֆինանսական դրությունը: Փոխառու միջոցների արժեքի որոշումը անհրաժեշտ է վարկային գործառույթների եկամտաբերությունը որոշելու և փոխատվական կապիտալի առաջարկի և պահանջարկի մոտավոր կանխատեսումներ կատարելու համար:

Վարկային գործառույթները դրամական միջոցների սեփականատիրոջը կարող է բերել եկամուտ միայն այն դեպքում, երբ վարկերի վաճառքի գինը գերազանցում է դրանց գնման գնին: Բացի դրանից վարկերի արժեքի ձևավորման ժամանակ պետք է հաշվի առնել ոչ միայն դրանց ձեռք բերման ընթացիկ ծախսերը, այլ նաև ֆինանսական ռեսուրսների նոր աղբյուրների փնտրման և նախապատրաստման, մշակման, շահագործման հետ կապված ծախսերը: Այս տեսանկյունից տոկոսադրույքը բնութագրում է ֆինանսական կառույցների ծախսերը՝ կապված փոխատվական կապիտալի ձևավորման և վարկային գործառույթների շահութաբերության հետ:

Վարկի տոկոսադրույքի վրա ազդող ծախսերը՝ կախված փոխատվական կապիտալի ձևավորման պայմաններից, կարելի է դասակարգել ըստ հետևյալ չափանիշների.

1. Ծախսեր, որոնք կապված են տարբեր ֆինանսական շուկաներից վարկային ռեսուրսների ձեռք բերման հետ: Այդ ծախսերի մեծությունը սերտորեն կապված է առանձին տեսակի տոկոսադրույքների և բանկերի սկզբնական ռեսուրսների պահուս-

տային հատկացումների համար սահմանված նորմատիվների հետ:

Ըստ վերադարձելիության միջոցների ընդգրկման և տեղաբաշխման տոկոսադրույքների դասակարգված ցուցակը ձևավորվում է՝ կախված վարկային գործարքի գումարից և ժամկետից: Գործարքի գումարի մեծության ազդեցությունը տոկոսադրույքի վրա գնահատվում է ելնելով իրականացվող գործառնության բովանդակությունից: Դրամական միջոցների տեղաբաշխման ժամանակ տոկոսադրույքը իջնում է վարկի գումարի աճի չափով, իսկ ֆինանսական շուկաներում փոխառությունների արժեքը՝ մեծանում: Այդ պատճառով բանկերի համար առավել էժան են հանդիսանում հաճախորդների հաշվարկային հաշվի մնացորդները: Որպես կանոն, առավել թանկ են հանդիսանում այն ռեսուրսները, որոնք ներգրաված են որպես ավանդներ և դեպոզիտներ, իսկ ամենաթանկերը՝ ԿԲ-ից ներգրաված ռեսուրսները և միջբանկային փոխառությունները:

Տոկոսադրույքի վերլուծության դեպքում ժամանակի որպես գործոնի հաշվի առնելը անհրաժեշտ է ֆինանսական կառուցվածքներով երկարաժամկետ ներդրումային նախագծերն իրականացնելու դեպքում: Ներգրավված միջոցները ներդրումների աղբյուր կարող են ծառայել մինչև մեկ տարին:

Ներգրավված միջոցների կառուցվածքի գործոնային վերլուծություն իրականացնելու համար օգտագործվում է *խմբավորման մեթոդը*: Կախված ուսումնասիրության նպատակներից տվյալների խմբավորումը իրականացվում է ըստ ներգրավված միջոցների տեսակների և ժամկետների, իսկ նրանց միջև՝ ըստ տոկոսադրույքի մակարդակների: Տվյալների խմբավորումից հետո կարելի է որոշել ընդհանուրի նկատմամբ ներգրավված միջոցների առանձին տեսակների տեսակարար կշիռը, այսինքն որոշել դրանց կառուցվածքը և հաշվարկել միջին տոկոսադրույքը՝ կշռված միջինի բանաձևով: Հիմք ընդունելով ներգրավված միջոցների միջին տոկոսադրույքները կարելի է հաշվարկել վարիացիայի ցուցանիշները, միջին մակարդակի շուրջ նրա տատանման ամպլիտուդը որոշելու և պահանջվող ֆինանսական ռեսուրսների նոր ավելի շահավետ աղբյուրներ բացահայտելու համար:

Ներգրավված դրամական միջոցների առանձին տեսակների արժեքների փոփոխության գործոնային վերլուծությունը իրականացվում է ինդեքսային մեթոդի օգնությամբ:

$$I_{\bar{p}} = I_p - I_d$$

$$\frac{\sum p_1 q_1}{\sum q_1} \cdot \frac{\sum p_0 q_0}{\sum q_0} - \frac{\sum p_1 q_1}{\sum p_0 q_1} \cdot \frac{\sum p_0 q_1}{\sum q_1} \cdot \frac{\sum p_0 q_0}{\sum q_0}$$

որտեղ՝ p_0 և p_1 – ներգրաված միջոցների տոկոսադրույքն է բազիսային և հաշվետու ժամանակշրջաններում,

q_0 և q_1 – ներգրաված միջոցների առանձին խմբերի գումարն է բազիսային և հաշվետու ժամանակաշրջաններում:

Տվյալ համակարգի առաջին ինդեքսը ցույց է տալիս ներգրաված միջոցների առանձին տեսակների միջին արժեքների վրա երկու գործոնի ազդեցությունը՝ տոկոսադրույքների փոփոխությունը և ներգրաված միջոցների ծավալի կառուցվածքի փոփոխությունը: Երկրորդ ինդեքսը ցույց է տալիս ուսումնասիրվող ցուցանիշի վրա առաջին գործոնի ազդեցությունը, իսկ երրորդ ինդեքսը երկրորդ գործոնի ազդեցությունը:

Այս ինդեքսային մոդելի հիման վրա կարելի է որոշել ներգրաված միջոցների առանձին տեսակների միջին արժեքների բացարձակ փոփոխությունը ինչպես ամբողջությամբ, այնպես էլ ըստ առանձին գործոնների: Բացարձակ փոփոխությունը որոշում են ինդեքսի համարիչից հանելով հայտարարը:

Դրամական միջոցների ձեռք բերման հետ կապված ծախսերը որոշելիս անհրաժեշտ է հաշվի առնել ներգրաված միջոցների մի մասի հաշվին պարտադիր պահուստային ֆոնդի ձևավորումը: Այդ ֆոնդի մեծությունը կախված է ԿԲ-ի կողմից սահմանվող նորմատիվներից և ներգրաված միջոցների կառուցվածքից:

2.Ֆինանսական կառուցվածքների ծախսեր, որոնք անհրաժեշտ են վարկային գործունեություն իրականացնելու և վարկային ռիսկը ծածկելու համար: Այս ծախսերը ամբողջությամբ կախված են վարկային կազմակերպության վարկի տրամադրման և վերադարձելիության ապահովման, վարկային ռիսկի նվազեցման աշխատանքների որակից, քանի որ դրանք փոխհատուցվում են դրամական միջոցների վաճառքից ստացված եկամուտի հաշվին:

Վարչական ծախսերի կառուցվածքը կարող ենք որոշել հետևյալ ցուցանիշներով՝ աշխատավարձ և սոցիալական ապահովություն, տրանսպորտային ծառայություններ, կապի ծառայություններ, պաշտպանության և հակահրդեհային ծառայություններ,

ամորտիզացիոն հատկացումներ և հիմնական միջոցների վարձակալման ու վերանորոգման ծախսեր և այլ ծախսեր:

Վարչական ծախսերի օպտիմալ մակարդակը, այդ թվում նաև ըստ առանձին ուղղությունների, ձևավորվում է հաշվի առնելով վարկային գործառնությունների պլանավորված եկամտաբերության ցուցանիշը:

Վարչական ծախսերի կառուցվածքի վերլուծության և եկամտաբերության ցուցանիշների հետ նրանց փոխկապվածությունը բացահայտելու համար, նպատակահարմար է օգտագործել տարբեր վիճակագրական մեթոդներ, այդ թվում տվյալների հավաքագրում և խմբավորում, վարիացիայի միջին և հարաբերական ցուցանիշների հաշվարկ, ինդեքսային մոդելների կառուցում, կոռելյացիոն-ռեգրեսիոն վերլուծություն:

Վարկային ռիսկը ծածկելու ծախսերը որոշվում են վարկային կազմակերպության քաղաքականության արդյունավետությամբ, վարկային պորտֆելի կազմով և որակական բնութագրիչներով, նախորդ տարիների վարկային գործառնություններից ստացված շահույթի (վնասի) և եկամուտի գումարը: Պրակտիկայում պահուստային ֆոնդի հատկացումների չափը հաշվարկվում է՝ ելնելով նախորդ ժամանակաշրջանների անվերադարձելի վարկերից և ընթացիկ ժամանակաշրջանի տոկոսային եկամուտներից:

3.Ծախսեր, որոնք կապված են բյուջետային և արտաբյուջետային ֆոնդերի պարտադիր վճարումների հետ: Այս ծախսերի մեծությունը ամբողջությամբ կախված է գործող հարկային օրենսդրությունից և հարկման բազայի մեծությունից: Վարկային կազմակերպությունը կարող է կարգավորել այս ծախսերը, պլանավորված եկամտաբերությունը պահպանելու նպատակով, եթե սահմանենք ըստ ուղղությունների ծախսերի տոկոսային հարաբերությունը սպասվող եկամուտներից: Օրինակ՝ աշխատավարձի ֆոնդը կազմում է ֆինանսական արդյունքի 5%-ը, գովազդի ծախսերը՝ ոչ ավելին քան 1%:

4.Ծախսեր, որոնք կապված են ֆինանսական կազմակերպությունների կողմից իրենց շահույթի հաշվին վճարումներ կատարելու հետ: Դիվիդենտների վճարման հետ կապված ծախսերի փոխհատուցումը հաշվի է առնվում տոկոսադրույքների հաշվարկման ժամանակ, որը հաշվարկվում է որպես փաստացի վճարված դիվիդենտների և նախորդ ժամանակաշրջանի հաշվեկշռային շահույթի հարաբերություն:

Վարկի տոկոսադրույքի վրա ուժեղ ազդեցություն է գործում տնտեսական իրավիճակի փոփոխությունը, որը բնութագրվում է գնաճի տեմպերով, ԿԲ-ի հաշվարկային դրույքով, պահուստային ֆոնդի հատկացումներով նույնամանրով և այլն:

Վարկի տոկոսադրույքի վրա ազդող գործոնների վիճակագրական վերլուծությունը իրականացվում է հետևյալ խնդիրները լուծելու համար:

- Որոշել փոխառվական կապիտալի շուկայի գործունեության իրական տնտեսական պայմանները: Այս հիմնախնդիրը լուծվում է, երբ հաշվի ենք առնում տնտեսական իրավիճակի փոփոխությունը, պետության դրամավարկային քաղաքականությունը, վարկային կազմակերպությունների կողմից ֆինանսական միջոցների ծեռք բերման պայմանները, հարկային օրենսդրությունը, վարկերի տոկոսադրույքների փոփոխությունը:

Վարկային ռիսկը փոքրացնելու միջոցառումների մշակում և չվերադարձված վարկային միջոցների կորուստը ծածկելու աղբյուրների բացահայտումը: Տոկոսադրույքը պետք է ունենա այնպիսի մեծություն, որպեսզի ծածկի վարկավորման գործընթացի, վարկային ռիսկի հետ կապված ծախսերը և ապահովի որոշակի եկամուտ՝ դիվիդենտները վճարելու համար:

Վարկային կազմակերպությունների վարչական ծախքերի օպտիմիզացիա՝ վարկային միջոցների առք ու վաճառքի ծախսերը նվազեցնելու նպատակով: Այս խնդիրը լուծելու համար կատարում են վարկային կազմակերպությունների ծախքերի դասակարգում և տոկոսադրույքում դրանց ներառման տարբեր մեթոդներ:

1. Башарин Г. П. „Начало финансовой математики“.-М.:Инфра-М.,1997
2. Вашенко Т. В. „Математика финансового менеджмента“.-М.. Перспектива, 1996.
3. Стоянова Е.С. „Финансовый менеджмент в условиях инфляции“.-М.:Перспектива,1994.
- 4.Бус Ф.,Теория процентных ставок”.-М.. СП «СОВ. ИТ. АС.»,1994.
5. Эвин Дж. Долан. „Деньги, банки и денежно-кредитная политика“.-СПб.,1994.
6. Фишер С. Дерибуш Р Шмалензи О. Экономика”.-М.. Дело, 1995.

ՀԱՎԵԼՎԱԾՆԵՐ

Հաշվված 1

Սահագրության և կյանքի միջին տևողության աղյուսակ

Տարիք, տարեկան	Լինչև x տարիքը ապրողների թիվը	x -ից մինչև x + 1 տարի -բում մահացածների թիվը	x -ից մինչև x + 1 տարեկանում մահացածների թիվը	x -ից մինչև x + 1 տարեկան ապրելու հավանականությունը	x -ից մինչև x + 1 տարիքը ապրողների թիվը	x -ից մինչև x + 1 տարիքը ապրողների թիվը	x տարիքից մինչև առիմանալին տարիքը մարդ-տարիների թիվը	Կյանքի միջին տևողությունը	Ապրելու գումարակից
Ամբողջ բնակչություն երկու սեռ									
50	87064	735	0,00844	0,99156	86701	2209928	25,38	1,99122	
51	86329	786	0,00910	0,99090	85940	2123227	24,59	1,99054	
52	85543	842	0,00984	0,99016	85127	2037287	23,82	1,98974	
53	84701	904	0,01067	0,98933	84254	1952160	23,05	1,98889	
54	83797	970	0,01157	0,98843	83318	1867906	22,29	1,98795	
55	82827	1037	0,01252	0,98748	82314	1784588	21,55	1,98700	

Հարունակություն

Տարիքը, տարեկան	Մինչև x տարիքը ապրողների թիվը	x-ից մինչև x + 1 տարիքում մահացածների թիվը	x-ից մինչև x + 1 տարեկանում մահացածների թիվը	x-ից մինչև x + 1 տարեկան ապրելու հավանականությունը	x-ից մինչև x + 1 տարեկան ապրողների թիվը	x-ից մինչև x + 1 տարեկան ապրողների թիվը	x-ից մինչև x + 1 տարեկան ապրողների թիվը	x-ից մինչև x + 1 տարեկան ապրողների թիվը	Կյանքի միջին տևողությունը	x տարիքից մինչև սահմանային տարիքը մարդ-տարիների թիվը	Սարելու գործակից
Ամբողջ բնակչություն											
Տղամարդիկ											
50	81546	1068	0.01309	0.98691	81017	1757836	21.56	0.98642			
51	80478	1133	0.01408	0.98592	79917	1676819	20.84	0.98538			
52	79345	1204	0.01517	0.98483	78749	1596902	20.13	0.98424			
53	7841	1279	0.01637	0.98363	77508	1518153	19.43	0.98298			
54	76862	1359	0.01769	0.98231	76189	1440645	18.74	0.98162			
55	75503	1441	0.01909	0.98091	74789	1364456	18.07	0.98020			

Հարունակություն

Տարիքը, տարեկա ն	Սինգլ x տարիքը ապրող- ների թիվը	x-ից մինչև x + 1 տարի- քում մահա- ցած- ների թիվը	x-ից մինչև x + 1 տարեկա- նում մա- հանալու հավանա- կամութ- յունը	x-ից մինչև x + 1 տարեկան ապրելու հավանա- կամութ- յունը	x-ից մինչև x + 1 տարիքը ապրող- ների թիվը	x տարիքից մինչև սահմանա- յին տարիքը մարդ- տարիների թիվը	Կյանքի միջին տևողութ- յունը	Ապրելու գործակից
Անբողջ բնակչություն Կանայք								
50	92837	400	0,00431	0,99569	92640	2610171	28,12	0,99548
51	92437	438	0,00474	0,99526	92221	2517531	27,24	0,99501
52	91999	483	0,00525	0,99475	91761	2425310	26,36	0,99447
53	91516	533	0,00583	0,99417	91254	2333549	25,50	0,99386
54	90983	586	0,00644	0,99356	90694	2242295	24,65	0,99326
55	90397	637	0,00705	0,99295	90083	2151601	23,80	0,99265

Տարիքը, տարեկան	Շարունակություն							
	Մինչև 1 տարիքը ներկա թիվը	x-ից մինչև x + 1 տարի- քում մահա- ցած- ների թիվը	x-ից մինչև x + 1 տարեկա- նում մա- սնակա- նական հավանա- կանությ- ունը	x-ից մինչև x + 1 տարեկան ապրելու հավանա- կանությ- ունը	x-ից մինչև x + 1 տարիքը ապրող- ների թիվը	x-ից մինչև սահմանա- յին տարիքը մարդ- տարիների թիվը	Կյանքի միջին տևողությ- ունը	Սպելու գործակից
Քաղաքային բնակչություն երկու սեռ								
50	88000	708	0.00804	0.99196	87650	2221490	25,24	0,99164
51	87292	760	0.00871	0.99129	86917	2133840	24,44	0,99092
52	86532	818	0.00946	0.99054	86128	2046923	23,66	0,99013
53	85716	883	0.01050	0.98950	85278	1960795	22,88	0,98925
54	84831	952	0.01122	0.98878	84361	1875517	22,11	0,98829
55	83879	1024	0.01221	0.98779	83373	1791156	21,35	0,98729

Տարիքը, տարեկան	Մինչև x տարիքը ապրող- ների թիվը	x -ից մինչև $x + 1$ տարի- քում մահա- ցած- ների թիվը	x -ից մինչև $x + 1$ տարեկա- նում մա- հանալու հավանա- կանութ- յունը	x -ից մինչև $x + 1$ տարեկան ապրելու հավանա- կանութ- յունը	x -ից մինչև $x + 1$ տարիքը ապրող- ների թիվը	x -ից մինչև $x + 1$ տարիքը ապրող- ների թիվը	x -ից մինչև $x + 1$ տարիքից սահմանա- յին տարիքը մարդ- տարիների թիվը	Կանգն միջին տևողութ- յունը	Հարումակություն
Քաղաքային բնակչություն Տղամարդիկ									
50	82820	1034	0.01249	0.98751	82309	1785302	21,56	0.98702	
51	81786	1103	0.01349	0.98651	81241	1702993	20,82	0.98597	
52	80683	1178	0.01460	0.98540	80101	1621752	20,10	0.98478	
53	79505	1260	0.01583	0.98615	78882	1541651	19,39	0.98348	
54	78243	1348	0.01723	0.98277	77579	1462769	18,69	0.98203	
55	76897	1440	0.01873	0.98127	76185	1385190	18,01	0.98048	

Հարունակություն

Տարիքը, տարեկան	Մինչև x տարիքը ապրող- ների թիվը	x-ից մինչև x+1 տարի- քում մա- նահա- ցած- ների թիվը	x-ից մինչև x+1 տարեկա- նում մա- նահա- ցածնա- կանութ- յունը	x-ից մինչև x+1 տարեկան ապրող հավանա- կանութ- յունը	x-ից մինչև x+1 տարիքը ապրող- ների թիվը	x-ից մինչև x+1 տարիքը ապրող- ների թիվը	x-ից մինչև x+1 տարիքը ապրող- ների թիվը	կյանքի միջին տևողութ- յունը	կյանքի միջին տևողութ- յունը	Մարելի գործակից
Քաղաքային բնակչություն կամայք										
50	93269	387	000413	0.99585	93078	2600488	27.88	0.99565		
51	92882	426	0.00459	0.99541	92673	2507410	27.00	0.99516		
52	92456	472	0.00511	0.99489	92224	2414737	26.12	0.99461		
53	91986	523	0.00569	0.99431	91727	2322513	25.25	0.99400		
54	91461	577	0.00631	0.99369	91177	2230786	24.39	0.99338		
55	90884	631	0.00393	0.99305	90573	2139609	23.54	0.99274		

Շարունակություն

Տարիքը, տարեկան	Սինչև x տարիքը ապրող- ների թիվը	x-ից մինչև x + 1 տարի- քում մահա- ցած- ների թիվը	x-ից մինչև x + 1 տարեկա- նում մա- հապալու հավանա- կանությ- յունը	x-ից մինչև x + 1 տարեկան ապրելու հավանա- կանությ- յունը	x-ից մինչև x + 1 տարիքը ապրող- ների թիվը	x տարիքից մինչև սահմանա- յին տարիքը մարդ- տարիների թիվը	Կյանքի միջին տևողու- թյունը	Այսինչու գործակից
Գյուղական բնակչություն Երկու սեռ								
50	84091	802	0,00953	0,99047	83694	2157770	25,66	0,99014
51	83289	847	0,01016	0,98984	82869	2074076	24,90	0,98949
52	82442	896	0,01087	0,98913	81998	1991207	24,15	0,98876
53	81546	950	0,01163	0,98835	81076	1909209	23,4	0,98794
54	80596	1004	0,01246	0,98754	80098	1828133	22,68	0,98714
55	79592	1057	0,01328	0,98672	79068	1748035	21,96	0,98633

Շարունակություն

Տարիքը, տարեկան	1ին չև 1 տարիքը ապրող- ների թիվը	1-ից մինչև 1 + 1 տարի- քում մա- նահա- ցած- ների թիվը	1-ից մինչև 1 + 1 տարեկա- նում մա- հանալու հավանա- կամուք- յունը	1-ից մինչև 1 + 1 տարեկան ապրելու հավանա- կամուք- յունը	1-ից մինչև 1 + 1 տարիքը ապրող- ների թիվը	1-ից մինչև 1 + 1 տարիքից սահմանա- յին տարիքը մարդ- տարիների թիվը	Կյանքի միջին տևողութ- յունը	Ապրելու գործակից
Գյուղական բնակչություն								
Տղամարդիկ								
50	77697	1147	0,01476	0,98524	77128	1673333	21,54	0,98479
51	76550	1190	0,01566	0,98434	75955	1596205	20,35	0,98387
52	75551	1252	0,01662	0,98338	74730	1520250	20,18	0,98287
53	74099	1308	0,01765	0,98235	73450	1445520	19,51	0,98181
54	72791	1364	0,01874	0,98126	72114	1372070	18,35	0,98070
55	71427	1420	0,01988	0,98012	70722	1299956	18,20	0,97953

Շարունակություն								
Տարիքը, տարեկան	մինչև x տարիքը ապրողների թիվը	x-ից մինչև x+1 տարիքում մահացածների թիվը	x-ից մինչև x+1 տարեկանում մահացածների թիվը	x-ից մինչև x+1 տարեկանում մահացածների թիվը	x-ից մինչև x+1 տարեկանում մահացածների թիվը	x-ից մինչև x+1 տարեկանում մահացածների թիվը	x-ից մինչև x+1 տարեկանում մահացածների թիվը	կյանքի միջին տևողությունը
Գյուղական բնակչություն								
Կանայք								
50	91440	433	0,00474	0,99526	91226	2615347	28,60	0,99507
51	91007	469	0,00515	0,99485	90776	2524121	27,74	0,99450
52	90338	511	0,00565	0,99435	90286	2433345	26,88	0,99409
53	90027	559	0,00620	0,99380	89752	2343059	26,03	0,99349
54	89468	607	0,00678	0,99322	89168	2253307	25,19	0,99295
55	88861	651	0,00733	0,99267	88539	2163149	24,35	0,99242

Կոմունալ տնտեսական ծախսերի աղյուսակ
(հաշվարկված է 5 % եկամտաբերությամբ դրույթաչափի համար)

Տարիք. տարեկան	Միջև x տարիքը ապրողների թիվը. $l_x(L_x)$	x տարիքում մահացած- ների թիվը. d_x	D_x	N_x	C_x	M_x	P_x
0	100000	1782	100000,0	1960850,7	1697,1	6625,5	239207,1
1	98218	185	93541,0	1860850,7	167,8	4928,4	232581,6
2	98033	96	88918,8	1767309,7	82,9	4760,6	227653,2
3	97937	68	84601,7	1678390,9	55,9	4677,6	222892,7
4	97869	64	80517,1	1593789,2	50,1	4621,7	218215,0
5	97805	61	76632,8	1513272,2	45,5	4571,6	213593,3
6	97744	58	72938,1	1436639,4	41,2	4526,0	209021,7
7	97686	55	69423,6	1363701,3	37,2	4484,8	204495,7
8	97631	50	66080,5	1294277,7	32,2	4447,6	200010,9
9	97581	45	62901,6	1228197,2	27,6	4415,4	195563,3
10	97536	41	59878,6	1165295,6	24,0	4387,7	191147,9
11	97495	40	57003,3	1105417,0	22,3	4363,8	186760,2
12	97455	43	54266,6	1048413,7	22,8	4341,5	182396,4
13	97412	50	51659,7	994147,1	25,3	4318,7	178054,9
14	97362	61	49174,4	94248,4	29,3	4293,4	173736,2

Հարումակություն

Տարիքը, տարեկան	Մինչև x տարիքը ապրողների քիվը, $l_x(L_x)$	x տարիքում մահացած- ների քիվը, d_x	D_x	N_x	C_x	M_x	R_x
15	97301	75	46803,4	893313,0	34,4	4264,1	169442,8
16	97226	91	44540,4	846509,5	39,7	4229,7	165178,7
17	97135	107	42379,7	801969,2	44,5	4190,0	160949,0
18	97028	121	40317,1	759589,5	47,9	4145,6	156758,9
19	96907	134	38349,4	719272,4	50,5	4097,7	152613,4
20	96773	145	36472,7	680923,0	52,0	4097,7	152613,4
21	96628	153	34683,9	644450,2	52,3	3995,1	144468,5
22	96475	161	32980,0	609766,4	52,4	3942,8	140473,3
23	96314	168	31357,1	576786,4	52,1	3890,4	136530,5
24	96146	174	29811,8	545429,3	51,4	3838,3	132640,1
25	95972	180	28340,8	515617,5	50,6	3786,9	128801,8
26	95792	187	26940,6	487276,7	50,1	3736,3	125014,8
27	95605	194	25607,6	460336,1	49,5	3686,2	121278,5
28	95411	201	24338,7	434728,5	48,8	3636,7	117592,3
29	95210	208	23130,9	410389,7	48,1	3587,9	113955,5
30	95002	217	21981,3	387258,3	47,8	3539,8	110367,6
31	94785	226	20886,8	365277,5	47,4	3492,0	106827,8
32	94559	236	19844,7	344390,7	47,2	3444,5	103335,8
33	94323	248	18852,6	324546,0	47,2	3397,4	99891,3
34	94075	262	17907,6	305693,4	47,5	3350,2	96493,9

Հարունակություն

Տարիքը, տարեկան	Մինչև X տարիքը ապրողների թիվը, $l_x(l_{\infty})$	X տարիքում մահացած- ների թիվը, d_x	D_x	N_x	C_x	M_x	R_x
35	93813	278	17007,4	287785,8	48,0	3302,7	93143,8
36	93535	294	16149,5	270778,4	48,3	3254,7	89841,1
37	93241	312	15332,1	254628,9	48,9	3206,3	86586,5
38	92929	331	14553,2	239296,8	49,4	3157,5	83380,1
39	92598	352	13810,8	224743,5	50,0	3108,1	80222,7
40	92246	374	13103,1	210932,8	50,6	3058,1	77114,6
41	91872	399	12428,6	197829,6	51,4	3007,5	74056,5
42	91473	427	11785,3	185401,0	52,4	2956,1	71049,0
43	91046	458	11171,7	173615,7	53,5	2903,7	68092,9
44	90588	492	10586,2	162443,9	54,8	2850,2	65189,2
45	90096	528	10027,4	151857,7	56,0	2795,4	65189,2
46	89568	566	9493,9	141830,3	57,1	2739,4	59543,6
47	89002	605	8984,7	132336,4	58,2	2682,3	56804,2
48	88397	645	8498,7	123351,7	59,1	2624,1	54121,9
49	87752	688	8034,9	114853,1	60,0	2565,1	51497,7
50	87064	735	7592,3	106818,2	61,0	2505,1	48932,6
51	86329	786	7169,7	99225,8	62,2	2444,0	46427,6
52	85543	842	6766,1	92056,1	63,4	2381,9	43983,5
53	84701	904	6380,5	85290,0	64,9	2318,4	41601,6
54	83797	970	6011,8	78909,5	66,3	2253,6	39283,2

Հարունակություն

Տարիքը, տարեկան	Մինչև x տարիքը ապրողների քիվը, $l_x(L_x)$	x տարիքում մահացած- ների քիվը, d_x	D_x	N_x	C_x	M_x	R_x
55	82827	1037	5659,3	72897,6	67,5	2187,3	37029,6
56	81790	1102	5322,3	67238,4	68,3	2119,8	34842,3
57	80688	1165	5000,6	61916,1	68,8	2051,5	32722,4
58	79523	1224	4693,7	56915,5	68,8	1982,8	30670,9
59	78299	1281	4401,4	52221,8	68,6	1914,0	28688,1
60	77018	1340	4123,2	47820,5	68,3	1845,4	26774,1
61	75678	1406	3858,5	43697,3	68,3	1777,1	24928,7
62	74272	1480	3606,5	39838,7	68,4	1708,8	23151,7
63	72792	1560	3366,3	36232,2	68,7	1640,4	21442,9
64	71232	1647	3137,3	32865,9	69,1	1571,6	19802,5
65	69585	1738	2918,8	29728,5	69,4	1502,6	18230,9
66	67847	1834	2710,4	26809,7	69,8	1433,1	16728,3
67	66013	1933	2511,6	24099,3	70,0	1363,4	15295,2
68	64080	2035	2321,9	21587,7	70,2	1293,3	13931,8
69	62045	2139	2141,1	19265,8	70,3	1223,1	12638,5
70	59906	2245	1968,9	17124,6	70,3	1152,8	11415,4
71	57661	2350	1804,9	15155,7	70,1	1082,5	10262,6
72	55311	2455	1648,9	13350,9	69,7	1012,5	9130,1
73	52856	2555	1500,6	11702,0	69,1	942,8	8157,6

Շարունակություն

Տարիքը, տարեկան	Մինչև x տարիքը ապրողների թիվը, $l_x(L_x)$	x տարիքում մահացած- ների թիվը, d	D_x	N_x	C_x	M_x	R_x
74	50301	2651	1360,1	10201,4	68,3	837,7	7224,9
75	47650	2738	1227,1	8841,3	67,2	805,4	6351,5
76	44912	2815	1101,5	7614,2	65,8	738,3	5545,8
77	42097	2881	983,3	6512,8	64,1	672,5	4807,5
78	39216	2930	872,4	5529,5	62,1	608,4	4135,0
79	36286	2961	768,7	4657,1	59,7	546,3	3525,6
80	33325	2970	672,4	3888,4	57,1	486,6	2980,3
81	30355	2955	583,3	3216,0	54,1	429,5	2493,7
82	27400	2913	501,5	2632,7	50,8	375,4	2064,2
83	24487	2843	426,8	2131,2	47,2	324,7	1688,7
84	21644	2744	359,3	1704,4	43,4	277,5	1364,0
85	18900	2616	298,8	1345,1	39,4	234,1	1085,5
86	16284	2459	245,2	1046,3	35,3	194,7	852,4
87	13825	2278	198,2	801,2	31,1	159,5	657,7
88	11547	2074	157,7	602,9	27,0	128,3	498,3
89	9473	1854	123,2	445,2	23,0	101,4	369,9
90	7619	1623	94,4	322,0	19,1	78,4	268,6
91	5996	1389	70,7	227,7	15,6	59,3	190,2
92	4607	1160	51,8	156,9	12,4	43,7	130,9
93	3447	942	36,9	105,2	9,6	31,2	87,3

Շարունակություն

Տարիքը, տարեկան	Մինչև x տարիքը ապրողների թիվը, $l_x(L_x)$	x տարիքում մահացած- ների թիվը, d_x	D_x	N_x	C_x	M_x	R_x
94	2505	742	25,5	68,3	7,2	21,6	56,0
95	1763	566	17,1	42,7	5,2	14,4	34,4
96	1197	415	11,1	25,6	3,7	9,2	19,9
97	782	293	6,9	14,6	2,5	5,6	10,7
98	489	197	4,1	7,7	1,6	3,1	5,2
99	292	127	2,3	3,6	1,0	1,5	2,1
100	165	77	1,3	1,3	0,6	0,6	0,6

Հավելված 3
Երկարաձգման գործակիցների աղյուսակ (5% տոկոսադրույթով, պրենումերաներ)

Տարիք, տարեկան	n – տարիքի ապահովագրման ժամանակ երկարաձգման գործակիցները			
	2	3	4	5
50	1 94434	2 83552	3.67592	4.46775
51	1 94371	2 83363	3.67214	4.46146
52	1 94301	2 83152	3.66793	4.45454
53	1 94136	2 82918	3.66333	4.44705
54	1 94136	2 82666	3.65845	4.43919
55	1 94046	2 82406	3.65344	4.43117

Երկարաձգման գործակիցների աղյուսակ (5% տոկոսադրույթով, պոստումերաներ)

Տարիք, տարեկան	n – տարիքի ապահովագրման ժամանակ երկարաձգման գործակիցները			
	2	3	4	5
50	1 83552	2 67592	3.46775	4.21314
51	1 83363	2 67214	3.46146	4.20379
52	1 83152	2 66793	3.45454	4.19360
53	1 82918	2 66333	3.44705	4.18268
54	1 82666	2 65845	3.43919	4.17131
55	1 82406	2 65344	3.43117	4.15974

ՄԱՆՈՒԿ ԷԴՎԱՐԴԻ ՄՈՎՍԻՍՅԱՆ

ՖԻՆԱՆՍՆԵՐԻ ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ
ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ՑԵՌՆԱՐԿ

Մասնագիտական խմբագիր՝ տ.գ.թ., դոցենտ Յ. Ս. Հակոբյան
Գրախոս՝ տ.գ.թ., դոցենտ Կ. Հ. Հակոբյան
Խմբագիր՝ տ.գ.թ., դոցենտ Վ. Ալեքսանյան

Տպաքանակ՝ 250, ծավալը 18,8 տ.մ.
«Միսմա» ՍՊԸ